

ISSN (Print) 2789-4320
ISSN (Online) 2789-4339

ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN
OF L.N. GUMILYOV ENU

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ВЕСТНИКА ЕНУ
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫҢДАҒЫ ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ

№ 2 • 2024

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2024
Astana, 2024

Бас редактор:

С.Б. Мақыш, *э.ғ.д., профессор Esil University, Астана, Қазақстан*

Бас редактордың орынбасары:

А.М. Бакирбекова, *э.ғ.к., қауымдаст. проф. Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан*

Редакция алқасы:

Майдырова А.Б.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Муталиева Л.М.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Мусина К.П.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Сембиева Л.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Толысбаев Б.С.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Шалболова У.Ж.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Курманов Н.А.	PhD, проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Мухияева Д.М.	PhD, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Аманова Г.Д.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Есенова Г.Ж.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Досжан Р.Д.	PhD, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Таубаев А.А.	э.ғ.д., профессор, Esil University ректоры, Астана, Қазақстан
Адамбекова А.А.	э.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Жусупова А.К.	э.ғ.к., доцент, проф., Халықаралық бизнес университетінің (UIB), Алматы, Қазақстан
Курманалина А.К.	э.ғ.к., проф., Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан
Искаков Б.М.	э.ғ.к., доцент, проф., «Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан
Умирзаков С.Ы.	э.ғ.д., проф., НАРХОЗ университеті, Алматы, Қазақстан
Лавровский Б.Л.	э.ғ.д., проф., Новосибирск мемлекеттік техникалық университеті, Новосибирск, Ресей
Мадиярова Д.М.	э.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Никифорова Е.В.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Петрова М.	PhD, доцент, Әулие Кирилл және Мефодий атындағы Университет, Ұлы Тырново, Болгария
Шинкевич А.	т.ғ.д., э.ғ.д., проф., Қазан ұлттық зерттеу технологиялық университетінің логистика және менеджмент кафедрасының меңгерушісі, Қазан, Ресей
Филимонов В.	PhD, доцент, Суррей университеті, Гилдфорд, Ұлыбритания
Мустафа Солак	PhD, проф., Анкара университеті, Анкара, Түркия
Христаускас Чесловас	э.ғ.д., проф., Витаутас Ұлы университеті, Каунас, Литва
Петров А.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Фэн Вэй	PhD, проф., Солтүстік-Батыс ауылшаруашылық университеті, Сиань, Қытай

Редакцияның мекенжайы: **010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2,**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.

Тел.: +7(7172) 709-500, (ішкі 32-600). E-mail: vest_econom@enu.kz

Жауапты хатшы: **А.О. Жағыпарова.** Техникалық хатшы: **Д.Д. Боханова**

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 19.02.2021 ж.

№ KZ26VPY00032638 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-413)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief: S.B. Makysh. *Doctor of Economic Sciences, Professor, Esil University, Astana, Kazakhstan*

Deputy Editor-in-Chief: A.M. Bakirbekova,

Can. of Economic Sciences, Assoc.prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

Editorial board

- Maidyrova A.B.** Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mutaliyeva L.M. Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mussina K.P. Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Sembieva L.M. Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Tolysbayev B.S. Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Shalbolova U.Zh. Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kurmanov N.A. PhD, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mukhiyayeva D.M. PhD, Head of the Department «Management», L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Amanova G.D.** Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Yessenova G.Zh. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Educational Programs of the Private Institution «Center for Pedagogical Excellence» AEO NIS, Astana, Kazakhstan
- Doszhan R.D.** PhD, Assoc. Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Taubayev A.A. Doctor of Economic Sciences, Prof., Rector of Esil University, Astana, Kazakhstan
Adambekova A.A. Doctor of Economic Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
- Zhussupova A.K.** Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., Professor, Department of Finance and Accounting, University of International Business (UIB), Almaty, Kazakhstan
Kurmanalina A.K. Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
- Iskakov B.M.** Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., Professor of the Department of «Business Administration», «Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan
Umirzakov S.I. Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice Provost for Academic Affairs, NARXOZ University, Almaty, Kazakhstan
- Lavrovskii B.L.** Doctor of Economic Sciences, Prof., Novosibirsk State Technical University, Novosibirsk, Russia
Madiyarova D.M. Doctor of Economic Sciences, Prof., RUDN university, Moscow, Russia
Nikiforova E.V. Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia
- Petrova M.** PhD, Assoc. Prof., Saints Cyril and Methodius Velikotyrnovsky University, Veliko Tyrnovo, Bulgaria
Shinkevich Alexey Doctor of Economic Sciences, Prof., Kazan National Research Technological University, Kazan, Russian Federation
Filimonau Viachaslau PhD, Assoc.Prof., University of Surrey, Guildford, United Kingdom
Solak Mustafa PhD, Professor, Head of the Department of Management, Ankara University, Ankara, Turkey
Christauskas Česlovas Professor, Doctor of Economic Sciences, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania
Petrov Aleksandr Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russian Federation
Feng Wei PhD, Prof., Tianjin University, Tianjin, China

Editorial address: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 32-600). E-mail: vest_econom@enu.kz

Executive Secretary: **A.Zhagyparova**. Technical secretary: **D.Bokhanova**

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate № KZ26VPY00032638 dated 19.02.2021. Periodicity: 4 times a year.

Address of printing house: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhimukan str. 13/1, Astana, Kazakhstan 010008; Tel.: +7(7172) 709-500, (ext. 31-413)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор С.Б. Макыш

д.э.н., профессор, Esil University, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора А.М. Бакирбекова,

к.э.н., ассоц.проф., Атырауский университет имени Х.Досмухамбетова, Атырау, Казахстан

Редакционная коллегия:

Майдырова А.Б.	<i>д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Муталиева Л.М.	<i>к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Мусина К.П.	<i>к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Сембиева Л.М.	<i>д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Толысбаев Б.С.	<i>д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Шалболова У.Ж.	<i>д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Курманов Н.А.	<i>PhD, проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Мухияева Д.М.	<i>PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Аманова Г.Д.	<i>к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан</i>
Есенова Г.Ж.	<i>к.э.н., ассоц. проф., «Центр педагогического мастерства» АОО НИИШ, Астана, Казахстан</i>
Досжан Р.Д.	<i>PhD, доцент, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан</i>
Таубаев А.А.	<i>д.э.н., проф., ректор Esil University, Астана, Казахстан</i>
Адамбекова А.А.	<i>д.э.н., проф., КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан</i>
Жусупова А.К.	<i>к.э.н., ассоц. проф., проф., Университет международного бизнеса (UIB), Алматы, Казахстан</i>
Курманалина А.К.	<i>к.э.н., проф., Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан</i>
Искаков Б.М.	<i>к.э.н., ассоц. проф., проф., университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан</i>
Умирзаков С.Ы.	<i>д.э.н., проф., Университет НАРХОЗ, Алматы, Казахстан</i>
Лавровский Б.Л.	<i>д.э.н., проф., Новосибирский государственный технический университет, Новосибирск, Россия</i>
Мадиярова Д.М.	<i>д.э.н., проф., РУДН, Москва, Россия</i>
Никифорова Е.В.	<i>д.э.н., проф., Финансовый университет при Правительстве РФ, Москва, Россия</i>
Петрова М.	<i>PhD, доцент, Великотырновский университет «Святых Кирилла и Мефодия», Велико Тырново, Болгария</i>
Шинкевич А.	<i>д.т.н., д.э.н., проф., Казанский национальный исследовательский технологический университет, Казань, Россия</i>
Филимонов В.	<i>PhD, доцент, Университета графства Суррей, Гилфорд, Великобритания</i>
Мустафа Солак	<i>PhD, профессор, Университет Анкары, Анкара, Турция</i>
Христукаскас Чесловас	<i>д.э.н., проф., Университет Витаутаса Великого, Каунас, Литва</i>
Петров А.	<i>д.э.н., проф., Финансовый Университет при Правительстве РФ, Москва, Россия</i>
Фэн Вэй	<i>PhD, проф., Северо-Западный аграрный университет, Сиянь, КНР</i>

Адрес редакции: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, г. Астана, Казахстан, 010008

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 32-600). E-mail: vest_econom@enu.kz

Ответственный секретарь: **А.О.Жагыпарова**. Технический секретарь: **Д.Д. Боханова**

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на учет № KZ26VPY00032638 от 19.02.2021 г. Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-413)

©Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА/ ECONOMICS/ ЭКОНОМИКА

Кизимбаева А., Уразбеков А.Қ., Бұлақбай Ж.М. <i>Санаторлық-курорттық қызметтер нарығының Қазақстан экономикасының дамуына әсері.....</i>	
Kizimbayeva A., Urazbekov A.K., Bulakbay Zh.M. <i>The impact of the market of spa services on the development of the economy of Kazakhstan.....</i>	
Кизимбаева А., Уразбеков А.Қ., Булақбай Ж.М. <i>Влияние рынка санаторно-курортных услуг на развитие экономики Казахстана.....</i>	9
Сыздықова А.О., Азретбергенова Г.Ж. <i>Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде брендті позициялау стратегиясын қалыптастыру.....</i>	
Syzdykova A.O., Azretbergenova G.Zh. <i>Formation of brand positioning strategy in small and medium enterprises.....</i>	
Сыздықова А.О., Азретбергенова Г.Ж. <i>Формирование стратегии позиционирования бренда у субъектов малого и среднего предпринимательства.....</i>	27
Раимбеков Ж.С., Сыздықбаева Б.Ұ., Баймбетова А.Б. <i>Тез бұзылатын ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау және өткізу үшін логистикалық инфрақұрылымды дамыту.....</i>	
Raimbekov Zh.S., Syzdykbayeva B.U., Vaimbetova A.B. <i>Development of logistics infrastructure for storage and marketing of perishable agricultural products</i>	
Раимбеков Ж.С., Сыздықбаева Б.У., Баймбетова А.Б. <i>Развитие логистической инфраструктуры хранения и сбыта скоропортящейся сельскохозяйственной продукции.....</i>	45
Таскараева М.Б., Алшанов Р.А., Еркулова Г.С. <i>Қазақстан Республикасы өңірлерінің экономикасын әртараптандырудың жекелеген мәселелері (Маңғыстау облысының мысалында).....</i>	
Taskarayeva M.B., Alshanov R.A., Yerkulova G.S. <i>Some problems of economic diversification in the regions of the Republic of Kazakhstan (on the example of the Mangystau region).....</i>	
Таскараева М.Б., Алшанов Р.А., Еркулова Г.С. <i>Отдельные проблемы диверсификации экономики регионов Республики Казахстан (на примере Мангистауской области).....</i>	62
Нұрғазы Ш.Ә., Майдырова А.Б., Андабаева Г.К. <i>Алматы қаласындағы студенттердің азық қауіпсіздігі мен әл-ауқатының сапалық және сандық зерттеуі.....</i>	
Nurgazy Sh.A., Maydirova A.B., Andabayeva G.K. <i>Qualitative and quantitative research on a relationship between food security and well-being among students in Almaty city.....</i>	
Нургазы Ш.А., Майдырова А.Б., Андабаева Г.К. <i>Качественное и количественное исследование взаимосвязи продовольственной безопасности и благополучия студентов города Алматы.....</i>	74
Темербулатова Ж.С., Кондыбаева С.К., Сагынбаева А. <i>Қазақстандағы табыстардың дифференциациясы: экономикалық және әлеуметтік факторларын терең зерттеу.....</i>	

Temerbulatova Zh.S., Kondybayeva S.K., Sagynbayeva A. <i>Income differentiation in Kazakhstan: an in-depth examination of its economic and social drivers...</i>	
Темербулатова Ж.С., Кондыбаева С.К., Сагынбаева А. <i>Дифференциация доходов в Казахстане: углубленное изучение ее экономических и социальных факторов.....</i>	91

Қуанғанов Ф.Ш. <i>Қазақстандағы демографиялық зерттеулер мәселелері.....</i>	
Kuanganov F.S. <i>Problems of demographic studies in Kazakhstan.....</i>	
Қуанғанов Ф.Ш. <i>Проблемы демографических исследований в Казахстане.....</i>	104

МЕНЕДЖМЕНТ/ MANAGEMENT

Искендірова С.Қ., Зейнолла С.Ж. <i>Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесін бағалау және оның сапасын басқару мәселелері</i>	
Iskendirowa S.K., Zeinolla S.Zh. <i>Assessment of the Higher Education System of Kazakhstan and Issues of Its Quality Management</i>	
Искендірова С.Қ., Зейнолла С.Ж. <i>Оценка системы высшего образования Казахстана и вопросы управления её качеством.....</i>	121

Қурманов Н.А., Бакирбекова А.М., Әділбекұлы М. <i>Білім беру жүйесіндегі менеджерлердің цифрлық құзыреттері: жүйелі шолу.....</i>	
Kurmanov N., Bakirbekova A., Adilbekuly M. <i>The Manager's Digital Competencies in Education System: A Systematic Review.....</i>	
Қурманов Н.А., Бакирбекова А.М., Әділбекұлы М. <i>Цифровые компетенции менеджера в системе образования: систематический обзор.....</i>	141

Абдуллаханов А.К., Сансызбаева Г.Н. <i>Адами капиталды қалыптастыру саласында мемлекеттік басқаруда қолданылатын көрсеткіштер арасындағы корреляцияның таңдамалы аспектілері.....</i>	
Abdullakhanov A.K., Sansyzbaeva G.N. <i>Selected aspects of the correlation between indicators used in public administration in the field of human capital formation.....</i>	
Абдуллаханов А.К., Сансызбаева Г.Н. <i>Отдельные аспекты корреляционной связи между показателями, используемыми в государственном управлении в области формирования человеческого капитала.....</i>	158

Әлімханқызы Ә. <i>Цифрлық трансформация жағдайында персоналды басқару жүйесін жетілдіру.....</i>	
Alimkhankyzy E. <i>Improving the personnel management system in the context of digital transformation.....</i>	
Әлімханқызы Ә. <i>Совершенствование системы управления персоналом в условиях цифровой трансформации</i>	169

Бастықов Д.Х., Қуданова Д.А., Молдашбаева Л.П. <i>Қазақстандағы мемлекеттік басқару реформаларының зерттелу бағыты: библиометриялық талдау.....</i>	
Bastykov D.H., Kulanova D.A., Moldashbayeva L.P. <i>Direction of Study of Public Administration Reforms in Kazakhstan: Bibliometric Analysis.....</i>	
Бастықов Д.Х., Қуданова Д.А., Молдашбаева Л.П. <i>Направление изучения реформ государственного управления в Казахстане: библиометрический анализ.....</i>	185

Мухияева Д.М., Кабикенов А.К., Нуркенова М.Ж. <i>Қазақстанның шағын және орта бизнесіндегі инновациялық инвестициялар мен инновациялық менеджменттің жағдайы.....</i>	
Mukhiyayeva D.M., Kabikenov A.K., Nurkenova M.Zh. <i>State of the innovation investment and innovation management in SMES of Kazakhstan.....</i>	
Мухияева Д.М., Кабикенов А.К., Нуркенова М.Ж. <i>Состояние инноваций инвестиций и инновационного менеджмента в малом и среднем бизнесе Казахстана.....</i>	201

ҚАРЖЫ /FINANCE/ ФИНАНСЫ

Изгугтиева К.Е., Серікқызы А., Бактымбет С.С. <i>Қазіргі Қазақстандағы жұмыссыздық себептерін және оның теріс салдарын талдау.....</i>	
Izguntiyeva K.E., Serikkyzy A., Baktymbet S.S. <i>Analysis of the causes of unemployment and its negative consequences in modern Kazakhstan.....</i>	
Изгугтиева К.Е., Серікқызы А., Бактымбет С.С. <i>Анализ причин безработицы и ее негативные последствия в современном Казахстане.....</i>	217
Сарбасова Р.С., Нұрымов А.А., Есенова Г.Ж. <i>Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын бюджеттік қолдау нысандары.....</i>	
Sarbassova R.S., Nurumov A.A., Yessenova G.Zh. <i>Forms of budget support for agricultural enterprises.....</i>	
Сарбасова Р.С., Нұрумов А.А., Есенова Г.Ж. <i>Формы бюджетной поддержки сельскохозяйственных предприятий.....</i>	233
Утибаев Б.С., Ахметова Д.Т., Жунусова Р.М. <i>Кредиттік серіктестіктің қызметін бағалау және оның ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қаржылық қамтамасыз етудегі рөлі.....</i>	
Utibaev B.S., Akhmetova D.T., Zhunusova R.M. <i>Assessment of the activities of a credit partnership and its role in the financial security of agricultural enterprises.....</i>	
Утибаев Б.С., Ахметова Д.Т., Жунусова Р.М. <i>Оценка деятельности кредитного товарищества и его роль в финансовом обеспечении сельскохозяйственных предприятий.....</i>	252
Айтказина М.А., Акишева Н.А., Каршалова А.Д. <i>Жасыл экономиканы ынталандыру үшін мемлекеттік қаржылық реттеудің инновациялық құралдарын пайдаланудың әлемдік тәжірибесі.....</i>	
Aitkazina M.A., Akisheva N.T., Karshalova A.D. <i>The world practice of using innovative instruments of state financial regulation to stimulate the green economy.....</i>	
Айтказина М.А., Акишева Н.Т., Каршалова А.Д. <i>Мировая практика использования инновационных инструментов государственного финансового регулирования для стимулирования зеленой экономики.....</i>	267
Белиспаева А., Насырова Г.А. <i>Медициналық сақтандыру экономикасын шарлау: Америка Құрама Штаттарындағы бағаны жақсартуға деректерге негізделген тәсіл.....</i>	
Belispayeva A., Nassyrova G.A. <i>Navigating Health Insurance Economics: A Data-Driven Approach to Enhanced Pricing in the United States.....</i>	
Белиспаева А., Насырова Г.А. <i>Ориентирование в экономике медицинского страхования: подход на основе анализа данных по повышению цен в США.....</i>	280

ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТ/ ACCOUNTING AND AUDIT/ УЧЕТ И АУДИТ

Серикбаева Ж.Д., Мадыханова К.А., Майдырова А.Б. <i>Әртүрлі оқиғалардың криптовалюта құнына әсерін талдау.....</i>	
Serikbayeva Zh.D., Madykhanova K.A., Maydirova A.B. <i>Analysis of the impact of various events on the value of cryptocurrency.....</i>	
Серикбаева Ж.Д., Мадыханова К.А., Майдырова А.Б. <i>Анализ влияния различных событий на стоимость криптовалюты.....</i>	294
Смыкова М.Р., Оразғалиева Ә.Б. <i>Цифрлық медициналық қызметтерді бағалау үшін нейромаркетингтік зерттеулерді қолдану.....</i>	
Smykova M.R., Orazgaliyeva E.B. <i>The use of neuromarketing research to assess digital medical services.....</i>	
Смыкова М.Р., Оразғалиева Ә.Б. <i>Использование нейромаркетинговых исследований для оценки цифрового сервиса медицинских услуг.....</i>	312
Аманова Г.Д., Жүніс А.Н., Жолаева М.А. <i>Қаржы-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің болашағы: бизнес сектордегі ақпараттық жүйесі.....</i>	
Amanova G.D., Zhunis A.N., Zholayeva M.A. <i>The future of accounting based on the financial economic space: the information system on the business sector.....</i>	
Аманова Г.Д., Жүніс А.Н., Жолаева М.А. <i>Будущее бухгалтерского учета, основанного на финансово-экономическом пространстве: информационные системы в бизнес-секторе.....</i>	327
Майсигова Л.А. <i>Криптовалюталар: цифрлық экономикадағы бухгалтерлік есеп және аудит.....</i>	
Maisigova L.A. <i>Cryptocurrencies: accounting and auditing in the digital economy.....</i>	
Майсигова Л.А. <i>Криптовалюты: учет и аудит в цифровой экономике.....</i>	343

ТУРИЗМ/ TOURISM/ТУРИЗМ

Бердибекова А., Муталиева Л.М. <i>Қазақстанның туристік әлеуетін дамытудың мемлекеттік қолдау шаралары.....</i>	
Berdibekova A., Mutaliyeva L.M. <i>State support measures for capacity development tourism in Kazakhstan.....</i>	
Бердибекова А., Муталиева Л.М. <i>Меры государственной поддержки для развития потенциала туризма в Казахстане.....</i>	356

МРНТИ 06.58.49

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-9-26>

Влияние рынка санаторно-курортных услуг на развитие экономики Казахстана

Кизимбаева А.^{1*}, Уразбеков А.К.², Булакбай Ж.М.³

¹ Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова, Актау, Казахстан

² Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан

³ Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹kizimbaeva@mail.ru, ²urazbekovabay@mail.ru, ³Bulakbay_zhannat@mail.ru)

Аннотация. Целью написания статьи было рассмотрение авторами современного состояния и развития рынка санаторно-курортных услуг в Казахстане, которое оказывает значительное влияние на устойчивое развитие экономики страны. В настоящее время, в жестких рыночных условиях, в первую очередь страдает уровень конкурентоспособности санаторно-курортных услуг, то есть имеется в виду возможность данных услуг приносить приемлемый доход компании и оказывать существенное влияние на устойчивое развитие данного бизнеса. Материалы и методы: в рамках системного подхода при написании статьи авторами применялись принципы и методы комплексного и сравнительного анализа, экономико-статистические, в том числе графический, принцип группировок и т.д. Результаты исследования: сегодня в Республике Казахстан имеются все экономические предпосылки для развития санаторно-курортных услуг, где природные ресурсы и пространство послужили основой для развития экономики санаторно-курортного туризма в стране. В республике можно встретить все основные типы санаторно-курортных учреждений, которые используют комплексные программы реабилитации, лечения, восстановления и профилактики. Авторами были проанализированы и изучены основные виды санаторий Республики Казахстан, экономическая составляющая текущего состояния рынка санаторно-курортных услуг в Казахстане, структура расходов населения на платные услуги в сфере санаторно-курортных организаций в Казахстане, определение позиций регионов Казахстана по санаторно-курортным организациям и т.д. Также были выделены основные проблемы, препятствующие развитию санаторно-курортных услуг и выделены характерные особенности рынка санаторно-курортных услуг, отличающие его от других рынков. Стоит отметить, что важность современной деятельности санаторно-курортных предприятий в туризме обусловлена давними и богатыми традициями отечественной курортологии, основанными на строгих научных подходах к организации, и высоким профессионализмом в осуществлении санаторно-курортных услуг.

Ключевые слова: санаторно-культурные услуги, гостиничные услуги, потребители, санатории, отпуск, цены, курортная зона.

Введение

В настоящее время, в жестких рыночных условиях, в первую очередь страдает уровень конкурентоспособности санаторно-курортных услуг, то есть имеется в виду возможность данных услуг приносить приемлемый доход компании и оказывать существенное влияние на устойчивое развитие данного бизнеса. Поэтому, чтобы выжить и развиваться, компаниям необходимо постоянно анализировать текущую ситуацию как на самом рынке санаторно-курортном услуг, так и внутри самой компании, оказывающей данный вид услуг. И на основе результатов полученного анализа разрабатывать своевременные меры по удовлетворению потребностей клиентов и способствовать повышению конкурентоспособности предприятия.

На данный момент наибольшее внимание исследователей приковано к проблемам оказываемого влияния рынка санаторно-курортных услуг на экономику страны, так как существует значительное влияние санаторно-курортных организаций на социально-экономическое развитие современного общества. Поскольку от него прямо и косвенно зависит качество трудовых ресурсов страны и, как следствие, происходит влияние на развитие экономики страны, воспроизводственные процессы и т.д.

Рынок санаторно-курортных услуг сегодня существенно влияет на эффективное развитие основных сфер экономики, при этом происходит процесс трансформации со старых технологий на процесс цифровизации, внедрение инновационных технологий в санаторно-курортные организации, вступление в конкурентные отношения на внутреннем и внешнем рынках товаров и услуг также способствует притоку местных и иностранных инвестиций в деятельность санаторно-курортных организаций. Эффективное функционирование рынка санаторно-курортных услуг может оказывать существенное влияние на защиту и повышение качества человеческого потенциала общества. Исходя из вышесказанного, можно оценить ценность и актуальность данной статьи.

Целью статьи является анализ современного состояния рынка санаторно-курортных услуг Казахстана на современном уровне развития и выявления оказываемого влияния на развитие экономики страны.

Литературный обзор

Санаторно-курортные услуги представляют собой разновидность оказываемых медицинских услуг в сочетании с гостиничными услугами и услугами общественного питания. Другими словами, они являются комплексными. Хотя, являясь наиболее важной медицинской частью этих услуг, они в основном направлены на оздоровление населения. Но стоит отметить, что высокая стоимость санаторно-курортных услуг в стране приводит к определенным ограничениям такого вида отдыха в санаториях для малообеспеченных граждан страны, что обусловлено их низкими доходами. Поэтому необходимо создавать равные возможности для населения страны для получения качественных санаторно-курортных услуг при условии эффективного применения

трудовых ресурсов, денежных, материально-технических и медицинских ресурсов на основе современной организации здравоохранения (Kudryavtseva, 2015).

Впервые развитие санаторно-курортных услуг за рубежом было отмечено в первой половине 20 века как новый взгляд на развитие санаторно-курортной деятельности. Например, в своих исследованиях Ветитнев А.М. рассматривает санаторно-курортные услуги с точки зрения коммерции и социальной сферы деятельности. Подход развития санаторно-курортных услуг с точки зрения коммерции получил широкую популярность в странах с рыночной экономикой, где приобрели широкое распространение и популярность именно курорты и клиники с узкоспециализированной направленностью. Что касается социального направления развития рынка санаторно-курортных услуг, то данное направление получило развитие в социалистических странах, в которых санаторно-курортный отдых относится к системе здравоохранения страны (Vetitnev, 2012).

Стоит отметить также работы Набедрик В.А., который в своих исследованиях делает акцент на развитие двух типов рынка санаторно-курортных услуг:

- восточноевропейская;
- западноевропейская.

Согласно исследованиям Набедрика В.А., западноевропейская модель рынка санаторно-курортных услуг отличается тем, что для данной модели присущи в большинстве случаев оздоровительная направленность организаций и полифункциональность курортных предприятий. В западных странах Европы санаторно-курортные организации получили широкое распространение, и большая часть населения относится к ним как к местам отдыха, развлечений и развитие социальных коммуникаций. Но при этом на современном этапе развития развлекательная и медицинская функции санаторно-курортных организаций уже себя исчерпали. Поэтому на смену им появились спа- и фитнес-программы, программы реабилитации, омоложения и многое другое, на основе чего создаются современные центры оздоровительного туризма (Nabedrik, 2005). Стоит отметить, что наиболее крупные клиники по операциям и реабилитации встречаются в странах Западной Европы, в частности, в Германии, Австрии, Франции и Швейцарии. Так как именно во многих развитых странах имеется современное медицинское оборудование и персонал с высокими компетенциями и знанием иностранных языков.

Что касается санаторно-курортного обслуживания в бывших социалистических странах Европы, то там наблюдаются похожие механизмы регулирования данного вида деятельности, что и в странах СССР: все курортные ресурсы находятся под контролем государства, а сами санаторно-курортные организации были национализированы. Новые бальнеологические и климатотерапевтические корпуса были перестроены и превращены в традиционные здравницы, ставшие знаменитыми на всю Европу. Также стоит отметить, что были построены многочисленные пансионаты, санатории и реабилитационные дома (Vetitnev, 2006). Стоит обратить внимание, что в данных странах услуги санаторно-курортного характера носят комплексный характер, где обязательным является также контроль со стороны медицинского персонала.

В работах многих ученых, которые изучали проблемы и особенности развития санаторно-курортных услуг, таких, как: Асланов Д.И., рассматривается разработка

теоретических и методологических принципов, которые в основном характеризуют с точки зрения комплексного развития рынка санаторно-курортных услуг. Асланов Д.И. в своих работах предлагает научный подход и методы анализа с точки зрения стратегической направленности развития рынка санаторно-курортных услуг и также делает акцент значимые факторы как необходимость изменения и модернизации санитарно-курортных организаций (Aslanov, 2013). Что касается работ Журавлева Л.Б. и Ветитнев А.М., то в их работах было проанализировано значимые принципы формирования рынка санаторно-курортных услуг в стране с точки зрения активного взаимодействия природно-лечебных процессов и социально-экономических параметров развития региона. По мнению авторов, современной концепцией рынка санаторно-курортных услуг является развитие дополнительных рекреационных видов деятельности в данной отрасли.

Кроме того, Микоян Д.С. уделяет внимание формированию общества и его экономики в процессе развития объектов санаторно-курортных учреждений, дает рекомендации по совершенствованию социально-экономического развития материально-технической базы санаторно-курортных предприятий страны (Mikoyan, 2009). В своей работе Оборин М.Е. проанализировал процесс развития рынка санаторно-курортных услуг и оздоровительного туризма на региональном и национальном уровне, где ключевым фактором выступает непосредственно специфика природно-лечебного комплекса, социально-экономические потребности и экологические условия (Oborin, 2013).

Если рассматривать зарубежных ученых, то можно выделить исследование таких ученых, как Семенова Е.А., Огаркова И.В., Карташева О.А., которые в своих работах рассматривают специфические особенности санаторно-курортной направленности и инфраструктуры регионов в рамках развития делового туризма (Semenova, 2021). В свою очередь Бунаков О.А., Эйдельман Б.М., Прохорова В.Д., Зиновьева А.А. рассматривают санаторно-культурный туризм в экономике страны в рамках оздоровительного туризма и механизмы его организации в санаторно-курортных учреждениях (Bunakov, 2019). Также стоит отметить, что Артамонова Г.В., Зайцев Н.М. рассматривают методологические аспекты разработки стратегии повышения эффективности санаторно-курортного обслуживания в региональной системе здравоохранения на основе опыта санаторий (Artamonova, 2009).

Таким образом, под санаторно-курортными услугами понимаются услуги в специализированных организациях и базирующиеся на природных факторах санаторно-курортной зоны, например, лечебная грязь, минеральная вода, горячие источники и т.д. Стоит учитывать, что сочетание методов лечения, например, физиотерапии, лечебной физкультуры, массажа, медикаментозного лечения, диеты, климата может быть очень разнообразным и назначается каждому пациенту индивидуально, в зависимости от характера и тяжести заболевания, наличия или отсутствия сопутствующих заболеваний, противопоказаний и основного состояния клиента.

Методы исследования

При написании данного исследования в качестве теоретической и эмпирической базы были использованы фундаментальные концепции и прикладные разработки,

представленные в трудах отечественных и зарубежных исследователей касательно санаторно-курортной отрасли, а также материалы в докладах научно-практических конференций и форумов, научных публикациях в области эффективного управления санаторно-курортными услугами и оказываемого влияния на развитие экономики страны.

Информацией и источниками данной статьи послужили официальные документы, статистические данные Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - Бюро национальной статистики, собственные исследования и наблюдения авторов.

Эмпирической базой исследования являются статистические данные, полученные из бюллетеней и статистических сборников Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. При написании статьи была проанализирована следующая информация: исследования современных авторов о развитии рынка санаторно-курортных услуг, основные виды санаториев в Республике Казахстан, основные показатели работы санаториев в Казахстане, виды санаториев, структура расходов населения на санаторно-курортные услуги, исходя из уровня развития санаторно-курортных организаций были распределены позиции областей с применением критериев и интервалов значимости между группами и т.д.

При написании статьи авторами в рамках системного подхода использовались принципы и методы комплексного анализа и сравнения, экономические, статистические, в том числе графические, группировка и др. При написании статьи были определены позиции регионов Казахстана по санаторно-курортным организациям с использованием критериев и интервалов значимости между группами, также использована матрица McKinsey санаторно-курортных услуг по регионам Казахстана, чем можно выделить отличие от других методик.

Сдерживающим фактором исследования явилось отсутствие количественных данных о современном состоянии рынка санаторно-курортных услуг и оказываемого влияния на развитие экономики страны, особенно в последние годы. В то же время современное исследование и анализ текущего состояния рынка благодаря четкости работы национальной статистики и открытости показателей в области текущего состояния санаторно-курортных учреждений был дан количественный анализ развития рынка санаторно-курортных услуг в Казахстане.

Обсуждение

В настоящее время во всем мире происходит ускорение инновационного прогресса, цифровизация, продолжается процесс урбанизации, снижаются возможности человеческого организма, что проявляется в ухудшении функционирования основных жизненно важных систем и увеличении стрессовых ситуаций, то есть сегодня наблюдается значительное возрастание нагрузок, происходит физическое и психическое утомление организма человека. Все это приводит к тому, что появляется необходимость в развитии лечебно-оздоровительных услуг не только во всем мире, но и в Казахстане.

Сегодня в Республике Казахстан имеются все предпосылки для развития санаторно-курортных услуг. Природные ресурсы и пространство послужили основой для развития

санаторно-курортного туризма в стране. В республике можно встретить все основные типы санаторно-курортных учреждений, которые используют комплексные программы реабилитации, лечения, восстановления и профилактики. Стоит отметить, что социально-экономические факторы развития санаторно-курортного туризма страны включают в себя культурные, исторические и архитектурные памятники, важные события истории страны, такие, как политические, социальные, экономические и духовные события.

Сегодня в Казахстане можно насчитать примерно 100 объектов, оказывающие санаторно-культурных услуги, такие, как: санатории, пансионаты, дома и базы отдыха и оздоровительные центры. По сути, данные объекты представлены санаториями и климатическими санаториями, где основным видом лечения является биоклиматическое и бальнеологическое, также активно применяются минеральные воды и грязи. Что касается материально-технической базы санаторно-курортных учреждений, то они отличаются от обычных туристических мест тем, что сочетают в себе отдых и лечение, что требует более серьезного и детального подхода. Стоит отметить, что сегодня санатории имеют развитую материальную базу, материально-техническую базу и большую территорию. В основном курортно-санаторные учреждения делятся на три основные функциональные зоны: лечебную, селитебную и хозяйственную (Abenova, 2015).

На рисунке 1 представлены основные топ-организации, оказывающие курортно-санаторные услуги в Казахстане.

Рисунок 1 – Основные виды санаториев Республики Казахстан

Примечание – составлено авторами.

Согласно рисунку 1, топ основных санаториев находится в следующих регионах: Южный Казахстан; Северный Казахстан, где находятся известные и популярные санатории – Окжетпес, Бурабай и т.д.; Центральный Казахстан; Западный Казахстан и Восточный Казахстан.

Если рассматривать роль и значимость рынка санаторно-курортных услуг в экономике страны, то валовой внутренний продукт методом производства санаторно-культурного туризма в экономике страны занимал 0,6% (22882,2 млн.тенге) в 1 квартале 2010 года и вырос до 0,7% (449 989,8 млн.тенге) в августе 2022 году (Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2023). Теперь проанализируем текущее состояние рынка санаторно-курортных услуг в Казахстане. Начнем анализ с распределения внутренних посетителей по целям поездок в Казахстане в 2021 году. Согласно Бюро национальной статистики, в Казахстане в 2021 году внутренних посетителей по целям лечебно-оздоровительных услуг составило 657 193 человек, причем больше всего посетителей наблюдается в Алматинской области - 103 403 человек, меньше всего в Атырауской области – 10 587 человек. Стоит отметить, что основные цели поездок – это посещение друзей и родственников (4 405 554 человек), отпуск и отдых (2 331 851 человек). В Казахстане в 2021 году по сравнению с 2020 годом количество въездных и внутренних посетителей, которые отдыхают в санаторно-курортных организациях, выросло на 44%. В основном предпочтение отдается курортной зоне Сарыагаш – 62 247 человек или в общей доле курортных зон составляет 38,51%, потом по спросу идет Алматинский горный кластер – 42 385 человек, Щучинско-Боровская курортная зона – 39 116 человек.

Теперь рассмотрим основные показатели работы санаториев в Казахстане за 2021 год, данные которых представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Основные показатели работы санаториев в Казахстане за 2021 год

	Число, единиц	Число санаторных коек (мест), единиц	Проведено кой-ко-дней, кой-ко-день	Из них	Численность лечившихся (отдохнувших), человек	Из них
				нерезидентами		нерезиденты
Республика Казахстан	99	11 953	2 041 522	226	211 447	47
Акмолинская	5	634	109 633	-	11 713	-
Актюбинская	2	170	22 444	-	3 220	-
Алматинская	3	389	22 355	-	3 379	-
Атырауская	1	100	744	-	744	-
Западно-Казахстанская	2	280	65 848	-	4 195	-
Джамбулская	4	672	99 545	-	11 401	-
Карагандинская	4	820	184 824	-	17 634	-
Костанайская	2	607	73 304	-	9 578	-

Кызылординская	4	641	136 024	-	16 865	-
Мангистауская	-	-	-	-	-	-
Павлодарская	1	531	95 993	118	9 138	11
Северо-Казахстанская	1	75	16 959	-	1 617	-
Туркестанская	58	5 187	855 536	28	83 714	28
Восточно-Казахстанская	4	472	41 585	-	5 107	-
г. Астана	-	-	-	-	-	-
г. Алматы	6	1 239	302 590	80	31 570	8
г. Шымкент	2	136	14 138	-	1 572	-

Примечание – Составлено авторами по источнику Culture in the Republic of Kazakhstan (2023)

Исходя из статистических данных таблицы 1, можно отметить, что всего в Республике Казахстан насчитывается 99 санаториев, где наибольшее число санаториев находится в Туркестанской области – 58 единиц, потом г.Алматы – 6 единиц и Акмолинской области – 5 санаториев. Также стоит заметить, что наибольшее число санаторных коек наблюдается в Туркестанской области - 5 187 человек и в г.Алматы - 1 239. Что касается проведенных койко-дней, то топ занимает Туркестанская область - 855 536 койко-дней, наименьшее занимает – Атырауская 744 человека.

Теперь рассмотрим структуру расходов населения на платные услуги в сфере санаторно-курортных организаций в Казахстане, данные которых представлены на рисунке 2.

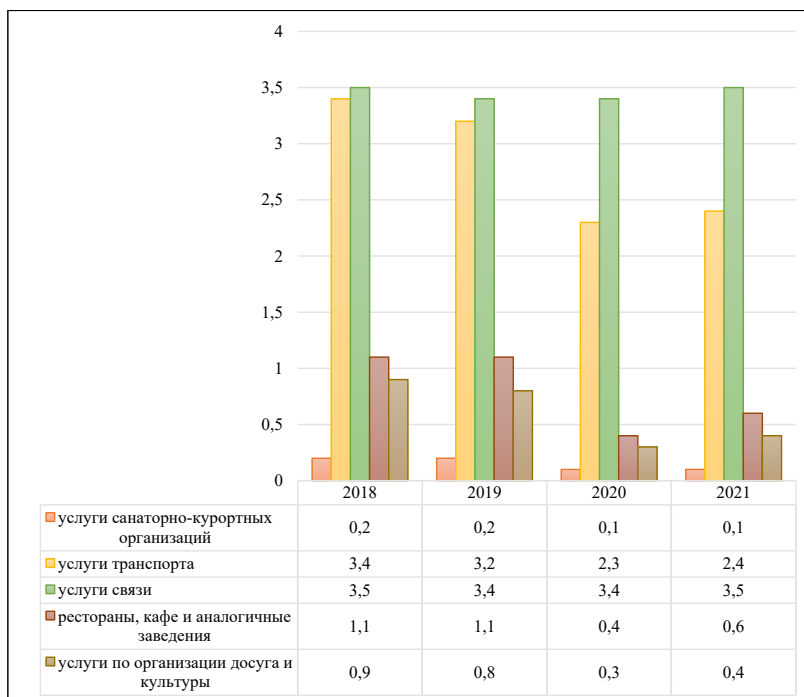

Рисунок 2 – Структура расходов населения на платные услуги в сфере санаторно-курортных организаций в Казахстане, в процентах к потребительскому расходу

Примечание – составлено на основании источника Culture in the Republic of Kazakhstan (2023).

Согласно данным рисунка 2 видно, что услуги санаторно-курортных организаций в процентах к потребительскому расходу в 2021 году занимает небольшую долю и составляет всего лишь 0,1%, то есть самые наименьшие расходы. Также данный показатель не растет по сравнению с предыдущими годами, он даже, наоборот, понизился с 0,2% в 2018 году до 0,1% в 2021 году.

Стоит отметить, что сейчас на рынке санаторно-курортных организаций наблюдается изменение цен на санаторно-курортные услуги, что приводит к дисбалансу в общем уровне посещаемости данных учреждений и уровнем пользования санаторно-курортными услугами. Учитывая показатели стоимости санаторно-курортных услуг по областям Казахстана, было сделано ранжирование областей Республики Казахстан, данные которых представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Ранжирование областей Республики Казахстан согласно уровню развития санаторно-курортных организаций с применением критериев и интервалов значимости между группами

Критерий	Показатель		
	низкий	средний	высокий
Стоимость санаторно-курортных услуг	Атырауская Западно-Казахстанская, Актюбинская и Мангистауская области	Карагандинская, Улытауская, Северо-Казахстанская, Костанайская, Павлодарская и Акмолинская области, город Алматы и Астана	Абайская, Восточно-Казахстанская, Жетысуская, Алма-тинская, Жамбыл-ская, Туркестанская и Кызылординская области
Ассортимент санаторно-курортных услуг	город Астана, Атырауская, Западно-Казахстанская, Актюбинская и Мангистауская области	Северо-Казахстанская, Костанайская, Павлодарская, Акмолинская, Абайская и Восточно-Казахстанская области	Жетысуская, Алма-тинская, Жамбыл-ская, Туркестанская, Кызылординская, Карагандинская и Улытауская области, город Алматы
Ассортимент других видов услуг	город Астана, Атырауская, Западно-Казахстанская, Актюбинская и Мангистауская области	Северо-Казахстанская, Костанайская, Павлодарская, Акмолинская, Карагандинская, Улытауская, Абайская и Восточно-Казахстанская области	Жетысуская, Алма-тинская, Жамбыл-ская, Туркестанская и Кызылординская области, город Алматы
Примечание – составлено авторами.			

Согласно представленным данным в таблице 2, при ранжировании областей Казахстана по уровню развития рынка санаторно-курортных услуг значимую роль сыграли такие выбранные факторы: стоимость, ассортимент санаторно-курортных услуг и ассортимент других видов. Стоит также брать во внимание, что данные показатели основываются на средней стоимости оказываемых услуг по области и как следствие были проранжированы позиции областей по уровню развития рынка санаторно-курортных услуг.

Таким образом, согласно полученным данным в таблице 2, невысокий уровень цен на санаторно-курортные услуги наблюдается в регионах Западного Казахстана, а средний уровень цен характерен для регионов Северного, Центрального Казахстана и города Астаны. Регионы Восточного, Южного Казахстана и город Алматы можно отнести к группе регионов с наиболее высокими ценами, так как в вышеперечисленных регионах большое разнообразие санаториев, которые также занимают лидирующие позиции по количеству посетителей санаторно-курортных организаций.

Поэтому для более четкого определения занимаемых позиций организаций регионов на рынке санаторно-курортных услуг была смоделирована матрица McKinsey – рисунок 3.

		Стоимость услуг	
высокие		Абайская и Восточно-Казахстанская области	Жетысуская, Алматинская, Жамбылская, Туркестанская и Кызылординская области
	средние	Северо-Казахстанская, Костанайская, Павлодарская, Акмолинская, Карагандинская и Улытауская области	город Алматы
низкие		Атырауская, Западно-Казахстанская, Актюбинская и Мангистауская области	
		низкие	средние
			высокие

Рисунок 3 – Матрица McKinsey рынка санаторно-курортных услуг по областям Казахстана

Примечание – составлено авторами

Стоит отметить, что матрица McKinsey показывает баланс двух важных аспектов для эффективной деятельности организации: конкурентоспособность и привлекательность

рынка санаторно-курортных услуг, согласно исследованию Келлера К.Л. и Котлера Ф., определяется посредством применения матрицы, которая используется для определения необходимых действий для исследуемой организации, отрасли или другой структуры: развитие, сбор продукции, поддержание существующего бизнеса. На основе проведенного сравнительного анализа текущих цен на оказания санаторно-курортных услуг по организациям было выявлено, что цены на санаторно-курортные услуги и другие виды услуг отличаются в разных областях страны, также различается и объем оказанных санаторно-курортных услуг.

При этом следует отметить, что для Южного Казахстана характерны высокие цены на санаторно-курортные услуги и количество предоставляемых услуг, а самые низкие цены и объем оказанных услуг были зафиксированы в регионах Западного Казахстана. Однако следует отметить, что хотя выбранная стратегия развития рынка санаторно-курортных услуг в Восточном Казахстане базируется на уровне средних цен, но при этом часто наблюдаются высокие цены, эта стратегия не получила достаточных отзывов со стороны потребителей касательно соотношения цена-качество на санаторно-курортные услуги. Что касается Южного и Центрального Казахстана, то они придерживаются стратегии невысоких цен, город Алматы - высоких цен, а Западный Казахстан - низких цен, для города Астана характерна стратегия проникновения на рынок. Следует отметить, что санаторно-курортные учреждения в Казахстане могут применять различные методы ценообразования. Поэтому для достижения эффективности ценовой политики в регионах необходимо совершенствовать существующие методы ценообразования, которые были бы объективными и доступными для граждан страны.

Важно также отметить, что на данном периоде развития сократился объем средств, выделяемых государством на финансирование санаторно-курортных организаций, уменьшение в бюджетах крупных организаций затрат своих работников на санаторно-курортный отдых. Также сегодня происходит переориентация граждан на внешние рынки туристско-рекреационных услуг, что привело к неспособности территориальных санаторно-курортных комплексов к конкурентоспособности на национальном рынке.

Результаты

Но при этом, несмотря на текущее развитие санаторно-курортных услуг в стране, нельзя проанализировать наличие целого ряда проблем, которые стоят перед ее основными структурными группами. В общем стоит отметить, что существующие методы и сложившаяся структура управления санаторно-курортными организациями в большинстве случаев не соответствуют современным условиям функционирования и становятся одним из значимых препятствий для дальнейшего эффективного развития санаторно-курортных услуг в стране, то есть несмотря на изменения, которые происходят в сфере санаторно-курортного туризма, можно выделить ряд проблем, которые тормозят развитие данной отрасли - рисунок 4.

Рисунок 4 – Основные проблемы санаторно-курортных услуг в стране
Примечание – составлено авторами.

Итак, в современных условиях каждое санаторно-курортное предприятие вынуждено справляться со все более стремительным ростом нестабильности внешней и внутренней среды, увеличением количества потребностей клиентов и постоянной конкуренцией на отраслевом рынке. Такая ситуация заставляет руководство санаторно-курортных учреждений разрабатывать наилучшие способы продвижения и рекламы своего продукта, поэтому важно разработать стратегию продвижения для каждой санаторно-курортной организации и ассортимента оказываемых услуг (Dyshlovoy, 2016).

Несмотря на то, что в общем на рынке санаторно-курортных услуг наблюдается положительная динамика, существует ряд проблем, которые мешают быстрому развитию санаторно-курортных услуг в стране. Например, одна из значимых проблем – цены на билеты: региональные бизнесмены продолжают предлагать высокие цены за билеты на поезда и самолеты, нехватка качественных и приемлемых по цене номеров в санаторно-курортных учреждениях, нету четкой стратегии развития предприятия как на ближайшее будущее, так и на перспективу, недостаток информации и коммуникации между государственными органами и бизнес-средой.

Отметим, что основная задача санаторно-курортных организаций - привлечь как можно больше посетителей. Предпринимательская деятельность этих организаций характеризуется высокими темпами фондоемкости, коротким сроком окупаемости капитальных вложений, высоким коэффициентом использования основных фондов и значительной долей расходов в структуре себестоимости. Все вышеперечисленное

усугубляется сезонностью загрузки средств размещения, которое характерно для процесса потребления и процесса производства санаторно-курортных услуг.

Поэтому необходимо формирование эффективной проектной модели санаторно-курортных предприятий. Так как через взаимодействие определенных групповых факторов макро- и микросреды деятельности рынка санаторно-курортных услуг достигается такой результат, который проявляется в системном воздействии на социально-экономическое устройство территории. Кроме того, выделяют следующие характеристики рынка санаторно-курортных услуг, которые отличают его от других рынков, так как эти услуги выполняют важные экономические и бизнес-функции, например:

– деятельность рынка санаторно-курортных услуг привязана к территории, также зависит от климатических условий, окружающей среды и лечебными свойствами данной территории;

– формирование и предоставление услуг на рынке санаторно-курортных услуг определяется уровнем развития курорта, включая комплексные профессиональные лечебные и вспомогательные организации.

Выводы

На современном уровне развития санаторно-курортные услуги представляют собой вид медицинского обслуживания в сочетании с гостиничными и услугами питания, то есть они являются комплексными. Однако, являясь важнейшей медицинской частью этих услуг, санаторно-курортные услуги прежде всего направлены на улучшение здоровья населения. К сожалению, высокая стоимость санаторно-курортных услуг в Казахстане приводит к определенным ограничениям доступа малообеспеченных жителей к данным услугам. Важность современной деятельности рынка санаторно-курортных услуг и оказываемым влиянием его на экономику страны обусловлена давними и богатыми традициями отечественной курортологии, основанной на строгих научных подходах к организации и высоким профессионализмом в осуществлении санаторно-курортных услуг. В отечественной практике санаторно-курортных учреждений при оказании услуг лечения используются методы профилактики, оздоровления и реабилитации, в то время как в других странах внимание уделяется развлекательной (рекреационной) части комплекса развлечений. Сегодня клиенты санаторно-курортных услуг вносят свой вклад в достижение конечного результата, участвуя непосредственно в этапах его создания. Так как основными целями потребляемых услуг являются систематические шаги по улучшению здоровья, в том числе улучшение самочувствия, поддержание тела в форме, похудение, новые друзья и т.д.

Таким образом, в работе авторами был рассмотрен литературный обзор развития рынка санаторно-курортных услуг, даны методы проведенного исследования, рассмотрены и проанализированы основные виды санаториев в Казахстане, показана роль и значимость рынка санаторно-культурных услуг в экономике страны. Стоит отметить, что услуги санаторно-курортных организаций в процентах к потребительскому расходу в 2021 году

занимает небольшую долю и составляет всего лишь 0,1%, то есть самые наименьшие расходы в структуре расходов населения на платные услуги. Также стоит отметить, что рост уровня цен и индекса является отрицательным явлением, так как его понижение означает снижение стабильности развития экономики в регионе. В итоге можно сделать вывод, что колебание цен на санаторно-курортные услуги приводит к диссонансу в общем уровне посещаемости этих учреждений и уровнем пользования санаторно-курортными услугами. Поэтому поддержание деятельности санаторно-курортных учреждений является первоочередной и национальной задачей, решить которых можно посредством целевых программ и дополнительного инвестирования.

Список литературы

1. Кудрявцева Л.В. Место санаторно-курортных услуг в системе государственных услуг// Евразийский союз ученых. – 2015.- № 3-6 (12). – С. 131-133.
2. Ветитнев А.М., Дзюбина А.В., Торгашева А.А. Оздоровительный туризм: вопросы терминологии и типологии// Вестник СГУ-ТиКД. – 2012. - № 2 (20). - С.13-18.
3. Набедрик В.А. География медицинского туризма в Европе: модели развития и трансформационные процессы: диссертация кандидата географических наук. - М. – 2005. – 160 с.
4. Ветитнев А.М., Журавлева Л.Б. Курортный бизнес: учебное пособие. - М.: КНОРУС. – 2006. – 528 с.
5. Асланов Д.И. Разработка теоретико-методологических основ преобразования санаторно-курортного комплекса региона. Автореферат...доктора экономических наук. науки. Екатеринбург. – 2013. – 47 с.
6. Микоян Д.С. Социально-экономическое развитие инфраструктуры санаторно-курортной зоны региона. Автореферат дисс. кандидата экономических наук. М.- 2009. – С.22.
7. Оборин М.С. Динамика развития санаторно-курортного комплекса и оздоровительного туризма в Пермском крае// Вестник Удмуртского университета. Серия "Наука о Земле"// Биология. – 2013.- выпуск 4. – С.146-152.
8. Семенова Е.А., Огаркова И.В., Карташева О.А. Проблемы и перспективы развития делового туризма в регионе Кавказских Минеральных Вод. Конспекты лекций по сетям и системам. – 2021. – С.1825-1832.
9. Бунаков О.А., Эйдельман Б.М., Прохорова В.Д., Зиновьева А.А. Теоретические аспекты организации санаторно-курортного лечения в России на современном этапе// Академический журнал междисциплинарных исследований. - 2019. - 8(4). – С.125-131.
10. Артамонова Г.В., Зайцев Н.М. Методология разработки стратегии повышения эффективности санаторно-курортного обслуживания в региональной системе здравоохранения// Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебно-физической культуры. – 2009 (5). – С. 47-50.
11. Абенова Е.А. (2015). Перспективы развития оздоровительного туризма в Казахстане// Азимут научных исследований: Экономика и менеджмент. – 2015. - № 1 (10). – С. 7-10.
12. ВВП по методу производства в текущих ценах (2023 год). Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный

ресурс]. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> [дата обращения: 4 апреля 2023 года].

13. Культура в Республике Казахстан. Сбор статистических данных. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> (дата обращения: 1 апреля 2023 года).

14. Дышловой И. Н., Пегушина А. А. (2016). Обоснована необходимость разработки факторов повышения конкурентоспособности предприятий на рынке санаторно-курортных услуг// Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2016. - № 6. -С. 24-34.

¹А. Кизимбаева, ²А. Қ. Уразбеков, Бұлақбай Ж.М.³

¹Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан

²Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті», Қарағанды, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

Санаторлық-курорттық қызметтер нарығының Қазақстан экономикасының дамуына әсері

Түйін. Мақала жазудың мақсаты авторлардың Қазақстандағы санаторий-курорттық қызметтер нарығының қазіргі жағдайы мен дамуын қарауы болды, бұл ел экономикасының тұрақты дамуына айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі уақытта, қатаң нарықтық жағдайларда, ең алдымен, санаторий-курорттық қызметтердің бәсекеге қабілеттілік деңгейі зардап шегеді, яғни бұл қызметтердің компанияға қолайлы табыс әкелу мүмкіндігі және осы бизнестің тұрақты дамуына айтарлықтай әсер етеді. Материалдар мен әдістер: жүйелі тәсіл шеңберінде автор мақаланы жазу кезінде кешенді және салыстырмалы талдау принциптері мен әдістерін, экономикалық-статистикалық, оның ішінде графикалық, топтастыру принципін және т. б. қолданды. зерттеу нәтижелері: бүгінде Қазақстан Республикасында табиғи ресурстар мен кеңістік үшін негіз болған санаторий-курорттық қызметтерді дамыту үшін барлық экономикалық алғышарттар бар елдегі санаторий-курорттық туризм экономикасын дамыту. Республикада оңалту, емдеу, қалпына келтіру және алдын алудың кешенді бағдарламаларын пайдаланатын санаторий-курорттық мекемелердің барлық негізгі түрлерін кездестіруге болады. Авторлар Қазақстан Республикасы санаторийлерінің негізгі түрлерін, Қазақстандағы санаторий-курорттық қызметтер нарығының ағымдағы жай-күйінің экономикалық құрамдас бөлігін, Қазақстандағы санаторий-курорттық ұйымдар саласындағы ақылы қызметтерге халықтың шығыстарының құрылымын, санаторий-курорттық ұйымдар бойынша Қазақстан өңірлерінің позицияларын айқындауды және т.б. талдап, зерделеді. Сондай-ақ, санаторий-курорттық қызметтердің дамуына кедергі келтіретін негізгі проблемалар бөлінді және оны басқа нарықтардан ерекшелендіретін санаторий-курорттық қызметтер нарығының тән ерекшеліктері бөлінді. Айта кету керек, Туризмдегі санаторий-курорттық кәсіпорындардың қазіргі заманғы қызметінің маңыздылығы ұйымдастырудың қатаң ғылыми тәсілдеріне және санаторий-курорттық қызметтерді жүзеге асырудағы жоғары кәсібилікке негізделген отандық курортологияның ұзақ және бай дәстүрлеріне байланысты.

Түйін сөздер: санаторий-мәдени қызметтер, қонақ үй қызметтері, тұтынушылар, санаторийлер, демалыс, бағалар, курорттық аймақ.

A.Kizimbayeva¹, A.K. Urazbekov², Zh.M. Bulakbay³

¹*Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Kazakhstan*

²*Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, Karaganda, Kazakhstan*

³*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

The impact of the market of spa services on the development of the economy of Kazakhstan

Annotation. The purpose of writing the article was to consider the authors of the current state and development of the market of spa services in Kazakhstan, which has a significant impact on the sustainable development of the country's economy. Currently, in harsh market conditions, the level of competitiveness of spa services suffers first of all, that is, it means the possibility of these services to bring acceptable income to the company and has a significant impact on the sustainable development of this business. Materials and methods: within the framework of a systematic approach, when writing the article, the author applied the principles and methods of complex and comparative analysis, economic and statistical, including graphical, the principle of groupings, etc. Research results: today in the Republic of Kazakhstan there are all the economic prerequisites for the development of sanatorium-resort services, where natural resources and space have served as the basis for the development of the economy of sanatorium-resort tourism in the country. In the republic, you can find all the main types of sanatorium-resort institutions that use comprehensive rehabilitation, treatment, recovery and prevention programs. The authors analyzed and studied the main types of health resorts of the Republic of Kazakhstan, the economic component of the current state of the market of sanatorium-resort services in Kazakhstan, the structure of public spending on paid services in the field of sanatorium-resort organizations in Kazakhstan, determining the positions of the regions of Kazakhstan on sanatorium-resort organizations, etc. The main problems hindering the development of sanatorium-resort services were also highlighted and the characteristic features of the sanatorium-resort services market that distinguish it from other markets were highlighted. It is worth noting that the importance of modern activities of sanatorium-resort enterprises in tourism is due to the long and rich traditions of domestic balneology, based on strict scientific approaches to organization and high professionalism in the implementation of sanatorium-resort services.

Keywords: sanatorium and cultural services, hotel services, consumers, sanatoriums, vacations, prices, resort area.

References

1. Kudryavtseva, L.V. (2015). Mesto sanatorno-kurortnyh uslug v sisteme gosudarstvennyh uslug. Evrazijskij soyuz uchenykh [The place of spa services in the system of public services.]// Eurasian Union of Scientists, № 3-6 (12), 131-133 (2015) [in Russian]

2. Vetitnev, A.M., Dzyubina, A.V., Torgasheva, A.A. (2012). Lechebno-ozdorovitel'nyj turizm: voprosy terminologii i tipologii. Vestnik SGU- TiKD [Health tourism: issues of terminology and typology]// Bulletin of SSU-TiKD, № 2 (20) (2021) [in Russian]
3. Nabedrik, V. A. Geografiya lechebnogo turizma v Evrope: modeli razvitiya i transformacionnye processy: diss. kand. geogr. nauk. [Geography of medical tourism in Europe: development models and transformational processes]. Dissertation of the Candidate of Geographical Sciences. M., 160 (2005) [in Russian]
4. Vetitnev, A.M., Zhuravleva, L.B. Kurortnoe delo: uchebnoe posobie [Resort business: textbook] M.: KNORUS, 52 (2006) [in Russian]
5. Aslanov, D.I. Razvitie teoretiko-metodologicheskikh osnov transformacii sanatorno-kurortnogo kompleksa regiona. Avtoref... doktora ekon. nauk [Development of theoretical and methodological foundations of the transformation of the sanatorium-resort complex of the region]. Autoref... doctors of Economics. sciences. Yekaterinburg, 47 (2013) [in Russian]
6. Mikoyan, D.S. Social'no-ekonomicheskoe razvitie infrastruktury sanatorno- kurortnoj sfery regiona. Avtoref...kand. ekon. nauk [Socio-economic development of the infrastructure of the sanatorium and resort area of the region.]. Abstract...Candidate of Economic Sciences. M., 2009, 22. [in Russian]
7. Oborin, M.S. Dinamika razvitiya sanatorno-kurortnogo kompleksa i lechebno- ozdorovitel'nogo turizma v Permskom krae. Vestnik Udmurtskogo un-ta [Dynamics of development of the sanatorium-resort complex and health-improving tourism in the Perm region. Bulletin of the Udmurt University.]// Earth Science Series. Biology, Issue 4, 146-152 (2013) [in Russian]
8. Semenova, E.A., Ogarkova I.V., Kartasheva O.A. (2021) Problems and Prospects of Business Tourism Development in the Caucasus Mineralnye Vody Region. Lecture Notes in Networks and Systems, 1825-1832 (2021) [in English]
9. Bunakov, O.A., Eidelman, B.M., Prokhorova, V.D., Zinovyeva A.A. Teoreticheskie aspekty organizacii sanatorno-kurortnogo lecheniya v Rossii na sovremennom etape [Theoretical aspects of the organization of health resort treatment in Russia at the present stage]// Academic Journal of Interdisciplinary Studies. 8(4), 125-131 (2019) [in Russian]
10. Artamonova, G.V., Zaitsev, N.M. Voprosy kurortologii, fizioterapii, i lechebnoĭ fizicheskoĭ kultury [Methodology of strategy development for the improvement of efficiency of sanatorium-resort services in the regional healthcare syste.]// The science. Thought: electronic periodical (5), 47-50 (2009) [in Russian]
11. Abenova, E.A. Perspektivy razvitiya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma v Kazahstanея. Azimut nauchnyh issledovanij: ekonomika i upravlenie [Prospects for the development of health tourism in Kazakhstan]// Azimuth of Scientific Research: Economics and Management, № 1 (10), 7-10 (2015) [in Russian]
12. GDP by production method, at current prices (2023). VVP metodom proizvodstva, v tekushchih cenah (2023). Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resources] – Available at: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> (Accessed: April 4, 2023).
13. Kul'tura v Respublike Kazahstan. Statisticheskij sbornik. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK [Culture in the Republic of Kazakhstan. Statistical

collection]. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.; 2023. [Electronic resources] – Available at: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> (Accessed: April 1, 2023).

14. Dyshlovoy, I N., Pegushina, A.A. (2016). Neobhodimost' razvitiya faktorov povysheniya konkurentospo- sobnosti predpriyatij na rynke sanatorno-kurortnyh uslug [The need to develop factors to increase the competitiveness of enterprises in the market of spa services]// Economics: yesterday, today, tomorrow, № 6, 24-34 (2016) [in Russian]

Сведения об авторах:

Кизимбаева А. – и.о. ассоциированный профессор кафедры "Менеджмент", Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова, 32 микрорайон, Актау, Казахстан.

Уразбеков А.К. – кандидат экономических наук, доцент, кафедра «Экономика и менеджмент предприятия», Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Нурсултана Назарбаева, 56, Караганда, Казахстан.

Булакбай Ж.М. – кандидат экономических наук, и.о. доцента, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Казахстан, ул. К.Сатбаева 2, Астана, Казахстан

Kizimbayeva A. – acting associate professor at the «Management» department, Caspian University of Technologies and Engineering after S.Yessenov, 32 microdistrict, Aktau, Kazakhstan.

Urazbekov A.K. – Candidate of Economic Sciences, docent, Economics and management of the enterprise Department, Karaganda Technical University named after Abylkaas Saginov, Nursultan Nazarbayev, 56, Karaganda, Kazakhstan

Bulakbay Zh.M. – Candidate of economic Sciences, assistant professor, Department of Finance, L.N. Gumilyov Eurasian National University, st. K. Satbaeva 2, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

GTAMP 06.81.12

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-27-44>

Мақала түрі: ғылыми мақала

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде брендті позициялау стратегиясын қалыптастыру

А.О. Сыздықова¹, Г.Ж. Азретбергенова²

^{1,2} Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

(E-mail: ¹aziza.syzdykova@ayu.edu.kz, ²gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz)

Аңдатпа. Біздің елдегі экономикалық өсу мен қатал бәсекелестік жағдайында шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) субъектілері үшін тауарлар мен қызметтерді өндіру және олардың өмір сүруін жалғастыру үшін оларды нарыққа ұсыну жеткіліксіз. Жаһандану мен тұтынушылардың күтулерінің өзгеруіне байланысты нарықтық жағдайлар үнемі өзгеріп отырады. Тұтынушылардың күтулерінің өзгеруіне және күшті бәсекелестікке байланысты бизнестің жалғасуы олардың өнімдері үшін бренд құны мен күшті бренд имиджін жасауды талап етеді. Бренд кәсіпорынның тауарлары мен қызметтерін тұтынушылардың санасында тудыратын қабылдаудың арқасында бәсекелестерінен басқаша қабылдануын қамтамасыз етеді. Брендті позициялау тұтынушының санасында өнімді/брендті орналастыру әрекеті ретінде анықталады. Позициялаудың мақсаты – бизнестің әлеуетті пайдасын барынша арттыру үшін брендті тұтынушы санасына орналастыру. Бұл мақаланың мақсаты шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде брендті позициялау стратегиясын қалыптастыруды теориялық тұрғыдан талдап, отандық әдебиетке үлес қосу болып табылады. Бұл жұмыста алдымен шағын және орта бизнес ұғымына анықтама берілді. Брендті позициялау және маркетинг принциптері теориялық тұрғыдан анықталды. Сонымен қатар шағын және орта бизнестің әлеуметтік медианы пайдалануы және стратегиялық позициялау бойынша теориялық тұрғыдан талдау жасалып, брендті сәтті позициялау принциптері қарастырылды. Зерттеу жұмысында ғылыми әдебиеттерді жүйелеу, дедукциялау және индукциялау әдістері қолданылды.

Түйін сөздер: шағын және орта бизнес, бренд, позициялау, сауда белгісі, позициялау стратегиясы, маркетинг, әлеуметтік желі.

Түсті: 13.11.2023 Мақұлданды: 12.01.2024 Онлайн қолжетімді 28.06.2024

^{1*} автор для корреспонденции

Кіріспе

Нарықта бәсекелестік артықшылыққа ие болғысы келетін кез келген кәсіпорын үшін мықты брендтерді құру, дамыту және қолдау маңызды. Корпоративтік брендинг процесі кәсіпорынның мақсатты аудитория үшін жасайтын оң әрекеттерін, коммуникацияларды және белгілерді саналы және жүйелі түрде басқаруды қамтиды [1]. Корпоративтік брендинг саласындағы зерттеулер негізінен ірі немесе көпұлтты кәсіпорындарға бағытталған және шағын және орта бизнесті (ШОБ) елемеді. Дегенмен ШОБ дүниежүзіндегі барлық бизнестің 95%-ға жуығын құрайды және ЭЫДҰ елдеріндегі жұмыс орындарының шамамен 60-70%-ын қамтамасыз етеді [2]. Ал Қазақстандағы жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың 99%-дан астамы шағын және орта кәсіпорындардың еншісінде. Ұлттық статистика бюросының 2020 жылғы мәліметтеріне сәйкес жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың жалпы саны 330312 бірлікті құрады. Оның ішінде ірі кәсіпорындардың саны 2357 бірлікті, ал орта және шағын кәсіпорындардың саны сәйкесінше 6019 және 321936 бірлікті құрайды [3]. Ірі және көпұлтты кәсіпорындардағы сияқты күшті корпоративтік брендке ие болу шағын және орта кәсіпорындар үшін маңызды, бұл олардың құндылық жасау қабілетін арттырады [4]. Барлық көлемдегі кәсіпорындар үшін бренд құру, оны дұрыс басқару және дамыту басты мақсат болып табылады. Бәсекелес нарықтарда брендті енгізудің маңызды құралы брендті позициялау болып табылады [5]. Бұл зерттеу шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) субъектілерінде брендті позициялау стратегиясын қалыптастыруды теориялық тұрғыдан зерттейді. Мақалада маркетинг принциптерін қолдана отырып, шағын және орта кәсіпкерлікте брендті позициялау үдерісі талданады. Бизнесті бастаудың басында позициялау процесі бәсекелестік толып жатқан нарықта артықшылыққа қол жеткізу үшін маңызды болады. Капиталдың жеткіліксіздігіне байланысты шағын және орта кәсіпорындарда қымбат жарнама және коммуникация құралдарына қаражат жиі болмайды, сондықтан төмен шығындар мен жоғары тұтынушылық қолжетімділікке негізделген маркетинг принциптерін анықтап түсіну және қолдану өте маңызды. Шағын және орта бизнестің артықшылығы олардың икемділігі мен өзгерістерге тез бейімделуі болып табылады, сондықтан маркетинг стратегиясының мүмкіндіктері олар үшін қолайлы. Ғылыми әдебиеттерді талдау брендті позициялаудың әдістері мен принциптерін жүйелеуге мүмкіндік береді.

Әдеби шолу

Бренд-бұл тұтыну нарығы қалыптастырған тұжырымдама. Бренд - компанияның тауарлары мен қызметтерін сипаттайтын және оларды бәсекелестерден ажыратуға қызмет ететін атау, символ, дизайн немесе олардың комбинациясы [6]. Бренд- бұл сапа, адал еңбек және бизнес көлемінің символы ретінде заңды иесін анықтайтын белгілер. Тек брендтің нақты сипаттамаларына баса назар аударатын американдық маркетинг қауымдастығының анықтамасына сәйкес, "компанияның өнімдерін немесе қызметтерін ұқсас өнімдерден ажыратуға және олардың айырмашылықтарын анықтауға қызмет ететін

барлық нәрсенің атауы, термині, белгісі, символы, дизайны, пішіні немесе комбинациясы" брендті құрайды [7]. Бәсекеге қабілетті бренд-бұл компанияның экономикалық өсуін арттыру үшін қажет қозғаушы күш. Корпоративтік брендті қарастырған зерттеулердің көпшілігі негізінен ірі трансұлттық компанияларға бағытталған. Сонымен қатар ШОБ деңгейінде брендингті қарастырған зерттеулердің арасында брендинг ШОБ үшін жеткілікті түрде зерттелмеген және ашылмаған деген жалпы консенсус бар [8,9]. Дегенмен, ШОБ ірі кәсіпорындардан меншік құрылымы, басқару стилі, тәуелсіздік деңгейі, олардың қызметінің ауқымы мен өлшемі сияқты көптеген аспектілері бойынша айтарлықтай ерекшеленеді. Кейбір зерттеушілер, мысалы, Keller and Swaminathan (2015) корпоративтік бренд ШОБ үшін басымдық емес деп санайды [10]. Ал кейбір зерттеулерде ШОБ аясындағы корпоративтік брендтің маңыздылығы мен қажеттілігіне баса назар аударылады [11,12]. Ірі және шағын кәсіпорындардың айырмашылығы тек жұмысшылар санына немесе өндірістік қуаттылыққа байланысты емес. Шағын кәсіпорындар ірі кәсіпорындардың кішірейтілген нұсқасы да емес. Шағын кәсіпорындардың ұйымдық құрылымдары мен сипаттамалары мүлдем басқаша. Осы себепті ірі кәсіпорындар үшін жарамды брендті басқару принциптері шағын кәсіпорындарға сәйкес келмейді. ШОБ-та кәсіпкердің бренд құрудағы рөлі ірі кәсіпорындарға қарағанда анағұрлым жоғары, онда кәсіпкер мен бренд интеграцияланған. Кәсіпкер ретінде бизнес иесі брендтің өзі болып табылады. ШОБ-та бизнес иесі мен бизнес менеджері әдетте бір адам. Кәсіпорындағы ұйымдық құрылым және оның брендті басқаруға қаншалықты басымдық беретіні кәсіпкердің сипатына байланысты. Кәсіпорынның брендін құруда және брендті тиімді басқаруда қызметкерлердің рөлі мен ішкі ұйымдастырушылық мәдениеті де маңызды рөл атқарады [13].

Зерттеу әдістері

Бұл мақалада шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде брендті позициялау стратегиясын қалыптастыру теориялық тұрғыдан талданды. Зерттеу жұмысында ғылыми әдебиеттерді жүйелеу, дедукциялау және индукциялау әдістері қолданылды. Дедукция әдісі жалпы мәліметтер негізінде туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ал индукция әдісімен брендті позициялау стратегиясын қалыптастыру кезінде маңызды рөл атқаратын стратегиялық брендинг ресурстары қарастырылды. Шағын және орта бизнестің әлеуметтік медианы пайдалану арқылы брендті позициялау стратегиясы талданды. Осы тақырып бойынша шетелдік және отандық әдебиеттер мен маусымдық жарияланымдар талқыланды. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Шағын және орта бизнес түсінігі және ерекшеліктері. Шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) әр елдің экономикасында маңызды рөл атқарады. Бұл экономикалық өсудің, инвестиция тартудың, жұмыспен қамтуды арттырудың және бәсекеге қабілеттілікті арттырудың маңызды драйверлерінің бірі болып табылады. Қазақстанның 2050 стратегиясында елдің экономикасы шағын және орта кәсіпкерлікті құру және дамыту үшін қолайлы жағдай жасау маңызды деп көрсетілген. Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері саны бойынша басым, өйткені бұл қызметті бастау оңай.

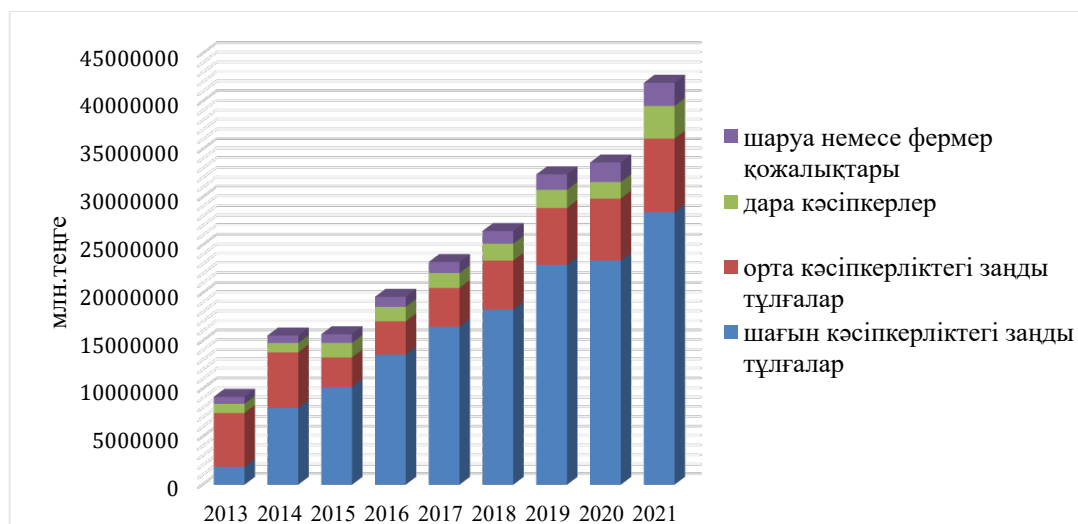
Қазақстандағы микро, шағын және орта кәсіпорындар жұмысшылар саны, жылдық табыс және актив балансының құны критерийлерімен сипатталады (1-кесте).

Кесте 1. Қазақстан Республикасының шағын және орта кәсіпкерлік туралы заңында қарастырылған шағын және орта кәсіпорындардың құрылымы

Кәсіпорын	Қызметкерлер саны	Жылдық табыс (Айлық есептік көрсеткіш)
Микро	15-тен кем емес	30 000 АЕК
Шағын	100-ден аспайды	300 000 АЕК
Орта	101-250	3 000 000 АЕК

Ескерту: Дереккөз: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті, 20.09.2017 жылғы №130 бұйрығының негізінде авторлармен құрастырылған.

1-кестеге сәйкес; Микро кәсіпорындар қызметкерлер саны он бес адамнан аз және жылдық табысы 30000 АЕК-тен аспайтын кәсіпорындарды қамтиды. Шағын кәсіпорындар қызметкерлер саны жүз адамнан аз және жылдық табысы 300000 АЕК-тен аспайтын кәсіпорындарды қамтиды. Орта кәсіпорындар қызметкерлер саны 101-250 арасындағы және жылдық табысы 3000000 АЕК-тен аспайтын кәсіпорындарды қамтиды. 2021 жылы Қазақстан Республикасының ЖІӨ көлемі 83951,5 млрд.теңгені құрайды. ЖІӨ-нің шамамен %50-ын ШОК субъектілері қамтамасыз етеді. 2021 жылы ШОК субъектілерінің өнім көлемі 41952,6 млрд.теңгені құраған. Оның ішінде шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар – 28446,6 млрд. теңге, орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар – 109 794 млн. теңге, жеке кәсіпкерлер – 7681,3 млрд. теңге, дара кәсіпкерлік – 3404,4 шаруа қожалықтары – 2420,1 млрд. теңге сомасына өнім өндірген (1-сурет). 1-суреттегі мәліметтер бойынша 2013 жылдан бері ШОК субъектілерінің өнім шығарылымы 4,57 есе өскен. 2021 жылы өнім шығарылымы 2020 жылмен салыстырғанда 24%-ға артқан.

Сурет 1 Қазақстан ШОК субъектілерінің өнім шығарылымы

Ескерту: [3] негізінде авторлар құрастырған.

Қазақстанда ШОК субъектілерінің өнім өндірудегі өсімімен қатар ішкі және сыртқы нарықты өнімдермен қамтамасыз ете отырып, нарықта брендтік өнімдерді шығаруға бетбұрыс жасалуда.

Экономикалық қызметтің әрбір нысанының өзінің артықшылықтары мен кемшіліктері бар, оларды қызметті бастамас бұрын түсіну керек. Шағын және орта кәсіпорындар мобильді, жиі өзгеретін сұраныс жағдайларына, технологиялық талаптарға икемді және инновациялар енгізу қабілетіне жылдам жауап бере алады. Осыған қарамастан, қарапайым бизнес бастау көбінесе қажетті рұқсаттарды, қаржылық есеп немесе маркетинг құралдарын білмейтін құрылтайшыларды жаңылыстырады [14]. Мұндай қателіктер уақыт өте келе қаржылық қиындықтарға әкеледі, сондықтан ШОК субъектілерінің артықшылықтары мен кемшіліктерін қызметті бастамас бұрын бағалау қажет (2-кесте).

Кесте 2. ШОК артықшылықтары мен кемшіліктері

Артықшылықтары	Кемшіліктері
Жылдам шешімдер	Ресми басқару жүйесін бақылаудың жоқтығы: жобаның құны және уақытты инвестициялау
Оперативті бейімделу	Қаржы ресурстарының жетіспеушілігі
Жоғары деңгейдегі байланыс – барлығы не болып жатқанын біледі	Біліктілік пен іскерлік тәжірибенің болмауы
Жалпы және айқын көзқарас	Ұзақ мерзімді стратегиялық бағыттар
Икемділік	Тұрақты жоспарлаудың болмауы
Кәсіпкерлік рух және тәуекелге бару	Нашар тәуекелді басқару
Энергия, ынта және инновацияға құштарлық	Заманауи жүйелердің болмауы
Жақсы сыртқы және ішкі желі	Ресурстарға шектеулі қол жеткізу
Қарапайым бастама	Бизнес үшін банктен несие алу қиындығы
Үлкен капиталды қажет етпейді	Үлкен бәсеке
Үкімет қолдауы	Жарнамаға бюджет тапшылығы

Ескерту: Әдебиеттер негізінде авторлар құрастырған.

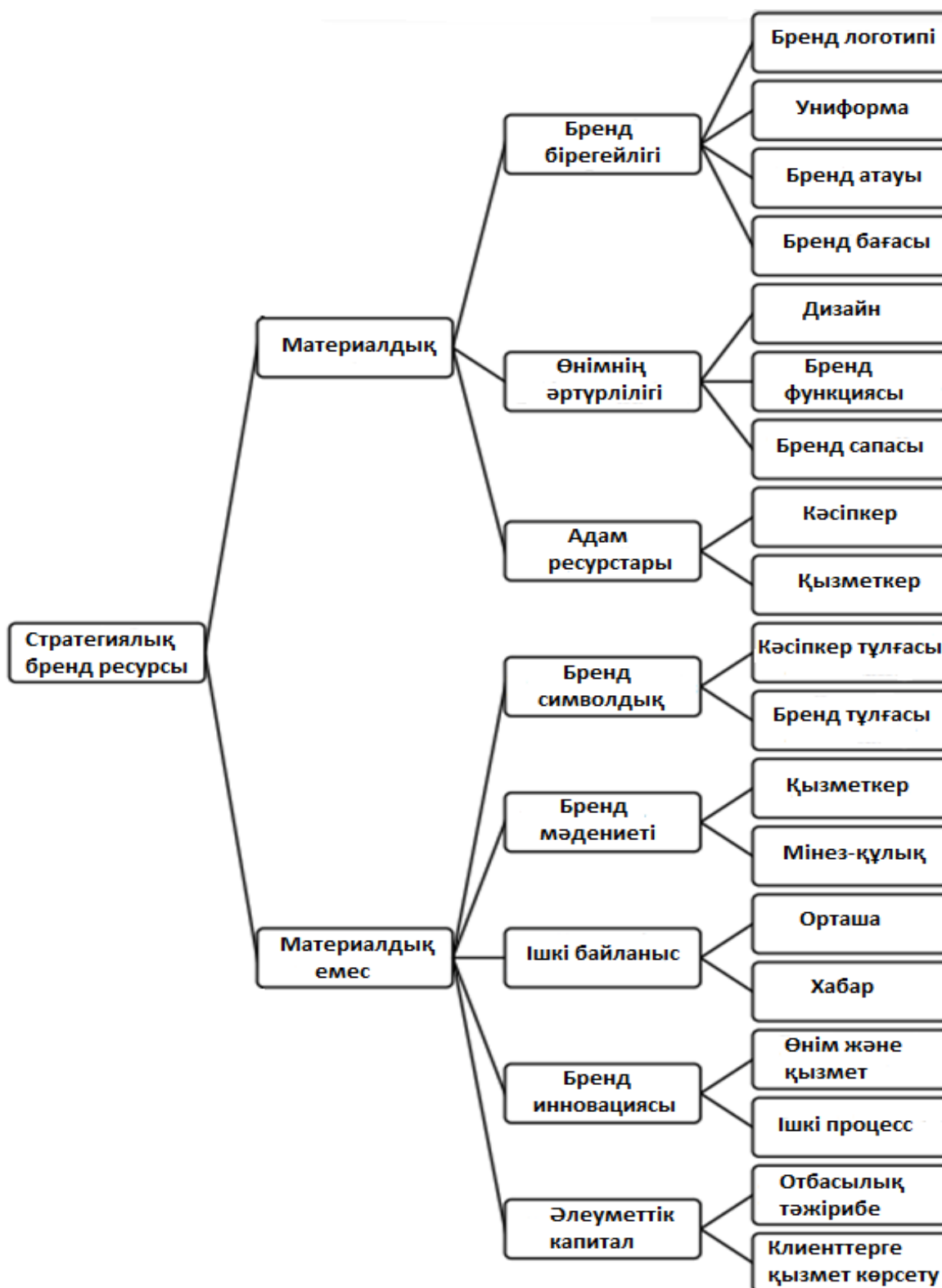
ШОБ бастау әдетте қарапайымдылығымен, икемділігімен және өзгермелі жағдайларға тез бейімделу қабілетімен ерекшеленеді. Дегенмен, қарапайым бизнес бастау көбінесе қажетті рұқсаттар, қаржылық есеп немесе маркетинг құралдары туралы жеткілікті білімі жоқ құрылтайшыларды жаңылыстырады. Мұндай қателіктер уақыт өте келе қаржылық қиындықтарға әкеледі, сондықтан бизнесті бастамас бұрын бәрін мұқият ойластырып, егжей-тегжейлі жоспарлау керек.

Шағын және орта кәсіпорындардағы брендинг және брендинг ресурстары. Көптеген ШОК субъектілері шетелдік компаниялар үшін брендтік тауарларды өндіруге қосалқы мердігерлікпен жұмыс істейді. Қосалқы мердігерлік жұмыстан немесе бастапқы жабдық өндірушісінен түскен кірісті өз брендін өндіруден түскен кіріспен салыстырған кезде

көптеген айырмашылықтарды байқауға болады. Көптеген шетелдік компаниялардың өндірістік базасы еңбек шығындарының төмендеуіне байланысты таңдалғандықтан, бұл келісімшарттарға тәуелді өндірушілер үшін қауіп төндіреді, өйткені егер басқа жерде еңбек шығындары арзан болып шықса, олар тапсырыстарды және осылайша кірісті жоғалтады [15].

Жаһандық экономикадағы бәсеке күннен-күнге шиеленісіп, технология дамыған сайын бәсекелестік те күшейе түсуде. Осы бәсекелестік жағдайында өмір сүру, өсу және бәсекеге қабілетті болу үшін ШОК субъектілері нарық конъюнктурасын зерттеп, тиімді стратегияларды жүзеге асыруы керек. ШОБ үшін қол жетімді барлық бәсекеге қабілетті құралдардың ішінде брендинг мәселесі тізімнің басында болуы керек.

Брендинг дегеніміз-компания бәсекеге қабілетті бренд құратын стратегиялық процесс. Бұл тұтынушыларға брендті қабылдауға мүмкіндік береді және бұл қабылдау компанияның табыстылығына айтарлықтай әсер етеді. Дегенмен, бренд құндылықтарын орналастыру ресурстарды дамытуға назар аударуды талап етеді [16]. Бұл ресурстар брендинг процесін жеңілдететін және компанияның өсуін жеделдету үшін қолданылатын ішкі катализаторлар болып табылады. Компания бұл ресурстарды бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін стратегиялық түрде басқаруы керек. Бұл ресурстарды материалдық және материалдық емес деп бөлуге болады. Материалдық ресурстарға корпоративтік логотиптер, адами ресурстар және қаржы кіреді, ал материалдық емес ресурстарға әлеуметтік капитал, корпоративтік имидж және мәдени капитал кіреді [17]. Аталмыш ресурстар төмендегі 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2 Стратегиялық брендинг ресурстары
 Ескерту: [17,18] негізінде авторлар құрастырған.

ШОБ көбінесе брендинг ресурстарының жетіспеушілігімен ерекшеленеді. Алайда, әр түрлі теоретиктер бұл мәселе ресурстардың жетіспеушілігінде емес, ШОБ-тардың брендинг мақсатында пайдаланылуы мүмкін ресурстары туралы хабардар болмауында деп санайды [18]. ШОБ көбінесе қолда бар ресурстардың әлеуетін елемейді, тек атаулар мен логотиптер сияқты материалдық ресурстарға назар аударады, сонымен бірге қаржы брендингке қажет жалғыз маңызды ресурс ретінде қарастырылады. ШОК субъектілері ең алдымен брендинг ресурстары бойынша қате пікірді жойып, брендинг процесін дұрыс түсінуі керек. Брендинг бәсекелестік артықшылық жасау үшін бизнесті дамыту жоспарларының негізгі стратегиясы ретінде қабылдануы керек.

Брендті позициялау ұғымы және брендті позициялау стратегиялары. Позициялау (орналастыру) тауар белгісінің активтерін басқару стратегиясындағы ең маңызды кезең болып табылады. Мұқият қарастырылған ұстанымдар жаңа өнімдердің даму бағыттарын, нарықты кеңейтуді, коммуникацияны, бағаны, тарату арналарын таңдауды қамтамасыз етеді. Брендті позициялау – бұл тұрақты тауар белгісінің имиджін құру және тұтынушылардың осы тауар белгісіне қосылуын қамтамасыз ету мақсатында тұтынушылар санасында өзіндік имиджін, ерекше қасиеттерін, жағымды ассоциациялары мен құндылықтарын құру процесі [19]. Бүгінгі күні зерттеулерге сүйене отырып, брендті орналастыру процесс ретінде брендтің позициясын немесе әдебиетте жиі кездесетін позициялау тұжырымдамасын жасаудан басталады деп қорытынды жасауға болады. Позициялаудың түпкі мақсатын анық түсінбеген кезде оның мәні нақтылау қиын. Позициялаудың мәні туралы толық түсінікті қалыптастыру үшін тауар белгісінің идеалды позициясы қандай екенін анықтау маңызды. Тауар таңбасының идеалды позициясын нақты көрсету мақсатты процесс ретінде позициялауды зерттеу және оның тиімділігін бағалау жүйесін әзірлеу үшін қажетті шарт болып табылады.

Позициялау түсінігі тұтынушылардың санасында белгілі бір орын алатын және осы орынды сақтайтын өнімдерді немесе қызметтерді білдіреді [20]. Брендтердің тұтынушылар санасындағы орны оларды басқа брендтерден ерекшелеп, тұтынушылар санасындағы орны мен бәсекелестерінен артықшылық береді. Позициялау процесі кезінде брендті кім, қандай себеппен, қандай пайда үшін және қандай брендтерге балама ретінде таңдайды деген сұрақтарға жауап беру керек. Брендті позициялау процесінде тек маркетинггердің идеялары ғана емес, сонымен қатар бәсекелес компаниялар мен олардың өнімдері де бағаланып, мақсатты аудиторияның перспективалары да ескерілуі керек. Позициялау стратегияларын дайындамас бұрын, бренд өнімнің басқа бренд өнімдерімен салыстырғанда ұтымды немесе эмоционалды ерекшеліктерін анықтау керек және бәсекелестермен салыстырғанда тұтынушылардың санасында қандай орынды иеленгісі келетіні туралы сұрақтарға жауап беру керек [19]. Өздерінің позициялау стратегияларын анықтау кезінде кәсіпорындар брендтің құндылығын, сапасын, беделін, өлшемін, пайдаланудың қарапайымдылығын және имиджін объективті түрде анықтауы керек. Қате немесе асыра сілтеу нәтижелері брендтің нарықта болуына қауіп төндіретін деңгейге жетуі мүмкін.

Әртүрлі уақытта және әртүрлі зерттеушілер жүргізген зерттеулер нәтижесінде брендті позициялаудың көптеген стратегиялары анықталды. Брендті орналастыру стратегияларын негізінен төмендегідей бөлуге болады (3-кесте).

Кесте 3. Брендті позициялау стратегиялары

Стратегия	Сипаттама
Өнімнің ерекшеліктеріне қарай позициялау	Тауар немесе қызметтің бәсекелес брендтерден ерекшеленетін ерекшеліктерімен тұтынушы санасында орын алуын білдіреді.
Баға-сапа қатынасына сәйкес позициялау	Баға мен сапа қатынасын бағалау арқылы тауар немесе қызметті тұтынушылар санасында орналастыру.
Өнімнің қолданылуына қарай позициялау	Өнімнің немесе қызметтің пайдалану немесе тұтыну жолын атап өтуді және оны тұтынушылардың санасында сақталуды білдіреді.
Өнім класы бойынша позициялау	Тұтынушылардың санасында өнімдерді немесе қызметтерді орналастыру кезінде баса назар аударылатын өнім санатына жатады.
Пайдаланушыларға сәйкес позициялау	Өнімнің немесе қызметтің белгілі бір тұтынушылар тобына ғана ұнайтынын және сол тұтынушылар тобының санасында орын алатынын білдіреді.
Бәсекелестерге қарай позициялау	Бұл бәсекелестерімен салыстырғанда аз танымал бренд тұтынушылардың санасында орын алу үшін басқа брендтермен жұптастырылған кезде жүзеге асады.
Мәдени рәміздермен позициялау	Тұтынушылардың санасында әлеуметтік класс немесе бағамен ғана емес, сонымен қатар тұтынушылардың мәдени және символдық құндылықтарымен де айналысатын бренд имиджі мен өнімдерді немесе қызметтерді орналастыру.
Бренд тұлғасына қарай позициялау	Әдетте символдық және эмоционалдық артықшылықтарды ұсынатын және брендтің тұлғасын ерекшелейтін брендтер мен өнімдер үшін қолданылатын стратегия болып табылады.
Инновацияға қарай позициялау	Дамып келе жатқан технологияны қадағалау және жаңа технологияларды өз өнімдері мен қызметтеріне мүмкіндігінше тез бейімдеу тұрғысынан брендтерді тұтынушылардың санасында сақтауды білдіреді.
Артықшылықтарға негізделген позициялау	Брендтердің тұтынушылардың күтулерін дәл және дер кезінде талдап, осы үміттерге сәйкес келетін пайдаларды өндіру, осылайша тұтынушылардың санасында орын алу мүмкіндігі.
Сенімге негізделген позициялау	Брендтің тұтынушы санасындағы басқа белгілермен емес, сеніммен байланысты екенін және осылайша қалуын білдіреді.

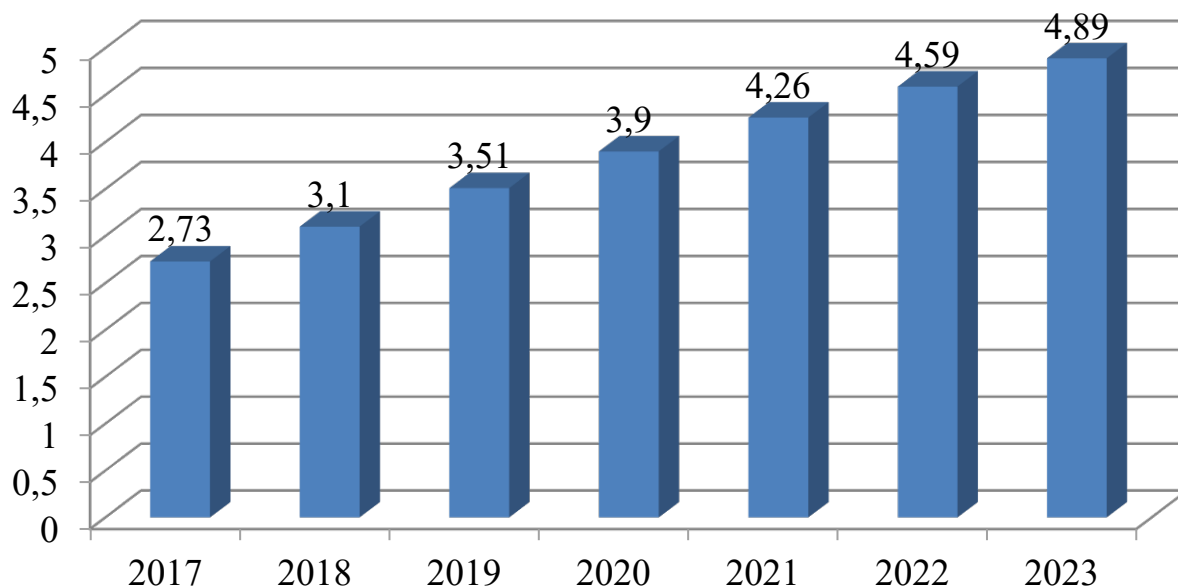
Ескерту: Әдебиеттер негізінде авторлар құрастырған.

Шағын және орта бизнестің әлеуметтік медианы пайдалануы және стратегиялық позициялау. Қазіргі таңда әлеуметтік медианы басқару ірі бизнес үшін де, ШОБ үшін де маңызды болып табылады. Өйткені әлеуметтік медиа платформаларын пайдаланатын бизнес мақсатты аудиторияға оңай қол жеткізе алады және бренд туралы хабардарлығын арттыру арқылы сатылымдарын ұлғайтуға мүмкіндік алады. Әлеуметтік медиа-бұл пайдаланушы жасаған мазмұнды құруға және бөлісуге, сондай-ақ өзара әрекеттесу және ынтымақтастық арқылы қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін интернет қосымшаларына бағытталған технология. Әлеуметтік медиа блогтар, әлеуметтік

желілер, подкасттар, әлеуметтік бетбелгілер, форумдар, викилер және т.б. әртүрлі технологияларды, қолданбаларды және қызметтерді қамтиды. Мұны интернеттегі мазмұнды демократияландыру деп санауға болады, мұнда тұтынушылар іскери ортаны анықтаудың белсенді қатысушылары бола бастайды.

Әлеуметтік медиа көптеген басқа мәселелердегі сияқты маркетинг саласында да үлкен өзгерістерге әкелді. Әдебиетте «әлеуметтік медиа маркетингі» деп аталатын жаңа концепция пайда болды және маркетинг әлемінде өз орнын алды. Әлеуметтік медиа маркетингі бизнеске көптеген жолдармен пайда әкеледі. Бұл әсіресе бизнестің немесе брендтердің хабардарлығын арттыруда, әлеуметтік желілерді пайдалану құны дерлік ақысыз екенін ескере отырып, маркетингтік шығындарды азайтуда, сатуды арттыруда және табыстылықты қамтамасыз етуде және кәсіпорынның веб-сайтының трафигін арттыруда тиімді. Сонымен қатар, әлеуметтік медиа әлеуетті тұтынушылармен жаңа қарым-қатынас орнатуға және бар тұтынушылармен қарым-қатынасты жақсартуға көмектеседі. Осындай факторларды ескере отырып, ел экономикасының негізін құрайтын шағын және орта кәсіпорындар әлеуметтік медианы инновациялар мен өзгерістерге оңай бейімделу, икемді құрылымдар, өндіріс сияқты артықшылықтарының арқасында жаһандық бәсекелестік артықшылыққа қол жеткізу үшін тиімді қару ретінде пайдалана алады деп саналады [21].

Соңғы жылдары әлеуметтік желілерді пайдаланушылар санының экспоненциалды өсуі байқалады (3-сурет). 2017 жылы әлемдегі әлеуметтік желілерді пайдаланушылардың жалпы саны 2,73 млрд адамды құраса 2023 жылы 4,89 млрд адамды құраған. Бұл көрсеткіштер 2023 жылы әлеуметтік желілерді пайдаланушылар санының 2017 жылмен салыстырғанда шамамен екі есеге артқандығын көрсетеді.

Сурет 3 2017-2023 жж. аралығында бүкіл әлем бойынша әлеуметтік желіні пайдаланушылар саны (млрд адам)

Ескерту: Statista (<https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>) ресми деректері

2023 жылдың қыркүйегіндегі жағдай бойынша жалпы әлеуметтік желі пайдаланушылар саны 4,88 млрд. адамды құрайды. Facebook (Meta) желісі пайдаланушылар саны 2023 жылдың 1-тоқсанында 3,88 млрд. адамды құрайды. Ай сайынғы белсенді пайдаланушылар саны бойынша Facebook (Meta) желісінде 2,9 млрд. пайланушы, YouTube желісінде 2,5 млрд. пайдаланушы, WhatsApp және Instagram желісінде 2 млрд. белсенді пайдаланушылар бар [22]. Бұл статистика әлеуметтік медиа технологияларының танылуын, олардың үлкен әсерін айқын көрсетеді. Мұндай статистиканы елемеу бизнес үшін ақылға қонымсыз болар еді, өйткені бұл әлеуметтік медиа арқылы пайдалануға болатын құндылық пен әлеуетті көрсетеді. Сондықтан мұндай технологияларды қолданғысы келетін бизнестің осындай өзгерістерге жауап ретінде мұқият және бейімделуге дайын болуы өте маңызды. Әлеуметтік медиа технологиялардың шығыны минималды болса да, пайдасы бизнес үшін үлкен болып қалатын технология ретінде қарастыруға болады [23].

Әлеуметтік желілер бойынша кең көлемде әдебиеттер болғанымен, дамушы елдердегі және әсіресе Қазақстандағы шағын және орта бизнестегі әлеуметтік медиа бойынша зерттеулер саны шектеулі. Атап айтқанда, Қазақстандағы әлеуметтік желілердегі зерттеулер ШОБ технологияны стратегиялық құрал ретінде қалай қабылдағанына тікелей назар аудармады. Стратегиялық позициялау динамикалық ортаны ескере отырып, кәсіпорынды болашаққа дайындауды қамтиды. Мұндай позициялау кәсіпорын қызметінің үздіксіздігін қамтамасыз етуге бағытталған. Шағын және орта бизнес әлеуметтік медиа технологияларын қоршаған ортаны жақсырақ түсінуге және әртүрлі нарықтық мүмкіндіктерді пайдаланатындай етіп орналастыруға мүмкіндік беретін құрал ретінде пайдалана алады. Позициялау шағын және орта бизнеске олардың әсер ету саласындағы нақты орнын түсінуге көмектеседі, осылайша нарықта үздіксіз өмір сүруге дайын болады.

Әлеуметтік медианы басқару шағын және орта бизнес үшін міндетті болып табылады, өйткені бизнес табысын арттыру, өзін-өзі жылжыту және сатуды жүзеге асыру үшін әлеуметтік медиа платформалары арқылы тұтынушыларға қол жеткізуді жеңілдетеді. Әлеуметтік медианы басқару - бұл жеке немесе коммерциялық мақсаттарда әлеуметтік медиа аккаунттары бар адамдардың әлеуметтік медиа аккаунттарын қалай басқаратынын және мақсаттарына жету үшін осы басқаруды қалай жасайтынын анықтайтын үйлестірілген процеске берілген атау. Әлеуметтік медианы басқару үшін бизнес әлеуметтік медиа стратегиясын жасап, әлеуметтік медиа платформаларын ескере отырып әрекет етуі керек.

ШОБ үшін әлеуметтік медиа стратегиясын анықтау өте маңызды. Өйткені әрбір бизнестің әлеуметтік медиа платформаларында өз мақсатына жету стратегиясы болуы керек. Жалпы, шағын және орта бизнес әлеуметтік медиа стратегияларын анықтау кезінде төмендегі факторларға аса мән беруі қажет:

- Ең алдымен әлеуметтік желілердегі нақты мақсаттарын анықтау,
- Мақсаттар анықталғаннан кейін бәсекелестерге талдау жасау,
- Бәсекелестерді талдағаннан кейін мақсатты аудиторияны анықтап, мақсатты аудиторияңыздың қандай әлеуметтік медиа платформаларында екенін анықтау,

– Мазмұн мен цифрлық маркетингтік зерттеулер кәсіпорынның стратегиясын анықтау үшін әлеуметтік медиа платформалар мен платформалар динамикасына сәйкес келетініне көз жеткізу.

Әлеуметтік медиада табысқа қол жеткізгісі келетін ШОБ-тер шынайы үміттерге ие болуы керек. Әлеуметтік желіге кіріп, жарнама жасағаннан кейін үлкен табыс күтілмейді. ШОБ әрқашан әлеуметтік желілерде жақсырақ болуға ұмтылуы және тым көп емес, жақсырақ ізбасарлар базасына ие болуды мақсат етуі керек. ШОБ ірі кәсіпорындар сияқты бюджеттік және кадрлық билікке ие емес. Сондықтан олар әлеуметтік медиа маркетингінде жылдам, жеке, икемді және тиімді болуы керек. Олар ізбасарларымен берік, шынайы қарым-қатынас орнатып, қажет болған жағдайда мұны бизнес мүмкіндігіне айналдыруы керек. Жұмыстың көп бөлігін өз ішінде атқаратын ШОБ субъектілері де бұл мәселені сыртқы қызметтерді алмай-ақ әлеуметтік медиа маркетингіндегі өз қызметкерлерімен шеше алатын мүмкіндікке ие [21].

Әлеуметтік медианы пайдаланудың бірнеше артықшылығы болғанымен, бұл технологияны пайдаланудың белгілі бір қиындықтары да бар. Мысалы, платформада немесе жалған шоттар арқылы ол туралы жағымсыз ақпарат тараған кезде фирма беделі мен нарығын оңай жоғалтуы мүмкін; бизнес сонымен қатар өз беттеріндегі мазмұнды таратуды бақылауды жоғалтуы мүмкін; және ақпарат сапасына қатысты қиындықтар болуы мүмкін, өйткені әлеуметтік медиа платформаларында жарияланған мәлімдемелер әдетте өте қысқа және қолданылатын тіл түсініксіз болуы мүмкін. Сонымен қатар, әлеуметтік медианы пайдалану кейбір дамушы елдерде әлі де қиындық тудыратын АТ-инфрақұрылымына қол жетімділікті қажет етеді.

Тұжырымдар

Брендті позициялау кәсіпорынның табысты болуы үшін қажеттілік болғанымен, дұрыс жоспарланбаған брендті орналастыру процесі кәсіпорындар үшін пайданың орнына зиян келтіруі мүмкін. Сондықтан брендті позициялау процесін жоспарлау кезінде ескеру қажет кейбір тармақтар бар. Олардың ең маңыздылары; мақсатты нарықты брендтің басқа брендтерден қаншалықты өзгеше немесе жақсырақ қабылданатыны, мақсатты нарық үшін бұл айырмашылықтың мәні қандай және кәсіпорынның осы айырмашылықтарды мақсатты нарыққа жеткізу мүмкіндігі ретінде қарастыруға болады. Маңызды позициялау шешімдерінің бірі - позициялау бір немесе бірнеше функциялар арқылы жүзеге асырылатыны. Бірнеше ерекшеліктерге негізделген позициялау әрекеттерінің нәтижелері көбінесе сәтті аяқталмайды. Көп функциялы позициялау стратегияларында жасалған мәлімдемелер тұтынушылардың есінде қалмайды немесе оларға сенбейді [24].

Позициялау шешімдерінің тағы бір маңызды сәті – позициялау негізінде не болатыны. Өнімнің мүмкіндіктері мен артықшылықтары – орналастыруға негізделген ең маңызды екі опция. Дегенмен, мүмкіндіктерге негізделген позициялау арқылы қамтамасыз етілген бәсекелестік артықшылық тұрақты болмауы мүмкін, өйткені оны көбінесе бәсекелестер оңай көшіре алады. Сондықтан, егер позициялау мүмкіндіктерге негізделген болса, бұл

мүмкіндіктер не тұрақты бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз етуі немесе брендтің инновациялық сипатын қолдауы керек. Артықшылыққа негізделген позициялау мүмкіндіктерге негізделген позициялауға қарағанда үлкен артықшылықтарға ие. Дегенмен, уақытты анықтау артықшылыққа негізделген позициялау стратегиясында да маңызды. Егер брендтің артықшылығы туралы талапты бәсекелес брендтер бұрын қолданса және тұтынушылардың қабылдауында өз орнын тапқан болса, бұл позициялау брендті ерекше ете алмайды [24].

Брендті позициялауды дамытудың және табысты нәтижені қамтамасыз етудің кілті белгілі бір принциптерді сақтау болып табылады. Брендті позициялау ғылыми әдістермен, процеске негізделген және жүйелі тәсілдермен орындалуы керек. Осы саладағы басқару шешімдерін түсіну және орындау маркетинг теориясы мен тәжірибесін білуге ғана емес, сонымен қатар психология, әлеуметтану және басқа ғылымдарға негізделуі керек. Позициялау дәйекті және үздіксіз жасалса, тиімді болады. Егер жоспарлау болмаған жағдайда орналастыру процесінде элементтер басымдыққа ие болса, маңызды аспектілер жоғалуы мүмкін. Табыс, егер қол жеткізілсе, оны әлсірету арқылы емес, тұтынушының санасына әсер етуді күшейту арқылы нығайту және дамыту керек. Тауар таңбасын позициялауды жүзеге асыру адал бәсекелестік ережелері және тауар таңбаларын қорғау туралы заңнаманы қатаң сақтау негізінде жүзеге асырылуға тиіс [20,25].

Бірегей айрықша идея – брендті тиімді орналастырудың кілті. Негізгі позициялау жүйелерін әзірлеу бойынша жұмыс істеу үшін компания қызметкерлерін, бар және әлеуетті клиенттерді кеңінен тарту қажет. Жаңа идеялардан басқа, мұндай тарту брендке деген сүйіспеншіліктің жоғарылауына оң әсер етеді.

Қорытынды

Қазақстандағы шағын және орта кәсіпорындар жұмысшылар саны, жылдық табыс және актив балансының құны сияқты критерийлермен сипатталады. Шағын және орта бизнесті жаңадан бастағандардың артықшылығы – жылдам жеткізу, икемділік және мемлекеттік қолдау. Шағын және орта бизнесті бастамас бұрын бағалануы тиіс негізгі кемшіліктер – банктік несиенің шектеулі мүмкіндіктері, ірі компаниялардың ерекшелігі, қаржылық, бақылау және тәжірибелік ресурстардың шектеулілігі. Нарық ортасының күрделілігі артқан сайын, шағын және орта кәсіпорындардың өздерін стратегиялық орналастырудың жаңа инновациялық тәсілдерін ойлап табу қажеттілігі артады. Ресурстардың шектеулеріне байланысты ШОБ үшін салыстырмалы түрде арзан және оңай басқарылатын, бірақ мол пайда әкелетін технологияларды қабылдағаны орынды болады. Әлеуметтік медиа технологиясы мұндай сценарийлерде ыңғайлы, дегенмен ШОБ бұл технологияны, әсіресе дамушы елдерде қалай қолданатыны туралы зерттеулер шектеулі.

Маркетингтегі брендті позициялау стратегияларының принциптерін зерттеу нәтижелері келесі қорытындыларға әкеледі: тауар таңбасының позициялауы тұрақты тауар таңбасының имиджін құру және тұтынушыларды қамтамасыз ету

мақсатында тұтынушылар санасында өзіндік имиджін, айрықша қасиеттерін, жағымды ассоциациялары мен құндылықтарын құру процесі болып табылады. Осы тауар белгісіне қосымша кез келген позициялау тұжырымдамасының негізі тауар белгісін, тауарды кейбір қасиеттері бойынша саралау идеясы болып табылады.

Брендті позициялау белгілі бір сәтте нарықтағы брендтің белгілі бір орын алуын білдіреді, ал позициялау брендтің бүкіл өмірінде орындалады. Шағын және орта бизнестің қаржылық мүмкіндіктері шектеулі болғандықтан, әлеуметтік медиа жарнама және маркетинг үшін пайдаланылады, ол шығармашылық, бірақ үлкен емес қаржылық ресурстарды пайдалана отырып, мақсатты аудиторияға жетуге көмектеседі. Сонымен қатар сәтті позициялау принциптерін қолдана отырып, шағын және орта кәсіпорындар ірі бизнеспен бәсекеге түсе алады және осылайша ұзақ мерзімді перспективада өздерінің бренд нарығында позициясын қамтамасыз ете алады.

Әрі қарайғы зерттеулердің перспективалары позициялау тұжырымдамаларын неғұрлым егжей-тегжейлі талдау, аналитикалық болжамдар, позициялауға жүйелік көзқарасты негіздеу, оларды практикада қолдану болып табылады.

Қаржыландыру көзі: Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылды (грант №AP19680610).

Әдебиеттер тізімі

1. Sipahi G. A. et al. KOBİ'lerde Marka İnşası ve Başarılı Marka Yönetimi: Bir Örnek Olay Çalışması // Journal of Academic Value Studies. – 2019. – Т. 3. – №. 16. – Б.67-75
2. OECD, Financing SMEs and Entrepreneurs 2018. [Электрон. ресурс] -URL: <https://www.oecd.org/cfe/smes/> (қаралған күні: 15.09.2023), (ағылшын тілінде)
3. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. [Электрон. ресурс] -URL: <https://stat.gov.kz> (қаралған күні: 15.09.2023)
4. Spence M., Hamzaoui Essoussi L. SME brand building and management: an exploratory study // European Journal of Marketing. – 2010. – Т. 44. – №. 7/8. – Б. 1037-1054
5. Guzman F. A brand building literature review //The ICFAI Journal of Brand Management. – 2005. – Т. 2. – №. 3. – Б.30-48
6. Rivaldo, Y., Kamanda, S. V.,& Yusman, E. The Influence Of Brand Image, Promotion And Trust On Customer Loyalty At Bank BSI Nagoya Batam Branch //Jurnal Mantik. – 2022. – Т. 6. – №. 2. – Б.2385-2392
7. Maurya U. K., Mishra P. What is a brand? A Perspective on Brand Meaning //European Journal of Business and Management. – 2012. – Т. 4. – №. 3. – Б.122-133
8. Horan G., O'Dwyer M., Tiernan S. Exploring management perspectives of branding in service SMEs //Journal of Services Marketing. – 2011. – Т. 25. – №. 2. – Б.114-121
9. M'zungu S., Merrilees B., Miller D. Strategic and operational perspectives of SME brand management: A typology //Journal of Small Business Management. – 2019. – Т. 57. – №. 3. – Б.943-965
10. Keller K. L., Parameswaran M. G., Jacob I. Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity. – Pearson Education India, 2011
11. Centeno E., Hart S., Dinnie K. The five phases of SME brand-building //Journal of Brand Management. – 2013. – Т. 20. – №. 6. – Б.445-457

12. Agostini L., Filippini R., Nosella A. Brand-building efforts and their association with SME sales performance //Journal of Small Business Management. – 2015. – Т. 53. – №. sup1. – Б.161-173
13. Wong H. Y., Merrilees B. A brand orientation typology for SMEs: a case research approach // Journal of Product & Brand Management. – 2005. – Т. 14. – №. 3. – Б. 155-162
14. Lubyte V. Small and medium enterprises brand positioning through guerilla marketing principles //15th prof. Vladas Gronskas international scientific conference: reviewed selected papers. – Vilnius universiteto leidykla, 2021. – Б.69-75
15. Pehrsson A. Strategy competence: a successful approach to international market entry // Management Decision. – 2004. – Т. 42. – №. 6. – Б.758-768
16. Rahman M., Rodríguez-Serrano M. Á., Lambkin M. Brand management efficiency and firm value: An integrated resource based and signalling theory perspective //Industrial Marketing Management. – 2018. – Т. 72. – Б.112-126
17. Mijan R., Noor S.M., Jaafar M. Exploring strategic branding resources for small and medium-sized brand-oriented companies //SEARCH Journal of Media and Communication Research. – 2020. – Т. 12. – №. 1. – Б.29-45
18. Ahmad F.S. et al. Leadership branding for sustainable customer engagement //International Journal of Social and Human Sciences. – 2012. – Т. 6. – №. 2. – Б. 217-224
19. Fayvishenko D. Formation of brand positioning strategy //Baltic Journal of Economic Studies. – 2018. – Т. 4. – №. 2. – Б. 245-248
20. Uggla H. Positioning in the Mind Versus Brand Extension: The Revision of Ries and Trout //IUP Journal of Brand Management. – 2015. – Т. 12. – №. 1
21. Karabulut M. Ş., Bulut E. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sosyal medya pazarlamasına bakışı: Sinop ilinde bir araştırma //Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2017. – Т. 7. – №. 1. – Б. 70-88
22. Statista [Электрон. ресурс] -URL: : <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (қаралған күні: 15.09.2023), (ағылшын тілінде)
23. Woschke T., Haase H., Kratzer J. Resource scarcity in SMEs: effects on incremental and radical innovations //Management Research Review. – 2017. – Т. 40. – №. 2. – С. 195-217
24. Ceylan H. H. Algı Haritaları ve Marka Konumlandırma: Dizüstü Bilgisayar Markaları Üzerine Bir Çalışma //Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. – 2013. – Т. 6. – №. 3. – Б.132-147
25. Aaker D. A., Shansby J. G. Positioning your product //Business horizons. – 1982. – Т. 25. – №. 3. – Б.56-62

А.О.Сыздықова¹, Г.Ж.Азретбергенова²

^{1,2}*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави,
Туркестан, Казахстан*

Формирование стратегии позиционирования бренда у субъектов малого и среднего предпринимательства

Аннотация. В условиях экономического роста и жесткой конкуренции в нашей стране малому и среднему бизнесу (МСП) недостаточно просто производить товары и услуги и предлагать их

рынку, чтобы продолжать свое существование. Рыночные условия постоянно меняются из-за глобализации и изменения ожиданий клиентов. Из-за изменений в ожиданиях потребителей и сильной конкуренции дальнейшее существование МСП требует от них создания ценности бренда и сильного имиджа бренда для своей продукции. Бренд гарантирует, что бизнес, его товары и услуги воспринимаются иначе, чем у конкурентов, благодаря восприятию, которое он создает в сознании потребителей. Позиционирование бренда определяется как попытка разместить продукт/бренд где-то в сознании потребителя. Цель позиционирования – поместить бренд в сознание потребителя, чтобы максимизировать потенциальную выгоду для бизнеса. Цель данной статьи - теоретически проанализировать формирование стратегии позиционирования бренда в субъектах малого и среднего бизнеса и внести вклад в отечественную литературу. В данной работе впервые было определено понятие малого и среднего бизнеса. Теоретически определены принципы позиционирования бренда и маркетинга. Кроме того, теоретически проанализировано использование социальных сетей и стратегическое позиционирование малого и среднего бизнеса, а также рассмотрены принципы успешного позиционирования бренда. В исследовательской работе использовались методы систематизации, дедукции и индукции научной литературы.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, бренд, позиционирование, торговая марка, стратегия позиционирования, маркетинг, социальная сеть.

A.O.Syzdykova1, G.Zh.Azretbergenova2

1,2 Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan

Formation of brand positioning strategy in small and medium enterprises

Abstract. With the economic growth and fierce competition in our country, it is not enough for SMEs to simply produce goods and services and offer them to the market to continue their existence. Market conditions are constantly changing due to globalization and changes in customer expectations. Due to changes in consumer expectations and strong competition, SMEs' continued existence requires them to create brand value and a strong brand image for their products. The brand ensures that the business and its goods and services are perceived differently from its competitors, due to the perception it creates in the minds of consumers. Brand positioning is defined as an effort to place a product/brand somewhere in the mind of the consumer. The aim of positioning is to place the brand in the mind of the consumer in order to maximize the potential benefit of the business. The purpose of this article is to theoretically analyze the formation of brand positioning strategy in small and medium-sized business entities and to contribute to domestic literature. In this work, the concept of small and medium business was first defined. The principles of brand positioning and marketing are theoretically defined. In addition, the use of social media and strategic positioning of small and medium-sized businesses was theoretically analyzed, and the principles of successful brand positioning were considered. The methods of systematization, deduction and induction of scientific literature were used in the research work.

Keywords: small and medium-sized businesses, brand, positioning, trademark, positioning strategy, marketing, social network.

References

- 1 Sipahi G. A. et al. KOBİ'lerde Marka İnşası ve Başarılı Marka Yönetimi: Bir Örnek Olay Çalışması. *Journal of Academic Value Studies*. 3(16). 67-75(2019).
- 2 OECD, Financing SMEs and Entrepreneurs 2018. Available at: <https://www.oecd.org/cfe/smes/> (accessed 15.09.2023) [in Eng].
- 3 Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ultyk statistika byurosy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz> (accessed: 15.09.2023)
- 4 Spence M., Hamzaoui Essoussi L. SME brand building and management: an exploratory study. *European Journal of Marketing*. 44(7/8). 1037-1054(2010).
- 5 Guzman F. A brand building literature review. *The ICFAI Journal of Brand Management*. 2(3). 30-48(2005).
- 6 Rivaldo Y. et al. The Influence Of Brand Image, Promotion And Trust On Customer Loyalty At Bank BSI Nagoya Batam Branch. *Jurnal Mantik*. 6(2). 2385-2392(2022).
- 7 Maurya U. K., Mishra P. What is a brand? A Perspective on Brand Meaning. *European Journal of Business and Management*. 4(3). 122-133(2012).
- 8 Horan G., O'Dwyer M., Tiernan S. Exploring management perspectives of branding in service SMEs. *Journal of Services Marketing*. 25(2). 114-121(2011).
- 9 M'zungu S., Merrilees B., Miller D. Strategic and operational perspectives of SME brand management: A typology. *Journal of Small Business Management*. 57(3). 943-965(2019).
- 10 Keller K. L., Parameswaran M. G., Jacob I. Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity. – Pearson Education India, 2011.
- 11 Centeno E., Hart S., Dinnie K. The five phases of SME brand-building. *Journal of Brand Management*. 20(6). 445-457(2013).
- 12 Agostini L., Filippini R., Nosella A. Brand-building efforts and their association with SME sales performance. *Journal of Small Business Management*. 53(1). 161-173(2015).
- 13 Wong H. Y., Merrilees B. A brand orientation typology for SMEs: a case research approach. *Journal of Product & Brand Management*. 14(3). 155-162(2005).
- 14 Lubyte V. Small and medium enterprises brand positioning through guerilla marketing principles //15th prof. Vladas Gronskas international scientific conference: reviewed selected papers. Vilniaus universiteto leidykla. 69-75(2021).
- 15 Pehrsson A. Strategy competence: a successful approach to international market entry. *Management Decision*. 42(6). 758-768(2004).
- 16 Rahman M., Rodríguez-Serrano M. Á., Lambkin M. Brand management efficiency and firm value: An integrated resource based and signalling theory perspective *Industrial Marketing Management*. (72). 112-126(2018).
- 17 Mijan R., Noor S. M., Jaafar M. Exploring strategic branding resources for small and medium-sized brand-oriented companies. *SEARCH Journal of Media and Communication Research*. 12(1). 29-45(2020).
- 18 Ahmad F. S. et al. Leadership branding for sustainable customer engagement. *International Journal of Social and Human Sciences*. 6(2) 217-224(2012).
- 19 Fayvishenko D. Formation of brand positioning strategy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 4(2). 245-248(2018).

20 Uggla H. Positioning in the Mind Versus Brand Extension: The Revision of Ries and Trout //IUP Journal of Brand Management. 12. 1(2015).

21 Karabulut M. Ş., Bulut E. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sosyal medya pazarlamasına bakışı: Sinop ilinde bir araştırma Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi[Perspectives on social media marketing of small and medium-sized enterprises: a study in Sinop Karabük Üniversitesi Social Sciences Institute Journal]. 7(1).70-88(2017).

22 Statista. Available at: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (accessed 15.09.2023) [in Eng].

23 Woschke T., Haase H., Kratzer J. Resource scarcity in SMEs: effects on incremental and radical innovations. Management Research Review.40(2). 195-217(2017).

24 Ceylan H. H. Algı Haritaları ve Marka Konumlandırma: Dizüstü Bilgisayar Markaları Üzerine Bir Çalışma. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi[Perception Maps and Brand Positioning: A Study on Laptop Brands. Uşak University Journal of Social Sciences]. 6(3). 132-147(2013).

25 Aaker D. A., Shansby J. G. Positioning your product. Business horizons. 25(3).56-62(1982).

Сведения об авторах:

Сыздықова А.О. – автор для корреспонденции, PhD, Экономика, қаржы және есеп кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, ул.Б.Саттарханова, Түркістан, Қазақстан. <https://orcid.org/0000-0002-1377-0026>

Азретбергенова Г.Ж. – э.ғ.к.,Профессор «Экономика, қаржы және есеп» кафедрасының профессоры, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, ул.Б.Саттарханова, Түркістан, Қазақстан.

Syzdykova A.O. – corresponding author, Ph.D, Associate Professor of Department of Economics, Finance and Accounting, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, B.Sattarkhanov st., Turkistan, Kazakhstan.

Azretbergenova G.Zh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of "Economics, Finance and Accounting", Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, B.Sattarkhanov st., Turkestan, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.71.07:06.75.55:06.21

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-45-61>

Развитие логистической инфраструктуры хранения и сбыта скоропортящейся сельскохозяйственной продукции

Ж.С. Раимбеков¹, Б.У. Сыздыкбаева², А.Б. Баймбетова^{3*}

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹zh_raimbekov@mail.ru, ²bakyt_syzdykbaeva@mail.ru, ^{3*}asel_baymbetova@mail.ru)

Аннотация. В статье представлены результаты анализа логистической инфраструктуры хранения и сбыта сельскохозяйственной скоропортящейся продукции регионов Казахстана. Приводятся результаты сравнительного и кластерного анализа инфраструктуры объектов хранения и сбыта скоропортящейся сельскохозяйственной продукции в количестве 1056 единиц на основе методов математической статистики и кластеризации с использованием программы SPSS на основе представленных данных акиматами всех 20 регионов Казахстана. Представлены выявленные проблемы функционирования упомянутой инфраструктуры.

В ходе анализа характеризующих инфраструктуру показателей выявлены 6 кластеров. С помощью кластерного анализа систематизированы и выявлены наиболее типичные каждому кластеру логистическая инфраструктура хранения и сбыта.

На основе выявленных проблем определена необходимость увеличения количества хранилищ, оказывающих комплекс логистических и маркетинговых услуг; более тесного взаимодействия субъектов производителей, хранилищ и розничной торговли на основе долговременных договоров.

По результатам кластерного анализа предложены рекомендации по модернизации существующих и строительству новых хранилищ, в зависимости от потребности каждого региона. Рекомендовано увеличение мощностей с климат-контролем, приводящее к снижению потерь скоропортящейся сельскохозяйственной продукции и повышению эффективности работы хранилищ за счет построения модульных хранилищ.

Ключевые слова: логистическая инфраструктура хранения, сельскохозяйственная скоропортящаяся продукция, овощехранилище, кластерный анализ, цепочка поставок скоропортящейся продукции.

Введение

В Казахстане развитие инфраструктуры хранения скоропортящейся сельскохозяйственной продукции (СПП) долгое время не было стратегически направлено на безопасное обращение, хранение и доставку скоропортящихся продуктов на рынки. В результате возникло несоответствие спроса и предложения на хранилища, что часто приводит к широким колебаниям цен и инфляции, высоким потерям продукции.

Нерациональное размещение инфраструктуры хранения, перевозки и складирования продовольственных продуктов (большие расстояния до мест производства и отдаленность их от основных мест потребления) приводят к потерям, которые достигают 20-30%, а при хранении плодоовощной продукции и картофеля - до 40 % [1-2].

Неполноценная инфраструктура, такие факторы, как отключение электроэнергии, недостаточное количество ферм, транспортная доступность часто приводят к непредвиденным задержкам доставки, сокращению срока годности и оказывают негативное воздействие на экономическую деятельность на всех уровнях цепей поставок продовольственной продукции [3-4].

Анализ обеспеченности инфраструктурой хранения и логистикой доставки показал следующие ключевые факторы неэффективности в существующей системе хранения и доставки СПП: недостаточность и неточность информации; несоответствие масштабов производства количеству и объему хранилищ; нехватка и износ мощностей хранилищ и холодильной цепи [5-6].

Ежегодный рост объема производства продукции сельского хозяйства на 8-9%, объема переработки на 5-6% и объема оптовой торговли СПП на 3-4% требует строительства хранилищ мощностью не менее 80-100 тыс. тонн, строительства и модернизации продовольственных складов, оптово-распределительных центров хранения и распределения продукции с ежегодным инвестированием в 24-30 млрд тг. [7-8].

Как показывает зарубежный опыт, окупаемость вложенного капитала определяется объемом хранения, и наиболее окупаемыми (сроком 5-6 лет) являются овощехранилища мощностью хранения 5000-7000 тонн [9].

В этой связи оценка состояния развития логистической инфраструктуры по хранению и сбыту скоропортящейся продукции, предложение путей ее совершенствования, в зависимости от потребности, требований и рациональности размещения, является актуальной.

Методы исследования

Для проведения исследования нами собраны фактические материалы по состоянию на 1 ноября 2023 года по данным акиматов областей и городов республиканского значения по овоще-, картофеле- и фруктохранилищам Казахстана. Также проведен опрос среди производителей сельхозпродукции, субъектов хранилищ и торговли. Всего в опросе участвовали представители 230 субъектов, имеющих отношение к производству, хранению, транспортировке и торговле продукцией. В качестве исходной базы были

использованы также статистические данные Бюро национальной статистики РК (БНС РК) за 2008-2023 гг. В работе использованы методы сравнительного анализа, метод математической статистики и многомерного кластерного анализа. Многомерный статистический кластерный анализ по оценке эффективности объектов инфраструктуры хранения скоропортящейся продукции проводился в следующей последовательности: сбор данных о существующих и действующих овоще-, картофеле- и фруктохранилищах; обработка данных; кластерный анализ; выводы и рекомендации.

При проведении кластерного анализа с применением пакета статистической программы SPSS использованы следующие показатели:

1. общая мощность единовременного хранения (ОМEX), т;
2. объем мощностей с климат-контролем и холодильным оборудованием (МКК), т;
3. наличие и объем хранения с принудительной вентиляцией (ОХПВ), т;
4. наличие и объем хранения с естественной вентиляцией (ОХЕВ), т;
5. потеря (убыль) продукции в процессе хранения, в % от общего объема;
6. доступность автомобильной дороги (ДАД) (1 - да, 0 - нет);
7. доступность системы водоснабжения, канализации и теплоэнергии (ДВКТ) (1 - да, 0 - нет),
8. наличие интернета (ДИ) (1 - да, 0 - нет).

Результаты

Сопоставительный анализ динамики производства и наличия хранилищ для скоропортящейся продукции (овощей, картофеля и фруктов) показывает, что среднегодовые темпы роста мощности хранения (105,1%) за период 2017-2022 гг. по сравнению со среднегодовым темпом роста производства (104,1%) выше на 1%, хотя среднегодовые темпы роста количества хранилищ (103,8%) отстают (табл.1).

Таблица 1

Сопоставительный анализ динамики производства и наличия хранилищ для скоропортящейся продукции сельского хозяйства Казахстана.

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021	2022	в 2022 к 2021, %
Количество овоще-, картофелехранилищ, ед.	984	1123	1120	1110	1091	1135	104,0
Количество фрукто-хранилищ, ед.	25	33	38	20	39	45	115,3
Итого, ед.	1009	1156	1158	1130	1120	1180	105,3
Темпы роста количества к предыдущему году, %	104,9	114,5	101,7	97,5	99,1	105,3	103,8
Общая мощность хранения, тыс. т	1506,7	1586,1	1667,8	1752,1	1835,2	1933,5	105,3

Темпы роста мощности к предыдущему году, %	105,2	105,3	105,2	105,1	104,7	105,4	100,6
Производство овощей, картофеля, фруктов, тыс. т	7732,6	8280,9	8662,4	9042,7	9234,6	9316,3	100,8
Темпы роста производства к предыдущему году, %	105,3	107,1	104,6	104,4	102,1	100,9	98,7

Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики РК.

Общее количество хранилищ, представленных акиматами регионов РК, составило 1056 единиц с единовременной вместимостью 1928837 тонн. Из них: овощехранилищ вместимостью 1229078 тонн (63,5%) - 591 ед. (56%), картофелехранилищ мощностью 590773 тонн (31%) - 393 ед. (37%), фрукто- и ягодохранилищ мощностью хранения 108986 тонн (5,6%) - 73 ед. (7%) (табл.2). Разницу в количестве 79 ед. (1135-1056) с данными БНС РК можно объяснить тем, что в представленных данных акиматов есть хранилища, которые официально не зарегистрированы, но функционируют.

Таблица 2

Анализ наличия и емкостей хранения плодо-, овоще-, картофелехранилищ в РК на 30 ноября 2023 года.

	Наименование регионов	К, ед.	ОМEX, т	В том числе						ОМEX, т на 100 тыс. населения
				Овощехранилища		Картофелехранилища		фрукто- и ягодохранилища		
				ед.	т	ед.	т	ед.	т	
1	Абайская	36	57510	6	14100	30	43410	-	0	9424,8
2	Акмолинская	43	83306	3	22600	40	60706	-	0	10571,7
3	Актюбинская	52	40326	23	25670	27	12656	2	2000	4344,7
4	Алматинская	71	128260	30	57230	14	26110	27	44920	8517,2
5	Атырауская	9	29200	9	29200	-	-	-	-	4213,1
6	Западно-Казахстанская	56	54604	41	30000	15	24604	0	0	7935,2
7	Жамбылская	177	283800	153	254390	16	24590	8	4820	23297,5
8	Жетысуская	39	38450	16	9700	17	26700	7	2050	5502,9
9	Карагандинская	133	303720	22	24210	109	275210	2	4300	26762,9
10	Костанайская	79	82760	51	55564	27	27134	1	62	9944,3
11	Кызылординская	15	20800	13	18390	2	2410	0	0	2495,0
12	Мангистауская	7	21600	6	18000	-	-	1	3600	2815,8
13	Павлодарская	149	495600	148	493600	-	-	1	2000	65647,3

14	Северо-Казахстанская	60	59929	28	19819	32	40110	-	-	11220,5
15	Туркестанская	50	80985	25	54045	7	2900	18	24040	3821,4
16	Улытауская	1	800	-	-	1	800	-	-	361,3
17	Восточно-Казахстанская	64	74633	8	51200	56	23433	-	-	10220,4
18	г. Астана	7	37050	4	24472	-	-	3	12578	2735,2
19	г. Алматы*									
20	г. Шымкент	8	35504	5	26888	-	-	3	8616	2978,0
	Всего	1056	1928837	591	1229078	393	590773	73	108986	9758,0

Примечание * - Данные не представлены.

Составлено по представленным данным акиматами областей и городов республиканского значения.

Анализ показывает, что общий объем урожая овощей, картофеля и фруктов в 2022 году составил 9,32 млн тонн. Из них: потребление во время уборки - 2,79 млн тонн (30%), потери - 1,39 млн тонн (15%), переработка - 1,11 млн тонн (12%), производственное потребление - 1,1 (11,8%). Итого - 6,39 млн тонн. Объем овощей, картофеля и фруктов, необходимых для хранения, составил 2,93 млн тонн. Общий усредненный дефицит по хранилищам составил 34,3%.

В то же время, по данным Министерства торговли и интеграции (МТИ) РК, мощностей хранилищ овощей в стране практически достаточно, дефицит составляет всего 3,1%. Остальные две категории - картофелехранилища и фруктохранилища - в Казахстане в дефиците. Мощностей первых хватает только на 36,5% от товарного объема урожая (он составляет 1,4 млн тонн), фруктохранилищ - на 43,8%. Усредненный показатель дефицита по всем трем категориям хранилищ в конце 2022 года составлял 35,4%, что хорошо согласуется с нашими данными по объему дефицита.

По объему хранения продукции на 100 тыс. населения лидирует Павлодарская область - 65647,3 тонн на 100 тыс. человек, далее - Карагандинская область - 26762,9 тонн. По емкости единовременного хранения на единицу хранилищ лидируют Павлодарская область, гг. Астана и Шымкент. Низкие показатели (ниже 5000 тонн на 100 тыс. населения) имеют Кызылординская, Мангистауская, Туркестанская, Атырауская, Актюбинская области, гг. Астана и Шымкент (рисунок 1).

Рисунок 1. Объем хранения на 100 тыс. населения и на единицу хранилищ, в тоннах.
Примечание: Рассчитано авторами на основе данных акиматов регионов и БНС РК.

Анализ показал низкий уровень обеспеченности существующих хранилищ и складов необходимым климатическим оборудованием. Из существующих хранилищ только 25,5% оборудованы климат-контролем и холодильными установками, 71% имеют принудительную вентиляционную систему и 3% не имеют вентиляцию. Срок эксплуатации 38% хранилищ превышает 20 лет. Автомобильные дороги имеют 95,0% хранилищ. Системы водоснабжения, канализации и теплоэнергии (ВКТ) имеют 45,1%. Наличие интернета - в 67% хранилищ. В удовлетворительном состоянии находятся 51% хранилищ, хорошем состоянии - 31%, отличном состоянии - 12% и требуют ремонта - 3%.

Основные проблемы, которые указали при опросе владельцы хранилищ, следующие: отсутствие водоснабжения, канализации и теплоэнергии; плохая оснащенность транспортной инфраструктуры, нет железнодорожных тупиков, плохое состояние дороги

до хранилища; высокие тарифы на электроэнергию; регулярный рост коммунальных платежей; отсутствие интернета, высокая стоимость оборудования с климат-контролем; изношенность складов и оборудования; склады не подходят для длительного хранения овощей; недостаточно оборотных средств для покупки оборудования; необходим гарантированный объем продукции для хранения; нужны специальные ящики для долгосрочного хранения продукции; отсутствие субсидирования объектов хранения овощной продукции. Также можно отметить отсутствие тесной и долгосрочной связи между производителями, овощехранилищами и розничной торговлей, особенно с мелкими фермерами; нехватка холодильных мощностей и морозильных оборудований в силу их дороговизны.

С целью систематизации и выявления особенностей функционирования хранилищ нами проведен кластерный анализ.

На основе кластерного анализа показателей 1056 объектов хранения выявлены схожие по признакам 6 кластеров (табл. 3).

Таблица 3

Средние показатели кластеров логистической инфраструктуры хранения плодоовощной продукции РК

Кластер	ОМEX, т	МКК, т	ОХПВ, т	ОХЕВ, т	Потеря (убыль), %	ДАД, (0-нет, 1-есть)	ДВКТ	ДИ	n	В % к итогу
Кластер 1	13578	7200	5523,1	1654,4	5,24	0,95	0,82	0,93	45	4,3
Кластер 2	7205,3	5700	3562,2	1934,5	8,57	0,83	0,79	0,89	72	6,8
Кластер 3	4076,5	4100	1564,2	2589,1	10,38	0,94	0,89	1,00	305	28,9
Кластер 4	2773,2	3300	456,8	3284,5	12,73	0,99	0,95	0,94	252	23,9
Кластер 5	972,4	2400	245,1	1285,2	16,59	0,62	0,55	0,82	221	20,9
Кластер 6	254,3	110	94,5	90,5	19,6	0,57	0,45	0,75	161	15,2
Итого	4810,0	3801,7	1907,7	1806,4	12,2	0,76	0,71	0,88	1056	100

Источник: Рассчитано авторами.

Примечание: n - число наблюдений в каждом кластере.

Анализ таблицы 3 дает возможность участникам рынка СПП (фермерам, торговцам, складам, транспортникам) выбора того или иного объекта хранения с учетом состояния инфраструктуры, климатических параметров, величин убыли продукции, наличия транспортной инфраструктуры и т.д.

На рисунке 2 графически выделяются три вида кластера, в зависимости от волатильности от среднего значения: высокой – 1, 2 и 6 кластеры, средней – 4 и 5 кластеры, низкой – 3 кластер.

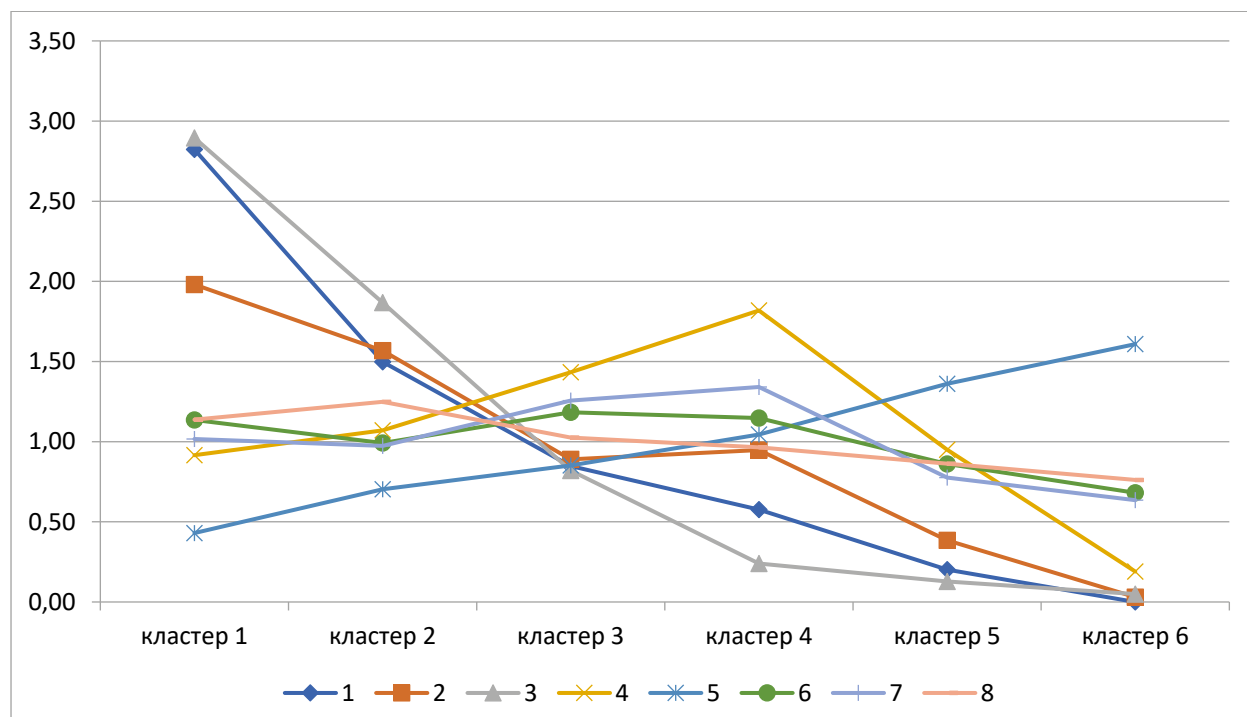

Рисунок 2. Отношение средних значений показателей признаков по кластерам к соответствующим средним значениям по выборке (n=1056)

Источник: Построено авторами на основе анализа статистических данных акиматов регионов.

1 и 2 кластеры имеют большой объемом климатических складов, высокую доступность транспорта, коммуникации и интернета, низкую потерю продуктов в процессе хранения, что говорит о значительно низких логистических затратах на приемку, хранение и погрузку.

Кластеры 4, 5 и 6 находятся на уровне ниже среднего значения и, соответственно, имеют небольшую емкость для хранения сельхозпродукции. Объем емкости первого кластера составляет выше среднего значения и равен в среднем 13578 тонн, объем климатических складов примерно 33%, потеря (убыль) – 5,24%, доступность транспорта - 95%, доступность коммуникаций - 82,0%, интернета - 93%.

Во второй кластер вошли 72 хранилища, которые по всем признакам имеют значения выше среднего, как в первом кластере. Оставшиеся кластеры (4, 5 и 6) - ниже среднего (рисунок 2).

В состав третьего кластера вошли 315 хранилищ - данный кластер является самым крупным из рассмотренных по количеству. Из восьми показателей шесть имеют значения выше среднего, оставшиеся два – ниже среднего.

Четвертый кластер объединяет 275 хранилищ, средняя емкость хранилищ составляет 2773,2 тонн, объем климатических складов примерно 16%, потеря (убыль) - 12,7%, доступность транспортной инфраструктуры - 99%, доступность систем коммуникаций - 95%.

5 и 6 кластеры с количеством 396 хранилищ со значением ниже среднего, т.е. все значения по всем признакам являются более-менее приемлемыми. В среднем величина емкости хранилищ составляет 254,3 и 972,4 тонн, объем климатических складов примерно 10-15%, потеря (убыль) - 15-16,5%. Доступность транспортной инфраструктуры – 62-76%, коммуникаций – 71%, интернета - 75%.

Имеется тесная положительная связь между кластерами и изучаемыми признаками: ОМEX, МКК и ОХПВ и отрицательная связь с ОХЕВ.

Снижение параметров кластеров (с переходом с первого кластера на последующие кластеры) приводит к ухудшению изучаемых параметров и снижению эффективности.

По итогам кластерного анализа можно заключить, что чем выше доля хранилищ с климат-контролем, холодильным оборудованием и принудительной вентиляцией, тем ниже потери на хранение. Наличие транспортной инфраструктуры и коммуникации также положительно влияет на снижение потерь продукции. Величина потерь имеет прямую связь с переходом с первого кластера на последующие кластеры, тогда как в хранилищах с естественной вентиляцией, наоборот, 3 и 4 кластеры являются более оптимальными для хранения. В хранилищах с естественной вентиляцией наиболее оптимальным являются 3 и 4 кластеры с объемом единовременного хранения в среднем 2000-3500 тонн (см. графики 4 и 5 на рисунке 2).

Анализ данных таблицы 3 по показателю потерь (убыль) позволяет констатировать, что чем ниже объем хранения, тем выше потери. Недостаточный объем хранения приводит к увеличению потерь и затрат на хранение. Полное или частичное отсутствие инфраструктуры (интернета, холодильного, вентиляционного и складского оборудования, коммуникации и т.д.) также приводит к снижению сохранности продукции и увеличению затрат на доставку продукции к розничным потребителям.

Обсуждение

Анализ показывает, что в течение последних 5-6 лет наблюдается быстрый рост количества хранилищ и теплиц для выращивания овощей. Их темпы роста в 103,8% сопоставимы с темпом роста производства овощей, картофеля и бахчевых (103,3%). Этот рост преимущественно происходит за счет роста количества овощехранилищ (таблица 4).

В настоящее время остро ощущается нехватка качественной инфраструктуры хранения производимой сельхозпродукции, что из года в год увеличивает издержки аграрного сектора. В 2023 году объем производства овощей, картофеля и фруктов составил порядка 9,3 млн тонн. Количество построенных овощехранилищ на весь объем произведенной продукции является неоправданным. Объем потребности в единовременном хранении составляют порядка 2,7-3,0 млн тонн.

Таблица 4

Темпы роста мощностей хранения и производства плодоовощной продукции в РК, тыс. тонн.

	2020	2021	2022	2023*	2024*	2025*	Среднее значение
Всего, из них	1752,1	1835,2	1933,5	2038,1	2057,7	2087,7	1950,7
овощехранилища	1180,8	1255	1326,3	1409,3	1427,3	1457,3	1342,2
картофелехранилища	496,1	499,1	521,1	527,7	529,3	529,3	517,1
фруктохранилища	75,1	81,1	86,1	101,1	101,1	101,1	90,9
Темпы роста мощности к предыдущему году, %	105,1	104,7	105,4	105,4	101,0	101,5	103,8
Производство овощей, картофеля, фруктов, тыс. тонн	9042,7	9234,6	9316,3	9827,6	10146,4	10465,3	9672,1
Темпы роста производства к предыдущему году, %	104,4	102,1	100,9	105,5	103,2	103,1	103,3

*Прогнозные данные МСХ РК с учетом строительства новых хранилищ на 2023-2025гг.

Проведенный анализ показал, что большинство действующих в стране хранилищ не отвечают современным стандартам: 38,9% имеют срок эксплуатации выше 20 лет, только 25,5% имеют холодильные оборудования с климат-контролем. Как следствие - продукция в таких емкостях быстро теряет качество и портится.

В соответствии с национальным проектом по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы до 2025 г. предполагалось ввести объекты в 2021 г. – 1091, в 2022 г. -1135, в 2023-2025 гг. по 5 единиц каждый год, мощностью 60-80 тыс. тонн. Но за последние 4 года (2020-2023 гг.) произошел прирост мощностей всего на 285 тыс. тонн, т.е. в среднем 71 тыс. тонн в год. Судя по расчетным данным ведомства, это снизит общий дефицит всего на 4,6 процентных пункта с 36,5% в 2020 году до 30,2% в 2025 году.

Дефицит мощностей хранилищ плодоовощной продукции в разрезе категорий товаров идет к спаду: с 36,5 в 2020 году до 35,4 в 2022 году, а по прогнозу МТИ РК - до 30,2% в 2025 году. В целом за 2020-2025 гг. существенное снижение дефицита будет по овощехранилищам - с 7,9 до 0,3%, по фруктохранилищам - с 61,7% до 48,5%, а по картофелехранилищам, наоборот, увеличится дефицит - с 61,2% до 62,9% (рис.3).

Существующий Комплексный план по строительству и модернизации овощехранилищ до 2025 года предполагает, что в 2024-2025 годах новые площади складских помещений для овощей будут небольшой мощности - 49,6 тыс. тонн суммарно. К сожалению, они тоже не слишком кардинально повлияют на ситуацию в целом. Дефицит снизится лишь до 30,2% в 2025 году.

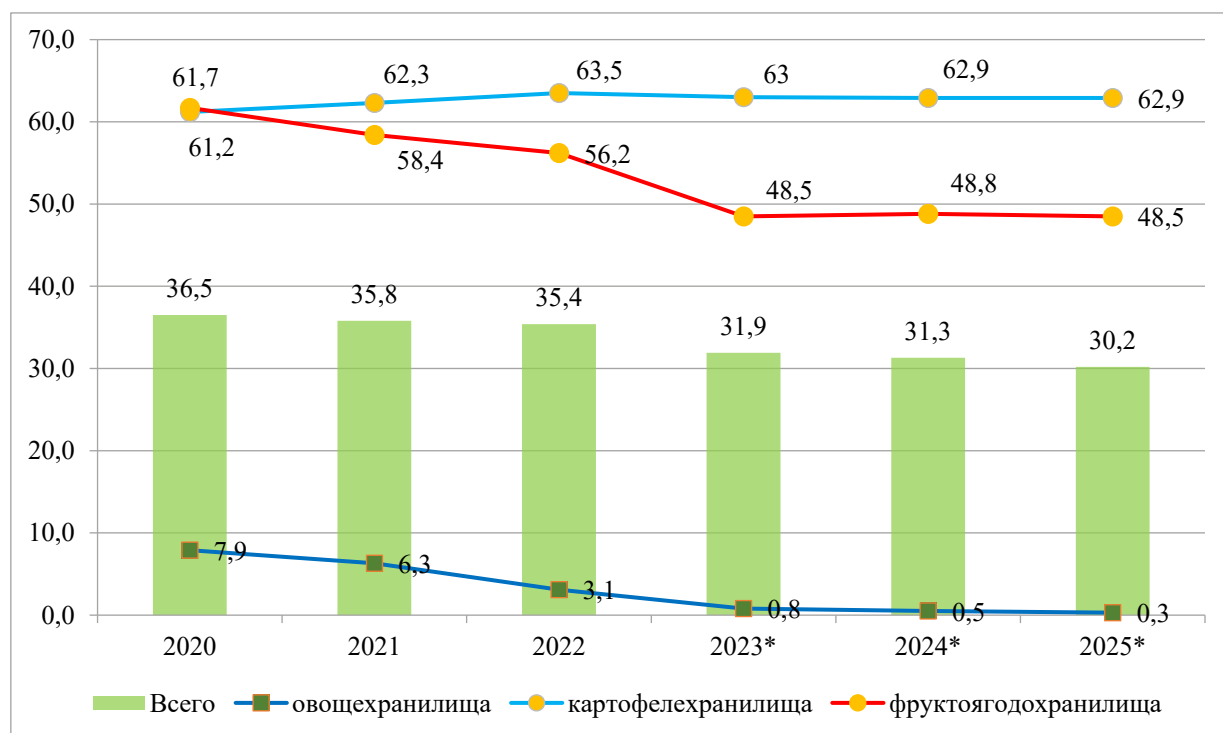

Рисунок 3. Динамика дефицита мощностей хранилищ плодоовощной продукции в разрезе категорий, в % от товарного производства.

Примечание: Составлено по материалам МСХ РК и МТИ РК.

Нехватка продовольственных складов влияет на зимние и весенние цены на овощи. Без теплых вентилируемых хранилищ сохранить эту продукцию в товарном виде очень проблематично. Это, в свою очередь, приводит к росту импорта на рынке и повышению цен в межсезонье.

Нехватка хранилищ ежегодно приводит к повышению цен к концу сезона. В марте-апреле 2022 года был отмечен ценовой скачок по многим товарам, в том числе, и по овощам: капуста подорожала почти в 3 раза, картофель - на 37,8%, морковь - на 42,3%, свекла - на 74%, лук - на 34,2%.

В условиях неопределенности и непредсказуемости ценовых колебаний для фермеров желательнее строительство модульного овощехранилища [10] по мере их роста или отказа от дальнейшего строительства с целью минимизации риска производителей.

Большая часть производителей овощей, картофеля и фруктов в Казахстане – это мелкотоварные фермеры, поэтому тем производителям овощей, которые не могут позволить себе инвестиции в собственные мощности по хранению, следует рассматривать возможность кооперации для хранения продукции. Такая форма организации, как сельхозкооперативы, поможет снизить издержки аграриев на хранение продукции. Поэтому в настоящее время в Европе через кооперативы реализуется до 70 % продукции, в США и Канаде – 60 % [8].

В этой связи наряду с производственными кооперативами следует организовать интегрированные сбытовые кооперативы фермеров, хранилищ и торговой сети на основе долгосрочных контрактов, что позволит увеличить получаемую прибыль [11].

Представленные данные акиматов показали, что 94,5% хранилищ используются только для хранения собственной продукции и только 5,5% могут сдаваться в аренду. Значит, мелкие производители не могут конкурировать с крупными сельхозпроизводителями из-за меньшего масштаба и работают неэффективно из-за высоких затрат на сбор и транспортировку продукции.

Рядом с овощехранилищем предпочтительно также организовать цех по переработке СПП, что снизит затраты на потерю продукции за счет своевременной их переработки, приведет к увеличению дохода фермеров.

Выводы

Проведенный анализ показывает необходимость качественного обновления инфраструктуры хранения скоропортящейся продукции с учетом характера ее поступления на хранение, поставляемой, как правило, небольшими партиями.

Кластерный анализ показал необходимость учитывать мощности при строительстве и модернизации хранилищ в зависимости от вида хранимой продукции: наиболее предпочтительным вариантом для овощехранилищ являются объекты мощностью хранения 4000-7000 тонн, для фрукто- и ягодохранилищ - 1000-5000 тонн. При этом увеличение емкостей хранения в изучаемых пределах приводит к улучшению данных показателей, что можно говорить о снижении затрат на хранение. По нашим оценкам наиболее предпочтительным вариантом являются 3-5 кластеры с наиболее оптимальными параметрами хранилищ, что дает возможность снизить затраты на хранение за счет повышения эффекта масштаба и рентабельности хранения.

Необходимо ежегодное увеличение холодильных мощностей и автоматизированных вентиляционных систем (климат-контроль) на хранилищах и на распределительных центрах с темпами не менее 5-10% (против 2-3%). Для этого Министерство сельского хозяйства и Министерство торговли и интеграции РК должны иметь единые требования для строительства и модернизации хранилищ: определенный процент хранилищ на оптовых рынках должен устанавливаться с холодильными мощностями. Правительство РК также может предоставить субсидии на строительство холодноснабжения. Если инвестиции осуществляются в целевые сегменты скоропортящихся продуктов цепочки создания стоимости, это может значительно увеличить внедрение технологии холодной цепи, которая приводит к повышению качества продуктов питания и снижению порчи в цепях поставок продукции.

Для рационального использования мощностей, исходя из видов производимой продукции и потребности регионов в том или ином виде хранилищ, следует, как в зарубежных странах, при строительстве и модернизации использовать модульные системы хранилищ, что позволит снизить затраты на строительство и перевозки. Модульные системы быстро возводятся, и есть возможность перенести места дислокации

или же при нехватке увеличить емкости путем присоединения дополнительных модулей для хранения продукции. Для таких хранилищ следует больше использовать складские оборудования: погрузочно-разгрузочные, ящики, стеллажи и т.д.

Следует увеличить инвестиции на организацию многопрофильных производств с глубокой переработкой СПП в хранилищах и складах, чтобы минимизировать потери при хранении, сбыте и перевозке.

Также следует предусмотреть механизм экономического стимулирования вертикальной интеграции фермеров, владельцев овощехранилищ и розничной торговли СПП путем заключения длительных контрактов, обеспечения обмена информацией с фермерами, хранилищ для излишков продукции и прогнозирования спроса, обучения передовому опыту хранения, перевозки и сбыта продукции.

Статья подготовлена в рамках реализации научного проекта AP19677634, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список литературы

1 FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2019. The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns. Rome, FAO. - URL: <https://doi.org/10.4060/CA5162EN> (дата обращения 21.09.2023).

2 Kavitha Reddy Gurralla, Moncer Hariga. Key Food Supply Chain Challenges: A Review of the Literature and Research Gaps // Operations and Supply Chain Management. – 2022. – Vol. 15, Iss. 4. – P. 441- 460.

3 Raut R., & Gardas B. B. (2018). Sustainable Logistics Barriers of Fruits and Vegetables: An Interpretive Structural Modeling Approach. Benchmarking, 25, 2589-2610. - URL: <https://doi.org/10.1108/BIJ-07-2017-0166> (11.11.2023).

4 Тенденции и основные факторы развития российского рынка овощей / Н. Банникова, О. Кусакина, Т. Костюченко, Г. Токарева, О. Онежкина // Научно-исследовательский журнал фармацевтических, биологических и химических наук. – 2018. - Том 9, вып. 4. – С. 1145-1152.

5 Siddiq Abekah Osman, Chaoyi Xu, Michael Akufu, Erick Robert Paul. Perishable Food Supply Chain Management: Challenges and the Way Forward // Open Journal of Social Sciences. – 2023. – Vol.11. – P.349-364. - URL: <https://www.scirp.org/journal/jss> (дата обращения 15.12.2023).

6 Концепция государственной программы развития торговли Республики Казахстан на 2021-2025 годы. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/documents/details/61426?lang=ru> (дата обращения 07.07.2023).

7 Раимбеков Ж.С., Сыздыкбаева Б.У., Азатбек Т.А. Кластерный анализ состояния инфраструктуры хранения сельскохозяйственной продовольственной продукции и перспективы ее развития // Проблемы агрорынка. - 2021. - №30. - С.124-133.

8 Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения 23.11.22).

9 Максимова Е.К. Строительство хранилищ – в начале пути. В России не хватает современных складских мощностей на 5 млн т // Агроинвестор. – 2017. – № 11 (118). – С. 42–45.

10 Bannikova N.V., Onezhkina O.N., Agalarova E., Tenishchev A.V. Forecasting the tendencies of the Russian vegetables market development // Journal of Business & Retail Management Research. - 2018. – Vol.13, Iss.1. - P.148-155.

11 Онежкина О.Н. Оценка привлекательности сегментов рынка переработанных овощей // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2018. – № 5. – С. 56–63.

Ж.С. Раимбеков, Б.У. Сыздықбаева, А.Б. Баймбетова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Тез бұзылатын ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау және өткізу үшін логистикалық инфрақұрылымды дамыту

Аннотация. Мақалада Қазақстан аймақтарындағы ауыл шаруашылығының тез бұзылатын өнімдерін сақтау және өткізу бойынша логистикалық инфрақұрылымды талдау нәтижелері берілген. 1056 бірлік көлеміндегі тез бұзылатын ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау және өткізу объектілерінің инфрақұрылымына салыстырмалы және кластерлік талдау нәтижелері облыс әкімдіктері ұсынған деректер негізінде SPSS бағдарламасын пайдалана отырып, математикалық статистика және кластерлеу әдістері негізінде жүргізілген. Қазақстанның барлық 20 аймақтары бойынша олардың тез бұзылатын ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау логистикалық инфрақұрылымының жұмысында проблемалар анықталды.

Талдау барысында таңдалған көрсеткіштер бойынша 6 кластер анықталды. Кластерлік талдау әрбір кластерге ең тән сақтау және сату үшін логистикалық инфрақұрылымды жүйелеуге және анықтауға мүмкіндік берді.

Анықталған проблемалардың негізінде логистикалық және маркетингтік қызметтер кешенін ұсынатын қоймаларды дамыту, ұзақ мерзімді шарттар негізінде тауар өндірушілер, қоймалар және бөлшек сауда арасындағы тығыз өзара іс-қимылды дамыту қажеттілігі анықталды.

Кластерлік талдау нәтижелері бойынша әрбір өңірдің қажеттілігіне қарай қолданыстағы қоймаларды жаңғырту және жаңа қоймаларды салу бойынша ұсыныстар берілді. Модульдік қоймаларды салу есебінен тез бұзылатын ауыл шаруашылығы өнімдерінің ысыраптарын азайтуға және қойма қоймаларының тиімділігін арттыруға әкелетін климаттық реттелетін қуаттылықты арттыру ұсынылады.

Түйін сөздер: логистикалық сақтау инфрақұрылымы, тез бұзылатын ауыл шаруашылығы өнімдері, көкөніс қоймалары, кластерлік талдау, тез бұзылатын өнімдерді жеткізу тізбегі.

Zh.S. Raimbekov, B.U. Syzdykbayeva, A.B. Baimbetova
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Development of logistics infrastructure for storage and marketing of perishable agricultural products

Abstract. The article presents the results of an analysis of the logistics infrastructure for storing and marketing agricultural perishable products in the regions of Kazakhstan. The results of a comparative and cluster analysis of the infrastructure of storage and marketing facilities for perishable agricultural products in the amount of 1056 units are presented based on the methods of mathematical statistics and clustering using the SPSS program based on the data provided by the akimats of all 20 regions of Kazakhstan. Problems in the functioning of their infrastructure have been identified.

During the analysis, 6 clusters were identified according to the selected indicators. Cluster analysis made it possible to systematize and identify the logistics infrastructure for storage and sales that is most typical for each cluster.

Based on the identified problems, the need to develop storage facilities that provide a range of logistics and marketing services, closer interaction between manufacturers, storage facilities and retail trade on the basis of long-term contracts was determined.

Based on the results of the cluster analysis, recommendations were proposed for the modernization of existing and construction of new storage facilities, depending on the needs of each region. It is recommended to increase climate-controlled capacity, leading to a reduction in losses of perishable agricultural products and an increase in the efficiency of storage facilities through the construction of modular storage facilities.

Keywords: logistics storage infrastructure, agricultural perishable products, vegetable storage, cluster analysis, supply chain of perishable products.

References

1 FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2019. The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns. Rome, FAO. Available at: <https://doi.org/10.4060/CA5162EN> (accessed 21.09.2023).

2 Kavitha Reddy Gurralla, Moncer Hariga. Key Food Supply Chain Challenges: A Review of the Literature and Research Gaps. *Operations and Supply Chain Management*. 15(4). 441- 460(2022).

3 Raut R., Gardas B.B. Sustainable Logistics Barriers of Fruits and Vegetables: An Interpretive Structural Modeling Approach. *Benchmarking*, 25, 2589-2610. Available at: <https://doi.org/10.1108/BIJ-07-2017-0166> (accessed 11.11.2023).

4 Bannikova N., O.Kusakina, T.Kostyuchenko, G.Tokareva, O.Onezhkina *Tendencii i osnovnye faktory razvitiya rossijskogo rynka ovoshchej* [Trends and main factors in the development of Russian vegetable market], *Nauchno-issledovatel'skij zhurnal farmacevticheskikh, biologicheskikh i himicheskikh nauk* [Scientific Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences], 9(4). 1145-1152 (2018). [in Russian]

5 Siddiq Abekah Osman, Chaoyi Xu, Michael Akufu, Erick Robert Paul. Perishable Food Supply Chain Management: Challenges and the Way Forward. *Open Journal of Social Sciences*.(11).349-364(2023). [Electronic resource]. Available at: <https://www.scirp.org/journal/jss> (accessed 15.12.2023).

6 Konceptiya gosudarstvennoj programmy razvitiya trgovli Respubliki Kazahstan na 2021-2025 gody [The concept of the state trade development program of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025], [Electronic resource]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/documents/details/61426?lang=ru> (accessed 07.07.2023). [in Russian]

7 Raimbekov Zh.S., Syzdykbaeva B.U., Azatbek T.A. Klasternyj analiz sostoyaniya infrastruktury hraneniya sel'skohozyajstvennoj prodovol'stvennoj produkcii i perspektivy ee razvitiya [Cluster analysis of the state of agricultural food storage infrastructure and prospects for its development], Problemy agrorynka [Problems of the agricultural market], 30, 124-133 (2021). [in Russian]

8 Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021 – 2030 gody: Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960 [On approval of the Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 No 960] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (accessed 23.11.22). [in Russian]

9 Maksimova E.K. Stroitel'stvo hranilishch – v nachale puti. V Rossii ne hvataet sovremennyh skladskih moshchnostej na 5 mln t [The construction of storage facilities is at the beginning of the journey. Russia lacks modern storage facilities for 5 million tons], Agroinvestor [Agroinvestor]. 11 (118), 42–45 (2017). [in Russian]

10 Bannikova N.V., Onezhkina O.N., Agalarova E., Tenishchev A.V. Forecasting the tendencies of the Russian vegetables market development. Journal of Business & Retail Management Research. Vol.13, Iss.1. 148-155 (2018).

11 Onezhkina O.N. Ocenka privlekatel'nosti segmentov rynka pererabotannyh ovoshchej [Evaluation of the attractiveness of the market segments of processed vegetables], Ekonomika sel'skohozyajstvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatij [Economics of agricultural and processing enterprises]. 5. 56–63 (2018). [in Russian]

Сведения об авторах:

Раимбеков Ж.С. – доктор экономических наук, профессор кафедры «Экономика и предпринимательство», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, г. Астана, Казахстан. ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Сыздықбаева Б.У. – доктор экономических наук, профессор кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, г. Астана, Казахстан.

Баймбетова А.Б. – кандидат экономических наук, и.о. профессора кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Астана, Казахстан.

Raimbekov Zh.S. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, L.N. Gumilyov Eurasian National University; Kazhymukan st., 11, Astana, Kazakhstan.

Syzdykbayeva B.U. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Tourism, L.N. Gumilyov Eurasian National University; Kazhymukan st., 11, Astana, Kazakhstan.

Vaimbetova A.B. – Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Tourism, L.N. Gumilyov Eurasian National University; Kazhymukan str., 11, Astana, Kazakhstan.

Раимбеков Ж.С. – экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының профессоры, Қажымұқан көш., 11, Астана қ., Қазақстан.

Сыздықбаева Б.Ұ. – экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Туризм» кафедрасының профессоры, Қажымұқан көш., 11, Астана қ., Қазақстан.

Баймбетова А.Б. – экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Туризм» кафедрасының профессор м.а, Қажымұқан көшесі, 11, Астана қ., Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Қазақстан Республикасы өңірлерінің экономикасын әртараптандырудың жекелеген мәселелері (Маңғыстау облысының мысалында)

М.Б. Таскараева*¹, Р.А. Алшанов², Г.С. Еркулова³

^{1,3} Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан
² «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹maitaskarayeva@mail.ru, ²ralshanov@mail.ru, ³gulmiraerkulova@mail.ru)

Аңдатпа. Экономиканы әртараптандыру табысы орташа елдер үшін, әсіресе Чили, Перу, Сауд Арабиясы және Қазақстан сияқты шикізат тауарларының экспортына тәуелді елдер үшін дамудың маңызды мақсаты болды. Өткен зерттеулерді ескере отырып, айқын интуиция тек іргелес қызмет түрлеріне бағытталған прагматикалық стратегияны ұстану болып табылады.

Көбінесе желілік диффузияда жұмыс істейтін зерттеушілер жоғары байланыс түйіндері немесе орталық түйіндер сияқты белгілі бір сипаттамалары бар түйіндерге бағытталған стратегияларды пайдаланады. Біздің нәтижелеріміз бұл жағдайда бұл стратегиялардың оңтайлы емес екенін көрсетеді, өйткені оңтайлы стратегиялар әр қадамда қандай түйіндерге назар аудару керектігін өзгертуі керек.

Бірақ зерттеу тек теориялық оптимумды табумен шектелмеді. Сондай-ақ, теориялық стратегияларды елдердің эмпирикалық мінез-құлқымен салыстыру жүргізілді, өйткені олар өз өнімдері мен зерттеу қызметін байланысты өнімдер мен зерттеу бағыттары желілерінде әртараптандырады.

Мақаланың мақсаты өңірлік экономиканы әртараптандыру бойынша өзекті зерттеулерге шолу жасау негізінде Маңғыстау облысының дамуындағы проблемаларды және стратегияны модельдеу қажеттілігін анықтау болып табылады.

Зерттеушілер елдер даму процесінің басында және соңында байланысты өнімдерге назар аудара отырып, динамикалық стратегияларды қолдану арқылы жақсырақ жұмыс істей алатынын, бірақ дамудың орташа деңгейіне жеткенде байланысты емес әрекеттерге ауыса алатынын анықтады. Аймақ экономикасын әртараптандыру стратегиясын әзірлеудің маңызды алғышарты белгілі бір мәселелерді тану және шешу болып табылады.

Түйін сөздер: аймақтар, экономика, әртараптандыру, кірістер, өндіріс, стратегия.

Кіріспе

Осы маңызды сәтте байланысты емес қызметпен ашылған болашақ әрараптандыру мүмкіндіктері елдің ондағы табысқа жету ықтималдығының төмендеуін өтейді. Парадоксальды болғанымен, кейде оңай дамымайтын қызметке назар аудару экономиканы әрараптандыру процесін тездетеді.

Бірақ динамикалық стратегиялар идеясы экономикалық даму үшін ғана емес, сонымен қатар желілік ғылым үшін де қызықты. Біз экономиканы әрараптандырудың оңтайлы стратегияларын анықтау мәселесін желілердегі стратегиялық диффузия проблемасы ретінде ресімдедік.

Эволюциялық экономикалық географияның кең контекстіндегі маңызды мәселе-уақыт өте келе аймақтарды әрараптандыру. Аймақтық әрараптандыру әдебиеті осы уақытқа дейін деректер көздерінің шектеулі санына сүйенді. Бұл негізінен кең қол жетімді емес фирмалар деңгейіндегі әкімшілік деректер. Бұл эмпирикалық көздердің осы жұмыс бағытының дамуын анықтайтын немесе мүмкін шектейтін күшті және әлсіз жақтары бар.

Аймақ экономикасын әрараптандыру стратегиясын әзірлеудің маңызды алғышарты белгілі бір мәселелерді тану және шешу болып табылады.

Экономиканың салыстырмалы деңгейінің аймақтық әрараптандыруға әсерін бағалау үшін (өнімділік әсері) бірқатар міндеттер қажет.

Біріншіден, біз «өнімділік әсерін» енгіземіз, яғни салыстырмалы экономикалық деңгейлер (жоғары немесе төмен табыс) аймақтық әрараптандыру сипатын анықтайды. Boschma «елдердің экономикалық деңгейі әрараптандыру сипатына әсер етеді» деп атап өтті және бұл зерттеулерге қалай әсер етуі мүмкін деп ойлайды [1]. Негізгі болжам-географиялық экономиканың (аймақтың, елдің) өнімділігі (жоғары немесе төмен табыс) оның инновациялар мен әрараптандыруға бағытталған күш-жігерін анықтайды. Экономиканың «деңгейі» мен «әрараптандыру сипаты» арасындағы байланыс традемаркетинг әдебиеті үшін де, аймақтық әрараптандыру әдебиеті үшін де маңызды.

Біз оны аймақтық әрараптандыруды зерттеу объективі ретінде инновацияны пайдаланудың негізгі мәселесін шеше отырып, екі әдебиетті «біріктірудің» бірінші әдісі ретінде қолданамыз. Petralia et al. табысы жоғары және төмен елдердің әрараптандырылуында айтарлықтай айырмашылықтарды анықтайды [2]. Негізгі қорытынды – табысы жоғары елдер технологиялық әлеуетке және онымен қатысты байланыстарға сүйене отырып, неғұрлым күрделі және құнды технологиялар бағытында дамуға бейім, ал табысы төмен елдер дамудың алғашқы кезеңдерінде бұрыннан бар жергілікті әлеуетпен шектелген технологияларда қалуға бейім.

Зерттеу көрсеткендей, одан әрі дамып келе жатқан елдер қазіргі өнеркәсіптік әлеует пен білім базасына аз тәуелді болатын үлкен секірістер жасай алады.

Екіншіден, біз қолданыстағы аймақтық құрылым аймақтық әрараптандыру процесіне әсер етеді деген гипотеза түрінде «салалық құрылымның әсері» туралы дәстүрлі сұраққа жүгінеміз. Boschma-дан кейін біз инновацияның «көптеген аймақтардағы

әртараптандырудың қарқындылығы мен түрін бір уақытта жүйелі түрде» зерттеуге қалай көмектесетінін зерттейміз [1]. Іргелі бақылау мынада: аймақтық әртараптандыру аймақта бұрыннан бар экономикалық қызметке сәйкес дамуға бейім болғандықтан, фирмалар мен салалардың бастапқы таралуы аймақтың кейінгі даму жолдары үшін маңызды бастапқы нүкте болып табылады. Осы аймақтардағы фирманың өнімдерін саралау аймақтық айырмашылықтардың ажырамас бөлігі болып табылады.

Әдебиетке шолу

Boschma және Frenken әдебиетте аймақтардың қалай әртараптандырылатынын және дамитынын түсінудің ажырамас бөлігі болып табылатын екі бағытты ажыратады: бірі фирмалардың кіруі мен шығуы арқылы жолға тәуелді кластер эволюциясына, екіншісі агломерациялық экстерналдардың фирмалардың өнімділігіне және аймақтық әртараптандыруға қалай әсер ететініне арналған [3]. Соңғысына сәйкес, Boschma әртүрлі деректер көздерін пайдалана отырып, әртүрлі мағынада туыстық қарым-қатынастың әртүрлі даму жолдарында аймақтық әртараптандыруды қалай ынталандыратынына назар аударады [1].

Зерттеудің осы бағытының жалпы алғышарты қазіргі аймақтық экономикадағы экономикалық қызметтің таралуы кешегі қызметтің жергілікті мүмкіндіктерімен және (салаларымен) «байланысты» күшті тенденцияға ие. Сайтта «аймақтық әртараптандыру процесі қолданыстағы аймақтық құрылымдарға байланысты» [4], фирмалар мен салалардың аймақтық деңгейдегі эволюциясының жолдары мен дәрежесі әр түрлі. Технологиялық әртараптандыруды анықтайтын негізгі фактор-қазіргі уақытта белгілі бір сала бойынша аймақтағы фирмалардың қарапайым саны [5]. Өңірдегі жұмыс істеп тұрған фирмалар (салалар) ұқсас технологиялардағы (салалардағы) қызмет түрлерінің санын ұлғайту жолы бойынша жаңарту жолымен немесе жаңа экономикалық қызмет түрлеріне (салаларға) жаңа жолдар жасау жолымен бастапқы бөлуден дамуға бейім болады.

Туыстықты және оның әр түрлі деңгейдегі аймақтық әртараптандыруға әсерін зерттеу үшін әртүрлі тәсілдер қолданылды. Neffke and Henning, фирмалармен байланысты жұмыспен қамту деректерін салалық байланыстар уақыт өте келе жаңа өсу жолдары бағытында аймақтардың әртараптандырылуын ынталандыратынын көрсету үшін пайдаланады [6]. Байланысты өнеркәсіптік әртүрлілік фирма деңгейіндегі өнімділік пен инновацияның аймақтық қозғаушы күші болып табылады. Бұл белгілі бір аймақтық экономикадағы қолданыстағы қызмет түрлерін дамыту жолдарының біртіндеп жаңаруына әкеледі. Бұл қалалық аймақтарда әр түрлі болуы мүмкін [7] перифериямен салыстырғанда шығатын нәтиже [8].

Агломерациялық құбылыстардан басқа, эволюциялық экономикалық география әдебиеттерінде кластерлеудің аймақтық экономикалардың даму жолына тәуелділігі де зерттеледі [3]. Үшінші кезеңде біз кластерлеу жұмыстарында ерекше назар аударатын «фирмалардың білім беру әсерін» зерттейміз. Маңызды аспект – аймақтардың жаңа фирмаларды және одан да көп жаңа салаларды шығару қабілеті [9, 10]. Аймақтық кіру және шығу үлгілері арқылы кластерлеу жұмыс істеп тұрған фирмалардың саны

мен белсенділігіне байланысты [3]. Қолданыстағы фирмаларды бөлу немесе басқа фирмаларды көшіру болсын, аймаққа кіру күшейтуді талап етеді. Еншілес компаниялар бас фирмамен бір аймақта орналасуға бейім болғандықтан, кластер бір фирма немесе бірнеше табысты фирмалар көптеген табысты еншілес компанияларды құра бастағанда табады [3]. Осылайша, аймақтың жаңа фирмалардың пайда болуына ықпал ету қабілеті жергілікті білімнің локализацияланған динамикасы, өнімді жұмыс күшіне қол жеткізу, білімге қол жеткізу және институционалдық негіздер сияқты қолайлы жергілікті жағдайлардың болуын көрсетеді, олар негізінен бақыланбайды [1, 11]. Сондықтан өңір секторындағы жаңа фирмалар санының жылдан жылға артуы өңірдің осы секторында әртараптандыру мен инновациялар үшін бақыланбайтын жағдайлардың жақсарып келе жатқанын көрсетуі мүмкін. Өнімдер мен қызметтерді жергілікті әртараптандыру осы фактіні көрсетеді деп күтуіміз керек.

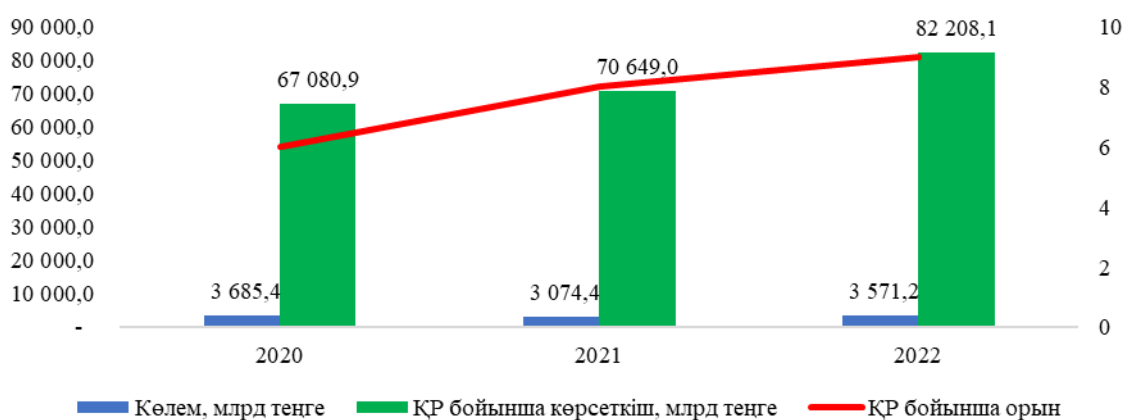
Зерттеу әдістері

Біз экономиканы әртараптандырудың бірнеше стратегияларын салыстыру үшін математикалық модельдер мен модельдеулерді қолдандық. Олар әрқашан «жылдам табысқа» – байланысты әрекеттерге назар аудару оңтайлы таңдау емес екенін анықтады. Оның орнына зерттеушілер елдер динамикалық стратегияларды қолдана отырып, даму процесінің басында және соңында байланысты өнімдерге назар аударып, бірақ дамудың орташа деңгейіне жеткенде байланысты емес әрекеттерге ауыса алатындығын анықтады.

Талқылау/Нәтижелер

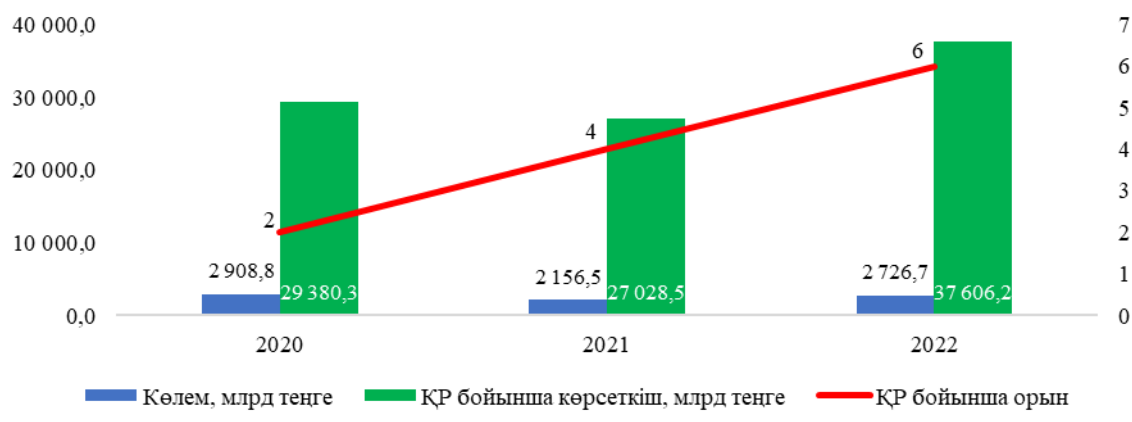
Егер Маңғыстау облысының әлеуметтік-экономикалық жағдайын талдайтын болсақ, мынаны атап өткен жөн.

2023 жылғы қаңтар-маусымда жалпы өңірлік өнім көлемі 2 трлн теңгеден асты. 2022 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда нақты ЖӨӨ 8,5%-ға өсті. ЖӨӨ құрылымында тауарлар өндірісінің үлесі 50,6%, қызметтер 40% құрады.

Сурет 1. Жалпы өңірлік өнім көлемі

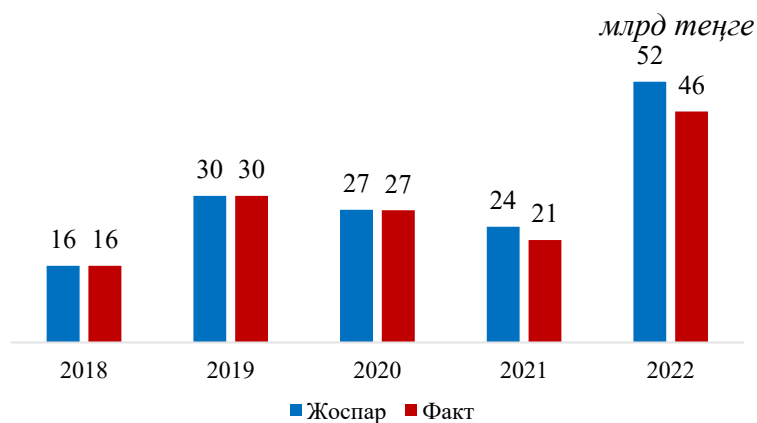
2023 жылғы қаңтар-қарашада өнеркәсіп өндірісінің көлемі қолданыстағы бағамен 2,7 трлн теңгені құрады, бұл 2022 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 1,4%-ға аз.

Сурет 2. Өнеркәсіп (өндіріс көлемі)

2022 жылы республикалық бюджеттен Маңғыстау облысын дамытуға нысаналы трансферттермен шамамен 52 млрд теңге бөлінді, іс жүзінде 46 млрд теңге немесе 94,5% игерілді, оның ішінде:

- Ұлттық қор – 30,5 млрд теңге (75 жоба).
 - Республикалық бюджет – 10,6 млрд теңге (20 жоба).
 - Үкіметтің шұғыл шығындарға арналған резерві – 4,8 млрд теңге (1 жоба);
- ЖБ-дан бірлесіп қаржыландыру 1,58 млрд теңгені құрады.

Дереккөз: ҚР Қаржы министрлігі

Сурет 3. 2018-2022 жылдардағы нысаналы даму трансферттерінің серпіні

2022 жылы барлығы 96 жоба іске асырылды, оның ішінде жалғасып жатқан жобалар – 82, аяқталған жобалар – 13, аяқталмаған жобалар – 1.

Кесте 1. Маңғыстау облысында 2022 жылға арналған салалар бөлінісінде іске асырылып жатқан жобалар

млн теңге

Сала	Жобалар саны	Жоспар	Факт	Игерілмеген
БАРЛЫҒЫ	96	51 946	45 933	-6 013
Денсаулық сақтау	2	1 215,2	1 104	-111,2
Білім	12	7 648,7	5 810,3	-1 838,4
Мәдениет, спорт, туризм	13	4 860	4 647,7	-212,3
Инженерлік инфрақұрылым	33	21 878	21 000	-878
Транспорттық инфрақұрылым	24	12 712,9	10 019,9	-2 693
Тұрғын үй	10	3 202,4	2 922,3	-280,1
Басқа	2	428,8	428,8	-

Дереккөз: Маңғыстау облысының әкімдігі

Маңғыстау облысының даму жоспары бойынша 2022 жылы 88 нысаналы индикатордың 69-ы толық көлемде орындалды, 19-на қол жеткізілмеді.

Осылайша, облыс өңдеу өнеркәсібін дамытудың үлкен әлеуетіне ие. Аймақтың өңдеу өнеркәсібі химия өнеркәсібі, машина жасау, мұнай өңдеу өнімдерін өндіру, басқа металл емес минералды өнімдер өндірісі, металлургия өнеркәсібі болып табылады.

Өңдеу өнеркәсібі саласының негізгі проблемалары жеткіліксіз дамыған «қарапайым заттар экономикасы», негізінен дайын өнімнің импорты, өңдеу өнеркәсібіне инвестициялардың төмен тартымдылығы, негізгі құралдарды жаңғыртуға немесе жаңартуға ұзақ қаржыландырудың болмауы және өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары үшін айналым капиталын толықтыру болып табылады.

Агроөнеркәсіптік кешен Қазақстанның басқа облыстарымен салыстырғанда ең аз дамыған болып табылады. Ауыл, орман және балық шаруашылықтарының жалпы өнім шығару көлемі 20,2 млрд теңгені құрады. Өңірлердің бөлінісінде бұл көрсеткіш бойынша облыс 15-ші орынды иеленді. Бұдан басқа, Маңғыстау облысы ауыл шаруашылығының жалпы республикалық көлемінің 0,3% - обеспечивает ғана қамтамасыз етеді (6,3 трлн теңгеден 20,7 млрд теңге). Облыстың ЖӨӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі 0,7% құрайды.

Негізгі себептерді:

климаттық жағдайлар,

ауыл шаруашылығын дамыту үшін су ресурстарының практикалық жетіспеушілігі,

жайылымдардың әлсіз сулануы,

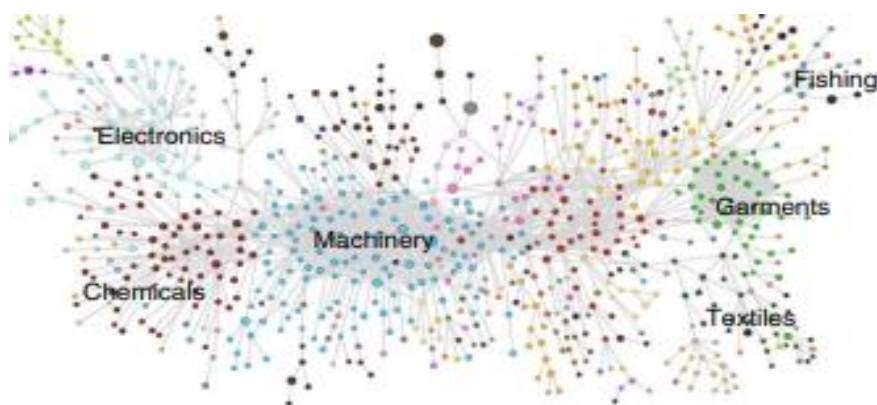
ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің өткізу нарықтарынан қашықтығы,

саланың инвестициялық тартымдылығының болмауы ретінде атауға болады.

Соңғы онжылдықтарда әдебиеттерде аймақтың жаңа өнімді экспорттай бастауы немесе саланы технологияны немесе зерттеу қызметін дамыту ықтималдығы белгілі бір аймақтағы сабақтас қызмет түрлерінің санына немесе осы қызметтің көршілес аймақтарда болуына байланысты артып келе жатқандығы туралы деректер

жиі кездеседі. Білімді таратудың әлеуметтік, технологиялық, географиялық және экономикалық шектеулерін көрсететін бұл нәтижелер ғалымдарға байланысты іс-әрекеттерді байланыстыруға мүмкіндік беретін желілік әдістер арқылы, сондай-ақ бірлескен орналастыру және бірлескен өндіріс модельдерін жалпылайтын жаңа деректер жиынтығымен модельденді. іс-әрекеттің байланысын өлшеу тәсілі. Бұл әдебиеттер экономикалық дамуды анықтайтын эмпирикалық тәуелділіктерді тереңірек түсінуге әкелді, бірақ осы даму ландшафттарын жеңу үшін қажетті оңтайлы стратегиялар туралы сұрақтарды жауапсыз қалдырды.

Білімді таратуды оңтайландыратын стратегияларды анықтау үшін біз алдымен жолдардың тәуелділігін эмпирикалық түрде сипаттаймыз, содан кейін осы сипаттаманы әртүрлі стратегиялар арқылы дамуды модельдеу үшін қолданамыз. 4-суретте байланысты өнімдер мен байланысты зерттеу салаларының эмпирикалық анықталған желілерін көрсетеді.

Сурет 4. Байланысты тауарлар желісі

Бұл желілер жаңа экспорт пен зерттеу қызметін дамыту жолдары арасындағы байланысты анықтайды. Біз аймақтың 4 жыл ішінде қандай да бір өнімнің елеулі экспорттаушысы болу ықтималдығы осы ел экспорттаған іргелес өнімдер үлесінің өсуімен артып келе жатқанын көреміз. Сол сияқты, аймақтың 3 жыл ішінде жаңа зерттеу саласына ену ықтималдығы байланысты зерттеу салаларының үлесінің өсуімен артады.

Біз бұл мінез-құлықты екі жағдайда да елдің жаңа экспорттық өнімді экспорттай бастауы немесе қандай да бір зерттеу саласында белсенді болу ықтималдығы сол жерде ($y = ax^b$) байланысты қызмет түрлерінің үлесіне байланысты өсетінін байқай отырып модельдей аламыз [9]. Бұл эмпирикалық заң байланысты қызметті дамытуға кететін шығындар байланысты емес қызметті дамытуға кететін шығындардан әлдеқайда төмен екенін білдіреді, өйткені байланысты іс-шаралардың сәттілік ықтималдығы әлдеқайда жоғары. Азық-түлік және зерттеу кеңістігі үшін бұл қуат функциясы сәйкесінше біршама ультра сызықты көрініске ие: азық-түлік кеңістігі үшін $y \approx 0,16x^{1,03}$ және $y \approx 0,74x^{1,09}$ зерттеу кеңістігі.

Стратегиялық әртараптандыруды модельдеу. Біз бұл эмпирикалық деректерді теориялық модельге келтіре аламыз, бұл орынның жаңа қызмет түрін дамыту ықтималдығын модельдеу арқылы:

$$p_i = B \left(\frac{\sum_{j=1}^k a_{ij} M_j}{k_i} \right) \alpha$$

мұндағы a_{ij} – i және j байланысты әрекеттерді байланыстыратын іргелес матрица ($a_{ij} = 1$, егер байланыс болса, және 0 басқаша),

M_j – j белсенділігі белсенді ($M_j = 1$) немесе белсенді емес ($M_j = 0$) екенін көрсететін жад векторы,

k_i – i қызметпен байланысты қызмет түрлерінің жалпы саны (олар белсенді ме, жоқ па) ($k_i = \sum_j a_{ij}$),

B – барлық байланысты әрекеттер болған кезде белсендіру ықтималдығы,

α – жолға тәуелділіктің күшін реттеуге көмектесетін параметр.

Интуиция үшін, $\alpha = 0$ түйіннің активтену ықтималдығы көп немесе аз байланысты әрекеттері бар түйіндер үшін бірдей екенін білдіреді (күрделі инфекция жоқ немесе жолға тәуелділік жоқ), $\alpha = 1$ түйіннің активтену ықтималдығы берілген жерде болатын онымен байланысты әрекеттер санына сызықтық пропорционалды екенін білдіреді, ал $\alpha > 1$ түйінді белсендіру ықтималдығы белгілі бір жерде болатын онымен байланысты әрекеттер санының артуымен ойыс өсетінін білдіреді. Өнім кеңістігінде де, зерттеу кеңістігінде де біршама сызықты мінез-құлық бар.

Түйінді белсендіру негізінде біз бүгінгі таңда ішкі туризм экономиканы қалпына келтіру жағдайында мультипликативті әсерететін Маңғыстау облысының экономикалық өсуінің драйверлерінің бірі бола алады деген қорытындыға келдік. Осы саланың әлеуетін іске асыру үшін «Жылы жағажай» ауданында орналасқан көпфункционалды қонақ ұй-туристік кешені, сауықтыру кешендері мен қонақүйлері құрылысының ІІ кезегін аяқтау, сондай-ақ Кеңдірлі курорттық аймағын дамыту жөнінде шаралар қабылдау қажет.

Өңірді дамыту және Маңғыстау облысының экономикасын әртараптандыру үшін қолда бар маңызды әлеует:

– бұл табиғи ресурстар;

– осы өңірге өздері ұмтылатын шетелдік инвестициялар;

– Forbes Global-2000 тізіміне кіретін әлемдік технологиялық көшбасшылар мен трансұлттық компаниялардың тәжірибесі мен мүмкіндіктері.

Осылайша, жаңа мүшелер кездесетін нақты бәсекелестік бір-бірімен емес, ірі жұмыс істейтін компаниялармен болады. Сондықтан біз бір мақсатты функция (әртараптандыру) және стратегиялық өзара әрекеттесу болмаған жағдайда стратегиялық диффузия мәселесінің шешімдерін зерттеуге назар аудардық. Алайда, қарапайым жағдайда да, күрделі диффузия үшін оңтайлы тізбектерді табу мәселесі үлкен есептеу шығындарын талап етеді, сондықтан біз бұл мәселені шешуге мүмкіндік беретін жеңілдетулер жасаймыз. Болашақта біз әртараптандырудың оңтайлы стратегиясын желіні іске қосуға кететін жалпы уақытты азайтатын тізбектер деп атаймыз.

Қорытынды

Осылайша біз келесі қорытындыға келдік.

Көптеген елдерде бір кездері артта қалған өңірлерде инфрақұрылымды дамытуға ғана шоғырлану үрдісі басым болды, алайда қазір өңірлік дамудың тиімді саясаты макроэкономикалық құралдардан басқа тиімді экономикалық саясаттың барлық негізгі аспектілерін қамтиды деген пікір кең тараған. Яғни, өңірлік деңгейде кәсіпкерлік және ШОБ дамыту, адами капитал, инновациялар және бизнес орта сияқты түрлі салалардағы саясат шараларын келісу және үйлестіру жүріп жатыр.

Қазақстан жағдайында ақылға қонымды өңірлік саясат барлық өңірлерде өсу әлеуетін анықтауға және онда жергілікті ерекшеліктерді ескеретін салауатты іскерлік орта құруға ықпал ете алады. Атап айтқанда, аймақтық саясат табиғи ресурстарды пайдалануға негізделген аймақтық экономикаларды әртараптандыруды қолдай алады, аз қамтылған аймақтарда өсу әлеуетін ашады және агломерация экономикасының, әсіресе қалалық жерлерде әсерін барынша арттыруға көмектеседі. Әртараптандыру бойынша ең тиімді шаралар Маңғыстау облысындағыдай нақты секторларға міндетті түрде назар аудармайды, керісінше өңірдің: жергілікті табиғи, адами, физикалық және қаржылық ресурстардың артықшылықтарын дамыту мен әртараптандыруға бағытталады. Бұл капиталды анықтау және пайдалану үшін ұлттық және аймақтық саясат шараларының оңтайлы үйлесімі маңызды.

Өңірдің экономикалық қызметтің жаңа түрімен айналысу ықтималдығы сабақтас қызмет түрлері болған кезде артатын жағдайларда өңірлік экономикалық дамудың басты міндеттерінің бірі өңір бағдарлануы тиіс қызмет түрлерін айқындау болып табылады. Аймақтар жергілікті білімді пайдалануға мүмкіндік беретін, бірақ дамудың жаңа жолдарын ашуы екіталай қызмет түрлеріне назар аударғысы келуі мүмкін. Немесе олар даму қиынырақ болатын, бірақ жаңа мүмкіндіктерге әкелетін қауіпті әрекеттерді таңдай алады. Соңғы нұсқаны таңдағанда, жаңа аумаққа секірудің ерекше тиімді уақыты бар ма деген сұрақ туындайды.

Біздің нәтижелеріміз жоғары байланысты іс-шаралар мен зерттеу салаларына бағытталған күш-жігер аралық және салыстырмалы түрде төмен әртараптандыру деңгейінде оңтайлы болуы керек екенін көрсетеді. Бұл нәтижелер білімнің таралуын арттыруға көмектесетін стратегиялар туралы түсінігімізді жақсартады, сонымен қатар желілердегі диффузия туралы жалпы түсінігімізді толықтырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Boschma R. Relatedness as driver of regional diversification: A research agenda // *Regional Studies*. – 2017. – 51(3). – pp. 351–364. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1254767>
2. Petralia S., Balland P.-A., Morrison A. Climbing the ladder of technological development // *Research Policy*. – 2017. – 46(5). – pp. 956–969. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.03.012>
3. Boschma R., Frenken K. The emerging empirics of evolutionary economic geography // *Journal of Economic Geography*. – 2011. – 11(2). – pp. 295–307. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbq053>

4. Neffke F., Henning M., Boschma R. How do regions diversity over time? Industry relatedness and the development of new growth paths in regions // *Economic Geography*. – 2011. – 87(3). – pp. 237–265. <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2011.01121.x>.
5. Cohen W. M., Malerba F. Is the tendency to variation a chief cause of progress? // *Industrial and Corporate Change*. – 2001. – 10(3). – pp. 587–608. <https://doi.org/10.1093/icc/10.3.587>
6. Neffke F., Henning M. Skill relatedness and firm diversification // *Strategic Management Journal*. – 2013. – 34(3). – pp. 297–316. <https://doi.org/10.1002/smj.2014>
7. Kogler D. F., Rigby D. L., Tucker I. Mapping knowledge space and technological relatedness in US cities // *European Planning Studies*. – 2013. – 21(9). – pp. 1374–1391. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.755832>
8. Grillitsch M., Nilsson M. Firm performance in the periphery: On the relation between firm-internal knowledge and local knowledge spillovers // *Regional Studies*. – 2017. – 51(8). – pp. 1219–1231. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1175554>
9. Boschma R. Do spinoff dynamics or agglomeration externalities drive industry clustering? A reappraisal of Steven Klepper’s work // *Industrial and Corporate Change*. – 2015. – 24(4). – pp. 859–873. <https://doi.org/10.1093/icc/dtv024>
10. Klepper S. The origin and growth of industry clusters: The making of Silicon Valley and Detroit // *Journal of Urban Economics*. – 2010. – 67(1). – pp. 15–32. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2009.09.004>
11. Rodriguez-Pose A. Do institutions matter for regional development? // *Regional Studies*. – 2013. – 47(7). – pp. 1034–1047. <https://doi.org/10.1080/00343404.2012.748978>

M.B. Taskarayeva¹, R.A. Alshanov², G.S Yerkulova³

^{1,3} *Caspian State University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Kazakhstan*

² *Turan University, Almaty, Kazakhstan*

Some problems of economic diversification in the regions of the Republic of Kazakhstan (on the example of the Mangystau region)

Abstract. Economic diversification has become an important development goal for middle-income countries, especially those that depend on commodity exports such as Chile, Peru, Saudi Arabia and Kazakhstan. Given past research, the obvious intuition is to follow a pragmatic strategy focused only on related activities.

For the most part, researchers working on network diffusion use strategies focused on nodes with certain characteristics, such as highly connected nodes or central nodes. Our results show that in this case, these strategies are far from optimal, since optimal strategies must change which nodes to focus on at each step.

But the study was not limited only to finding a theoretical optimum. Theoretical strategies are also compared with the empirical behavior of countries, as they diversify their products and research activities into networks of related products and research areas.

The purpose of the article is to identify problems in the development of the Mangystau region and the need for strategy modeling based on a review of current research on the diversification of the regional economy.

The researchers found that countries can achieve more by using dynamic strategies, focusing on related products at the beginning and end of the development process, but switching to more unrelated activities when they reach an average level of development. An important prerequisite for the development of a strategy for the diversification of the region's economy is the recognition and solution of certain problems.

Keywords: regions, economy, diversification, income, production, strategy.

М.Б. Таскараева¹, Р.А. Алшанов², Г.С. Еркулова³

^{1,3} *Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова, Актау, Казахстан*

² *Университет «Туран», Алматы, Казахстан*

Отдельные проблемы диверсификации экономики регионов Республики Казахстан (на примере Мангистауской области)

Аннотация. Диверсификация экономики стала важной целью развития для стран со средним уровнем дохода, особенно для тех, которые зависят от экспорта сырьевых товаров, таких как Чили, Перу, Саудовская Аравия и Казахстан. Учитывая прошлые исследования, очевидная интуиция заключается в том, чтобы следовать прагматичной стратегии, сосредоточенной только на смежных видах деятельности.

По большей части исследователи, работающие над сетевой диффузией, используют стратегии, ориентированные на узлы с определенными характеристиками, такие как узлы с высокой степенью связи или центральные узлы. Наши результаты показывают, что в данном случае эти стратегии далеки от оптимальных, так как оптимальные стратегии должны менять, на какие узлы ориентироваться на каждом шаге.

Но исследование не ограничилось только нахождением теоретического оптимума. Также проведено сравнение теоретических стратегий с эмпирическим поведением стран, поскольку они диверсифицируют свои продукты и исследовательскую деятельность в сетях смежных продуктов и исследовательских направлений.

Цель статьи заключается в том, что на основе обзора актуальных исследований по диверсификации региональной экономики выявить проблемы в развитии Мангистауской области и необходимости моделировании стратегии.

Исследователи обнаружили, что страны могут добиться большего, используя динамические стратегии, ориентируясь на связанные продукты в начале и в конце процесса развития, но переключаясь на более несвязанные виды деятельности, когда они достигают среднего уровня развития. Важным предварительным условием разработки стратегии диверсификации экономики региона является признание и решение определенных проблем.

Ключевые слова: регионы, экономика, диверсификации, доходы, производство, стратегия.

Information about authors:

Taskarayeva M.B. – PhD student, senior Lecturer of the Department of Economics, Caspian State University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Kazakhstan.

Alshanov R.A. – Rector of Turan University, doctor of economics, professor, academician of the International Academy of the Engineering, vice-president of the National Engineering Academy of the Republic of Kazakhstan, president of the Academy of Economic Sciences of Kazakhstan (chairman of the council), Turan University, Almaty, Kazakhstan.

Yerkulova G.S. – c.e.s., acting associate professor at the Management department, NAO Caspian University of Technologies and Engineering after S.Yessenov, Aktau, Kazakhstan.

Таскараева М.Б. – PhD докторант, экономика кафедрасының аға оқытушысы, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан.

Алшанов Р.А. – «Тұран» университетінің ректоры, э.ғ.д, профессор, Халықаралық инженерлік академиясының академигі, ҚР Ұлттық инженерлік академиясының вице-президенті, Қазақстанның экономикалық ғылымдар академиясының президенті (кеңес төрағасы), Алматы, Қазақстан.

Еркулова Г.С. – Менеджмент кафедрасының э.ғ.к., қауымдастырылған профессордың м.а., Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан.

Таскараева М.Б. – PhD докторант, старший преподаватель кафедры Экономика, Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова, Ақтау, Казахстан.

Алшанов Р.А. – ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (председатель совета), Алматы, Казахстан.

Еркулова Г.С. – к.э.н, и.о. ассоциированного профессора кафедры «Менеджмент» НАО «Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова», Ақтау, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 10.67.21

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-74-90>

Article type: scientific article

Qualitative and quantitative research on a relationship between food security and well-being among students in Almaty city

Sh.A. Nurgazy^{*1}, A.B. Maydirova², G.K. Andabayeva³

¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ^{*}shyngys.nurgazy@narxoz.kz, ²maydirova2010@gmail.com, ³gulmira.andabayeva@kaznu.kz)

Abstract. The main aim of this paper is to examine the potential influence of collectivism on the well-being and food insecurity of university students in Almaty.

35 college students were selected for qualitative in-depth interview. The primary objective of this study is to examine the potential influence of collectivism on the well-being and food insecurity of university students in Almaty. To this end, a qualitative in-depth interview was conducted with 35 college students. In addition, a quantitative analysis was conducted with 244 undergraduate, graduate, and PhD students from 5 universities to check significant, validity and reliability in spring semester of 2023 for quantitative analysis.

Authors used mixed method. Firstly, qualitative in-depth interview with based on a set of literature-derived questions. Then, the USDA 6-item food security module survey was used to measure food insecurity. The World Health Organization Five Factor Well-Being Index used to measure well-being of the students. To measure collectivism Communal Orientation Scale (COS) with 14-items were used.

It was found that well-being positively effect on food security and their significance is high. While, collectivism has a negative impact on their relation with a high level of significance.

Keywords: Food security, well-being, collectivism, qualitative analysis, quantitative analysis

Introduction

The most recent data reveals that over 820 individuals, constituting one in nine people globally, faced hunger in the year 2018 [1]. Numerous initiatives are being endorsed to address this issue by conceptualizing and promoting food security [2]. Food security is attained when all four aspects – availability, accessibility, utilization, and stability of food – are upheld [3]. Neglecting any of these components may have adverse effects on human development [4] and the health of a population [5].

Africa and Asia are the regions experiencing the highest levels of undernourishment. Recent data indicates positive trends in reducing undernutrition rates; however, the sheer magnitude of these figures remains significant. Additionally, as per the USDA, Kazakhstan ranks 96th out of 104 countries in food expenditure, with a percentage of 44.9 [6]. Notably, countries facing more significant food insecurity, such as Cambodia, Ghana, and Guatemala, rank higher than Kazakhstan. It is worth noting that developed and affluent nations tend to allocate a smaller proportion of their budget to food expenditure. For instance, the USA allocates 6.4 percent, the UK allocates 8.1 percent, and so forth. Internal data from the third quartile of 2019 indicates that the average household spending in Kazakhstan was 569.6 thousand tenge (\$1300), with 49.9 percent (284.3 thousand tenge or \$660) allocated to food expenditure [6]. The majority of this expenditure is directed towards meat (35.4 percent), bakery products (14.2 percent), dairy (9.9 percent), fruits (8.5 percent), and sugar, confectionery, and sweets (7.5 percent) [6].

Furthermore, it is important to note that the prices of these items escalate annually. As of 2020, the living wage in Kazakhstan is set at 32,668 tenge (\$75), representing the amount required for essential products [7]. However, the scholarship for college students is only 20,948 tenge (\$48), which falls below the established living wage [8]. Additionally, lifestyle and dietary habits are crucial factors influencing the onset of gastritis [9].

Almost half a million students (496,209) are enrolled in educational institutions in Kazakhstan, with 41% (202,901) originating from various cities or regions. Furthermore, 131,292 students are pursuing their studies in Almaty [7]. According to the independent news portal *azattyq*, all universities in Almaty face a shortage of dormitory spaces for students. For instance, Al-Farabi Kazakh National University, the largest university in Almaty and Kazakhstan, cannot accommodate dormitory needs for 16,000 out of its 27,000 students [10].

Typically, students in Almaty come from various regions of the country, and a limited number of them can secure dormitory accommodations. Additionally, it's worth noting that the cost of living in Almaty exceeds that in other regions of Kazakhstan and continues to rise annually. For instance, in 2016, the rental cost for dormitories tripled compared to the rates in 2015 [10]. Consequently, students face challenges in residing in a major city like Almaty, struggling to access affordable and nutritious food, even if they receive a scholarship.

Literature review

Food security, as defined by the FAO in 1996, ensures that all individuals consistently have both physical and economic access to sufficient, safe, and nutritious food to meet their dietary needs

and preferences for a healthy and active life. This comprehensive concept is structured around four essential pillars outlined by the FAO in 2014. Availability focuses on the tangible existence of an abundant and diverse food supply, considering factors such as local production, commercial imports and exports, food aid, and national stocks. Accessibility extends to households having the financial means to obtain food, taking into account challenges like inadequate infrastructure and limited access to transportation. Utilization involves an individual's ability to embrace diverse foods and convert them effectively for nutritional benefit. Stability encompasses the enduring condition of food security, which can be influenced by various factors such as natural disasters, political conflicts, and price volatility [11].

Numerous investigations indicate that a substantial proportion of college students, ranging from 14 to 72 percent, experience food insecurity [12-13]. The repercussions of food insecurity extend to both physical and mental health, manifesting in issues such as poor self-reported health, suboptimal diet quality, obesity, diabetes, depression, anxiety, and gastritis [9]. Furthermore, students facing food insecurity encounter depressive symptoms and exhibit lower academic performance [13].

In 2008, during the Great Recession, researchers documented the food insecurity scale among students. It was hypothesized that factors such as expenses related to education, books, transportation, and inadequate financial aid could impact their fundamental needs, including housing and food. Additionally, the ongoing annual increase in tuition fees in our country is acknowledged. Moreover, aspects tied to the educational process, such as the costs of notebooks, housing, and communal expenditures, pose significant challenges for students [13]. To cope with food insecurity, university students employ strategies like refraining from purchasing course-related materials, altering their eating habits, and resorting to overworking [13]. Lastly, research suggests that a lack of financial knowledge and skills contributes to food insecurity among university students [14].

Previous research demonstrates an inverse correlation between food insecurity and the quality of diet, academic performance, and mental/physical health [15]. These studies indicate that individuals facing food insecurity tend to exhibit poor eating habits, restricted access to fruits and vegetables, and overall unhealthy dietary patterns, leading to compromised health and lower academic achievement [14]. Addressing the issue of food insecurity is crucial due to its potential impact on the physical and mental health of students, as well as their academic performance.

Bruening highlights a strong connection between well-being and food insecurity within the general population [16]. Additionally, Liu demonstrated that insufficient sleep is prevalent among adults experiencing food insecurity. In this study, the focus is narrowed to examine the impact of collectivism on students [17].

We elucidate the interaction between collectivism and food insecurity/well-being through the framework of cultural mindset theory [18]. This theory posits that situational and dynamic cognitive modes are activated when a chronic orientation becomes prominent. Collectivism triggers a mindset rooted in holistic thinking, leading to heightened perceptions of interconnectedness between oneself and others [19]. The degree of collectivism reflects an individual's self-perception within their social groups, emphasizing their connection to others as part of a group. Conversely, some individuals pay less attention to their surroundings [20].

Recent research, exploring the connection between food insecurity and well-being, has examined the impact of homelessness and academic performance on individuals [21]. However, the significance of these findings may vary due to a lack of validation and reliability checks on measures of well-being and food security. Addressing this gap in the literature, the author of this paper conducts an examination of the validity and reliability of the questions used. Additionally, the study considers how collectivism influences the interaction between food insecurity and well-being. Therefore, the primary goal of this paper is to investigate the relationship between food insecurity and well-being, with a specific focus on the moderating effect of collectivism.

Methodology

This study employed a mixed-method approach. Initially, the researchers conducted qualitative in-depth interviews, followed by the administration of a quantitative survey. Subsequently, descriptive statistics were applied to interpret findings from the qualitative research, and the qualitative in-depth interviews were organized. Finally, the researchers interpreted descriptive statistics for the quantitative analysis, presented information about the quantitative method, and reported the results.

Qualitative analysis

The qualitative research phase occurred at one of the largest colleges in Almaty, Kazakhstan, catering to nearly 2,000 students from various regions of the country. Students were selected for qualitative in-depth interviews using a snowball sampling system, with a predominant representation of ethnic Kazakhs. A total of 35 students (26 males, 9 females) participated in this research. Among the participants, 72% identified as ethnic Kazakh, 14% as Russian, and the remaining 14% belonged to other nationalities. Eleven of the students were born and reside in Almaty with their parents, while the remaining 24 come from different regions of the country and reside in dormitories or rented flats. Additionally, 86% of the students receive financial aid, such as scholarships, while 14% do not.

The interviews were conducted on the college campus, and participants were assured of the confidentiality of the information shared. Prior to the interviews, participants filled out a brief survey regarding their status. The author facilitated and moderated all sessions, with each interview lasting between 15 to 20 minutes and adhering to a semi-structured format. Smartphone audio recordings were made of all interviews, and participants received theater tickets as a token of appreciation for their involvement.

The interview questions drew inspiration from qualitative literature on food insecurity, specifically the work of Watson et al. (2017) (refer to Table 1). Subsequently, these questions were translated into Kazakh and Russian, the most widely used languages in our country. The primary objective of the questions was to delve into the subject and identify potential new moderating indicators. For example, the interviews commenced by inquiring about the student's usual eating or food sources and exploring the factors that are significant to them.

Table 1 - Questions used to guide interview

#	Food security
1	Please describe what you know about food insecurity at your college
2	Why do you think some students are food insecure at your college?
3	How does the cost of living, including tuition, housing and meal plan, supplies, etc. impact your access to food?
4	If you receive financial aid, how does this impact your access to food?
5	If you or another student you know has experienced food insecurity, how were you or someone you know affected?
6	Do you know about any campus resources available to college students in need of food?
7	What are some solutions that could be implemented at college to help overcome student food insecurity?
Note – compiled by authors	

The authors transcribed the audio recordings into seven sets, each containing five interviews. Subsequently, Atlas.ti software was employed for the analysis. The data was coded and categorized into eight main topics, with the authors focusing on key themes such as awareness, basic needs, collectivism, cost of living, variations in eating habits, financial aid, reasons for student food insecurity, and well-being. Further elaboration on these topics is provided in the results section.

Quantitative analysis

Following the completion of in-depth interviews, the findings indicated a potential influence of well-being and collectivism on food security, as detailed in the results section below. For the pilot version, a total of 244 students from five major universities in Almaty were selected using snowball sampling. It's noteworthy that Almaty serves as the primary research hub in Kazakhstan, being the largest city in the country where a quarter of all students in Kazakhstan pursue their studies. Additionally, a significant proportion of these students face challenges related to the cost of living, as highlighted in previous reports [10]. This context suggests a potentially high relevance of collectivism in this setting.

Due to the impact of COVID-19 and the implemented quarantine measures in Almaty city, data collection was conducted through mail, WhatsApp, and smartphone calls. Surveys encompassing demographic details, food security, well-being, and collectivism were translated into Kazakh and distributed to participants via email. Some individuals opted to complete the survey through WhatsApp. Participation in the survey was entirely voluntary, and participants were assured of the confidentiality of their responses.

Over 250 questionnaires were distributed to students, and 244 were returned; six were excluded due to incomplete or missing data. This resulted in a total of 238 participants, comprising 132 males and 106 females. The mean age of the participants is 21.67 (SD=4.131),

ranging from 16 to 35 years old. In terms of academic standing, 12.5% are Ph.D. students, 17.5% are pursuing a master's degree, 10% are in their fourth year, 27.5% are in their third year, 20% are in their second year, and 12.5% are in their first year. Exactly half of the participants receive a scholarship. Among them, 57.5% are not citizens of Almaty, and 47% rent a flat, while the remaining participants either live in a dorm or have alternative housing arrangements.

Measure

The assessment of food security utilized a 6-item brief version of the US Household Food Security Survey module. This questionnaire comprises six inquiries concerning the capacity to afford balanced meals, financial ability to purchase food, reductions in meal size or consumption, and experiencing hunger due to a lack of money. Responding with 0-1 negative answers indicates food security, while 2-4 negative answers suggest low food security, and 5-6 negative answers indicate very low food security [22].

The well-being assessment in the survey employed The World Health Organization Five Factor Well-Being Index, comprising five questions with Likert-type response options ranging from "at no time" to "all the time." Each variant is assigned a score from 1 to 6, where a higher score corresponds to a greater level of well-being for the student. These questions aimed to gauge the frequency with which participants experienced positive emotions such as a good mood and calmness over the past 14 days [23].

H1: Well-Being positively affects food security

Collectivism is assessed using the Communal Orientation Scale (COS), which is a 14-item 7-point Likert scale. Participants rate each item on a scale from 1, indicating "extremely uncharacteristic of me," to 7, indicating "extremely characteristic of me." The scale includes questions such as "It bothers me when other people neglect my needs" and "When making a decision, I take other people's needs and feelings into account," among others [24].

H2: Collectivism moderates the relationship between Well-being and food security

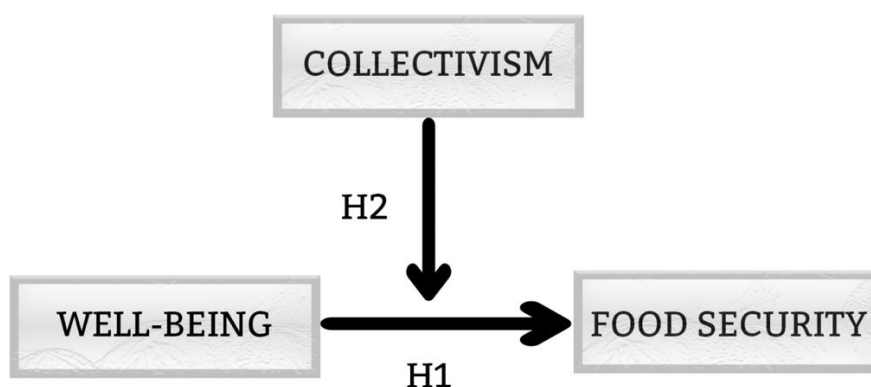

Figure 1 – Research model

Note – compiled by authors

To conduct statistical analysis, the author employed Excel for data preparation (which was later converted to CSV), and SmartPLS (Partial Least Squares) was utilized for assessing significance, validity, and reliability. Mean values were employed to present the demographic status, food security, well-being, and collectivism of the students. Subsequently, a research model was constructed to estimate the relationships among these variables, as illustrated in Figure 1. In this model, food security served as the dependent variable, well-being as the independent variable, and collectivism functioned as the moderating variable.

Findings and Discussion

Qualitative analysis results

Participants engaged in discussions on various themes related to food security. Table 2 presents the primary topics along with relevant quotes.

Table 2 – Themes and quotes about food security (n=35)

Themes	Quotes
Awareness	<p>“Actually, I didn’t know about (food literacy) it. How to choose and where to eat. Then my mom and brother taught me”</p> <p>“It is really important for me (to be aware). To identify quality and expire day. Because, it affect on your health.”</p>
Basic needs	<p>“Foods should be cheaper than it is. And we need additional canteen”</p> <p>“You have to have a freedom of choice in canteen. And menu should be diverse each time.”</p>
Collectivism	<p>“If we have some food, we give them to guys who live in rental flat”</p> <p>“I had a situations when I have money for my self (to eat), but at same time I saw that my friends didn’t. Then I decided, not to eat”</p>
Cost of living	<p>“It is highly impact. For example, if you took a loan, you short your food prefernces.”</p> <p>“Affects... especially for students who rent a flat.”</p>
Differences of eating	<p>“I think even if you live with parents in Almaty, you do not eat well when you are a student. Students are always hungry. It is what I understand”</p> <p>“When you are a student, all your time is spending on outside, while at school time you are usually at home”</p>
Financial aid	<p>“(Scholarship) Does not impact well... Most of money spends on the way to college and back.”</p> <p>“It has a big impact. You can pay for other your needs and eat well”</p>

Why food insecure?	“More or less it depends on money” “I think it depends on parents, how they teach children” “When I go to market I see how students spend they are money to cigarettes and make a limit to get healthy food.”
Well-Being	“If you are tired or hungry, you cannot focus on study” “I choose to sleep five more minutes and then go to college than eat breakfast before going”
Note – compiled by authors	

Awareness

The majority of students demonstrated awareness in selecting and assessing the quality of food, having acquired this knowledge from their parents or relatives. A significant portion of them acknowledged personal experiences with food insecurity and confirmed its prevalence among their peers.

Basic needs

Nearly all the participants expressed a desire for more affordable prices and a varied menu. In contrast, students residing in the city with their parents conveyed contentment, noting that everything is satisfactory, and the food quality is high.

Collectivism

Students exhibited a strong sense of collectivism, often choosing to eat as a group or collectively experiencing hunger if such a situation arises.

Cost of living

Regular expenses like tuition fees and rent can significantly impact a student's capacity to access sufficient food.

Difference of eating

This was inquired to understand if there were any variations in eating habits between their time as pupils and their current status as students. It was observed that students often experience hunger even when residing with their parents.

Financial aid

The author discovered that financial aid has a more pronounced effect on students who rent accommodations and come from various regions. Additionally, a significant portion of scholarship funds is typically allocated to commuting expenses. In contrast, students living with their parents do not perceive the same impact from financial aid.

Why food insecure?

The responses were largely consistent, leading to the conclusion that students are vulnerable to food insecurity due to insufficient financial resources, as well as the upbringing by both their parents and themselves.

Well-Being

Subsequent inquiries revealed that nearly all students prioritize getting more sleep over having breakfast. Furthermore, they indicated that when in a good mood, they tend to choose to eat well.

Quantitative analysis results

Initially, the author executed the model with the entire dataset. Subsequently, questions that inadequately represented the variables were eliminated. In the pilot version, questions with coefficients less than 0.6 were excluded. Four out of five questions were deemed representative of well-being, three out of six questions could effectively illustrate food security, and only three out of fourteen questions were identified for potential use in measuring collectivism in future research (Fig. 2).

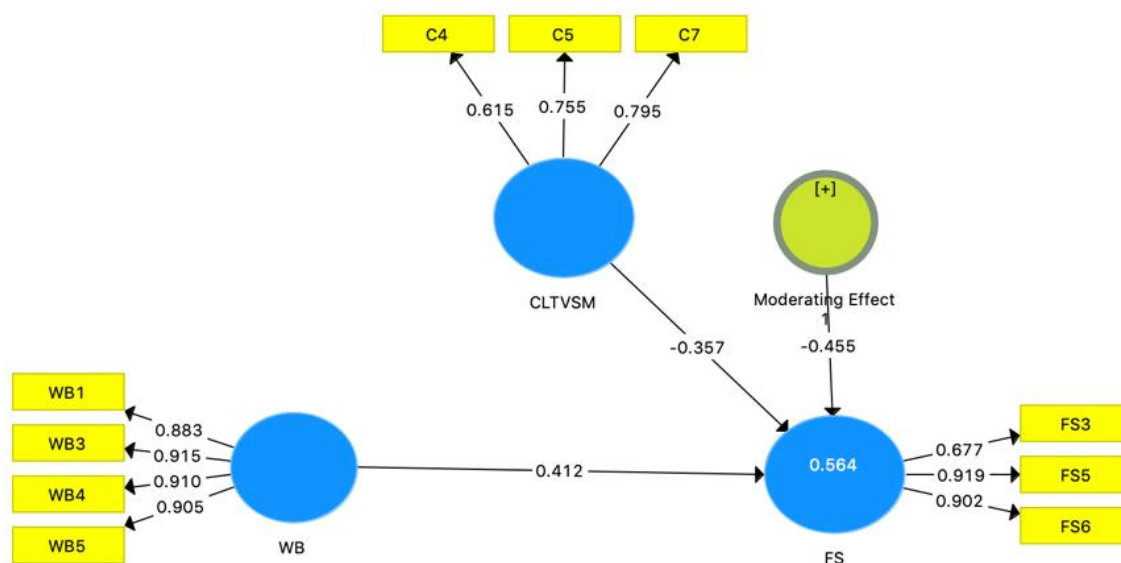

Figure 2 - Path analysis of the model

Note – compiled by authors

To assess the measurement reliability, Cronbach's Alpha coefficient was computed for each variable. The values for all variables fall within the range of 0.601 to 0.926. However, only one construct (Collectivism) falls below the minimum threshold of 0.7. Well-being and food security, on the other hand, exhibit results exceeding the minimum threshold, as indicated in Table 3.

Table 3 – Main coefficients of the construct

	Cronbach’s Alpha	rho_A	Composite Reliability	Average Variance Extracted
Collectivism	0.601	0.611	0.768	0.527
Food Security	0.784	0.821	0.876	0.706
Moderating Effect	1.000	1.000	1.000	1.000
Well-Being	0.926	0.939	0.947	0.816

Note – compiled by authors by using SmartPLS

However, the average variance extracted (AVE) surpasses the threshold of 0.5, confirming convergent validity (refer to Table 3). Furthermore, to ensure discriminant validity, the AVE square root should exceed the correlation between variables. Table 4 illustrates that discriminant validity has been achieved.

Table 4 – Testing to show discriminant validity

	Collectivism	Food Security	Moderating Effect	Well-Being
Collectivism	0.726			
Food Security	-0.508	0.840		
Moderating Effect	0.217	-0.482	1.000	
Well-Being	-0.117	0.373	0.171	0.904

Note – compiled by authors by using SmartPLS

After confirming validity, the author proceeded to test hypotheses. Bootstrapping calculations were employed with 5000 subsamples to assess significance. The significance level is depicted in Figure 3.

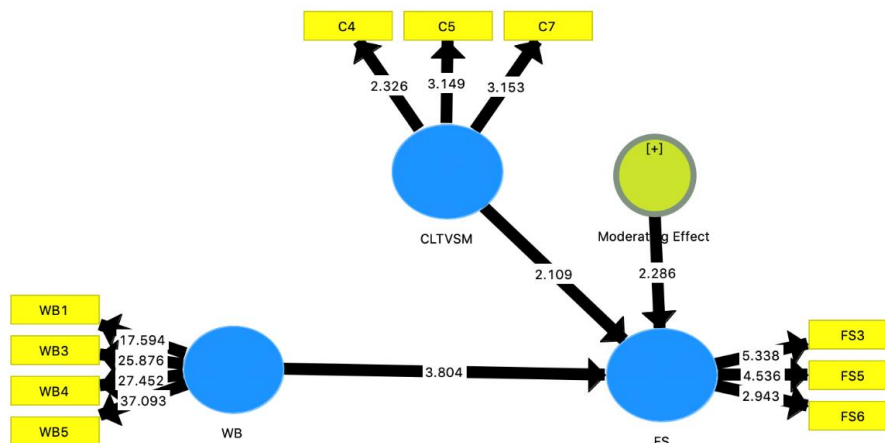

Figure 3 - Significance level (Bootstrapping 5000)

Note – compiled by authors

The findings reveal that both Well-Being and Collectivism exert a noteworthy influence on Food Security. Regarding Hypothesis 1, the path coefficient is 0.412, with a t-statistic of 3.804 and a p-value of 0.000, indicating a significant impact. Additionally, the results indicate that Collectivism has a negative effect on Food Security (Hypothesis 2: path coefficient is -0.358, t-statistics is 2.109, and p-value is 0.035). Both hypotheses are fully supported (Table 5).

Table 5 - Significance level report

	Original Sample	Sample Mean	Standard Deviation	T Statistics	P Values
Collectivism -> Food Security	-0.358	-0.311	0.170	2.109	0.035
Moderating Effect	-0.456	-0.412	0.200	2.386	0.022
Well-Being ->Food Security	0.412	0.406	0.108	3.804	0.000
Note – compiled by authors by using SmartPLS					

Conclusion

Several constraints should be acknowledged. In the qualitative phase, the use of snowball sampling at a single college with a sample size of only 35 students restricts the generalizability of the results. Furthermore, there is a need to expand the number of questions or introduce additional factors with questions, as data saturation might occur rapidly.

In the quantitative analysis, the research scope is confined to the context of Almaty. Additionally, the survey questions were translated solely into Kazakh, which may lead to potential misunderstandings among respondents who are more proficient in Russian.

In summary, the results affirmed both hypotheses. The findings from the study provide evidence of the adverse influence of collectivism on the relationship between food security and well-being among students in Almaty city. This challenge is perceived by the government, universities, and parents as an issue of equity.

References

1. FAO. The world is at a critical juncture – 2019. – Available at: <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition> (accessed 01.2019)
2. Radimer K. L. et al. Understanding hunger and developing indicators to assess it in women and children //Journal of Nutrition Education. – 1992. – №24(1). – P. 36-44.
3. FAO. Policy Brief Changing Policy Concepts of Food Security. – 2006. – Available at: <http://www.foodsecinfoaction.org/> (accessed 01.2006)
4. Pritchard B., Rammohan A., Sekher M. Food security as a lagging component of India's human development: A function of interacting entitlement failures // India and the Age of Crisis. – Routledge, 2016. – P. 55-70.

5. Weaver L. J., Hadley C. Moving beyond hunger and nutrition: a systematic review of the evidence linking food insecurity and mental health in developing countries // *Ecology of food and nutrition*. – 2009. – №48(4). – P. 263-284.
6. ranking.kz. (2020) Рейтинг стран по расходам на еду: Казахстан занял 96-е место из 104, расположившись между Угандой и Камеруном. Опережают нас в этом рейтинге не только развитые страны, но и, например, Гондурас, Камбоджа и Гана. [Электрон. ресурс] - URL: <http://ranking.kz/ru/a/inforovody/rejting-stran-po-rashodam-na-edu-kazahstan-zanyal-96-e-mesto-iz-104-raspolozhivshis-mezhdu-ugandoj-i-kamerunom-operezhayut-nas-v-etom-rejtinge-ne-tolko-razvitye-strany-no-i-naprimer-gonduras-kambodzha-i-gana> (дата обращения: 01.2020)
7. zakon.kz. (2018). Как обеспечить 75 тысяч студентов общежитиями до 2022 года - эксперт. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.zakon.kz/4924683-kak-obespechit-75-tysyach-studentov.html> (дата обращения 01.2018)
8. rbs.kz. (2020). Стипендия в Казахстане в 2020 году: минимальная, повышенная, президентская. [Электрон. ресурс] – URL: <https://rbs.kz/stipendiya-v-kazahstane-razmer-i-vidy/> (accessed 10.04.2020)
9. Pasaribu M. P., Lampus B. S., Sapulete M. The Relationship Between Eating Habits with the Gastritis at the Medical Faculty Level of Student 2010 Sam Ratulangi University Manado // *Jurnal Kedokteran Komunitas dan Tropik*. – 2014. – №2(2).
10. azattyq.org. (2019). Студентов стало больше, мест в общежитиях не хватает. [Электрон. ресурс] – URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazahstan-almaty-student-residence/30141739.html> (дата обращения: 02.09.2019)
11. FAO. (2014). The State of Food Insecurity in the World Strengthening the enabling environment for food security and nutrition. Available at: <https://www.fao.org/3/i4030e/i4030e.pdf> (accessed 01.2014)
12. Goldrick-Rab S., Richardson J., Hernandez A. Hungry and homeless in college: Results from a national study of basic needs insecurity in higher education. – 2017.
13. Patton-López M. M. et al. Prevalence and correlates of food insecurity among students attending a midsize rural university in Oregon // *Journal of nutrition education and behavior*. – 2014. – №46(3). – P. 209-214.
14. Halfacre K. et al. Financial strain and food preparation ability may be important factors for food insecurity and fruit and vegetable consumption among university students // *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*. – 2017. – №117(9). – P. 87.
15. Farahbakhsh J. et al. How do student clients of a university-based food bank cope with food insecurity? // *Canadian Journal of Dietetic Practice and Research*. – 2015. – №76(4). – P. 200-203.
16. Bruening M., Dinour L. M., Chavez J. B. R. Food insecurity and emotional health in the USA: a systematic narrative review of longitudinal research // *Public health nutrition*. – 2017. – №20(17). – P. 3200-3208.
17. Liu Y. et al. Peer Reviewed: Relationships Between Housing and Food Insecurity, Frequent Mental Distress, and Insufficient Sleep Among Adults in 12 US States, 2009 // *Preventing Chronic Disease*. – 2014. – №11.
18. Oyserman D. What does a priming perspective reveal about culture: Culture-as-situated cognition // *Current Opinion in Psychology*. – 2016. – №12. – P. 94-99.

19. Pezzuti T., Pierce M. E., Leonhardt J. M. Does language homophily affect migrant consumers' service usage intentions? //Journal of Services Marketing. – 2018. – №32(5). – P. 581-591.
20. Triandis H. C., Gelfand M. J. Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism //Journal of personality and social psychology. – 1998. – №74(1). – P. 118.
21. Haskett M. E. et al. The role of university students' wellness in links between homelessness, food insecurity, and academic success //Journal of Social Distress and Homelessness. – 2021. – №30(1). – P. 59-65.
22. Glik D. et al. College students identify university support for basic needs and life skills as key ingredient in addressing food insecurity on campus //California Agriculture. – 2017. – №71(3).
23. World Health Organization et al. Wellbeing measures in primary health care/the DepCare Project: report on a WHO meeting: Stockholm, Sweden, 12–13 February 1998. – World Health Organization. Regional Office for Europe, 1998. – №. WHO/EURO: 1998-4234-43993-62027.
24. Li T., Li J. A 564-year annual minimum temperature reconstruction for the east central Tibetan Plateau from tree rings //Global and Planetary Change. – 2017. – №157. – P. 165-173.

Ш.Ә. Нұрғазы*¹, А.Б. Майдырова², Г.К. Андабаева³

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Алматы қаласындағы студенттердің азық қауіпсіздігі мен әл-ауқатының сапалық және сандық зерттеуі

Аңдатпа. Бұл жұмыстың негізгі мақсаты Алматыдағы университет студенттері арасында ұжымшылдық, әл-ауқат пен азық-түлік қауіпсіздігіне қалай әсер ететінін зерттеу.

Сапалы тереңдетілген сұхбатқа 35 колледж студенті таңдалды. Сандық талдау үшін 2023 жылдың көктемгі семестрінде маңыздылығын, негізділігін және сенімділігін тексеру үшін осы зерттеуге 5 университеттен 244 бакалавриат, магистратура және PhD докторанттары қатысты.

Авторлар аралас әдісті қолданған. Алдымен әдебиеттегі сұрақтар негізінде сапалы терең сұхбат алынды. Содан кейін азық-түлік қауіпсіздігін өлшеу үшін USDA 6-тармақтан тұратын азық-түлік қауіпсіздігі модулінің сауалнамасы пайдаланылды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының бес факторлық әл-ауқат индексі студенттердің әл-ауқатын өлшеу үшін қолданылады. Ұжымшылдықты өлшеу үшін 14 пункттен тұратын Коммуналдық бағдар шкаласы (COS) қолданылды.

Халықтың әл-ауқатының азық-түлік қауіпсіздігіне оң әсері және олардың маңыздылығы жоғары екені анықталды. Ұжымшылдық олардың қарым-қатынасына кері әсерін тигізсе де, үлкен мәнге ие.

Түйін сөздер: Азық-түлік қауіпсіздігі, әл-ауқат, ұжымшылдық, сапалық талдау, сандық талдау

Ш.А. Нургазы*¹, А.Б. Майдырова², Г.К. Андабаева³

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

³Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Качественное и количественное исследование взаимосвязи продовольственной безопасности и благополучия студентов города Алматы

Аннотация. Основная цель данной статьи – изучить, как коллективизм среди студентов университетов Алматы может повлиять на благосостояние и отсутствие продовольственной безопасности.

Для качественного глубинного интервью было отобрано 35 студентов колледжа. Для количественного анализа выборка состояла из 244 студентов бакалавриата, магистратуры и докторантуры из 5 университетов, чтобы проверить значимость, достоверность и надежность.

Авторы использовали смешанный метод. Во-первых, было проведено качественное глубинное интервью с вопросами, основанными на литературных данных. Затем для измерения отсутствия продовольственной безопасности было использовано обследование по модулю продовольственной безопасности Министерства сельского хозяйства США, состоящее из 6 пунктов. Пятифакторный индекс благополучия Всемирной организации здравоохранения используется для измерения благополучия студентов. Для измерения коллективизма использовалась шкала общинной ориентации (COS) из 14 пунктов.

Установлено, что благополучие положительно влияет на продовольственную безопасность и их значимость высока. В то время как коллективизм отрицательно влияет на их отношения с высокой значимостью.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, благополучие, коллективизм, качественный анализ, количественный анализ.

References

1. FAO. The world is at a critical juncture – 2019. – Available at: <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition> (accessed 01.2019)
2. Radimer K. L. et al. Understanding hunger and developing indicators to assess it in women and children. *Journal of Nutrition Education*. 24(1). 36S-44S (1992).
3. FAO. Policy Brief Changing Policy Concepts of Food Security. – 2006. – Available at: <http://www.foodsecinfoaction.org/> (accessed 01.2006)
4. Pritchard B., Rammohan A., Sekher M. Food security as a lagging component of India's human development: A function of interacting entitlement failures. *India and the Age of Crisis*. Routledge. 55-70 (2016).

5. Weaver L. J., Hadley C. Moving beyond hunger and nutrition: a systematic review of the evidence linking food insecurity and mental health in developing countries. *Ecology of food and nutrition*. 48 (4). 263-284(2009).

6. Rejting stran po rashodam na edý: Kazahstan zaniál 96-e mesto iz 104, raspolojivshis mejdý Ýgandoi i Kamerýnom. Operejaiýt nas v etom reitinge ne tolko razvitye strany, no i, naprimer, Gondýras, Kambodja i Gana. [Ranking of countries by food expenditure: Kazakhstan took 96th place out of 104, located between Uganda and Cameroon. Not only developed countries are ahead of us in this ranking, but also, for example, Honduras, Cambodia and Ghana] Available at: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/rejting-stran-po-rashodam-na-edu-kazahstan-zanyal-96-e-mesto-iz-104-raspolozhivshis-mezhdu-ugandoi-i-kamerunom-operezhayut-nas-v-etom-rejtinge-ne-tolko-razvitye-strany-no-i-naprimer-gonduras-kambodzha-i-gana> (accessed 01.2020)

7. Kak obespechit 75 tysyach stýdentov obejitiuamí do 2022 goda - ekspert. [How to provide dormitories for 75 thousand students until 2022 - expert.] Available at: <https://www.zakon.kz/4924683-kak-obespechit-75-tysyach-studentov.html> (accessed 01.2018)

8. Stipendia v Kazahstane v 2020 godý: minimalnaja, povyshennaja, prezidentskaja. [Scholarship in Kazakhstan in 2020: minimum, increased, presidential] Available at: <https://rbs.kz/stipendiya-v-kazahstane-razmer-i-vidy/> (accessed 10.04.2020)

9. Pasaribu M. P., Lampus B. S., Sapulete M. The Relationship Between Eating Habits with the Gastritis at the Medical Faculty Level of Student 2010 Sam Ratulangi University Manado. *Jurnal Kedokteran Komunitas dan Tropik*. 2(2). 49-57 (2014).

10. Stýdentov stalo bolshe, mest v obejitiuah ne hvataet. [There are more students, and there are not enough places in the dormitories.] Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazahstan-almaty-student-residence/30141739.html> (accessed 02.09.2019)

11. FAO. The State of Food Insecurity in the World Strengthening the enabling environment for food security and nutrition. – 2014. – Available at: <https://www.fao.org/3/i4030e/i4030e.pdf> (accessed 01.2014)

12. Goldrick-Rab S., Richardson J., Hernandez A. Hungry and homeless in college: Results from a national study of basic needs insecurity in higher education. – 2017.

13. Patton-López M. M. et al. Prevalence and correlates of food insecurity among students attending a midsize rural university in Oregon. *Journal of nutrition education and behavior*. 46(3). 209-214 (2014).

14. Halfacre K. et al. Financial strain and food preparation ability may be important factors for food insecurity and fruit and vegetable consumption among university students. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*. 117(9). 87(2017).

15. Farahbakhsh J. et al. How do student clients of a university-based food bank cope with food insecurity? *Canadian Journal of Dietetic Practice and Research*. 76(4). 200-203(2015).

16. Bruening M., Dinour L. M., Chavez J. B. R. Food insecurity and emotional health in the USA: a systematic narrative review of longitudinal research. *Public health nutrition*. 20(17). 3200-3208 (2017).

17. Liu Y. et al. Peer Reviewed: Relationships Between Housing and Food Insecurity, Frequent Mental Distress, and Insufficient Sleep Among Adults in 12 US States, 2009. Preventing Chronic Disease. 11(1). 2-9(2014)
18. Oyserman D. What does a priming perspective reveal about culture: Culture-as-situated cognition. Current Opinion in Psychology. 12. 94-99 (2016).
19. Pezzuti T., Pierce M. E., Leonhardt J. M. Does language homophily affect migrant consumers' service usage intentions? Journal of Services Marketing. 32 (5). 581-591 (2018).
20. Triandis H. C., Gelfand M. J. Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. Journal of personality and social psychology. 74(1). 118 (1998).
21. Haskett M. E. et al. The role of university students' wellness in links between homelessness, food insecurity, and academic success. Journal of Social Distress and Homelessness. 30 (1). 59-65 (2021).
22. Glik D. et al. College students identify university support for basic needs and life skills as key ingredient in addressing food insecurity on campus //California Agriculture. 71(3). 2017
23. World Health Organization et al. Wellbeing measures in primary health care/the DepCare Project: report on a WHO meeting: Stockholm, Sweden, 12-13 February 1998. – World Health Organization. Regional Office for Europe. №WHO/EURO(1998-4234-43993-62027).
24. Li T., Li J. A 564-year annual minimum temperature reconstruction for the east central Tibetan Plateau from tree rings. Global and Planetary Change. 157(1). 165-173 (2017).

Information about author:

Nurgazy Shynggys – corresponding author, PhD candidate, Narxoz University, Almaty, Kazakhstan,
Maidyrova Aigul – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Entrepreneurship, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Andabayeva Gulmira – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Economics, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Автор туралы мәлімет:

Нұрғазы Шыңғыс Әскербекұлы – корреспондент автор, PhD кандидат, Нархоз университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Майдырова Айгүл Булатовна – э.ғ.д., профессор, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Андабаева Гульмира Кенжегалиевна – экономика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, э.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Нургазы Шынғыс Аскербекулы – автор для корреспонденции, PhD кандидат, университет Нархоз, Казахстан, Алматы.

Майдырова Айгуль Булатовна – д.э.н., профессор, Зав кафедрой «Экономика и предпринимательство», ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Андабаева Гульмира Кенжегалиевна – к.э.н., доцент кафедры экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.52.17

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-91-103>

Income differentiation in Kazakhstan: an in-depth examination of its economic and social drivers

Zh.S. Temerbulatova*¹, S.K. Kondybayeva², A. Sagynbayeva³

^{1,3}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: t.zhansaya.s@mail.ru, saltanatkondybayeva@gmail.com, sagynbayeva1@gmail.com)

Abstract. This study comprehensively identifies and quantitatively assesses the factors influencing income differentiation in Kazakhstan, demonstrating the multifaceted relationships between income inequality and various economic indicators. Utilizing quantitative research methodology, the investigation employs an Autoregressive Distributed Lag model to analyze the impact of GDP, real income, social aid, migration, and inflation on the Gini index of Kazakhstan from 2001 to 2022. Data was sourced from the Bureau of National Statistics, ensuring a robust and reliable foundation for the analysis. The investigation highlights the relevance of addressing income inequality in pursuing economic growth balanced with social justice, emphasizing global commitment to sustainable development goals. The results show that GDP growth and migration contribute to reducing income inequality, whereas increases in real income and, unexpectedly, social assistance are associated with higher inequality levels. Inflation's impact on income inequality was statistically insignificant, suggesting its effects may be ambiguous depending on other conditions. Overall, the findings advocate for developing multilevel strategies and policies aimed at reducing income inequality, encompassing economic measures, social investments, and improved labor market regulation to achieve more equitable and sustainable economic development in Kazakhstan.

Keywords: income inequality, economic growth, Autoregressive Distributed Lag, social aid, Gini index.

Introduction

Income inequality, as a socio-economic category, is always in the field of view of most foreign and domestic researchers, as it is one of the most important indicators reflecting the country's social situation.

Income inequality can have both positive and negative effects on economic growth. A certain level of inequality can stimulate investment and economic activity. On the other hand, excessive inequality deepens social gaps and can slow down growth by reducing consumer demand and limiting access to education and health care for the lower strata of the population.

Inequality that arises due to the distribution of income and benefits of the population manifests itself differently in different states in terms of scale and different periods. Moreover, today, income differentiation is a complex socio-economic phenomenon that does not lend itself to a single analysis, interpretation and assessment.

This study aims to comprehensively identify and quantitatively assess factors influencing the differentiation of incomes of the population of the Republic of Kazakhstan.

In modern conditions, the study of income inequality is of particular relevance in the context of finding a balance between economic growth and social justice, as well as in the light of the desire to achieve sustainable development goals adopted by the world community. Understanding the main drivers of income inequality allows governments and international organizations to develop targeted policies and programs to reduce inequality. This includes tax policies, social benefits, educational initiatives and market regulations.

Today, Kazakhstan is a country catching up in development regarding the scale of economic and social inequality, but territorial equalization remains one of the most important tasks.

After gaining independence, the Republic of Kazakhstan, like many post-Soviet countries, implemented a policy of shock therapy and a series of economic reforms, after which there was a sharp increase in the level of well-being of the top 10% of the population by income. The radical socio-economic changes of the 1990s led not only to a sharp drop in the average standard of living of the population, but also to an exceptionally strong polarization of society. Non-monetary factors of economic inequality due to unequal opportunities between the super-rich and people experiencing poverty were converted into monetary ones. Consequences that still affect the country's economy.

Therefore, the most important conditions for developing effective social policy are analyzing income and consumption differentiation and finding ways to reduce it to a socially acceptable level.

There are many methods and indicators for measuring inequality and income differentiation. However, the Gini coefficient is important in determining social inequality and poverty in a society. It synthesizes information about the income distribution across the entire population into a single numerical measure that is easy to interpret. The coefficient ranges from 0 to 1, where 0 indicates absolute equality (every member of society receives the same income) and 1 indicates absolute inequality (all income is concentrated in one person).

The Gini coefficient allows you to compare the level of inequality between different countries and regions and track changes in inequality over time within a country, making it an important tool for analyzing trends and the effectiveness of socio-economic policies.

The figure below shows the dynamics of the Gini coefficient in the Republic of Kazakhstan from 2001 to 2022.

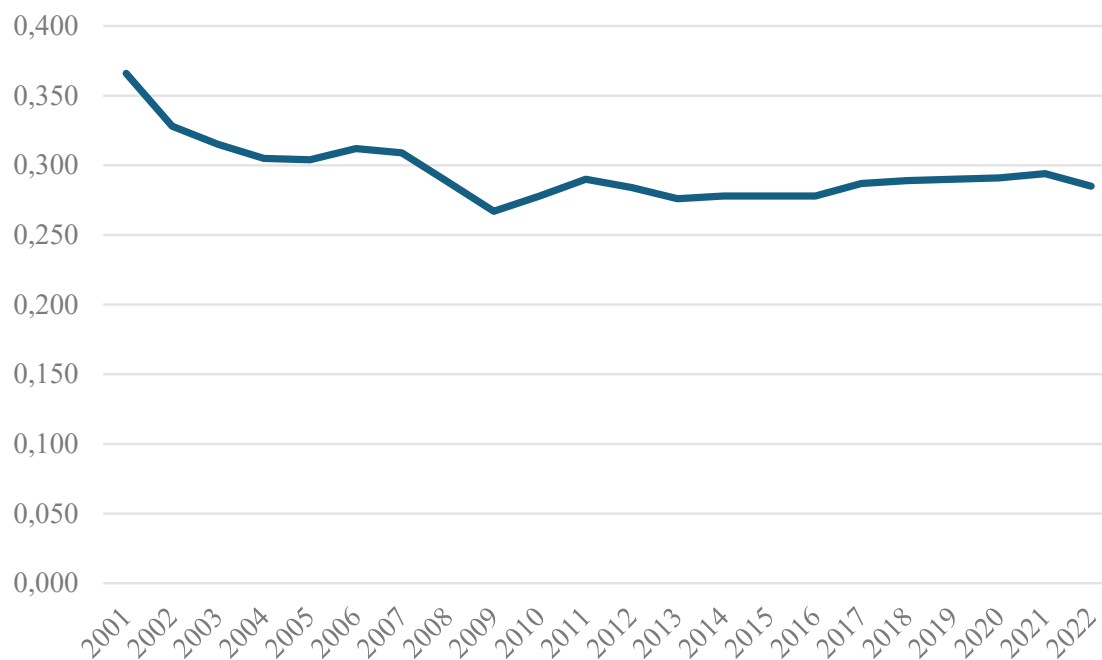

Figure 1 – Gini coefficient in the Republic of Kazakhstan, 2001-2022

Source: Compiled by authors based on the data from [1]

The data shows that in 2001, the Gini coefficient was 0,366, indicating a relatively high level of income inequality. Over the next few years, inequality decreased: the coefficient decreased and reached its minimum in 2009 at 0,267. This may reflect the effectiveness of government economic and social policies in reducing income inequality.

After 2009, the Gini coefficient experienced slight fluctuations. Generally, it tended to stabilize in the range from 0,26 to 0,29, which indicates that the achieved level of income inequality is maintained without significant changes in subsequent years. In 2020, the Gini coefficient increased slightly to 0,291, which may be due to the economic consequences of the COVID-19 pandemic affecting household incomes. In 2022, the coefficient dropped to 0,285, which may indicate the beginning of economic recovery and a reduction in income inequality after the pandemic.

Literature review

A range of economic indicators have been found to influence income inequality. Trapeznikova (2019) highlights the importance of understanding the dimensions of economic inequality, including pre-tax and after-tax income, consumption, and wealth [2]. Maxwell (1989) and

Roine et al. (2009) both emphasize the role of industrial employment shifts and periods of high economic growth in increasing income inequality [3, 4]. The impact of international trade on income inequality is also noted, with Roser & Cuaresma (2016) finding that imports from developing countries can exacerbate inequality [5]. Mo (2000) and Rubin & Segal (2015) both explore the relationship between income inequality and economic growth, with Mo (2000) suggesting that income inequality has a significant negative effect on GDP growth and Rubin & Segal (2015) finding that the income of top income groups is more sensitive to growth [6, 7]. Wang (2008) and Mulholland & Shupe (2018) both identify a range of factors influencing income inequality, including growth, institutional arrangements, income redistribution, and changes in the labor force composition [8, 9].

The relationship between economic growth and income inequality is complex and multifaceted. While some studies have found a negative association between income inequality and economic growth [10, 6, 11], others have identified a positive association, particularly for the top income groups [7, 12]. The shape of the income distribution, with inequality at the top end being positively associated with growth and inequality lower down being negatively related to growth, has also been highlighted as a key factor [12]. The level of equality of opportunity, as measured by intergenerational mobility, has been proposed as a mediating factor in this relationship, with lower intergenerational mobility exacerbating the negative impact of income inequality on growth [13]. Furthermore, the gap between low-income households and the rest of the population has been identified as a significant factor, with policies to reduce this gap being crucial for both social outcomes and long-term growth [14].

Dabla-Norris et al. (2015) highlighted the negative impact of income inequality on economic growth, with the former emphasizing the role of human capital and the latter advocating for policies that raise the income share of the poor and middle class [15]. McCall & Percheski (2010) and Gregorio & Lee (2002) further explore the drivers of income inequality, with the former discussing the role of top earners and the latter emphasizing the importance of education and government social expenditure [16, 17]. Young (2013) and Cornia (2004) both discuss the impact of migration and globalization on income inequality, with the former highlighting the urban-rural gap and the latter discussing the rise in inequality in the context of liberalization and globalization [18, 19]. Luebker (2011) and Roine et al. (2009) discuss the role of taxes and transfers in reducing income inequality, with the former emphasizing their potential impact and the latter providing evidence of their effectiveness [20, 4].

This literature review illustrates the diverse and interconnected factors contributing to income inequality, from macroeconomic trends and policy responses to globalization and demographic shifts. The results highlight the complexity of addressing income inequality and the need for multifaceted approaches that take into account economic, social and global dimensions.

Methodology

The study uses a quantitative research method to examine the impact of some indicators on the Gini index. The method involves collecting numerical data and employing statistical techniques to test hypotheses about the relationships among variables.

The research design is non-experimental and correlational, as it aims to identify the strength and direction of associations between the dependent variable (Gini index) and independent variables (GDP, Real income, Social aid, Migration, and Inflation). The design involves using secondary data for Kazakhstan from 2001 to 2022. The data was sourced from Bureau of National Statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [1].

Based on the research methodology, the model specification for the empirical investigation into the determinants of Gini index in Kazakhstan can be articulated as follows:

$$Gini_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot GDP_t + \beta_2 \cdot Real_{income\ t} + \beta_3 \cdot Social_{aid\ t} + \beta_4 \cdot Migration_t + \beta_5 \cdot Inflation_t + \varepsilon_t$$

Where:

- $Gini_t$ is the Gini coefficient for 10 percent (decile) groups (index) at time t ,
- GDP_t is nominal GDP in current prices (billion tenge) at time t ,
- $Real_{incomet}$ is index of real money income of the population (index) at time t ,
- $Social_{aid\ t}$ is number of recipients of assigned state social aid (thousand people) at time t ,
- $Migration_t$ is balance of external migration of the population of the Republic of Kazakhstan (thousand people) at time t ,
- $Inflation_t$ is index of prices and tariffs for consumer goods and services (index) at time t ,
- β_0 is the constant,
- $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ are the coefficients of the respective independent variables,
- ε_t is the error term at time t .

This model aims to quantify the relationships between the Gini index and its determinants, including GDP, real money income, social aid, migration, and inflation, over the period of 2001 to 2022. Applying the OLS estimation technique will allow for assessing the significance and strength of these relationships. The analysis was carried out using STATA 17 software.

Results and discussion

Table 1 presents descriptive statistics of the variables used in the model.

Table 1 – Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. dev.	Min	Max
Gini	22	0,295	0,022	0,267	0,366
GDP	22	34996,58	28795,84	3250,593	103765,5
Real_income	22	106,988	5,432	96,866	118,9
Social_aid	22	781,441	19,414	748,378	844,314
Migration	22	-10,824	26,886	-88,162	33,041
Inflation	22	107,982	3,042	104,8	118,8

Note: Compiled by authors using Stata 17

The average Gini index over the observed period is 0,295, which may indicate a moderate level of income inequality, given that the Gini coefficient ranges from 0 (perfect equality) to 1 (perfect inequality). A standard deviation 0,022 indicates little variability in the Gini coefficient among observations. The mean GDP is medium at about 35000 billion tenge, showing that the data perhaps covers an economy of medium size. The standard deviation of 28795,84 billion tenge indicates substantial yearly economic fluctuations. The GDP ranged from a low of 3250 billion tenge in 2001 to a high of 103765,5 billion tenge in 2022, denoting periods of economic contraction and expansion. The index of real money income has a mean value of 106,988, which might suggest that real incomes have consistently increased. The standard deviation is slight (5,4%), which indicates that growth was relatively stable over time. The inflation rate's mean value is about 8%, with a standard deviation of 3%, indicating variable inflationary periods. The minimum inflation rate recorded is 4,8%, and the maximum is 18,8%, suggesting that the economy has experienced moderate and high inflation times. The balance of external migration shows a negative mean, suggesting a net outflow in the sample. The first stage of the analysis is to test the variables for stationarity. This is necessary to ensure that the stochastic properties of the analyzed time series, such as the mean and variance, do not change over time, which is a prerequisite for many statistical forecasting and modeling methods. Stationary time series allow the use of standard estimation and inference techniques because they assume that relationships found in historical data will persist into the future. Otherwise, if the data is non-stationary, problems with model estimation and predictions may arise as changes in statistical properties can lead to incorrect assumptions and conclusions. Nonstationarity can also lead to spurious correlations between variables, making the analysis results less reliable. Therefore, testing for stationarity and then transforming the data if necessary is at the core of reliable time series analysis.

Table 2 – Results of Unit Root Test at Levels

Variable	ADF Statistics	Critical Values (1%)	Critical Values (5%)	Critical Values (10%)
Gini	No constant	-2,66	-1,95	-1,6*
	Drift	-2,539***	-1,729**	-1,328*
	Trend	-4,38	-3,6**	-3,24*
GDP	No constant	-2,66	-1,95	-1,6
	Drift	-2,539	-1,729	-1,328
	Trend	-4,38	-3,6	-3,24
Real_income	No constant	-2,66	-1,95	-1,6
	Drift	-2,539	-1,729**	-1,328*
	Trend	-4,38	-3,6	-3,24
Social_aid	No constant	-2,66	-1,95	-1,6
	Drift	-2,539	-1,729	-1,328
	Trend	-4,38	-3,6	-3,24

Migration	No constant	-2,66***	-1,95**	-1,6*
	Drift	-2,539***	-1,729**	-1,328*
	Trend	-4,38	-3,6**	-3,24*
Inflation	No constant	-2,66	-1,95	-1,6
	Drift	-2,539***	-1,729**	-1,328*
	Trend	-4,38	-3,6	-3,24*

Notes: Compiled by authors using Stata 17,
*, ** and *** indicate no unit root at 1%, 5% and 10% respectively.

Unit root tests are used to determine whether a time series is stationary or not. If a time series is nonstationary, this means that its statistical characteristics, such as the mean and variance, can change over time. Therefore, it is necessary for the series to be stationary to analyze and make reliable forecasts.

Table 2 presents the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test results for each variable at levels, with different model specifications: no constant, with drift, and with trend. The ADF statistics are compared against the critical values for different significance levels (1%, 5%, and 10%). Gini has ADF statistics lower than the critical values at the 1% significance level when a drift is included, suggesting that Gini is stationary at levels. For GDP, on the other hand, the ADF statistics are not lower than the critical values across all specifications, indicating the presence of a unit root, hence the variable is non-stationary at levels. Real_income shows mixed results; it is non-stationary at levels when no constant is included, but results are inconclusive with drift specification. Social_aid's ADF statistics are higher than the critical values in all cases, suggesting that it is non-stationary at levels. Migration is stationary at levels across all model specifications as the ADF statistics are lower than the critical values. Inflation is non-stationary at levels when no constant is included but is stationary when drift is included.

These results indicate that some of the economic indicators (GDP, Real_income, Social_aid) require further transformations, such as differentiation, to achieve stationarity before being used in time series models.

Table 3 – Results of Unit Root Test at First Difference

Variable	ADF Statistics	Critical Values (1%)	Critical Values (5%)	Critical Values (10%)
DGDP	No constant	-2,66	-1,95	-1,6*
	Drift	-2,552***	-1,734**	-1,33*
	Trend	-4,38	-3,6**	-3,24*
DReal_income	No constant	-2,66***	-1,95**	-1,6*
	Drift	-2,552***	-1,734**	-1,33*
	Trend	-4,38***	-3,6**	-3,24*
DSocial_aid	No constant	-2,66***	-1,95**	-1,6*
	Drift	-2,552***	-1,734**	-1,33*
	Trend	-4,38***	-3,6**	-3,24*

Notes: Compiled by authors using Stata 17,
*, ** and *** indicate no unit root at 1%, 5% and 10% respectively.

Table 3 displays the ADF test results after the first differencing of the variables, which is done to achieve stationarity. DGDP is stationary at first difference as the ADF statistic is lower than the critical value at the 1% significance level when drift is included. For DReal_income, the variable is stationary at first difference across all model specifications since the ADF statistics are lower than the critical values at the 1% level. DSocial_aid is also stationary at first difference with the ADF statistics well below the critical values at the 1% level. The original level variables of GDP, Real_income and Social_aid, which were non-stationary at levels, become stationary after first differencing, implying they are integrated of order one, I(1). This stationarity at first difference is crucial for further analysis, such as cointegration tests and regression modeling.

Table 4 – Correlation matrix

	Gini	GDP	Real_income	Social_aid	Migration	Inflation
Gini	1					
DGDP	-0,456	1				
DReal_income	0,641	-0,567	1			
DSocial_aid	0,096	0,606	-0,291	1		
Migration	-0,531	-0,125	0,129	-0,372	1	
Inflation	0,011	-0,049	0,323	-0,328	0,251	1

Note: Compiled by authors using Stata 17

The next stage of the analysis is to check the multicollinearity of the explanatory variables. Testing for multicollinearity is important because high correlations between independent variables can make estimates of regression coefficients unstable. Small changes in data can cause large changes in odds, making them unreliable.

As can be seen from Table 4, there is no multicollinearity between the explanatory variables in the data sample. This suggests that these variables can be used in one regression model.

Table 5 – Interpretation of the ARDL Model Estimate

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.	Interpretation
DGDP	-0,000000605	0,000000139	-4,34	0,001	Highly significant; GDP negatively affects the Gini index.
DReal_income	0,00187	0,00059	3,17	0,006	Highly significant; real income positively affects the Gini index
DSocial_aid	0,00063	0,00018	3,46	0,003	Highly significant; social aid positively affects the Gini index
Migration	-0,00056	0,00013	-4,36	0,001	Highly significant; migration negatively affects the Gini index

Inflation	0,00093	0,00093	1	0,335	Insignificant; inflation does not significantly affect the Gini index
C	-0,478	0,187	-2,55	0.022	Highly significant; suggests other constant factors negatively affecting the Gini index
Notes: Compiled by authors using Stata 17, R-squared = 0,82; F(5, 15) = 13,73 [0.0000]					

Table 5 presents an estimate of an autoregressive distributed lag (ARDL) model that examines the impact of various variables on the Gini index. The selected model is ARDL (1, 0, 0, 0, 0, 0), indicating the lags used for each variable.

The negative coefficient of the DGDP variable and its high significance indicate that GDP growth leads to a reduction in income inequality. The high t-statistic and low probability (p-value) confirm the strong negative impact of GDP on the Gini index. The positive coefficient of the DReal_income variable suggests that an increase in real income leads to an increase in income inequality, and the model shows that this relationship is highly significant.

The positive coefficient of DSocial_aid suggests that government social assistance increases income inequality, contrary to what might be expected. A negative coefficient on the Migration variable indicates that migration reduces income inequality, with a high level of significance indicating a strong relationship.

The coefficient of the Inflation variable is not significant, indicating that inflation does not have a statistically significant effect on income inequality in this model.

A negative coefficient on a constant suggests that other constant factors not specified in the model also negatively affect income inequality, and that the effect is significant.

The model's R-squared value of 0.82 indicates that the included predictors can explain 82% of the variability in the Gini index, which is a good fit for economic data.

The F-statistic and its associated probability value further support the overall significance of the model.

This analysis highlights the complex relationships between income inequality and various economic factors. Notably, while GDP growth and migration appear to reduce income inequality, increases in real income and, surprisingly, social assistance are associated with higher levels of inequality. The small effect of inflation suggests that its effect on income inequality may be more subtle or variable, depending on other conditions.

The positive association of social assistance with income inequality may require further investigation as it may reflect the structure of the social assistance being analyzed, the context in which it is provided, or the possibility that it is not sufficiently targeted at those who need it most.

Overall, the findings highlight the multifaceted nature of income inequality and underscore the importance of considering various economic variables when analyzing its determinants.

Conclusions

This study provides a comprehensive analysis of the factors influencing income differentiation in the Republic of Kazakhstan and demonstrates the multidimensional relationships between income inequality and various economic indicators. The study results confirm that GDP, real income, social assistance, migration and inflation have a significant impact on the Gini index, which in turn reflects the level of income inequality in a country.

The analysis found that GDP growth and migration help reduce income inequality, while increases in real income and, unexpectedly, social assistance are associated with increases in inequality levels. The effect of inflation on income inequality was not statistically significant, indicating that its effects may be ambiguous depending on other conditions. Particular attention should be paid to the positive association of social assistance with income inequality, which may require additional analysis to understand the structure of social assistance provided, the context of its provision and the targeting of those most in need.

The findings highlight the need to develop multilevel strategies and policies to reduce income inequality. This includes not only economic measures such as tax policies and support for entrepreneurship but also social investments in education, health, and infrastructure, as well as improved labor market regulation and access to financial services.

In conclusion, the study of income inequality in Kazakhstan reveals its complex nature and requires a comprehensive approach to addressing this problem. Effectively managing income inequality is critical to achieving more equitable, inclusive and sustainable economic development.

Information about financing

This study was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. funded this research AP13268961).

The contribution of the authors

Temerbulatova Zhansaya – conceptual foundations of the study, formulation of hypotheses, choice of methodology, econometric data analysis and preparation of the main text of the article.

Kondybayeva Saltanat – processing of empirical data, interpretation of research results, discussion of results, preparation of tables and figure.

Sagynbayeva Aitolkyn – literature review, data collection, preparation of the article according to the requirements of the journal.

References

1. Bureau of National Statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (date of access: 17.02.2024).
2. Trapeznikova I. Measuring income inequality // IZA World of Labor. – 2019. – 462. <https://doi.org/10.15185/izawol.462>.

3. Maxwell N.L. Demographic and economic determinants of United States income inequality // *Social Science Quarterly*. – 1989. – vol. 70.
4. Roine J., Vlachos J., Waldenström D. The long-run determinants of inequality: What can we learn from top income data? // *Journal of Public Economics*. – 2009. – Vol. 93(7–8). – P. 974-988. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2009.04.003>.
5. Roser M., Cuaresma J.C. Why is Income Inequality Increasing in the Developed World? // *Review of Income and Wealth*. – 2016. – Vol. 62. – P. 1-27. <https://doi.org/10.1111/roiw.12153>.
6. Mo P.H. Income Inequality and Economic Growth // *Kyklos*. – 2000. – Vol. 53. – P. 293-315. <https://doi.org/10.1111/1467-6435.00122>.
7. Rubin A., Segal D. The effects of economic growth on income inequality in the US // *Journal of Macroeconomics*. – 2015. – Vol. 45. – P. 258-273. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2015.05.007>.
8. Wang X. '2 Income Inequality in China and its Influencing Factors', in Guanghai Wan (ed.), *Inequality and Growth in Modern China*, WIDER Studies in Development Economics. – Oxford: Oxford Academic. – 2008. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199535194.003.0002>.
9. Mulholland S.E., Shupe C. Income Inequality in the United States // *Mercatus Research Paper*. – 2018. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3311732>.
10. Abdullahi I., Muse M. The effects of Income Inequality on Economic Growth (Dissertation). – 2015. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-29334>.
11. Topolewski L. The impact of income inequalities on economic growth // *Economics and Law*. – 2020. – Vol. 19(2). – P. 355-365. <https://doi.org/10.12775/eip.2020.024>.
12. Voitchovsky S. Does the Profile of Income Inequality Matter for Economic Growth? // *Journal of Economic Growth*. – 2005. – Vol. 10. – P. 273–296. <https://doi.org/10.1007/s10887-005-3535-3>.
13. Aiyar S., Ebeke C.H. Inequality of Opportunity, Inequality of Income and Economic Growth. – IMF Working Papers. – 2019. – 034. <https://doi.org/10.5089/9781484396988.001>.
14. Cingano F. Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth. – OECD Social, Employment and Migration Working Papers. – 2014. – 163. <https://doi.org/10.1787/5jxrjncwvx6j-en>.
15. Dabla-Norris E., Kochhar K., Suphaphiphat N., Ricka F., Tsounta E. Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective. – IMF Staff Discussion Notes. – 2015. – 013. <https://doi.org/10.5089/9781513555188.006>.
16. McCall L., Percheski C. Income Inequality: New Trends and Research Directions // *Annual Review of Sociology*. – 2010. – Vol. 36(1). – P. 329-347. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102541>.
17. Gregorio J.D., Lee J. Education and Income Inequality: New Evidence From Cross-Country Data // *Review of Income and Wealth*. – 2002. – Vol. 48. – P. 395-416. <https://doi.org/10.1111/1475-4991.00060>.
18. Young A. Inequality, the Urban-Rural Gap, and Migration // *The Quarterly Journal of Economics*. – 2013. – Vol. 128(4). – P. 1727–1785. <https://doi.org/10.1093/qje/qjt025>.
19. Cornia G.A. Inequality Growth and Poverty in an Era of Liberalization and Globalization. WIDER Studies in Development Economics. – Oxford: Oxford Academic. – 2004. <https://doi.org/10.1093/0199271410.001.0001>.
20. Luebker M. (2011). The impact of taxes and transfers on inequality [Electronic resource]. – 2011. – URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-impact-of-taxes-and-transfers-on-inequality-Luebker/970d588f98d126213419f04a5d25e6c747612fcc>.

Ж.С. Темербулатова*¹, С.К. Кондыбаева², А. Сагынбаева³

1,3 Қазақстанның ұлттық университетінің атындағы Алматы, Қазақстан

Дифференциация доходов в Казахстане: углубленное изучение ее экономических и социальных факторов

Аннотация. Данное исследование комплексно выявляет и количественно оценивает факторы, влияющие на дифференциацию доходов в Казахстане, демонстрируя многогранные связи между неравенством доходов и различными экономическими показателями. Используя методологию количественного исследования, в исследовании используется авторегрессионная модель с распределенным лагом для анализа влияния ВВП, реальных доходов, социальной помощи, миграции и инфляции на индекс Джини в Казахстане с 2001 по 2022 год. Данные были получены из Бюро национальной статистики, обеспечивающее прочную и надежную основу для анализа. Исследование подчеркивает актуальность решения проблемы неравенства доходов для достижения экономического роста, сбалансированного с социальной справедливостью, подчеркивая глобальную приверженность целям устойчивого развития. Результаты показывают, что рост ВВП и миграция способствуют сокращению неравенства доходов, тогда как рост реальных доходов и, что неожиданно, социальной помощи связаны с более высоким уровнем неравенства. Влияние инфляции на неравенство доходов было статистически незначимым, что позволяет предположить, что ее влияние может быть неоднозначным в зависимости от других условий. В целом, полученные результаты свидетельствуют о необходимости разработки многоуровневых стратегий и политики, направленных на сокращение неравенства доходов, включая экономические меры, социальные инвестиции и улучшение регулирования рынка труда для достижения более справедливого, инклюзивного и устойчивого экономического развития в Казахстане.

Ключевые слова: неравенство доходов, экономический рост, авторегрессионная модель с распределенным лагом, социальная помощь, индекс Джини.

Ж.С. Темербулатова*¹, С.К. Кондыбаева², А. Сагынбаева³

1,3 әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстандағы табыстардың дифференциациясы: экономикалық және әлеуметтік факторларын терең зерттеу

Аңдатпа. Бұл зерттеу Қазақстандағы табыс теңсіздігіне әсер ететін факторларды жан-жақты және сандық түрде анықтайды, табыс теңсіздігі мен әртүрлі экономикалық көрсеткіштер арасындағы көп қырлы байланыстарды көрсетеді. Зерттеудің сандық әдістемесін пайдалана отырып, зерттеуде 2001-2022 жылдар аралығындағы Қазақстандағы Джини индексіне ЖІӨ, нақты кіріс, әлеуметтік көмек, көші-қон және инфляцияның әсерін талдау үшін авторегрессиялық үлестірілген лаг моделі пайдаланылады. Мәліметтер Ұлттық статистика бюросынан алынды, бұл талдау үшін берік және сенімді негіз болып табылады. Зерттеу әлеуметтік әділеттілікпен

теңгерілген экономикалық өсуге қол жеткізу үшін табыс теңсіздігін шешудің өзектілігін, тұрақты даму мақсаттарына жаһандық міндеттемені көрсетеді. Нәтижелер ЖІӨ өсуі мен көші-қон табыс теңсіздігін төмендетуге ықпал ететінін көрсетеді, ал нақты табыстың өсуі және таң қаларлықтай әлеуметтік көмек теңсіздіктің жоғары деңгейімен байланысты. Инфляцияның табыс теңсіздігіне әсері статистикалық тұрғыдан маңызды болмады, бұл оның әсері басқа жағдайларға байланысты аралас болуы мүмкін екенін көрсетеді. Тұтастай алғанда, қорытындылар Қазақстандағы неғұрлым әділ, инклюзивті және тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізу үшін экономикалық шараларды, әлеуметтік инвестицияларды және еңбек нарығын реттеуді жақсартуды қоса алғанда, табыс теңсіздігін төмендетуге бағытталған көп деңгейлі стратегиялар мен саясаттарды әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: табыс теңсіздігі, экономикалық өсу, авторегрессиялық үлестірілген лаг моделі, әлеуметтік көмек, Джини индексі.

Information about authors:

Temerbulatova Zh.S. – corresponding author, PhD, Leading Researcher of the Department of Economics, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Kondybayeva S.K. – PhD, Senior Lecturer of the Department of Economics, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Sagynbayeva A. – PhD candidate, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Темербулатова Ж.С. – автор-корреспондент, PhD, ведущий научный сотрудник кафедры Экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, г. Алматы, Казахстан.

Кондыбаева С.К. – PhD, старший преподаватель кафедры Экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, г. Алматы, Казахстан.

Сагынбаева А. – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, г. Алматы, Казахстан.

Темербулатова Ж.С. – негізгі автор, PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Экономика кафедрасының жетекші ғылыми қызметкері, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Кондыбаева С.К. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Экономика кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Сагынбаева А. – докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.77.05; 05.11.69
Тип статьи (обзорная статья)

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-104-120>

Проблемы демографических исследований в Казахстане

Ф.Ш. Куанганов

Международный научный комплекс «Астана», г. Астана, Казахстан

(E-mail: kuanganov@gmail.com)

Аннотация. Статья приводит научный обзор развития демографии в Казахстане. Цель данной статьи – проанализировать и представить современное состояние демографической науки Республики Казахстан в контексте стоящих экономических и политических задач. В рамках исследования были рассмотрены основные этапы развития демографических исследований в Казахстане в XX веке и за годы Независимости, исторические причины отсутствия национальной научной школы демографии, накопленный научный потенциал, теоретические и практические предпосылки для реализации долгосрочной демографической стратегии, механизмы социально-экономического стимулирования рождаемости и демографического роста, а также влияние на экономическое развитие страны. Предполагается, что обзор предоставит понимание текущего состояния и направлений развития демографических исследований в Казахстане, роли долгосрочной демографической политики в экономическом развитии страны для создания научной базы исследований в сфере демографии, а также послужит активизации научных работ в сфере экономики народонаселения.

Предметом настоящей статьи является научный обзор данных вопросов, а также оценка возможностей казахстанской демографии в настоящее время. В этой связи предлагаемый обзор истории демографических исследований имеет не только теоретическое, но также важное практическое значение для формирования и развития институционального потенциала демографической науки в стране.

Ключевые слова: демографическая политика, экономическая демография, демографические исследования в Казахстане, Фонд поколений, экономическая теория рождаемости Г. Беккера, развитие человеческого капитала.

Введение

С момента обретения Независимости в 1991 году Казахстан последовательно и неуклонно утверждает себя как состоявшееся государство – сформированы институты и атрибуты государственности, создана прочная основа для устойчивого социально-экономического развития. Одной из сторон успешного государства является политика, т.е. стратегическое видение власти и реализация курса по ключевым векторам развития экономики, общества и самого государства. К числу таких ключевых направлений социально-экономического развития относится демографическая политика.

Демографический рост – актуальная задача для всех индустриально развитых стран. Демографические проблемы – старение населения и нехватка трудовых ресурсов в последние десятилетия подталкивают государства к поиску и реализации целенаправленной политики демографического роста за счет различных источников, включая поддержку рождаемости и иммиграцию.

Для Казахстана рост народонаселения также остается важной общественно-политической и социально-экономической задачей. С первых лет Независимости политическое руководство Казахстана подчеркивало стратегическое значение демографической политики, призванной восполнить трагические потери казахского народа в 20-м веке вследствие массового голода 1932-33 гг. и Второй мировой войны, массового оттока населения в 1990-х годах. В Стратегии развития «Казахстан-2030» рост народонаселения обозначен как стратегическая задача и один из ключевых факторов динамичного развития страны в 21-м веке [1]. Преемственность в вопросах демографического развития характерна для политического курса Президента Казахстана Касым-Жомарта Токаева, который подчеркивает, что для эффективной государственной политики необходимо качественное научное и экспертно-аналитическое сопровождение [2].

Для разработки эффективной демографической политики нужны научные исследования и сильные научные школы, которые могли бы не только отслеживать и изучать происходящие демографические процессы, но также формулировать цели и задачи демографического развития, отвечающие стратегическому курсу государства и общественным запросам, и предлагать действенные механизмы решения существующих проблем. Задачи создания научных организаций в сфере демографии в настоящее время обсуждаются на уровне Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политики. Однако существует ряд серьезных проблем в решении данного вопроса.

В Казахстане не было значимых научных традиций в сфере демографии. Это было связано с рядом исторических и политических обстоятельств, препятствовавших созданию научных центров по изучению народонаселения, главными из которых было нежелание руководства СССР давать повод для оценки последствий политики коллективизации и репрессий, вызвавшей голод и катастрофические потери казахского населения в 1930-х годах. Поэтому в период возрождения демографической науки в СССР в 1960-1970-е Казахстан остался в стороне от этого направления развития научной

мысли.

Возрождение демографических исследований в Казахстане началось в конце 1980-х - начале 1990-х годов с изучения масштаба потерь казахского населения в XX веке. Тогда в обществе появился мощный запрос на оценку событий демографической истории Казахстана и восстановление потерь населения. В общественном сознании оформилась цель демографического развития, которая послужила одним из ключевых факторов роста казахского населения в годы Независимости. В ответ на общественный запрос по инициативе Президента Н.А.Назарбаева был принят ряд программных документов в сфере демографической и миграционной политики, которые сыграли важную роль в росте рождаемости и репатриации этнических казахов в Казахстан.

Методы исследования

При исследовании предметных вопросов статьи были использованы общенаучные методы познания, в том числе обзорный анализ литературы по теме, ретроспективный и сравнительный анализ, системно-структурный метод. При анализе литературы по предмету использованы признанные монографии, научные статьи и обзоры научных работ по изучению народонаселения в СССР, а также современных работ в постсоветских странах и в мире. Сравнительный анализ применялся при изучении зарубежного опыта развития демографии как научной дисциплины. Системно-структурный метод был использован при исследовании структуры современной демографической науки, применением различных научных подходов, средств и методов изучения народонаселения.

Результаты/обсуждение

Как научная дисциплина казахстанская демография прошла эволюцию и становление в XX веке – от первых наблюдений и сбора данных переписи населения до понимания основных закономерностей воспроизводства народонаселения и механизмов управления демографическим развитием.

Демографические исследования в Казахстане начали проводиться в начале XX века в связи с переписью населения Российской империи. Основные данные о численности населения и его структуре были получены в результате переписей населения Российской империи в 1897 году, а также в СССР в 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 годах.

Первые описания географического расселения и численности казахов встречаются в трудах русского учёного К. И. Арсеньева «Гидрографическо-статистическое описание городов Российской империи» (1832 г.), «Статистические очерки России» (1848 г.), у русского географа А.И. Лёвшина в «Описании киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей» (1832), во 2 томе «Географическо-статистического словаря» (1885) под редакцией П.П. Семенова-Тян-Шанского, организатора первой переписи населения в

России, в научных исследованиях А. И. Воейкова «Распределение населения Земли, обусловленное природными условиями и человеческой деятельностью» (1906), «Людность поселений в Европейской России и Западной Сибири» (1909), «Le Turkestan Russe» (1914) [3]. Также следует отметить монографию В.П. Семенова-Тян-Шанского (сын) «Город и деревня в европейской России» (1910) и первую крупномасштабную карту «Плотность населения Европейской России». Указанные труды российских ученых примечательны сведениями о расселении казахов (киргиз-кайсаков, согласно источникам) и их экономической жизни. География расселения казахов включала Астраханскую, Самарскую и Саратовскую губернии на западе до Барабинских степей на востоке, на севере Оренбургскую, Тюменскую Тобольскую губернии до Бухарского и Хивинского ханств на юге [4].

Арсеньев К.И. приводит выборочные данные о количестве казахов на 1848 год в Астраханской – 100 тыс. душ, и Саратовской губерниях – 60 тыс. человек [5]. Общая численность казахов, согласно оценкам Лёвшина А.И., составляла до 3 млн. чел. к началу XIX века, а по другим данным – не более 1,5 млн. человек [6].

Первые достоверные данные о численности казахов, их структуре по полу, роду занятий и расселению были получены в ходе первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года. На тот период в России проживало 4,084 млн. казахов, том числе на территории современного Казахстана – 3,939 млн.чел. Более 72% казахского населения было занято в животноводстве, около 23% занималось земледелием.

Первый этап развития демографии связан с образованием СССР. Изучение народонаселения в Казахстане приобрело масштабный и системный характер, чему послужили следующие факторы.

Первое. Была создана система государственной статистики, необходимая для управления и планирования народного хозяйства. С образованием в 1920 году Казахской Автономной Социалистической Советской Республики Правительство Каз. АССР постановлением от 8 ноября 1920 года утвердило «Положение о государственной статистике в Казахской АССР» и образовало Статистическое управление Казахской АССР. С началом сбора ежегодных статистических данных о социально-экономических процессах и регулярных переписях населения демография, как и другие общественные науки, получила достоверную информационную основу [7].

Второе. Утвердилась теоретическая основа и научный метод изучения народонаселения. Диалектический метод и исторический материализм Карла Маркса стали определяющими в научном познании общества, понимании закономерностей его движения и развития. Материалистическое понимание и открытый К.Марксом закон народонаселения позволили демографии выйти за рамки описательной науки, т.е. простой статистики населения, сформировать стройную методологию для научного анализа демографических явлений в тесной взаимосвязи с социально-экономическими процессами [8,9]. Методология эта стала катализатором развития общественных наук в стране и сегодня не потеряла актуальности.

Третье. Демография стала играть возрастающую роль в формировании государственной политики социально-экономического развития. За советский период, пройдя несколько этапов своего развития – от поступательного движения в 1920-е гг. до фактического свертывания демографических исследований в 1930-1950-е гг., демографическая политика к моменту распада СССР в 1991 году в большинстве новых независимых государствах приобрела характер стратегически важного направления развития [10].

Начало научному изучению демографического положения казахского населения было положено в начале XX века А.Н. Букейхановым, будущим лидером партии «Алаш». В работе «Киргизы» 1910 года им был представлен глубокий анализ данных о численности и движении казахского населения на основании переписи 1897 года, проведено разграничение между казахами и кыргызами как этносами, определены территории расселения и таблицы абсолютной и относительной численности казахов по регионам проживания. В 1920-1930 годы научные исследования о демографическом положении казахского народа были продолжены. Казахский ученый М. Тынышпаев в работе "История казахского народа" 1925 года приводит подробные сведения о численности, составе и размещении казахского населения в советское время. В периодике того времени был также опубликован ряд научных статей по основным вопросам демографического положения казахов С.Асфендиярова, А.Н. Донича, Т.Рыскулова, С. Садуакасова, Н.Д. Трублаевича. В работах Т. Шонанова, М. Есболұлы рассматривается влияние событий 1920-30 годов на демографическую ситуацию в Казахстане. Значительное место в изучении народонаселения занимали вопросы колониальной политики российского империализма. В русле «колониальных завоеваний» рассмотрены социально-экономические и демографические процессы в Казахстане начала XX века в трудах Г. Тогжанова, П. Г. Галузо, А. Ф. Рязанова, Е. К. Фёдорова.

Общая и основная направленность научных работ ученых того времени была связана с национальным развитием и защитой интересов казахского народа. Это был период, когда цели научных исследований и социально-экономической политики в сфере демографии совпадали и ставили задачей возрождение и развитие наций. Этому способствовали национальная политика советского государства и устремления национальной элиты [11].

Вместе с тем следует отметить, что развитие общественных наук, как и государства в целом, в первые годы советской власти было подчинено идеологии классовой борьбы пролетариата против класса эксплуататоров. Диктатура пролетариата как императив государственной политики неизбежно вступала в конфликт с укладом в различных сферах общественной жизни, подчиняя и отбрасывая все, что мешало достижению целей, не считаясь с потерями. Голод 1932-1933 годов, вызванный политикой руководства Казахстана того времени на коллективизацию и раскулачивание, т.н. «малый октябрь», а также массовые репрессии 1937 года, привели к катастрофическим потерям населения. По разным оценкам, невосполнимая убыль от голода и болезней составила от 1,75 млн. чел. до 2,2 млн. чел., еще более 1 млн. человек откочевало за пределы республики, т.е. численность казахов в 1932-1933 годах сократилась более чем на половину [12].

Стремление властей скрыть катастрофическую убыль населения СССР в 1930-х годах привело к фактическому свертыванию демографической науки в Советском Союзе вплоть до конца 1950-х годов, включая запрет на публикацию сведений о результатах переписи населения 1939 года [13]. Противоречие между декларируемыми государством целями на развитие наций и фактическими людскими потерями – одна из главных причин отставания демографии как науки в СССР. В Казахской ССР перерыв в изучении проблем демографии был особенно долгим и затянулся до конца 1980-х годов.

Возрождению демографических исследований в Казахстане в конце 1980-х годов способствовала политическая либерализация в СССР, т.н. политика гласности и ревизия исторического развития в советский период. Отмена идеологических запретов открыла возможности для изучения главной демографической проблемы Казахстана в XX веке – катастрофических потерь казахского населения в 1920-30-е годы [14].

Поворотным моментом для казахстанской демографической науки стала публикация в 1989 году статьи видных казахстанских ученых Абылхожина Ж.Б., Козыбаева М.К., Татимова М.Б. «Казахстанская трагедия» о событиях тех лет и демографических последствиях массового голода и репрессий, которая дала толчок многочисленным исследованиям историков, демографов, социологов, экономистов. Как отмечает А.Н.Алексеев и Ж.С.Аубакирова, «особенностью казахстанской общественной и, в определенной степени, научной мысли в постсоветский период является то, что время нахождения республики в составе СССР в значительной мере воспринимается через призму демографических катастроф, пришедшихся на долю казахского народа в 20–30-е гг. XX века».

Демографическим кризисам Казахстана, в частности, последствиям голода 1920-1930-х гг., посвящен целый ряд исследований казахстанских ученых в 1990-2000-х годах – М.Х. Асылбекова, А.Б. Галиева «Социально-экономические процессы в Казахстане», Ж.Б. Абылхожина «Традиционная структура Казахстана», Абжанова Х.М., Алексеев А.Н., Нурпеис К., М.Козыбаева и многих других. По оценкам казахстанских исследователей, казахское население потеряло в результате голода 1920-30-х годов от 1 млн. до 4 млн. человек [16]. Тема до настоящего времени остаётся предметом активного изучения казахстанских и зарубежных ученых, среди которых можно отметить работы М.Олкотт, Р.Конквеста, Р. Киндлера, Р.Девиса, С.Уиткрофта, которые приводят цифры потерь населения Казахстана в пределах 1,5-2 млн. чел., в том числе этнических казахов – 1,3-1,7 млн. человек.

Актуальность изучения демографических потерь Казахстана в XX веке связана с общественно-политическим запросом на всестороннее осмысление и оценку событий тех лет и масштаба потерь, на формирование общественного сознания и национальной идентичности в новой социально-экономической реальности, с необходимостью определения курса национального развития страны.

Для казахстанской демографической науки многочисленные работы по изучению катастрофических потерь населения Казахстана имели значение для перехода на новый этап исследований – определение целевых ориентиров демографического развития и механизмов управления воспроизводством населения.

В большинстве работ наряду с разными оценками масштаба потерь казахского населения в XX веке приводятся также и расчёты возможного роста численности казахского населения к настоящему времени при иных вариантах исторического развития. Исходя из сопоставления числа казахов в 1920-е годы с численностью других соседних народов в Центральной Азии и ее динамикой за советский период авторы исследований приводят цифры возможной численности казахов от 50 млн. до 70 млн. человек к 2020 году.

Общественно-политический запрос на преодоление трагических потерь населения в XX веке нашел отражение в Стратегии развития Казахстана до 2030 года, озвученной в 1997 году Главой государства. Президент Казахстана Н.А.Назарбаев заявил о необходимости сильной демографической и миграционной политики как приоритете национальной безопасности и поставил задачу разработки демографической стратегии. В 1997 году было создано Агентство по миграции и демографии при Президенте РК, а в 2000 году Правительством принята Концепция государственной демографической политики РК, которая обозначила основные цели, задачи и приоритеты на качественном уровне без указания измеримых показателей. Принятая в 2001 году Программа демографического развития Республики Казахстан на 2001-2005 годы определила приоритетной задачей расширенное воспроизводство населения и стабилизацию рождаемости, но также не содержала измеримых целевых показателей. Впоследствии после реорганизации в 2004 г. Агентства по миграции и демографии в Комитет по миграции при Министерстве труда и социальной защиты, аналогичные документы больше не принимались, хотя вопросы демографического развития и оставались на повестке государства. В качестве ориентира демографической политики Назарбаев Н.А. в 2012 году обозначил цифру вероятной численности казахского населения в 45-50 млн. человек при сценарии развития без демографических катастроф XX века.

В 1990-е годы наряду с изучением демографической истории Казахстана учеными предприняты усилия обосновать возможность и необходимость планомерного развития населения страны. М. Татимовым опубликован ряд важных работ по социально-экономическим факторам демографических процессов и необходимости демографической политики: “Социальная обусловленность демографических процессов”, “Казахский мир (Какова численность казахов?)”, “Демографическое положение села”, “Формирование самостоятельной демографической политики” и другие. Изучению социально-демографических взаимосвязей посвящены монографии М.Х. Асылбекова и А.Б. Галиева, Алексеенко А.Н., работа Абылхожина А.Б. Взаимодействие политических процессов и миграционной ситуации рассмотрено в работе Масанова Н.Э.

Теоретико-методологические основы изучения демографии изложены в учебных пособиях, подготовленных М.Б.Татимовым, – “Общая демография” 2006 года и “Демография глобализации” 2010 года, в которых раскрыты не только общая система знаний о народонаселении, но также закономерности и прогнозы демографического развития для Евразии и мира, обоснованы задачи и роль демографической политики Казахстана как центра тюркского мира в общем контексте процессов глобализации.

Следует отметить, что основоположник современной казахстанской демографии М.Б. Татимов, выстраивая теоретическую и методологическую базу научного познания, опирается и развивает достижения советской (российской) школы демографии. Это – диалектический метод познания причин и закономерностей движения народонаселения, социально-экономическая обусловленность демографических процессов, методы анализа, включая историко-стадиальный анализ и дифференцированный анализ по социальным группам (классам).

Наряду с достоинствами теории и методологии советской (российской) научной школы казахстанской демографической науке достались присущие ей слабости в понимании механизмов управления воспроизводством населения. Отсутствие ясной позиции казахстанских ученых на запросы в адекватной демографической политике, неоднократно высказанные Президентом Назарбаевым Н.А. в 2000-х годах, подтолкнули к новому этапу исследований, связанному с изучением экономических факторов демографического развития и поиском научно-обоснованных моделей управления воспроизводством населения. Это противоречие между запросами государства и уровнем науки проявилось в феномене политизации демографической науки, вовлечения ученых-демографов в политические дискуссии. На этот период приходится публичные выступления М.Татимова с неоднозначными предложениями по повышению рождаемости в Казахстане – от пропаганды многодетности и налогов на бездетность до многоженства и гражданских браков.

Развитие экономической демографии в Казахстане происходило под воздействием задач государства в сфере демографического развития. В 2000-2010-х годах казахстанскими учеными проведен ряд исследований по вопросам влияния экономических условий жизни на демографические процессы – темпы роста населения, уровень рождаемости и смертности, миграцию, брачность, на формирование и устойчивость семьи и т.п.

Одна из первых и значимых работ для экономической демографии и моделирования закономерностей воспроизводства населения Казахстана является диссертация А.А. Ахметовой «Рост населения и методология определяющих его факторов (на примере Казахстана)». Важность работы связана с наиболее полным охватом социально-экономических факторов (Табл.1) рождаемости, анализом их влияния на показатели рождаемости и установленными зависимостями воспроизводства населения Казахстана в 1959-1996 годах. По итогам дифференцированного анализа региональных особенностей демографической структуры, семейного положения жителей Казахстана, уровня жизни населения, возрастных и этнических различий установлены тенденции и факторы, оказывающие наибольшее влияние на показатели рождаемости. Выявлены более высокие показатели в отдельных регионах с преобладающим коренным населением, ранжированные методом кластерного анализа зависимости от темпов роста населения и через сравнительный анализ взаимосвязи показателей прироста населения и отдельных социально-экономических факторов определены факторы с наибольшим влиянием на показатели рождаемости – высокий уровень жизни и доходов семей. Также наряду с общей тенденцией снижения рождаемости за рассматриваемый период, меньшей рождаемости

в городе относительно сельской местности установлена обратная зависимость низких показателей рождаемости от повышения уровня занятости и образования женщин. Моделирование роста численности жителей на основе выявленных закономерностей с помощью экономико-статистических и математических методов позволило, в свою очередь, дать прогнозную оценку динамики роста населения Казахстана до 2010 года.

Исследования по экономическому моделированию демографических процессов были продолжены казахстанскими учеными С.Б. Байзаковым, Р.У. Рахметовой и их последователями Абеновой К.А., Калиевой С.А. и другими.

Нужно отметить, что при всей значимости корреляционно-регрессионного анализа отдельных факторов в демографический рост этот метод не позволяет установить достоверно причинно-следственные связи и механизмы влияния, а потому не может быть использован для управления демографическим ростом.

В контексте возможных сценариев демографического роста интерес представляют работы по изучению феномена «демографического ускорения» в Казахстане в 1950-1970-х годах и в 2000-х годах. Так казахстанские ученые Алексеенко А.Н., Аубакирова Ж.С., Сарсембаева Г.А., рассматривая ситуацию «демографического взрыва» в 1950-1980-е годы, приводят основные причины: (1) миграция населения извне в период освоения целинных земель и (2) естественный рост населения и многодетность в казахских семьях, особенно в сельской местности, сопровождаемые процессами социально-экономической модернизации казахстанского общества [16]. Причем политика социально-экономической модернизации, проводимая государством в 1950-1980-е и включавшая ускоренную индустриализацию, освоение целинных земель и развитие сельского хозяйства, создала базовые социально-экономические условия т.н. «демографического взрыва» – рост уровня жизни, включая рост доходов, образования, здравоохранения, обеспеченность жильем и т.п.

После развала СССР и значительного оттока жителей Казахстана в 1990-х годах за пределы страны, лишь к 2002-2004 годам темпы естественного роста и внешней миграции компенсировали отрицательный баланс, а с 2004 года население Казахстана начало расти за счет сочетания этих двух факторов. В 2005-2009 годах цель демографического роста однозначно сформировалась. В эти годы население Казахстана стало быстро расти. Среднегодовые темпы роста в 2005-2010 годах были примерно в 10 раз выше, чем в 1999-2005 годах. Ситуацию определял процесс модернизации населения. В 2008-2009 годах, например, 98% прироста населения осуществлялось за счет естественного прироста. Априори авторы полагали, что социально-экономические и социально-политические условия, созданные процессами модернизации и экономического развития в Казахстане, будут достаточны для расширенного естественного роста казахского населения.

Подчеркивая этнические различия в показателях рождаемости, ученые в своих научных выводах предполагали, что по мере увеличения этнической однородности темпы роста населения Казахстана сохранятся вплоть до 20-х годов XXI века. Ритм демографического развития будет задавать высокая рождаемость среди казахского населения.

В то же время исследователи полагали, что процесс урбанизации будет приводить к замещению сельскими жителями социально-экономических ниш семей уехавших горожан, для которых была характерна низкая рождаемость. Как следствие, прогнозировалось снижение темпов естественного роста населения к концу 2020-х годов. Такая двойственность в прогнозировании демографического роста в Казахстане отражает недостатки в понимании причинно-следственных связей более высокой рождаемости у отдельных социальных и этнических групп населения с конкретными факторами.

Более измеримый и предметный подход предложен академиком Национальной Академии наук Казахстана Ракишевым Б.Р. в серии работ с анализом причин демографического скачка в 1950-1980 годы в Казахстане и расчетом вариантов демографической политики [18]. Ученый дает оценку катастрофическим потерям населения от голода 1921-22-х годов и 1932-го года, репрессий 1937 года и Великой Отечественной войны 1941-45-х годов, а также показывает причины демографического перехода в 1950-1980-х гг. – миграция извне в период освоения целины и индустриализации, а также естественный прирост населения вследствие повышения рождаемости, главным образом, в казахских семьях. На рис. 1 представлены наглядно демографические провалы 1921-22 и 1932-33 годов и демографические перекосы в 1950-1989 годах, где верхняя кривая изображает динамику численности всего населения, а нижняя кривая – численности казахов за 1916-2012 годы [19].

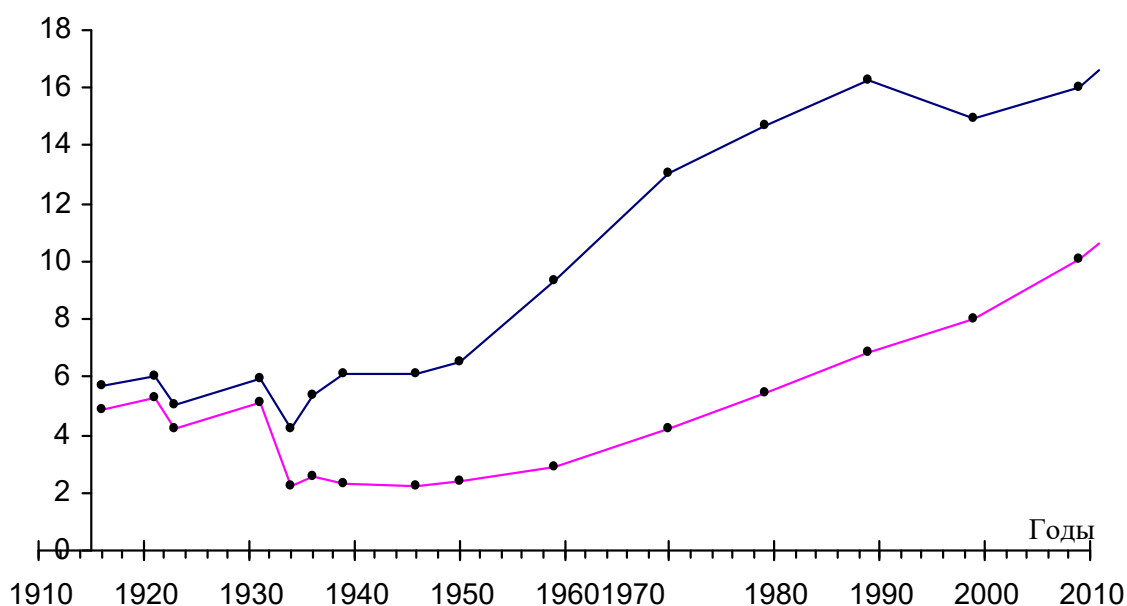

Рисунок 1. Динамика роста численности населения Казахстана в 1916-2012 годах.

Источник: на основании данных [19].

Анализ естественного прироста населения мира в период с 1950 по 2000 гг. позволил ученому сделать важные выводы о параболической зависимости относительного

прироста населения от суммарного коэффициента рождаемости во всех случаях, а также эмпирическое соотношение суммарного коэффициента рождаемости кс к числу детей в одной семье в среднем m для большинства развитых стран со сходной половозрастной структурой $m = 1,2$ кс. Для числа детей в семье $2 \leq m \leq 6$ эта эмпирическая зависимость может быть описана, как

$$p = 0,7m - 1,2, \quad \text{где}$$

p – относительный прирост населения, в %,

m – количество детей в среднестатистической семье,
постоянные 0,7 и 1,2 измеряются в процентах.

Используя эти данные, ученый связывает ежегодный прирост населения с количеством детей в каждой семье. Если определить число детей в каждой семье, то можно будет найти годовой прирост населения страны, показав тем самым, сколько детей должно быть в одной статистической семье, чтобы получить необходимый годовой прирост. Для годового прироста в один процент нужно в каждой семье трое детей, 2-процентный показатель роста будет, если в каждой семье 4,65 детей, и 2,2 процента – если детей 4,86, и он показывает свой рост в геометрической прогрессии.

Проведенное Ракишевым Б.Р. моделирование демографического роста для Казахстана на 7-и, 10-и и 15-летний срок при различных показателях рождаемости на 2013 год подтверждается данными статистики на 2023 год.

Таблица 1. Изменение численности населения стран СНГ к 2100 году.

№	страна, регион	Население, млн. чел.				
		1990 год	2000 год	2022 год	2050 год	2100 год
1.	Страны СНГ	271850	273725	294 001	298 336	280 038
2.	Россия	147690	147630	144 733	133 354	112 204
3.	Украина	51551	49106	43 334	33 017	20 522
4.	Беларусь	10411	10281	9 550	8 431	6 484
5.	Страны Центральной Азии	50528	55635	76 470	103 680	126 052
6.	Казахстан	16799	15216	19 296	25 498	34 052
7.	Кыргызстан	4364	4911	6 578	9 382	11 971
8.	Таджикистан	5351	6204	9 857	15 117	20 387
9.	Туркменистан	3670	4536	6 387	8 241	8 823
10.	Узбекистан	20344	24768	34 353	45 442	50 820

По данным доклада ООН «World Population Prospects 2022: Summary of Results».¹

Выявленные ученым закономерности естественного роста населения и ежегодного относительного прироста количества детей на один брак могут быть положены в

¹ <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/MostUsed/>

основу методики прогнозирования численности населения на будущие периоды, а с другой стороны, позволяют разработать модель управляемого демографического роста с заданными целевыми параметрами. Работы Ракишева Б.Р. вплотную подводят к разработке демографической политики государства, которая обеспечит требуемые темпы естественного роста населения в Казахстане. Как говорил сам ученый: “необходимо принять специальную государственную программу, предусматривающую набор стимулирующих и поощряющих мер по поддержке многодетных семей, нужно поднять статус многодетной матери, возродить национальную традицию – стремление к большому числу детей. Чем больше детей, тем меньше средний возраст населения и тем моложе нация, тем надежнее будущее страны”.

Выводы

Демографическая политика находится в центре внимания руководства страны как один из стратегических приоритетов развития Казахстана. Эта задача отвечает общественным запросам и потребностям развития экономики. В современной экономике вопросы воспроизводства населения и развития человеческого капитала играют ключевую роль в экономическом успехе нации. Человеческий капитал вносит вклад в экономическое развитие страны больше, чем практически любой другой ресурс. Согласно отчету Всемирного банка 2021 года, на человеческий капитал приходится почти две трети - 64% мирового богатства, которое оценивается в \$1152 трлн., а в странах ОЭСР – свыше 70% [20].

Для разработки долгосрочной демографической стратегии, ее целей и приоритетов Казахстану необходимо создание сильной научной базы, которая могла бы не только проводить изучение демографических процессов в стране и регионе, но также предложить обоснованные теоретические и практические методы и механизмы планирования и управления процессами развития и роста человеческого капитала.

В силу исторических причин в Казахстане не было условий для создания сильной научной школы в сфере демографии. Тем не менее, отечественной наукой в советский период и за годы Независимости накоплен определенный потенциал, который позволяет решать актуальные задачи демографического развития.

Теоретическая и методологическая база казахстанской науки в сфере демографии нуждается в ревизии и координации для развития в соответствии с современными научными наработками в области человеческого капитала. Для определения комплекса научных методов и средств потребуется обзор всех научных наработок казахстанской и мировой науки, отбор наиболее актуальных методов исследований и моделей демографической политики из широкого спектра существующих подходов.

Поддержка многодетности и поощрения рождаемости должна стать, по нашему мнению, одним из приоритетных направлений для исследований. На наш взгляд, наиболее эффективные механизмы управления рождаемостью основаны на экономической теории рождаемости американского экономиста Г.Беккера, которые

нашли свое практическое подтверждение в результатах демографической политики США, Франции, а также пилотной региональной программе Северо-Казахстанской области «Ұрпақ қоры - Фонд поколений» в 2010-2013 годах.

В этой связи внедрение лучших зарубежных практик демографической политики в Казахстане потребует развития научных методов и исследований в сфере современной экономической демографии. Для реализации политики демографического роста необходима подготовка экономических расчетов расходов государства в привязке к каждой дополнительной тысяче рождений как на факторы рождаемости (прямые затраты), так и на дополнительные социальные гарантии для детей и семей (образование, здравоохранение и т.п.).

Настоящая статья представляет обзор наработок казахстанской науки в сфере демографии. Автор выражает надежду, что научные исследования по вопросам воспроизводства населения и развития человеческого капитала получат государственную поддержку, демографическая наука в Казахстане сформируется как самостоятельная научная школа.

Благодарность, конфликт интересов. Отсутствует.

Список литературы

1. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года «Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев», [Электронный ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030_ (дата обращения: 01.04.2024).
2. Выступление К.-Ж.Токаева на втором заседании Национального курултая «Әділетті Қазақстан – Адал азамат», 2023 год, г.Туркестан, [Электронный ресурс] URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-adiletti-kazakstan-adal-azamat-175233> (дата обращения: 01.04.2024).
3. A. Woeikof, *Le Turkestan Russe*. Legare Street Press (July 18, 2023)
4. Семенов-Тянь-Шанский, П.П. Географическо-статистический словарь Российской империи. Т.II. СПб Тип. В. Безобразова и Комп. 1865.
5. Арсеньев К.И. Статистические очерки России. СПб: тип. Императорской академии наук. 1848.
6. Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. Алматы, «Дайк-Пресс», 2001.
7. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. – СПб., 1905. – с. XXVI.
8. Шелестов Д.К. Возникновение и развитие демографической науки // Российский демографический журнал. 2002, 1 (6). С. 3-10.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Том 46. Ч.1. С.36-37.
10. Cooley, Mike. "Human-centred Systems". *Designing Human-centred Technology*. 1989. The Springer Series on Artificial Intelligence and Society. pp. 133–143. DOI:10.1007/978-1-4471-1717-9_10. ISBN 978-3-540-19567-2.
11. Рахметова Р. У., Абенова К. А. Моделирование демографического роста в Казахстане // Моделирование труда и информационное обеспечение экономических процессов в АПК // Воронежский государственный аграрный университет. К. Д. Глинки, 2011. С. 86-87.

12. Сансызбаева Г. Н. Проблема занятости населения в условиях устойчивого развития. – Алматы, 2005. – С. 116.
13. Бодаухан К., Джусибалиева А.К. Экономические аспекты миграции населения из южных в северные регионы Казахстана: материалы II международной научно-практической конференции «Экономический рост: проблемы, закономерности, перспективы». - Пенза, МЦНС «Наука и просвещение», 5.04.2018 г. С.200-203.
14. К. Бодаухан и др. Внутренняя миграция и ее влияние на развитие социальной инфраструктуры сельских территорий Казахстана. Проблемы агрорынка № 4, 2022 ISSN-L 2708-9991, ISSN 1817-728X <https://www.jprra-kazniiapk.kz/jour/article/view/1090/583> (дата обращения: 01.04.2024).
15. Алексеев А. Н., Аубакирова Ж. С., Сарсембаева Г. А. Демография территории Казахстана // Журнал «Золотой Лев». - Москва: Издание русской консервативной мысли, 2011. - №276.
16. Алексеев А.Н., Аубакирова Ж.С., Жанбосинова А.С. Этнодемографические эволюции и становление суверенной демографической системы в Казахстане // Вестник Санкт-Петербургского университета. История. 2019. Т. 64. Вып. 4. С. 1368–1385. [Электронный ресурс] URL: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu02.2019.413> (дата обращения: 01.04.2024).
17. Ракишев Б. Теоретическая оценка численности казахов в знаковые годы XX века и ее прогноз на будущее. Доклады НАН РК. Алматы, НАН РК, №2.2008. С. 81-86.
18. Ракишев Б. Математическая модель прироста населения. Доклады НАН РК. Алматы, НАН РК, №3.2008. С. 100-120.
19. Ракишев Б.Р. Демографические провалы и перекосы в росте численности населения Казахстана. Доклады НАН РК, Алматы, НАН РК, №1.2013. С.93-99.
20. Официальный сайт Всемирного банка. The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future, 2021, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street NW, Washington, DC 20433, С.6 [Электронный ресурс] URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/a67df750-59c2-5995-9f98-b55f90140d98/content> (дата обращения: 01.04.2024).

Ф.Ш. Қуанғанов*

"Астана" халықаралық ғылыми кешені, Астана қ., Қазақстан

Қазақстандағы демографиялық зерттеулер мәселелері

Андатпа. Мақалада Қазақстандағы демографияның дамуына ғылыми шолу жасалған. Бұл мақаланың мақсаты – қазіргі экономикалық және саяси міндеттер контекстінде Қазақстан Республикасы демография ғылымының қазіргі жағдайын талдау және көрсету. Зерттеу шеңберінде XX ғасырдағы және Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстандағы демографиялық зерттеулердің дамуының негізгі кезеңдері, демографияның ұлттық ғылыми мектебінің болмауының тарихи себептері, жинақталған ғылыми әлеует, ұзақ мерзімді демографиялық стратегияны жүзеге асырудың теориялық және практикалық алғышарттары, тууды және

демографиялық өсуді әлеуметтік-экономикалық ынталандыру тетіктері, сондай-ақ оның елдің экономикалық дамуына әсері қарастырылған. Ұсынылған шолу Қазақстандағы демографиялық зерттеулердің қазіргі жағдайы мен даму бағыттары туралы, демография саласындағы зерттеулердің ғылыми базасын құру үшін елдің экономикалық дамуындағы ұзақ мерзімді демографиялық саясаттың рөлін түсінік беріп, сонымен қатар ел халқы экономика бойынша ғылыми жұмысын белсендіруге қызмет етеді.

Осы мақаланың тақырыбы осы мәселелерге ғылыми шолу, сондай-ақ қазіргі уақытта қазақстандық демографияның мүмкіндіктерін бағалау болып табылады. Осыған байланысты, демографиялық зерттеулердің тарихына ұсынылған шолу тек теориялық қана емес, сонымен қатар елдегі демографиялық ғылымның институционалдық әлеуетін қалыптастыру және дамыту үшін маңызды практикалық мәнге ие.

Түйін сөздер: демографиялық саясат, экономикалық демография, Қазақстандағы демографиялық зерттеулер, Ұрпақ қоры, Г.Беккердің туудың экономикалық теориясы, адами капиталдың дамуы.

F.S. Kuanganov*

Astana International Scientific Complex, Astana, Kazakhstan

Problems of demographic studies in Kazakhstan

Abstract. The article provides a scientific overview of the development of demography in Kazakhstan. The purpose of this article is to analyze and present the current state of demographic science of the Republic of Kazakhstan in the context of current economic and political challenges. The study examined the main stages of demographic research development in Kazakhstan in the XX c and during the years of Independence; the historical reasons for the absence of a national scientific school of demography; the accumulated scientific potential; theoretical and practical prerequisites for the implementation of a long-term demographic strategy; mechanisms for socio-economic nudging the birth rate and demographic growth, as well as the impact on the economic development of the country. It is expected that the review will provide an understanding of the current situation and objectives of development of demographic research in Kazakhstan, the role of long-term demographic policy in the economic development of the country to create a scientific base for research in the field of demography, and will provide impetus to scientific research in the population economics.

Key words: demographic policy, economic demography, demographic research in Kazakhstan, Generation Fund, Gary Becker's economic theory of fertility, human capital development.

References.

1. The President's Message to the people of Kazakhstan 1997 «Kazakhstan - 2030 Procvetanie, bezopasnost' i uluchshenie blagosostojaniya vseh kazahstancev», URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030_ (accessed: 01.04.2024).

2. Speech by K.-Zh. Tokayev at the second session of the National Kurultai «Adilette QazaQstan – Adal azamat», 2023, Turkestan-city; URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadilette-kazakstan-adal-azamat-175233> (accessed: 01.04.2024)
3. A. Woeikof, *Le Turkestan Russe*. Legare Street Press (July 18, 2023)
4. Arsen'ev K.I. *Statisticheskie ocherki Rossii*. SPb: tip. Imperatorskoj akademii nauk. 1848.
5. Semenov-Tjan-Shanskij, P.P. *Geograficheskoe-statisticheskij slovar' Rossijskoj imperii*. T.II. SPb Tip. V. Bezobrazova i Komp. 1865.
6. Judin V.P. *Central'naja Azija v XIV-XVIII vekah glazami vostokoveda*. Almaty, «Dajk-Press».2001.
7. *Obshhij svod po imperii rezul'tatov razrabotki dannyh pervoj vseobshhej perepisi naselenija, proizvedennoj 28 janvarja 1897 goda*. – SPb., 1905. – p. XXVI.
8. Shelestov D.K. *Vozniknovenie i razvitie demograficheskoi nauki*//Russian demographic magazin. 2002, 1 (6). p. 3-10.
9. Marx K., Engels F. *Soch.* Tom 46.Ch.1. p.36-37
10. Cooley, Mike. "Human-centred Systems". *Designing Human-centred Technology*. 1989. The Springer Series on Artificial Intelligence and Society. pp. 133–143. DOI:10.1007/978-1-4471-1717-9_10. ISBN 978-3-540-19567-2
11. Rahmetova R.U., Abenova K. A. *Modelirovanie demograficheskogo rosta v Kazahstane*////sb. *Modelirovanie truda i informacionnoe obespechenie jekonomicheskikh processov v APK* //Voronezhskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet. K. D. Glinki, 2011, str. 86-87.
12. Sansyzbaeva G.N. *Problema zanjatosti naselenija v uslovijah ustojchivogo razvitija*. – Almaty, 2005. – p. 116
13. Bodauhan K., Dzhusibalieva A.K. *Jekonomicheskie aspekty migracii naselenija iz juzhnyh v severnye regiony Kazahstana*. *Materialy II mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii «Jekonomicheskij rost: problemy, zakonomernosti, perspektivy»*, Penza, MCNS «Nauka i prosveshhenie», 5.04.2018 g., p.200-203.
14. K. Bodauhan i dr. *Vnutrennjaja migracija i ee vlijanie na razvitie social'noj infrastruktury sel'skih territorij Kazahstana*. *Problemy agrorynka* № 4, 2022 ISSN-L 2708-9991, ISSN 1817-728H <https://www.jptra-kazniiapk.kz/jour/article/view/1090/583> (accessed: 01.04.2024)
15. Alekseenko A. N., Aubakirova Zh. p. , Sarsembaeva G. A. *Demografija territorii Kazahstana* // *Zhurnal «Zolotoj Lev»*. - Moskva: Izdanie russkoj konservativnoj mysli, 2011 - №276.
16. Alekseenko A.N., Aubakirova Zh.S., Zhanbosinova A.S. *Jetnodemograficheskie jevoljucii i stanovlenie suverennoj demograficheskoi sistemy v Kazahstane* // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Istorija*. 2019. T. 64. Vyp. 4. pp. 1368–1385; <https://doi.org/10.21638/11701/spbu02.2019.413> (accessed: 01.04.2024)
17. Rakishev B. *Teoreticheskaja ocenka chislennosti kazahov v znakovye gody HH veka i ee prognoz na budushhee*. *Doklady NAN RK*. Almaty, NAN RK, №2.2008. p. 81-86.
18. Rakishev B. *Matematicheskaja model' prirosta naselenija*. *Doklady NAN RK*. Almaty, NAN RK, №3.2008. pp. 100-120.
19. Rakishev B.R. *Demograficheskie provaly i perekosy v roste chislennosti naselenija Kazahstana*. *Doklady NAN RK*, Almaty, NAN RK, №1.2013. pp.93-99

20. The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future, 2021, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street NW, Washington, DC 20433, p.6 ; URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/a67df750-59c2-5995-9f98-b55f90140d98/content> (accessed: 01.04.2024)

Сведения об авторе:

Куанганов Ф.Ш. – автор для корреспонденции, магистр государственного управления, заместитель Председателя Совета директоров Международного научного комплекса «Астана», г. Астана, Республика Казахстан.

Kuanganov F.Sh. – author for correspondence, Master of Public Administration, Deputy Chairman of the Board of Directors of the International Scientific Complex “Astana”, Astana, The Republic of Kazakhstan.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.81.23

МРНТИ 14.35.01

Научная статья

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-121-140>

Оценка системы высшего образования Казахстана и вопросы управления её качеством

С.К. Искендилова*¹, С.Ж. Зейнолла²

¹Филиал Академии государственного управления при Президенте РК по Акмолинской области, Кокшетау, Казахстан

²Казахстанско-Немецкий университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: ¹s.iskendirowa1968@gmail.com, ²zeinollasaule@gmail.com)

Аннотация. Современный рынок труда требует повышения качества высшего образования, профессиональной подготовки, более высокого уровня квалификации, получаемой выпускником вузов. Поэтому особую важность приобретает оценка системы высшего образования как основного инструмента формирования человеческого капитала, удовлетворяющего требованиям современных реалий. Цель данного исследования заключается в определении основных направлений развития системы высшего образования через оценку ключевых показателей деятельности высших учебных заведений Казахстана и разработка рекомендаций, направленных на повышение ее качества. В статье проанализированы основные показатели системы высшего образования в Казахстане, оценена динамика численности вузов, приема, выпуска и численности студентов, востребованность казахстанских вузов у иностранных студентов, а также соотношение преподаватель-студент. Проведен анализ доходов-расходов вузов и обеспеченность компьютерной и интерактивной техникой для обучения. Выделены основные проблемы и обосновывается необходимость разработки перечня факторов, явно и неявно влияющих на качество высшего образования. Исследование направлено на поиск решения проблем, с которыми сталкивается действующая система управления высшим образованием. Несмотря на то, что в наличии имеются системы сбора статистической информации и методики оценивания качества высшего образования, однако все еще существует потребность в их пересмотре на предмет эффективности, удобства, прозрачности, адаптивности к новым условиям. Предлагается решение этих задач через создание новой информационной платформы, которая может обеспечить повышение доступа к качественному высшему образованию, оказать благоприятное влияние на развитие образовательной отрасли и повышение качества высшего образования.

Ключевые слова: оценка, управление, высшее образование, развитие, человеческий капитал.

Received 07.12.2023. Accepted 24.01.2024. Available online 28.06.2024

¹* автор для корреспонденции

Введение

Развитие человеческого капитала является основным направлением экономического роста страны. В условиях усиления процессов глобализации и интеграции человеческий капитал выступает как инструмент повышения конкурентоспособности страны. Для успешной конкуренции на мировой арене страны нуждаются в подготовке высококвалифицированных кадров, которые смогут использовать свои знания и навыки для развития экономики страны [1]. Система высшего образования – это то основание, на котором формируются казахстанские кадры, и потенциал развития страны. От того, насколько эффективно работает эта система, будет зависеть успешное развитие казахстанской экономики [2].

Стоит также привести высказывания Президента в 2019 году: «Все мы едины в своем стремлении сделать Казахстан процветающей и развитой страной. Ключ к этому – качественное, доступное и современное образование» [3]. Повышение качества высшего образования, а значит и конкурентоспособности сопряжено с решением значимого блока проблем.

Об актуальности вопроса необходимости совершенствования системы вузовского образования свидетельствует ряд стратегических документов, в которых образование определено приоритетной отраслью в развитии Республики Казахстан. Ключевая роль образования обозначена в «Стратегии-2050»: «Чтобы стать развитым конкурентоспособным государством, мы должны стать высокообразованной нацией. В современном мире простой поголовной грамотности уже явно недостаточно. Наши граждане должны быть готовы к тому, чтобы постоянно овладевать навыками работы на самом передовом оборудовании и самом современном производстве» [4].

В Национальном плане развития Республики Казахстан до 2025 года (Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 521) определен общенациональный приоритет - качественное образование. Суть приоритета: развитие человеческого капитала для реализации нового курса развития страны. Принципиальные изменения для Казахстана к 2025 году: от разрывов в качестве образования, связанных с местом проживания и социальным статусом к выравниванию доступа к качественному образованию [5]. Одним из индикаторов достижения целей данного приоритета стала представленность в Мировом рейтинге университетов Куакарелли Саймондс (QS) топ-200 не менее чем 3 казахстанскими вузами в 2025 году.

Цель данного исследования заключается в определении основных направлений развития системы высшего образования через оценку ключевых показателей деятельности высших учебных заведений Казахстана и разработка рекомендаций, направленных на повышение ее качества.

Достижение поставленной цели предполагает решение ряда задач, а именно определение понятия качества высшего образования, анализ основных подходов к измерению качества системы высшего образования в современной науке, проведение анализа ключевых индикаторов деятельности вузов и выработка предложений по совершенствованию оценки системы управления высшим образованием для обеспечения качества.

Эти научные вопросы представляют лишь некоторые из ключевых аспектов, которые могут быть рассмотрены при разработке методологии оценивания показателей качества высшего образования. Ответы на эти вопросы помогут создать фундамент для разработки более точной, комплексной и надежной системы оценки качества высшего образования в Казахстане.

Современный рынок труда требует повышения качества высшего образования, профессиональной подготовки, более высокого уровня квалификации, получаемой специалистом в начале своего жизненного пути. Поэтому особую важность приобретает оценка системы высшего образования как основного инструмента формирования человеческого капитала, удовлетворяющего требованиям современных реалий.

Обзор литературы

Определение качества высшего образования сопряжено с такими трудностями, как: в отличие от продукта, услуга не имеет четких границ, объемов и физического воплощения, соответственно определить соответствие тем или иным стандартам достаточно затруднительно. Стоит также отметить, что высшее образование каждой страны отличается, в том числе и макрофакторами среды, в которой происходит реализация услуги. Именно поэтому важно исследовать различные точки зрения на вопросы качества высшего образования.

Таким образом, отдельные авторы фокусируются на понимании того, как качество высшего образования воспринимается с точки зрения студентов. В исследовании «Tsinidou at all» подчеркивается важность различных факторов, которые способствуют воспринимаемому качеству образовательных услуг. Эти факторы включают в себя материальные элементы, такие, как физическая инфраструктура учебных заведений, надежность с точки зрения последовательности и точности образовательных услуг, оперативность, связанная с готовностью помочь учащимся и удовлетворить их потребности, гарантии с точки зрения создания чувства доверия и уверенности среди студентов, а также сочувствие, которое отражает заботу и внимание, уделяемое студентам [6].

В исследовании используется многокритериальная методология принятия решений, в частности, аналитический иерархический процесс (АИР), для оценки относительной важности этих детерминантов качества. Этот подход помогает количественно оценить, как студенты воспринимают качество образовательных услуг, тем самым предоставляя высшим учебным заведениям ценную информацию для повышения качества своих услуг и их соответствия ожиданиям студентов.

Аль-Амри и др. [7] определяют оптимальные стандарты измерения качества высших учебных заведений в Омане. В данном исследовании выделяется подход оценки качества с позиции заинтересованных сторон, включая преподавателей, студентов. Во главу угла ставятся также сложности выявления различий и сходств в процессах и стандартах, при аккредитации. Развитие идеи вовлечения различных стейкхолдеров в определении качества высшего образования находят и в других исследованиях.

Lee Harvey и Diana Green [8] обсуждают различные точки зрения на концепцию качества в высшем образовании. Им удалось подробно рассмотреть, как качество может по-разному восприниматься заинтересованными сторонами, и выделяют пять различных, но взаимосвязанных категорий концептуализации качества:

– *Качество как «превосходство»*. Сюда входят традиционные представления об уникальности и превосходстве, а также более слабое понятие соответствия минимальным стандартам.

– *Качество как совершенство или последовательность*. Эта категория, фокусируясь на процессе, стремится к отсутствию дефектов и обеспечению правильного результата в процессе обучения.

– *Качество как соответствие цели*. Этот подход оценивает качество на основе того, насколько хорошо услуга или продукт соответствует своему назначению.

– *Качество как соотношение цены и качества*. Эта точка зрения объединяет качество с экономической эффективностью, предполагая, что высокое качество не обязательно должно быть дорогим.

– *Качество как преобразователь*. Эта концепция рассматривает качество как процесс фундаментальных изменений или улучшений, особенно актуальный в образовательном контексте.

Представленные концепции исследуются в контексте высшего образования, исследуя, как они применяются к преподаванию, обучению и институциональной эффективности. Следует подчеркнуть сложность определения и измерения качества в образовательной среде, учитывая разнообразные потребности и ожидания студентов, преподавателей, работодателей и других заинтересованных сторон. В данном направлении более широкое определение качества предлагает ЮНЕСКО, эта организация описала обеспечение качества в вузах как «многомерная концепция, которая должна охватывать все его функции и деятельность» [9].

Стоит также рассмотреть важные стратегические документы развития высшего образования в Казахстане, которые определяют вектор развития и концептуальные рамки для более глубокого понимания определения «качество образования». Так, в «Концепцию развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы» [10], утверждённую Правительством Республики Казахстан, включен ряд ключевых направлений и мер по улучшению качества и доступности высшего образования в Казахстане.

В документе обсуждаются такие важные темы, как увеличение числа образовательных грантов, развитие инфраструктуры и цифровой архитектуры высшего образования, интернационализация образования и усиление роли университетов в жизни общества. Также уделяется внимание важности непрерывного образования и развития науки. Концепция подчёркивает необходимость адаптации системы образования к меняющимся требованиям рынка труда и глобальным тенденциям, а также акцентирует внимание на важности качественной подготовки специалистов и развития научного потенциала страны.

Анализируя содержание национального проекта «Качественное образование» [11], качество высшего образования можно определить как многогранное понятие, ориентированное на соответствие образовательных услуг потребностям и ожиданиям общества и рынка труда. Это включает в себя обеспечение актуальности и практической релевантности образовательных программ, повышение квалификации преподавательского состава, улучшение инфраструктуры учебных заведений, а также интеграцию современных технологий и методов обучения. Качество высшего образования также связано с повышением его доступности, обеспечением соответствия международным стандартам и требованиям.

Основываясь на вышесказанном, можно предложить новое определение качества высшего образования, подходящее для Казахстана, которое могло бы звучать как: «Качество в высшем образовании – это целостное улучшение среды обучения и результатов, достигаемое посредством подходов с участием заинтересованных сторон, которые отдают приоритет инфраструктуре, надежности, оперативности и сочувствие к разнообразным образовательным потребностям, при этом постоянно адаптируясь к меняющимся глобальным и местным требованиям». Это определение охватывает многогранный характер качественного образования, подчеркивая постоянное совершенствование и участие заинтересованных сторон.

Современное общество ставит все более высокие требования к высшему образованию, в условиях жесткой конкуренции обеспечение качественным образованием становится все более эффективным конкурентным преимуществом. Не только сами студенты, также их родители тщательно изучают учебные программы, качество преподавания, вопросы трудоустройства и другие показатели, чтобы быть уверенными в своем выборе. Увеличение числа студентов, поступающих в высшие учебные заведения, международное присутствие университетов через филиалы и франчайзинговую модель работы, повышение осведомленности о международных аккредитациях и рейтингах стали движущими силами преобразования систем и процедур обеспечения качества в высших учебных заведениях.

Изменения в сфере экономических отношений оказывают влияние на систему образования, требуя от нее адекватного ответа на реалии нового исторического этапа и соответствия потребностям социального развития. Сегодня человеку необходимо не только получить предметные фундаментальные знания, овладеть соответствующими навыками, на что направлена национальная система образования (знаниецентризм), – важно научиться самостоятельно изыскивать, анализировать и эффективно использовать необходимую информацию для максимальной самореализации и полезного участия в жизни общества; мерой профессиональной пригодности становится компетентность [12].

Методология

В процессе сбора, изучения, накопления, обработки, анализа и синтеза полученной информации в работе применялись следующие научные методы исследований:

причинно-следственный, экономико-статистический, абстрактно-логический, сравнительный и системный анализ. Для сбора данных использована смешанная методология, включающая использование количественных данных из официальных источников и контент-анализ вторичных источников для анализа качественных данных. При анализе динамики роста количественных показателей развития высшего образования применялись причинно-следственные методы анализа. В качестве инструмента для мониторинга и оценки деятельности вузов применялись экономико-статистические методы – при проведении анализа и оценки текущего состояния развития системы высшего образования в Казахстане, а также тенденций ее развития, абстрактно-логический - при определении роли высшего образования в обеспечении качества человеческого потенциала страны, а также при выявлении проблем и разработке предложений по совершенствованию системы оценки качества высшего образования. Визуализация статистических данных через использование диаграмм позволяет более наглядно отследить динамику представленных в исследовании показателей. Изучение стратегических и программных документов Республики Казахстан позволяет усилить обоснованность предлагаемых исследований.

Информационную базу составили данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, а также опубликованные труды ученых-экономистов, законодательные и программные документы.

Исследование направлено на поиск решения проблем, с которыми сталкивается действующая система высшего образования. Несмотря на то, что в наличии имеются системы сбора статистической информации и методики оценивания качества высшего образования, однако все еще существует потребность в их пересмотре на предмет эффективности, удобства, прозрачности, адаптивности новым условиям.

Результаты и обсуждение

Состояние высшего образования Казахстана в первой половине последнего десятилетия характеризовалось противоречивыми тенденциями. Процессы реформирования и модернизации сферы образования и науки в Республике Казахстан идут интенсивно. С одной стороны, сокращение доли фактического объема финансирования, закрытие («оптимизация») ряда образовательных учреждений, кризисные явления в системе в целом, с другой стороны, система образования вступила в период стабилизации, что характеризуется широким развитием инновационных процессов в содержании, организации и управлении образованием, дающих определенные позитивные результаты. Предлагаемый анализ основан на имеющейся в открытых официальных источниках статистической информации по состоянию высшего образования в стране.

Результатом планомерной работы Комитета по обеспечению качества в сфере образования Министерства просвещения Республики Казахстан за 20-летний период стало значительное сокращение количества организаций, предоставляющих населению услуги высшего и послевузовского образования. Так, согласно рисунка 1 по

данным Бюро национальной статистики, если в 2001 году действовало 185 вузов, то к 2022 году количество действующих лицензий на осуществление образовательной деятельности имеют 116 вузов, среди которых как частные, так и с государственной формой собственности. За этот период претерпела изменения и организационная форма государственных вузов, большинство из которых приобрели статус некоммерческого акционерного общества.

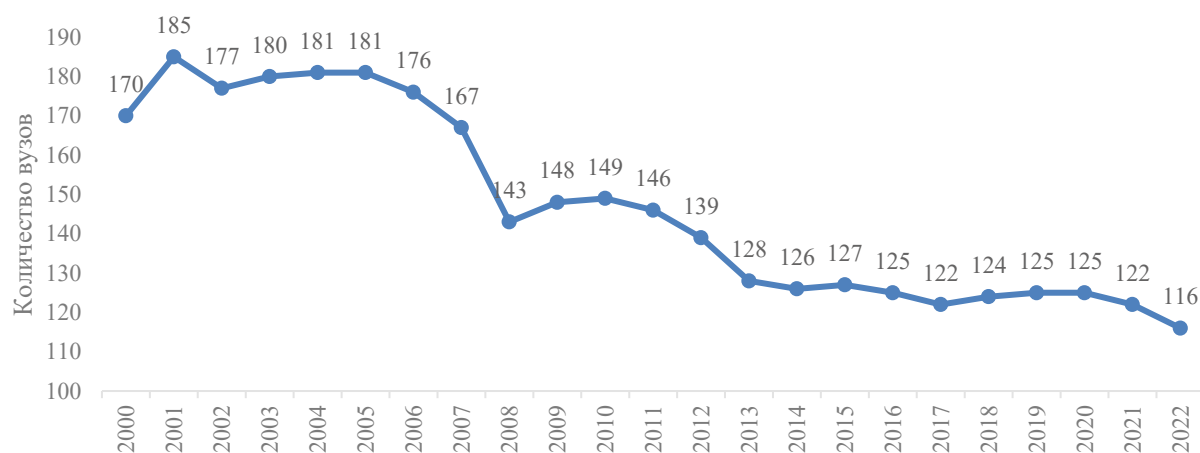

Рисунок 1. Динамика численности вузов в Казахстане

Примечание: составлено на основании данных [14].

Структура видов организаций высших учебных заведений показывает, что 21% составляют академии, институты, высшие школы и училища, консерватории, остальные вузы носят статус университета, при этом 9 учебных заведений имеют статус национального вуза. В региональном разрезе наибольшая численность вузов представлена в: г.Алматы – 39, г.Астана – 14, г.Шымкент и Карагандинская область по 8, Костанайская и Актюбинская области по 6. При этом области Жетысу, Улытау и Мангистауская имеют только по одному вузу [14].

Регулятором в сфере высшего образования была проведена работа по расширению академической свободы вузов и повышению их ответственности за результат, в том числе переход на выдачу дипломов собственного образца, что повышает конкурентоспособность в первую очередь вузов, имеющих на рынке высокие позиции с точки зрения реальной востребованности выпускников, и заставляет остальные вузы повышать качество образования и развивать узнаваемость на рынке.

Численность обучающихся в вузах в 2022 году составила 578237 человек, что показывает прирост на 31,2% по сравнению с 2000 годом (с 440715 до 578237 человек). При этом прием вырос лишь на 20% (с 135454 до 163472 человек), выпуск увеличился в 2,5 раза (с 64568 до 161974 человек). Из анализа динамики численности обучающихся, показанной в рисунке 2, видно, что за последние несколько лет численность студентов, прием и выпуск практически стабильны, хотя рождаемость в 2000-2010 годы имела

четкую динамику роста. Таким образом, часть выпускников среднего образования не рассматривает вузы Казахстана для продолжения обучения, что, в свою очередь, создает жесткие условия конкуренции для вузов страны в привлечении абитуриентов. Также можно отметить, что в численности обучающихся в последнее время снижается доля женщин с 58% (с 2004 по 2012 годы) до 53% в 2022 году.

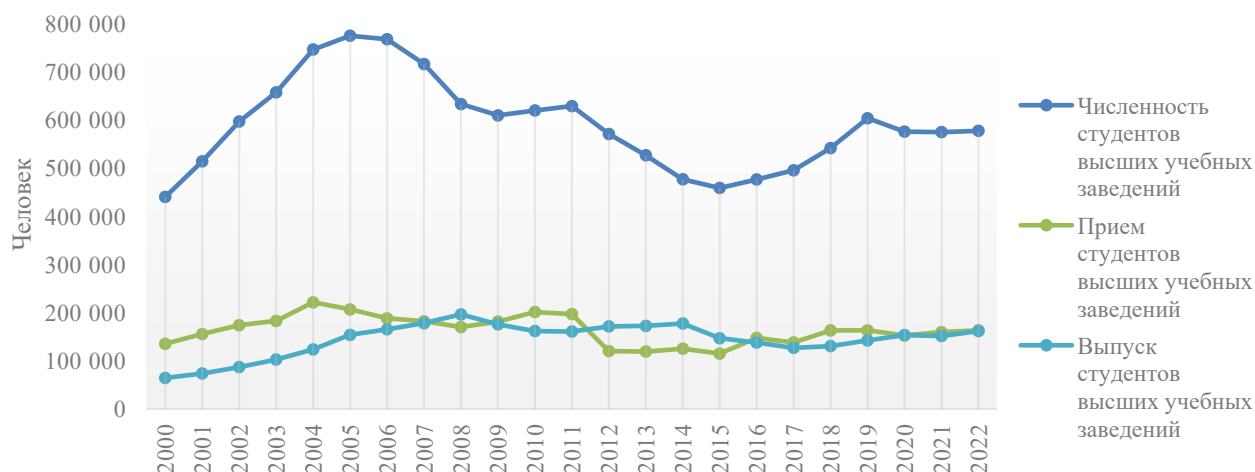

Рисунок 2. Динамика приема, выпуска и численности студентов вузов.

Примечание: составлено на основании данных [14].

На рисунке 3 видно, что примерно половина или даже меньшее количество выпускников ТИПО и среднего образования продолжает обучение в вузах Казахстана в первый год после завершения обучения, так как часть приема вузов покрывается за счет выпускников школ и ТИПО прошлых лет и лиц, получающих второе высшее образование. Эта динамика подтверждает вывод о снижении востребованности казахстанских вузов среди местного населения.

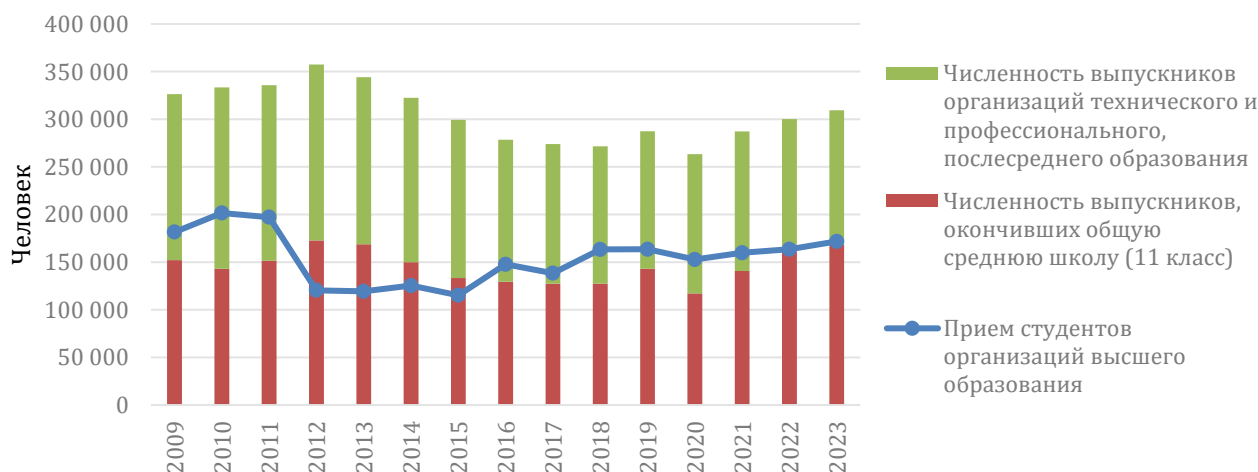

Рисунок 3. Прием студентов организаций высшего образования соотношении с выпуском в ТИПО и среднем образовании.

Примечание: составлено на основании данных [14].

Кроме граждан Республики Казахстан, в вузах страны обучаются студенты из других государств. Так, если в 2000 году в вузах обучалось 5982 иностранных студента, которые составляли лишь 1,4% от общего числа обучающихся, то в 2022 году численность их увеличилась до 4,9% или 28194 человек, прибывших из стран ближнего и дальнего зарубежья (рисунок 4). Наибольшее количество студентов прибыло из Узбекистана, Индии, Туркменистана (таблица 1). Этой динамике способствовали меры, принимаемые уполномоченными органами в области высшего образования (МОН РК и МНВО РК) по повышению привлекательности казахстанского образования, в том числе введение системы грантов для иностранных студентов, открытие филиалов зарубежных вузов - российского Национального исследовательского ядерного университета «МИФИ» в Алматы, филиал российского государственного университета нефти и газа имени И. М. Губкина в Атырау, филиал Университета Аризоны (США) в Петропавловске. и др. Также планируется открытие филиалов турецкого университета Гази (Турция) в Шымкенте, Michigan State University (США) в Астане, Heriot-Watt University (Шотландия) в Актобе, Seoul National University of Science and Technology (Южная Корея) в Кызылорде, Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства (Узбекистан) в Таразе, нескольких немецких университетов в Актау.

Рисунок 4. Численность и доля иностранных студентов в вузах Казахстана.

Примечание: составлено на основании данных [14].

Таблица 1. Количество иностранных студентов в разрезе стран прибытия [14]

Страна прибытия	2017	2018	2019	2020	2021
Узбекистан	3 683	9 500	25 964	15 642	14 404
Индия	3 500	3717	4450	4220	5 987
Туркменистан	1 320	2 615	3 176	2 795	2 795

Российская Федерация	1 075	1 273	1 247	1 298	1 263
Монголия	439	565	888	1128	1010
Китай	1290	1240	807	871	811
Кыргызстан	1 026	1 026	1 026	1 067	659
Иордания	60	62	228	515	546
Другие страны	1 505	1 671	1 683	1 533	1 462

Кроме того, качественный уровень подготовки специалистов зависит от научного потенциала и уровня квалификации преподавательских кадров. Численность ППС вузов в 2022 году составила 36404 человека, численность студентов - 578 237 человек. Как показывают данные рисунка 5, при увеличении численности студентов, увеличивается средняя нагрузка на ППС вузов, что могло негативно отражаться на качестве образования из-за сильной загруженности и недостатка времени на развитие самого ППС. Это происходило несмотря на существующие нормы соотношения при расчете стоимости государственного гранта (от 1:2 до 1:32 в зависимости от категории обучающихся в период с до 2018 года, и 1:16 после 2018 года). В последние годы ситуация стабилизируется в целом, но, наверняка, снижение утвержденного соотношения меньше, чем 1:16, позволит дать предпосылки для повышения качества ППС и качества образования. Меры, предлагаемы МНВО по стимулированию ППС, – повышение заработной платы, увеличение доплат за ученые степени и звание могут, конечно, на определенный период иметь положительный эффект, но в долгосрочном периоде необходимы рычаги, которые смогут изменить само отношение ППС к уровню преподавания, стимулировать развитие навыков использования современных образовательных технологий и проведение исследований.

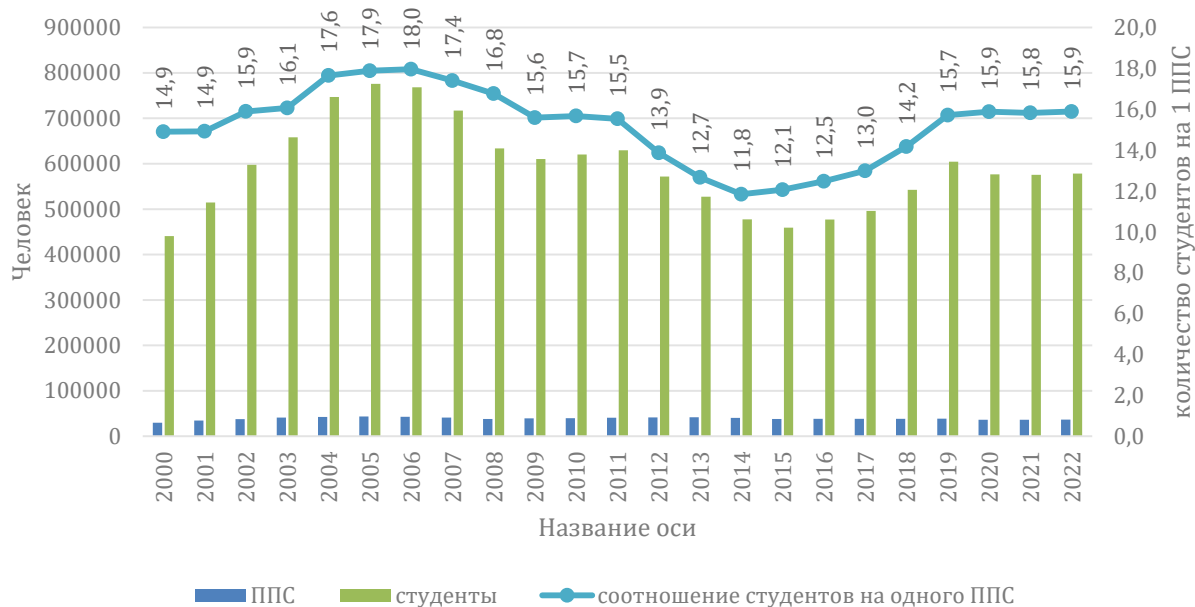

Рисунок 5. Соотношение численности ППС и студентов организаций высшего образования.
Примечание: составлено на основании данных [14].

Важным вопросом анализа качества высшего образования также становится финансовая обеспеченность вузов и их материально-техническая оснащенность. Остановимся на доходах и расходах вузов и из обеспеченности в компьютерной технике и интерактивным оборудованием. Так, по данным Национального бюро статистики (таблица 2), общие доходы составляют 598,99 млрд тенге, при этом определяется дефицит, определенный расходами в объеме 640,31 млрд. тенге, который частично покрывается трансфертами на капитальные затраты на сумму 5,14 млрд. тенге (в т.ч. из республиканского бюджета 4,43 млрд. тенге и из местного бюджета 316,4 млн. тенге). Эти средства были выделены вузам Абайской, Актюбинской, Карагандинской, Кызылординской, Северо-Казахстанской областей и городов Алматы и Шымкент. Затраты на приобретение основных средств составили от текущих расходов от 0,03% (Северно-Казахстанская область) до 7,58% (Кызылординская область), при этом в областях Алматинской, Туркестанской, Жетысу, Улытау такие расходы не предусмотрены.

Таблица 2. Доходы и расходы высшего и послевузовского образования в 2022 году, млн.тенге [14]

	Текущие доходы	Текущие расходы	Полученные трансферты на капитальные затраты	Расходы на капитальный ремонт	Расходы на приобретение основных средств
Республика Казахстан	598 983 099	640 309 147	5 135 691	14 031 220	18 891 373
Абай	21 919 409	20 116 994	-	641 673	314 463
Акмолинская	11 025 246	7 682 910	-	-	89 043
Актюбинская	24 847 250	29 271 494	364 158	-	354 545
Алматинская	4 192 294	4 192 294	-	-	-
Атырауская	6 759 815	6 051 349	-	-	246 817
Западно-Казахстанская	12 707 315	10 071 750	-	33 978	191 951
Жамбылская	10 221 455	9 135 433	-	-	323 480
Жетысу	3 359 673	3 431 194	-	-	-
Карагандинская	36 011 321	35 980 022	88 385	-	2 267 057
Костанайская	10 056 243	9 864 807	-	-	42 122
Кызылординская	7 416 661	6 431 275	2 094 280	38 125	487 664
Мангистауская	4 142 718	3 037 712	-	-	53 666
Павлодарская	11 699 179	11 225 480	-	32 418	191 000
Северно-Казахстанская	7 953 444	8 190 375	1 671 684	13 842	2 590
Туркистанская	10 034 779	10 190 030	-	-	-

Улытау	646 475	670 758	-	-	-
Восточно-Казахстанская	10 872 437	10 724 047	-	-	20 310
город Астана	157 575 873	215 763 691	-	-	7 371 028
город Алматы	210 591 140	204 874 000	13 313	13 123 184	5 131 626
город Шымкент	36 950 372	33 403 532	903 871	148 000	1 804 011

Анализ состояния обеспеченности компьютерной и интерактивной техникой показывает (таблица 3, рисунок б), что, несмотря на наличие таковой, распределение неоднородное.

Таблица 3. Характеристика материально-технической базы вузов [14]

Регион	Количество студентов	Количество компьютеров, используемых в учебном процессе, имеющих доступ к Интернету, единиц	Интерактивное оборудование, комплектов
Республика Казахстан	592 694	78 710	6 975
Абай	20 023	2 085	583
Акмолинская	11 523	1 487	148
Актюбинская	23 532	3 815	468
Алматинская	8 169	680	6
Атырауская	10 588	964	60
Западно-Казахстанская	24 927	2 490	125
Жамбылская	18 658	613	238
Жетісу	4 246	1 100	98
Карагандинская	38 952	7 761	499
Костанайская	17 588	3 384	234
Кызылординская	15 388	2 050	205
Мангистауская	6 852	1 214	6
Павлодарская	14 504	1 580	106
Северо-Казахстанская	6 234	1 294	141
Туркестанская	10 787	1 888	144
Улытау	1 368	324	18
Восточно-Казахстанская	14 313	1 536	137

г.Астана	75 003	14 685	1 238
г.Алматы	186 633	24 068	2 087
г.Шымкент	83 406	5 692	434

Так, если в среднем по Казахстану на 7,5 студентов приходится один компьютер с доступом в интернет и у 50% вузов показатели хорошей обеспеченности (от 3,9 студентов на 1 компьютер в области Жетысу до 7,5 в Кызылординской области), то вторая половина вузов показывает более низкую обеспеченность – от 7,7 студентов на 1 компьютер в Акмолинской области до 14,7 в г.Шымкент. При этом особенно низкий показатель 30,4 студентов на 1 компьютер в Жамбылской области.

Несомненно, такие показатели на современном этапе развития цифровизации в обществе наводят на сомнения по готовности большинства вузов к использованию передовых методик, в том числе онлайн-обучения, применению технологий искусственного интеллекта в обучении и подготовке квалифицированных кадров.

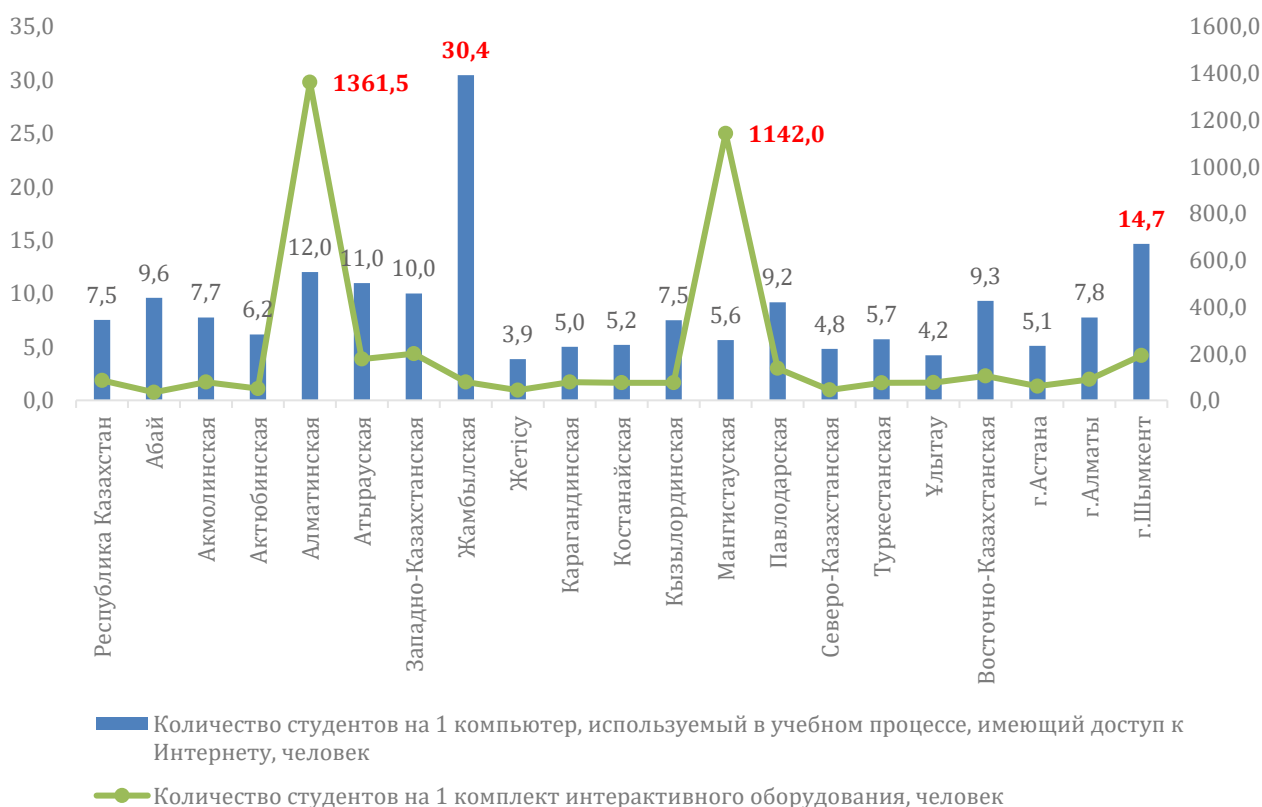

Рисунок 6. Соотношение количества студентов и компьютерной и интерактивной техники.
Примечание: составлено на основании данных [14].

Анализ современных трендов развития высшего образования предполагает активное использование искусственного интеллекта для сбора, анализа, оценивания данных, с выстраиванием рейтингов и прогнозов, а также использование новых подходов к оценке

сложных моделей организации процессов обучения. Это связано с тем, что качество высшего образования играло и играет ключевую роль в развитии общества. Процессы развития, изменения год за годом становятся все более сложными и быстрыми, что связано в первую очередь с развитием технологий.

Согласно Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на базе 20 университетов будут созданы центры академического превосходства и перезагрузка действующих научно-исследовательских институтов с выделением соответствующего финансирования. Это позволит обновить лабораторную базу вузов, привлекать зарубежных топ-менеджеров, ученых и т.д. [10].

Высшее образование и повышение качественных показателей высшего образования является актуальной проблемой во все времена. Образование является ядром общества страны. За сотни лет системы высшего образования изменились, чтобы соответствовать уровню цивилизации, объему человеческих знаний, новому ритму жизни и развитию информационных технологий. Многие методы оценивания качества высшего образования в развитых странах применялись очень эффективно и соответствовали многим высоким образовательным стандартам, таким, как ABET, QS — Quacquarelli Symonds, Times Higher Education, SARWU — Шанхайский академический рейтинг мировых университетов, для формирования которых активно используется искусственный интеллект, также анализ больших данных. Из традиционной модели образования мир пришел к онлайн-обучению с применением IoT.

Следует отметить, что существует исследование, которое касалось вопросов формирования рейтинговой системы для вузов Казахстана, в которую были включены такие показатели, как: доступность образования, качество финансовых, а также материальных и технических ресурсов, качество персонала, результаты деятельности организаций образования. Был сделан вывод, что использование комплексных интегральных показателей позволяет получать данные для анализа и формирования рейтинга вузов [13]. Однако на данном этапе развития высшего образования в Казахстане используются результаты большого количества рейтингов, которые сами по себе разрознены – они различаются как целями, так и перечнем факторов, применяемых для рейтинга. При этом у регулятора высшего образования недостаточно инструментов для управления системой в целом для обеспечения качества человеческого потенциала.

Но важно понять, что результаты таких рейтингов могут дать основу для формирования актуального, объективного перечня факторов, обеспечивающих качество высшего образования для принятия управленческих решений. Если они будут систематизированы, обработаны на единой платформе, то дадут возможность прогнозирования будущих сценариев развития системы в целом и каждого ее участника в отдельности.

Заключение

Таким образом, анализ развития сферы высшего образования в стране выявил уменьшение сети организаций высшего образования за счет сокращения сети

негосударственных учреждений, в том числе через пересмотр квалификационных требований при лицензировании образовательной деятельности вузов. Отсутствует положительная динамика роста контингента студентов – в последние годы он стабилен. Также наблюдается стабилизация в численности приема и выпуска в вузах при существующей динамике роста рождаемости в стране – это является показателем негативной тенденции оттока молодежи для обучения в другие страны. Повысилось среднее соотношение ППС и студентов в соответствии с нормативами 1:16. Существуют проблемы с материально-техническим обеспечением вузов, в частности, компьютерной техникой и интерактивным оборудованием.

Модернизация системы высшего образования должна быть сосредоточена на продолжении трансформации системы высшего образования к развитию академической свободы, повышению ответственности вузов за качество образования. Для предотвращения оттока талантливой молодежи необходимо обеспечить формирование исследовательской экосистемы вузов и повышение научного потенциала. Одним из путей может стать снижение или, возможно, отмена норматива соотношения количества студентов на 1 ППС, что позволит вузам формировать качественный ППС с предпосылками для развития и саморазвития профессорско-преподавательского состава и повышения качества высшего образования в целом. Хотя в случае отмены такого норматива, существует опасность снижения качества обучения в погоне за финансовой рентабельностью.

Несмотря на то, что в наличии имеются системы сбора статистической информации и методики оценивания качества высшего образования, однако все еще существует потребность в их пересмотре на предмет эффективности, удобства, прозрачности, адаптивности к новым условиям. Совершенствование системы высшего образования может проводиться путем исследования факторов, влияющих на качество высшего образования Казахстана, на что может оказать непосредственное влияние, например, анализ деятельности академического персонала, его релевантный опыт, активное участие в научных исследованиях и публикации в научных журналах, обеспечивающее актуальность учебных программ и высокий уровень знаний. Но вместе с тем, не исследуется в рейтингах, например, уровень текучести кадров, который может оказать негативное влияние. Необходим поиск факторов, которые, возможно, не явно, но воздействуют на востребованность и качество системы высшего образования страны – например, уровень средней заработной платы по сферам деятельности, наличие членов семьи с высшим образованием и др.

Имеющиеся традиционные подходы и инструменты оценки качества высшего образования не могут справиться с этой задачей в полной мере. Необходимо использовать современные технологии, основанные на анализе больших данных. Модели предиктивной аналитики/определения в условиях больших данных позволяют достаточно быстро и качественно обрабатывать, и систематизировать данные для получения более высокого институционального эффекта.

Обработку большого количества данных, поступающих в результате такого исследования, позволит сделать разработка решений в области цифровой аналитики

для управления высшим образованием, например, новой информационной системы аналитики данных в области высшего образования с использованием возможностей искусственного интеллекта. С помощью цифровой аналитики можно будет определить эффективные методы обучения и педагогические подходы в вузах, что включит изучение инновационных цифровых инструментов, платформ адаптивного обучения и персонализированных методов обучения, которые смогут улучшить вовлеченность студентов, понимание и сохранение знаний.

Решение этих задач может обеспечить повышение доступа к качественному высшему образованию, оказать благоприятное влияние на развитие образовательной отрасли и повышение качества высшего образования за счет повышения эффективности мониторинга полученных факторов и создание основ для повышения конкурентности человеческого капитала страны.

Благодарность, конфликт интересов

Статья подготовлена в рамках проекта BR21882434 «Системный подход к мониторингу, анализу и оценке качества высшего образования в Казахстане» программно-целевого финансирования МВОиН РК по научным и (или) научно-техническим программам на 2023-2025 годы.

Вклад авторов

Все авторы подтверждают соответствие своего авторства критериям и несут ответственность за все аспекты работы. Наибольший вклад распределен следующим образом: С.К. Искендилова - концепция и дизайн исследования, сбор, анализ и интерпретация результатов работы, написание текста, обобщение материалов исследования, оформление таблиц и рисунков, окончательное утверждение версии рукописи для публикации; С.Ж. Зейнолла - идея исследования, написание рукописи, интерпретация результатов, сбор и систематизация данных литературы, проведение литературного обзора, формулировка выводов исследования.

Список литературы

1. Ахметжанова С.Б., Тусупбеков М.Б., Тилеуберген Д.М. Высшее образование в Казахстане: проблемы и перспективы развития // Вестник КазЭУ.- 2016.- №5. - С.10-18.
2. Жумагулов Б.Т. Развитие высшего образования в Казахстане: реалии и перспективы // Федеральный справочник. Образование в России. - №8. – 2013. – С.291-294.
3. Ежегодная августовская конференция с участием главы государства Касым-Жомарта Токаева, 16.08.2019 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4981834-polnyu-tekst-vystupleniya-tokaeva-na.html> (дата обращения: 25.07.2023).
4. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан. г. Астана, 14 декабря 2012 года. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 25.07.2023).

5. Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 521. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000521> (дата обращения: 30.11.2023).
6. Tsiniidou M., Gerogiannis V., Fitsilis P. Evaluation of the factors that determine quality in higher education: An empirical study//Quality Assurance in Education.-2010.-18(3).-P.227-244, DOI: <https://doi.org/10.1108/09684881011058669>
7. Al-Amril A., Mathew P., Zubairi Z., Jani R. Optimal Standards to Measure the Quality of Higher Education Institutions in Oman: Stakeholders' Perception//SAGE Open July-September.- 2020.- P.1-11, DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244020947440>
8. Harvey L., Green D. Defining Quality, Assessment & Evaluation in Higher Education//1993.-18(9).- P.9-34. DOI: <https://doi.org/10.1080/0260293930180102>
9. Руководящие принципы для обеспечения качества в трансграничном высшем образовании. ЮНЕСКО//Париж.- 2006. -[Электрон. ресурс] - URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143349_rus (дата обращения: 15.01.2024).
10. Концепция развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248#z0> (дата обращения: 30.11.2023)
11. Национальный проект "Качественное образование "Образованная нация". Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726> (дата обращения: 25.07.2023).
12. Талайбекова А.Т., Алмакучуков К.М. Структура рынка образовательных услуг// Вестник КазЭУ.- 2016.-№5. - С.18-26.
13. Uvalieva I., Chettykbayev R., Utegenova A. and Toibayeva S. Mathematical basis and information system software for educational institutions ranking// 2015 9th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT).- Rostov on Don, Russia.-2015.- P. 486-490, DOI: <https://doi.org/10.1109/ICAICT.2015.7338607>
14. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/> (дата обращения: 30.11.2023).

С.Қ.Искендинова¹, С.Ж.Зейнолла²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару Академиясының Ақмола облысы бойынша филиалы, Көкшетау, Қазақстан

²Қазақстан-Неміс университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесін бағалау және оның сапасын басқару мәселелері

Аннотация. Қазіргі заманғы еңбек нарығы жоғары білім сапасын арттыруды, кәсіптік даярлықты, жоғары оқу орындарының түлегі алатын біліктіліктің жоғары деңгейін талап

етеді. Сондықтан қазіргі заман талаптарына жауап беретін адами капиталды қалыптастырудың негізгі құралы ретінде жоғары білім беру жүйесін бағалау ерекше маңызға ие. Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстанның жоғары оқу орындары қызметінің негізгі көрсеткіштерін бағалау және оның сапасын арттыруға бағытталған ұсынымдарды әзірлеу арқылы жоғары білім беру жүйесін дамытудың негізгі бағыттарын айқындау болып табылады. Мақалада Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінің негізгі көрсеткіштері талданады, ЖОО-лар санының серпіні, оқуға түсу, бітіру және студенттер саны, шетелдік студенттер арасындағы қазақстандық жоғары оқу орындарына деген сұраныс, сондай-ақ оқытушы-студент арақатынасы бағаланады. ЖОО-лардың табыстары мен шығыстарына және оқыту үшін компьютерлік және интерактивті жабдықтармен қамтамасыз ету талдау жүргізілді. Негізгі проблемалар айқындалып, жоғары білім сапасына тікелей және жанама түрде әсер ететін факторлардың тізбесін әзірлеу қажеттілігі негізге алынады.

Зерттеу жоғары білімді басқарудың қолданыстағы жүйесі алдында тұрған проблемалардың шешімін іздеуге бағытталған. Статистикалық ақпаратты жинау жүйелері мен жоғары білім беру сапасын бағалау әдістері барына қарамастан, оларды тиімді, ыңғайлы, ашық, жаңа жағдайларға бейімділік тұрғысынан қарастыру қажет. Аталған проблемаларды шешу жоғары сапалы жоғары білімге қолжетімділікті арттыруды қамтамасыз етуге, білім беру секторын дамытуға және жоғары білім сапасын арттыруға оң әсер ететін жаңа ақпараттық платформа құру арқылы шешу ұсынылады.

Түйін сөздер: бағалау, басқару, жоғары білім, дамыту, адами капитал

S.K. Iskendirolva¹, S.Zh. Zeinolla²

¹The Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan of Akmola Region, Kokshetau, Kazakhstan

²German-Kazakh University, Almaty, Kazakhstan

Assessment of the Higher Education System of Kazakhstan and Issues of Its Quality Management

Abstract. The modern labor market requires an improvement in the quality of higher education, professional training, and a higher level of qualifications obtained by university graduates. Therefore, the assessment of the higher education system as the main tool for the formation of human capital that meets the requirements of modern realities is of particular importance. The purpose of this study is to identify the main directions of development of the higher education system through the assessment of key performance indicators of higher education institutions in Kazakhstan and the development of recommendations aimed at improving its quality. The article analyzes the main indicators of the higher education system in Kazakhstan, assesses the dynamics of the number of universities, admission, graduation and the number of students, the demand for Kazakhstani universities among foreign students, as well as the teacher-student ratio. An analysis of the income and expenditure of universities and the provision of computer and interactive equipment for training is carried out. It highlights the main problems and substantiates the need to develop a list of factors that explicitly and implicitly affecting

the quality of higher education. The study is aimed at finding solutions to the problems faced by the current system of higher education management. Despite the fact that there are systems for collecting statistical information and methods for assessing the quality of higher education, there is still a need to revise them for efficiency, convenience, transparency, and adaptability to new conditions. The solution of these problems through the creation of a new information platform can ensure an increase in access to high-quality higher education, have a positive impact on the development of the educational sector and improve the quality of higher education.

Keywords: assessment, management, higher education, development, human capital

References

1. Ahmetzhanova S.B., Tusupbekov M.B., Tileubergen D.M. Vysshee obrazovanie v Kazahstane: problemy i perspektivy razvitiya [Higher Education in Kazakhstan: Problems and Prospects of Development] «Vestnik KazEU [Review of Kazakh economical university]». 5. 10-18(2016). [in Russian]
2. ZHumagulov B.T. Razvitie vysshego obrazovaniya v Kazahstane: realii i perspektivy [Development of Higher Education in Kazakhstan: Realities and Prospects] «Federal'nyj spravochnik. Obrazovanie v Rossii [Federal Directory. Education in Russia]». 8. 291-294(2013). [in Russian]
3. Ezhegodnaya avgustovskaya konferenciya s uchastiem glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva, [Annual August conference with the participation of President Kassym-Jomart Tokayev]. Available at: <https://www.zakon.kz/redaksiia-zakonkz/4981834-polnyy-tekst-vystupleniya-tokaeva-na.html> (accessed 25.07.2023)
4. Strategiya "Kazahstan-2050": novyj politicheskij kurs sostoyavshegosya gosudarstva. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan [Strategy "Kazahstan-2050": a new political course of the established state. Address of the President of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (accessed 25.07.2023)
5. Nacional'nyj plan razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda [National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025]. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26 fevralya 2021 goda № 521 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 26, 2021 No. 521]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000521> (accessed 30.11.2023)
6. Tsinidou M., Gerogiannis V., Fitsilis P. Evaluation of the factors that determine quality in higher education: An empirical study//Quality Assurance in Education, 18(3), 227-244 (2010), DOI: <https://doi.org/10.1108/09684881011058669>
7. Al-Amril A., Mathew P., Zubairi Z., Jani R. Optimal Standards to Measure the Quality of Higher Education Institutions in Oman: Stakeholders' Perception//SAGE Open July-September, 1-11 (2020), DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244020947440>
8. Harvey L., Green D. Defining Quality, Assessment & Evaluation in Higher Education, 18(9), 9-34(1993). DOI: <https://doi:10.1080/0260293930180102>
9. Rukovodyashchie principy dlya obespecheniya kachestva v transgranichnom vysshem obrazovanii. [Guidelines for Quality Assurance in Cross-Border Higher Education]. UNESCO, Paris. 2006. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143349_rus (accessed 15.01.2024)
10. Konceptsiya razvitiya vysshego obrazovaniya i nauki v Respublike Kazahstan na 2023–2029 gody [Concept for the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023–

2029], Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 28.03.2023. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248#z0> (accessed 30.11.2023)

11. Nacional'nyj proekt "Kachestvennoe obrazovanie "Obrazovannaya naciya". [National Project "Quality Education "Educated Nation"] Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan 12.10.2021, № 726. - Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726> (accessed 25.07.2023)

12. Talajbekova A.T., Almakuchukov K.M.. Struktura rynka obrazovatel'nyh uslug [Structure of the educational services market]. «Vestnik KazEU [Review of Kazakh economical university]». 5.18-26(2016). [in Russian]

13. Uvalieva I., Chettykbayev R., Utegenova A. and Toibayeva S. Mathematical basis and information system software for educational institutions ranking// 2015 9th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT).- Rostov on Don, Russia, 486-490 (2015), DOI: <https://doi.org/10.1109/ICAICT.2015.7338607>

14. Oficial'nyj sajt Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Official website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/> (accessed 30.11.2023)

Сведения об авторах:

Искендилова С.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару Академиясының Ақмола облысы бойынша филиалының профессоры, Абай к., 87, Көкшетау қ., Қазақстан.

Зейнолла С.Ж. – PhD докторы, жоба басшысы, Қазақстан-Неміс университеті, Пушкин к., 111, Алматы қ., Қазақстан.

Искендилова С.К. – кандидат экономических наук, профессор Филиала Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Акмолинской области, ул. Абая, 87, Кокшетау, Казахстан.

Зейнолла С.Ж. – доктор PhD, руководитель проекта, Казахстанско-Немецкий университет, ул.Пушкина, 111, г.Алматы, Казахстан.

Iskendirova S.K. – PhD in economics, Professor of The Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan of Akmola Region, 87 Abai str., Kokshetau, Kazakhstan.

Zeinolla S.Zh. – PhD in economics, project manager, German-Kazakh University, Pushkin str., 111, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.81.33

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-141-157>

The manager's digital competencies in education system: a systematic review

N. Kurmanov*¹, A. Bakirbekova², M. Adilbekuly³

^{1,3} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

(E-mail: Kurmanov_NA@enu.kz, aigul_bakirbek@mail.ru, merey.kz@mail.ru)

Abstract. This paper systematically reviews 34 WoS and Scopus studies, identifies and gives full detail of stakeholders, levels, models, educational technologies, and research prospects in formation and development of digital competencies of practitioners and future managers in education system. The six research questions put forward aim at data analysis. The results have shown that (a) pre-COVID-19 pandemic studies were of a more general, extensive nature; (b) during the COVID-19 pandemic and the post-COVID period, there has been an increase in scientific attention to formation of managers' digital competencies; (c) there is not enough research on issues related to development of digital competencies of future managers; (d) the analysis revealed an insufficient number of studies of such a significant digital competence as Safety; (e) DigComp structure is applicable as a universal basis for professional development of digital competencies of managers; (f) the analyzed papers lack detailed study of such important digital competencies as Information and Data Literacy, Safety, and Problem Solving; (g) analyzed articles lack detailed study of important technologies for the development of digital competencies of the DigCompOrg structure for current managers. A number of practical recommendations are given for the education system in forming and developing digital competencies of managers.

Keywords: digital technologies, digital competencies, digital skills, management, manager, education system, COVID-19.

Introduction

Managers of any level must be professionals in their fields since many factors occurring in a company depend on them. Accordingly, the manager must be both competent in management terms and have not only industry skills, but also possess digital competencies. Digital competencies are important for shaping managerial competence: the problem of possession of such competencies has become relevant in connection with the COVID-19 pandemic, which illustrated digitalization of key professional activity areas, especially managerial and educational ones. Furthermore, the digital model of economic relations defines new requirements for the training of future managers in education system. In this connection, education system plays a special role in the training of future managers and the development of digital competencies of practicing managers, while practical application of provisions and educational technologies of European programs DigComp 2.2 and DigCompOrg receives central importance.

This paper is devoted to understanding of processes of formation and development of digital competencies of managers in education system researchers used to approach at both the beginning of the COVID-19 pandemic and in the post-COVID period.

Theoretical Background

Digital Competencies of Managers in Education System

Rapidly changing conditions of both external and internal environment in the company determine new approaches to the process of managing system activities. Digital technology introduction rate and depth of changes in business processes in the company require the head to be able to make decisions in new conditions, which in turn implies presence of competencies other than the traditional manager's set of knowledge. The COVID-19 pandemic has shown that the process of developing and making managerial decisions is transformed following changes in economic realities, thereby challenging the capabilities of management functions in general and the abilities of individual managers to carry out the management process in particular (Kemer and Tekeli, 2022) [1].

In 2020, amidst the COVID-19 pandemic, educational institutions undergone a massive transition to a distance learning format that required accelerating the ongoing digital transformation. Recently, numerous attempts have been made to comprehend the impact of pandemic conditions on educational systems in different countries. The issues of forming and developing digital competencies of practitioners and future managers in education system have received particular importance and relevance. To name but a few, Obradović et al., 2018 investigate competencies of a project manager in the digital age [2]. Shet and Pereira, 2021 suggest management competencies for Industry 4.0 [3]. Sousa and Rocha, 2019 research skills for digital business in detail [4]. Prezioso and Margherita, 2021 study practices of applying organizational strategies in the development of digital skills of managers [5]. All these studies show that education system plays a key role in shaping and developing digital competencies of managers.

By now, various approaches to assessing digital competencies have been developed and tested, and multiple initiatives have been put forward. For instance, in order to identify the key

elements of digital competence and how to assess it, the European Commission has developed the Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.2 (Vuorikari et al., 2022) [6]. The European Framework for Digitally-Competent Educational Organizations DigCompOrg belongs to formalized practice-oriented models designed to study, support, and plan the work of educational organizations that use digital technologies (Kampylis et al., 2015) [7].

Let us take a closer look at educational factors affecting formation and development of digital competencies of managers.

Stakeholders and Levels in Formation and Development of Digital Competencies

Professional managerial competencies (Hard Skills) provided by the traditional system of training managers need substantial revision and improvements in terms of supplementing technical skills in software, ability to analyze information, formulate and address programming issues in conditions of risk and uncertainty of the external environment.

A manager's personal qualities in the context of business process transformation (Soft Skills) need to evolve in order to ensure leadership at all stages of development and decision-making, organization of teamwork, ability to operate in conditions of constantly increasing rate of change.

Formation of leadership and digital competencies of future managers lies in education system – as noted in many studies: Henderikx and Stoffers, 2022 [8]; Gfrerer et al., 2021 [9], Bencsik, 2020 [10]; Jakubik and Berazhny, 2017 [11]. Both amidst the COVID-19 pandemic and in the post-COVID period, there is an increase in the attention of scientists to formation and development of digital competencies in education system. Case in point, Gunathilaka et al., 2022 [12]; Ramos et al., 2021 [13]; Burlacu, 2020 [14] investigate how the work of school teachers has changed in new conditions. Marchisio et al., 2022 show the emerging specifics of distance education [15]. Iivari et al., 2020 explore the leap in acquisition of digital skills by schoolchildren during pandemic [16]. Babina et al., 2022 [17]; Portillo et al., 2020 study perception of education workers of their own digital competencies [18]. Gunathilaka et al., 2022 describe features of the force majeure transition to remote formats compared to standard online-study [12].

In information and knowledge society, where digital technologies are rapidly developing and penetrating deeply into life, discussion of digital competence of university students and teachers has currently become an acute topic. For instance, Mitrovic et al., 2023 are questioning the future project managers' readiness for the digital world [19]. Uzule and Kuzmina-Merlino, 2022 have developed a structure of digital competencies for business and management programs in higher education [20].

Using factor analysis, Navaridas-Nalda et al., 2020 show that one of the defining variables of a school's successful digital transformation is how useful digital educational resources are for school principals and to what extent they are able to be leaders of educational communities [21]. In the study of qualitative aspects of the influence of teachers on the development of ICT skills of students, Siddiq et al., 2016 demonstrate the importance of how much the teacher believes in importance of digital skills for the effectiveness and academic performance of students [22]. Babina et al., 2022 [17]; Pitsiavas and Vlachopoulos, 2015 [23] discuss in detail the issues of leadership style and behavior of school principals and show how these factors affect the effectiveness and trustworthiness of the headmaster perceived by teachers. Leithwood et al.,

2010 propose a model describing the mechanisms of influence of pedagogical leadership in school on academic performance [24].

A number of authors note the complexity and multilevel nature of the school's digital transformation process, e.g., Elkordy and Iovinelli, 2021 who note that a lack of understanding of the multilayered nature of both technologies and educational context, inadequate goal setting, and insufficient staff qualifications often call into question the success of technological changes in the school [25]. Yet we could not find any publications studying how systematically school principals perceive digital transformation, although they are largely responsible for the corresponding changes in educational institutions, as the study by Navaridas-Nalda et al., 2020 shows [21].

Literature analysis allows us to group all stakeholders in development of digital competencies into three educational levels: school, university, and firm.

Digital Competencies of the DigComp Model 2.2

There is a certain accumulated set of cases and tools created as part of the European DigComp program (The European Digital Competence Framework for European citizens). Vuorikari et al., 2022 provide the most detailed data on cases and tools [6]. We would like to note that the DigComp program is being constantly improved. The initial version, DigComp 1.0, and latest version, DigComp 2.2, can be found on the official website at <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>. According to DigComp version 2.2, there are five areas (spheres) of digital competencies: 1. Information and Data Literacy, 2. Communication and Collaboration, 3. Digital Content Creation, 4. Safety, and 5. Problem Solving.

This model proposes a detailed classification of digital competence, including five areas and 21 digital competencies. This model is used by 21 EU countries and gives recommendations to educate people.

DigCompOrg Structure Elements

A detailed analysis of schemes concerning which there is extensive experience of empirical practical application is an important stage in describing the changes that educational institutions go through in the course of digital renewal. Most certainly, the European DigCompOrg model pertains to such schemes.

The DigCompOrg model has been developed by European researchers and education experts. One of the tasks that developers set for themselves was to help educational organizations update educational process for the development of digital competencies through regular self-assessment of changes. Description of these competencies can use a set of citizen competencies in the digital era of DigComp 2.2. Subsequently, a set of competencies of DigCompEdu teachers has also been developed.

The DigCompOrg structure consists of seven interrelated key elements and fifteen sub-elements common to all education sectors. Each of these seven elements, which should be considered as parts of one whole, reflects different aspects of the complex process of integration and effective use of digital learning technologies. There is a multitude of descriptors for each of the DigCompOrg elements and sub-elements (Kampylis et al., 2015) [7].

Materials and Methods

Research Questions

To analyze formation of manager's digital competencies in education system, have set forward four research questions, as shown in Table 1.

Table 1. Research Topics and Questions (RQ) (Own Development)

Themes	Research Questions (RQ)	Possible Answers Based on Literature
Characteristics of published articles on formation of manager's digital competencies in education system	RQ1. How many studies Scopus and WoS have and what direction are they taking? RQ2. How are research keywords related?	Article IDs and links. Number of Scopus and WoS articles
Analysis of formation of manager's digital competencies in education system	RQ3. Who are the stakeholders in formation and development of digital competencies and at what educational level are they?	1. Managers 2. School Leaders, 3. Teachers, 4. Students. ----- 1. Firm, 2. School, 3. University (own development)
	RQ4. Which DigComp 2.2 model digital competencies of the stakeholders the analyzed articles study in detail?	1. Information and Data Literacy, 2. Communication and Collaboration, 3. Digital Content Creation, 4. Safety, 5. Problem Solving (DigComp 2.2)
	RQ5. What DigCompOrg structure elements among stakeholders the analyzed articles explore?	1. Leadership & Governance Practices, 2. Teaching and Learning Practices, 3. Professional Development, 4. Assessment Practices, 5. Content and Curricula, 6. Collaboration and Networking, 7. Infrastructure (DigCompOrg)
Compiled by the authors		

The Search Process

Research results have been given a systematic review and meta-analysis according to the PRISMA 2020 criteria.

Publications were searched across Web of Science and Scopus databases hereinafter referred to as databases.

The following keywords were used to search for data: Digital competence, Manager, Education. Table 2 shows the search strings.

Table 2. Search Strings Used in Databases

Web of Science (WoS)	Scopus
(TS=("Digital competence" AND (Manager) AND (Education)))	(TITLE-ABS-KEY ("Digital competence" AND Manager) AND (Education))
Compiled by the authors	

Inclusion and Exclusion Criteria

Search protocol and recommendations for the selection and evaluation of relevant studies were developed as follows:

Search resources: Scopus database and Web of Science database.

Categories and keywords: ("Digital competence"), ("Manager"), ("Education").

Inclusion criteria:

Document type: Article, Conference Paper, Conference Review, Book Chapter.

Publication Stage: Final.

Subject area: Education & Educational Research, Management, Social Sciences, Business, Management and Accounting, Decision Sciences.

Exclusion criteria: Duplicate.

Data selection and extraction process

Databases were searched for articles, then data was extracted. Further on, data was entered into the Excel database. As a result, 55 studies were found in databases, of which 14 in WoS and 41 in Scopus. Data extracted from each article included the author(s), publication title, abstract, keywords, database, publication year, and journal title.

Seven duplicate articles were identified and immediately excluded from the Excel database leaving us with 48 articles. After selection on inclusion criterion, a final total of 34 articles were selected for systematic review.

Results and Discussion

RQ1. How many studies Scopus and WoS have and what direction are they taking?

We have analyzed the journals and their publication years (Figure 1, Table A1 of the Appendix).

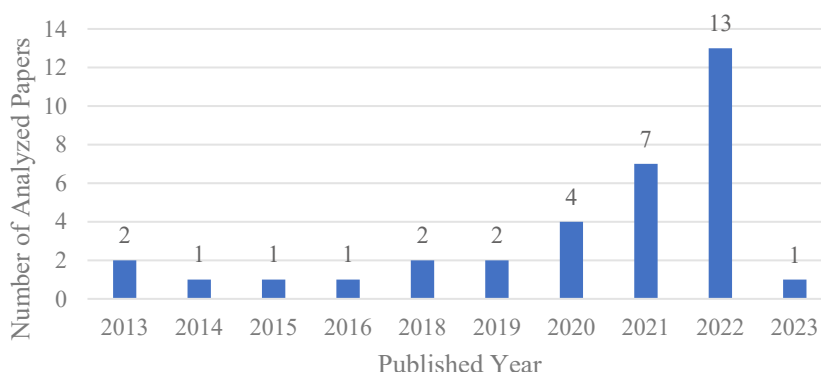

Figure 1 – Analyzed Papers by Year

Compiled by the authors

The analyzed articles have been published between 2013 and 2023. No publications on the topic of our research have been found in 2017. The largest number of 13 articles has been published in 2022 (Paper IDs: A4, A10, A12-A21, and A23), followed by 2021 with 7 articles (Paper IDs: A1, A2, A6, A22, A24, A25, and A27) and 2020 with 4 articles (Paper IDs: A3, A26, A28, and A29). No more than 2 articles per year have been published in the rest of analyzed periods. As of March 2023, a single article on the topic of our research has been found in both databases. The analysis also revealed 18 journal articles, 13 conference articles, and 3 book chapters.

The year-by-year analysis of publications allows us to conclude about the increasing attention of scientists in both COVID and post-COVID periods to research issues of formation of manager's digital competencies and identification of education's role in this process. We have also noticed that pre-pandemic studies were of a more general and extensive nature. Case in point, before COVID-19, researchers would mainly focus on identifying common core professional functions and digital competencies corresponding to the knowledge society, studying both formal and non-formal education as an effective way to improve electronic didactic and digital competencies, studying digital competencies throughout life, the use of modern information systems (Pitsiavas and Vlachopoulos, 2015 [23]) and the use of open educational resources for everyday IT support and educational process improvement, the ratio of digital competencies demanded by companies and offered by training centers. Since 2020, the key focus in many studies has narrowed down to issues of formation and development of managers' digital competencies in the context of COVID-19 pandemic. For instance, examine in detail the curricula of continuing additional education at universities during COVID-19; Ramos et al., 2021 [13] focus on studying issues of organizing remote learning and teaching in educational institutions during COVID-19, creating more exact structure of digital competencies for students of university business and Management programs (Uzule and Kuzmina-Merlino, 2022) [20]. Gunathilaka et al., 2022 [12] explore and determine application of digital competencies of teaching staff in pandemic's stressful conditions.

For our study, it was important to find the most cited articles related to formation and development of digital competencies of managers in education system, as shown in Table 3.

Table 3. Journals and Citations of Analyzed Articles

Journal Name	ID Articles	Citations
International Journal of Computer Integrated Manufacturing	A27	16
Revista Venezolana de Gerencia	A24	11
E-Learning, E-Education, and Online Training: First International Conference (eLEOT)	A33	11

Industrial and Commercial Training	A31	8
Baltic Journal of Economic Studies	A9	6
Ried-Revista Iberoamericana De Educación a Distancia	A1	5
2018 IEEE 18th International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT)	A32	5
Compiled by the authors		

Table 3 shows that the article with the most citations (16) was published in International Journal of Computer Integrated Manufacturing. The title is “Prepared for Work in Industry 4.0? Modeling the Target Activity System and Five Dimensions of Worker Readiness.” In this study, on a basis of two-stage comprehensive review of 135 publications, the authors build a model of employee readiness for the requirements of Industry 4.0. This is followed by two articles with 11 citations. The article “Digital Competencies in Managers and Isolated Teachers in the Context of Remote Education in 2020” published in Revista Venezolana de Gerencia by Holguin-Alvarez et al, 2021, analyzes digital competencies in remote learning of 280 managers and teachers. They conclude that teachers have developed a higher level of digital competencies than managers, which emphasizes a higher level of communication and collaboration skills, as well as creation of digital resources. Another article, “A Qualitative Exploration of the EU Digital Competence (DIGCOMP) Framework: A Case Study Within Healthcare Education” published at the conference E-Learning, E-Education, and Online Training: First International Conference (eLEOT) by Evangelinos and Holley, 2014, makes a conclusion that the DigComp structure is applicable as a universal basis for the professional development of digital competencies of managers. The article “Assessing the Relevance of Digital Competencies on Business Graduates’ Suitability for a Job,” which was published in Industrial and Commercial Training has 8 citations. The article titled “Evolution of Professional Competencies of Accountants of Small Enterprises in the Digital Economy of Ukraine,” published in Baltic Journal of Economic Studies has been cited 6 times. Two articles have 5 citations: “Validation of a Platform for Formative Assessment of Teacher Digital Competence in Times of COVID-19” published in Ried-Revista Iberoamericana De Educación a Distancia and “Mass Customization and Paperless Assembly in the Learning Factory for Cyber-Physical-Production Systems: Learning Module ‘From Paperbased to Paperless Assembly’,” published at 2018 IEEE 18th International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT).

RQ2. How are research keywords related?

The study analyzes keywords in the articles under review, as shown in Figure 2. For this purpose, we used VOSviewer, a software for building and visualizing bibliometric networks.

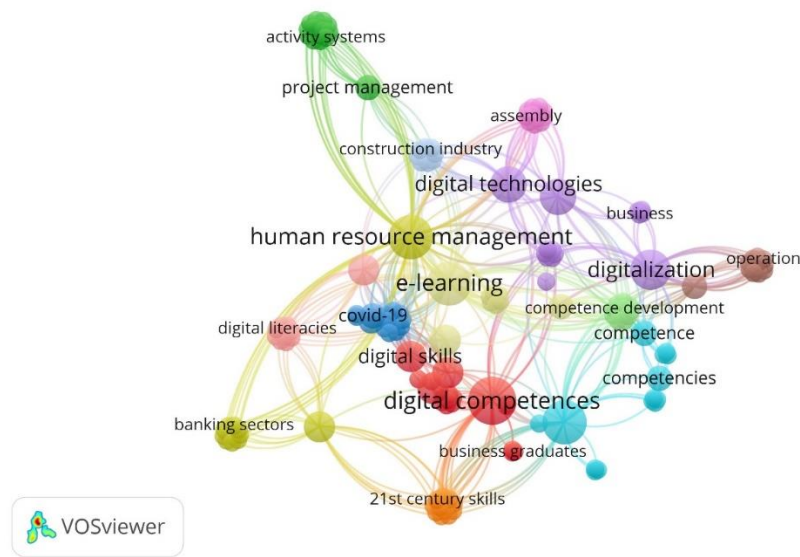

Figure 2 - Research Keywords and Their Relationship

Compiled by the authors

Results of the program analysis of articles found let us identify the following six large clusters: red, green, blue, purple, yellow, and teal. Red (business graduates, business studies, communication, digital skills, education, educational assessment, epidemic, future project managers, information and communication, management training, professional skills, remote education, teacher digital competence, teacher training, universities) we like to conventionally call Digital Competencies; green (activity systems, cross-disciplinary, decision making, embedded systems, human-machine, Industry 4.0, organizational, resource managers, worker competence) is Project Management; blue (covid-19, digital, digital devices, distance learning, education computing, employment, future skills, information use, online education, online teaching, security and defense, stress, students, teachers) is formed by keywords that allow articles to be classified as Digital Education; a group of terms colored yellow (banking sector, basic digital competence, breaking, case study approach, information infrastructure, knowledge infrastructure, knowledge management, semi structured interviews) is designated as Human Resource Management; we conditionally titled keywords from the purple cluster (business, business activities, change, communications activities, continuing education, digital technologies, digitalization, IT-professionals, knowledge society, manufacturing companies, product service, social media) Managers; and teal (collaborative leaning, competence, framework, profile of digital competence, quality education, skills, teachers effectiveness, teacher quality, teaching role, virtual environments) combines research on education issues.

Visualization like this clearly demonstrates that, generally, results of research of formation of digital competencies of future managers at the school level were least actively published.

RQ3. Who are the stakeholders in formation and development of digital competencies and at what educational level are they?

Using Excel, we grouped all studies into three educational levels: school, university, and firm (Figure 3).

Figure 3 show that the largest number of analyzed articles were devoted to research of formation and development of digital competencies at the university level (18 articles) where main stakeholders are teachers (11 articles) and students (6 articles). Only 1 article explores the issue of forming and developing digital competencies among university administrators. The bulk of the research has been published since 2019.

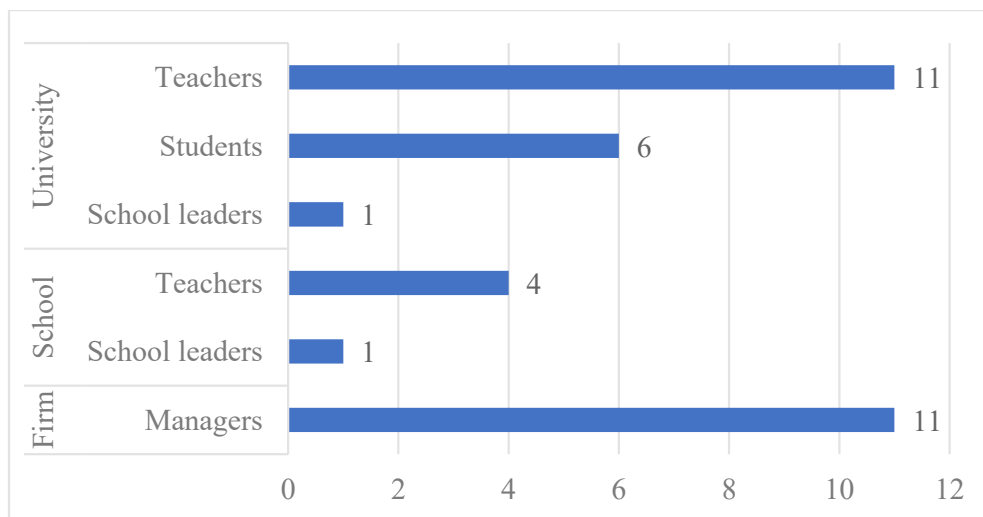

Figure 3 - Stakeholders and Educational Levels in Formation and Development of Digital Competencies
Compiled by the authors

The following is the firm level at which managers themselves are identified as the main stakeholders in studies under review. 11 articles explore formation and development of digital competencies of managers at the firm level. The dynamics by years indicates an increase in research in this area, especially in the post-COVID period.

Interesting are the results of the analysis conducted at the school level, where the main stakeholders in forming and developing digital competencies are the school administrators (4 articles) and teachers (1 article). Case in point, Pitsiavas and Vlachopoulos, 2015 [23] analyze opinions, perceptions, and attitudes of school leaders to the use of ICT in Greek primary education, as well as to the use of information systems in the management of school units. The COVID-19 pandemic and the post-COVID period have seen an increase in the researcher attention to formation and development of digital competencies of school teachers. To name a few, Gunathilaka et al., 2022 [12]; Ramos et al., 2022 [13]; Burlacu, 2020 [14] focus on the issues of digital literacy of teachers, their mental well-being and the effectiveness of remote teaching and learning.

RQ4. Which DigComp 2.2 model digital competencies of the stakeholders the analyzed articles study in detail?

Figure 4 shows data on identified DigComp 2.2 model digital competencies among four stakeholders: managers, heads of educational institutions, teachers, and students.

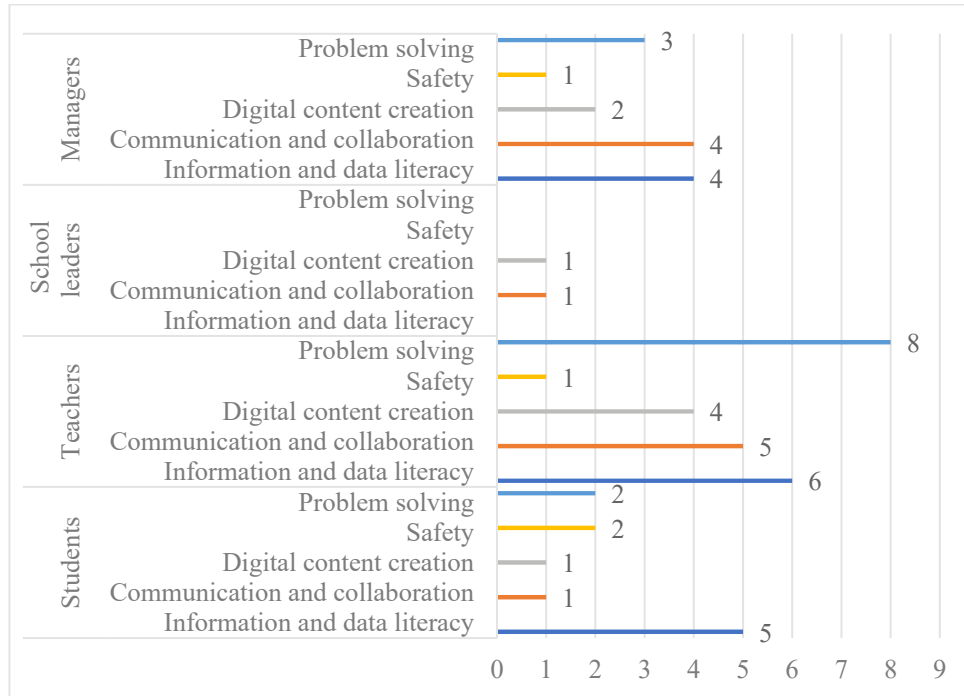

Figure 4 - Stakeholders and Digital Competencies of the DigComp 2.2 Model
Compiled by the authors

The analysis showed the importance for managers to develop the following digital competencies: Information and Data Literacy (Paper IDs: A23, A25, A26, and A32), Communication and Collaboration (Paper IDs: A16, A19, A27, and A31), Problem Solving (Paper IDs: A15, A28, and A31), Digital Content Creation (Paper IDs: A9, A31), and Safety (Paper ID: A31).

Communication and Collaboration (Paper ID: A18) and Digital Content Creation (Paper ID: A11) are significant digital competencies for the heads of educational institutions. It is noteworthy that such important digital competencies for the activities of directors of educational institutions as Information and Data Literacy, Safety, and Problem Solving do not receive detailed research in articles under review.

Teachers in educational organizations need to form and develop such digital competencies as Problem Solving (Paper IDs: A1, A6, A8, A13, A14, A17, A20, and A24), Information and Data Literacy (Paper IDs: A1, A3, A7, A10, A13, and A34), Communication and Collaboration (Paper IDs: A5, A7, A8, A13, and A24), Digital Content Creation (Paper IDs: A2, A5, A13, and A17), and Safety (Paper ID: A13).

For students (future managers), studies under review gave the most detailed analysis for the following: Information and Data Literacy (Paper IDs: A12, A21, A22, A29, and A33), Problem

Solving (Paper IDs: A21, A33), Safety (Paper IDs: A12, A21), and Digital Content Creation (Paper ID: A21).

RQ5. What DigCompOrg structure elements among stakeholders the analyzed articles explore?

The analysis of the articles has shown that in the development of digital competencies for managers, the most effective technology of digital development is Professional Development (11 articles, Paper IDs: A9, A15, A16, A19, A23, A25, A26, A27, A28, A31, and A32).

The analysis of the articles has also shown that only two digital education technologies will be used to develop digital competencies of heads of educational institutions: Leadership & Governance Practices (Paper ID: A11) and Professional Development (Paper ID: A18). It should be noted that articles under review do not study in detail such important technologies for the development of digital competencies as Assessment Practices, Teaching and Learning Practices, Content and Curricula, Collaboration and Networking, and Infrastructure.

The results of the analysis have shown the use of various technologies in the development of digital competencies of teachers. To name a few, the following technologies of digital development of teachers are mentioned most often: Teaching and Learning Practices (Paper IDs: A1, A17, A10, A34, and A5), Professional Development (Paper IDs: A10, A13, A14, and A24), Collaboration and Networking (Paper IDs: A7, A8), Infrastructure (Paper IDs: A4, A6), Content and Curricula (Paper ID: A2), and Leadership & Governance Practices (Paper ID: A3).

For university students (future managers), the most characteristic digital development technologies are as follows: Teaching and Learning Practices (Paper IDs: A21, A29, and A30), Professional Development (Paper ID: A33), Content and Curricula (Paper ID: A22), and Assessment Practices (Paper ID: A12).

Conclusion

This research is devoted to formation and development of digital competencies of managers in education system. A systematic research review has shown that (a) pre-COVID-19 studies were of a more general, extensive nature. After 2020, many studies have shifted towards narrower issues of forming digital competencies of managers in the context of the pandemic; (b) during the pandemic and the post-COVID period, there has been an increase in scientific attention to forming and developing digital competencies of school teachers; (c) literature focuses mainly on studying digital competencies of teachers at educational institutions and practicing managers. However, there is very little research on issues related to forming and developing digital competencies of future managers at school; (d) the analysis has revealed an insufficient number of studies of such a significant digital competence as Safety. For heads of educational institutions, there are gaps in research in the study of such digital competencies as Problem Solving, Safety, and Information and Data Literacy; (e) teachers show approximately the same level of digital competencies as students do, although more developed one than that of managers and school principals; (f) the DigComp structure is applicable as a universal basis for the professional development of digital competencies of managers, school principals, teachers, and students; (g) articles under review have shown an interesting trend of not exploring in detail that such important digital competencies in the activities of directors of educational

organizations as Information and Data Literacy, Safety, and Problem Solving; (h) important technologies for the development of digital competencies for existing managers and directors of educational institutions such as Assessment Practices, Teaching and Learning Practices, Content and Curricula, Collaboration and Networking, and Infrastructure are not studied in detail in articles under review.

As practical recommendations for the education system in forming and developing digital competencies of managers, we would like to suggest the following: (1) A combination of formal and informal learning, (2) Introduction of additional education in improving digital competencies of managers, and (3) Adaptation of educational technologies to modern challenges of digitalization.

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19680043 - Digital Inequality of Kazakhstan's Regions: Assessment and Ways to Overcome)

References

1. Kemer E., Kırıcı Tekeli E. The mediating role of trait anxiety in the impact of digital competence perception on job insecurity: an application for hotel managers, *Management Research Review*, 46(6), 914-930 (2022).
2. Obradović V., Montenegro A., Bjelica D. Digital era and project manager's competencies, *European Project Management Journal*, 8(1), 4-9 (2018).
3. Shet S. V., Pereira, V. Proposed managerial competencies for Industry 4.0–Implications for social sustainability, *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 21080 (2021).
4. Sousa M. J., Rocha Á. Skills for disruptive digital business, *Journal of Business Research*, 94, 257-263, (2019).
5. Prezioso G., Margherita E. G. Exploring Organizational Strategies for Development of Digital Skills: A Case Study. In *The Big Data-Driven Digital Economy: Artificial and Computational Intelligence*. Cham: Springer International Publishing, 243-259 (2021).
6. Vuorikari R., Kluzer S. Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens, EUR 31006 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022.
7. Kampylis P., Punie Y. Devine J. Promoting Effective Digital-Age Learning - A European Framework for Digitally-Competent Educational Organisations; EUR 27599 EN, 2015.
8. Henderikx M., Stoffers J., An exploratory literature study into digital transformation and leadership: Toward future-proof middle managers, *Sustainability*, 14(2), 687, (2022).
9. Gfrerer A. E., Rademacher L., Dobler S. Digital needs diversity: Innovation and digital leadership from a female managers' perspective. In *Digitalization: Approaches, Case Studies, and Tools for Strategy, Transformation and Implementation*. Cham: Springer International Publishing, 335-349, (2021).
10. Bencsik A. Challenges of management in the digital economy, *International Journal of Technology*, 11(6), 1275-1285, (2020).
11. Jakubik M., Berazhny I. Rethinking Leadership and It's Practices in the Digital Era. In *Managing the Global Economy. Proceedings of the Management International Conference, Monastier di Treviso, Italy, 24–27 May, 2017*. University of Primorska Press, 2017.
12. Gunathilaka C., Wickramasinghe R. S., Jais M. COVID-19 and the Adaptive Role of Educators:

The Impact of Digital Literacy and Psychological Well-Being on Education—A PLS-SEM Approach, *International Journal of Educational Reform*, 31(4), 397-421, (2022).

13. Ramos L. H., Inga L. A. T., Anzueto A. M. A., Diaz S. S. Remote education and teaching performance in educational institutions of Huancavelica in times of COVID-19, *Apuntes Universitarios*, 11(3), 45-59, (2021).

14. Burlacu N. Applied Digital Competences in the Innovative Didactic Methods: an overview study. In *Conferința Națională de Învățământ Virtual CNIV 2020 Online. Ediția a XVIII-a, 31 octombrie 2020, Suceava. Suceava, România: Editura Universității din București*, 166-172, (2020).

15. Marchisio M., Roman F., Sacchet M., Spinello E., Linko N., Malgorzata G., Cristian-Emil M. Teachers' digital competences before and during the COVID-19 pandemic for the improvement of security and defence higher education. In *16th International Conference e-Learning, EL 2022-Held at the 16th Multi-Conference on Computer Science and Information Systems, MCCSIS 2022: IADIS*, 68-75, (2022).

16. Iivari N., Sharma S., Ventä-Olkkonen L. Digital transformation of everyday life – How COVID-19 pandemic transformed the basic education of the young generation and why information management research should care?, *International Journal of Information Management*, 55, 102183, (2020).

17. Babina O. I., Ermolovich E. V., Bekuzarova N. V. Model of digital competence of university library staff, *Journal of Siberian Federal University Humanities & Social Sciences*, 15(9), 1368–1377, (2022).

18. Portillo J., Garay U., Tejada E., Bilbao N. Self-perception of the digital competence of educators during the COVID-19 pandemic: A cross-analysis of different educational stages, *Sustainability (Switzerland)*, 12(23), 10128, (2020).

19. Mitrović Z., Bjelica D., Borozan T. Are Future Project Managers Ready for a Digitalized World? In: *Mihić, M., Jednak, S., Savić, G. (eds) Sustainable Business Management and Digital Transformation: Challenges and Opportunities in the Post-COVID Era. SymOrg 2022, Lecture Notes in Networks and Systems, Springer, Cham*, 562, 525-543, (2023).

20. Uzule K., Kuzmina-Merlino I., Framework of Digital Competences for Business and Management Programs in Higher Education. In *Reliability and Statistics in Transportation and Communication: Selected Papers from the 21st International Multidisciplinary Conference on Reliability and Statistics in Transportation and Communication, RelStat2021, 14-15 October 2021, Riga, Latvia Cham: Springer International Publishing*, 435-447, (2022).

21. Navaridas-Nalda F., Clavel-San Emeterio M., Fernández-Ortiz R., Arias-Oliva M. The strategic influence of school principal leadership in the digital transformation of schools, *Computers in Human Behavior*, 112, 106481, (2020).

22. Siddiq F., Scherer R., Tondeur J. Teachers' emphasis on developing students' digital information and communication skills (TEDDICS): A new construct in 21st century education, *Computers & Education*, 92–93, 1–14, (2016).

23. Pitsiavas D., Vlachopoulos D. The perceptions of the school leaders of the use of ICT in school management: a case study in Greek public primary education. In *7th International Conference on Education and New Learning Technologies, EDULEARN15 Proceedings, 6-8 July, 2015, Barcelona, Spain: IATED*, 8046-8054, (2015).

24. Leithwood K. A., Patten S., Jantzi D. Testing a conception of how school leadership influences student learning, *Educational Administration Quarterly*, 46, 671–706, (2010).

25. Elkordy A., Iovinelli J. Competencies, Culture, and Change: A Model for Digital Transformation in K-12 Educational Contexts, *Ifenthaler D., Hofhues S., Egloffstein M., Helbig C. (eds) Digital Transformation of Learning Organizations. Springer, Cham*, 2021.

Н.А. Курманов¹, А.М. Бакирбекова², М.Әділбекұлы¹

¹*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана Казахстан*

²*Атырауский университет им. Х. Досмухамедова*

Цифровые компетенции менеджера в системе образования: систематический обзор

Аннотация. В статье проведен систематический обзор и мета-анализ 34 исследований из баз данных WoS и Scopus, который позволил определить и более подробно исследовать заинтересованных сторон, уровни, модели, образовательные технологии и перспективы в исследованиях в формировании и развитии цифровых компетенций практикующих и будущих менеджеров в системе образования. Шесть поставленных исследовательских вопросов были направлены на анализ данных. Результаты показали, (а) исследования до пандемии COVID-19 носили более общий, обширный характер; (б) во время пандемии COVID-19 и постковидный период наблюдается повышение внимание исследователей к вопросам формирования и развития цифровых компетенций менеджеров; (в) в литературе мало исследуются вопросы, связанные с формированием и развитием цифровых компетенций будущих менеджеров в системе образования; (г) проведенный анализ выявил недостаточное количество исследований такой значимой цифровой компетенции как Безопасность; (д) структура DigComp применима в качестве универсальной основы для профессионального развития цифровых компетенций менеджеров; (е) важные цифровые компетенции как Информационная грамотность, Безопасность, Решение проблем в проанализированных статьях подробно не исследуются; (з) важные технологии развития цифровых компетенций структуры DigCompOrg для действующих менеджеров в проанализированных статьях подробно не исследуются. Дается ряд практических рекомендаций для системы образования в формировании и развитии цифровых компетенций менеджеров.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровые компетенции, цифровые навыки, менеджмент, менеджер, система образования, COVID-19.

Н.А. Курманов¹, А.М. Бакирбекова², М.Әділбекұлы¹

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана Қазақстан*

²*Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті*

Білім беру жүйесіндегі менеджерлердің цифрлық құзыреттері: жүйелі шолу

Андатпа. Мақалада WoS және Scopus дерекқорларындағы 34 зерттеуге жүйелі шолу және мета-талдау жүргізіліп, бұл мүдделі тараптарды, деңгейлерді, модельдерді, білім беру технологияларын және білім беру жүйесіндегі тәжірибелі және болашақ менеджерлердің цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастыру мен дамытуды зерттеулердегі перспективаларды анықтауға және егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік берді. Қойылған алты зерттеу сұрағы деректерді талдауға бағытталған. Нәтижелер көрсеткендей, (а) COVID-19 пандемиясына дейінгі

зерттеулер жалпы және ауқымды екенін көрсетті. 2020 жылдан бастап көптеген зерттеулердің негізгі бағыттары COVID-19 пандемиясы жағдайында менеджерлердің цифрлық құзыреттілігін қалыптастырудың тар мәселелері болды; (ә) COVID-19 пандемиясы және ковидтен кейінгі кезеңде зерттеушілердің менеджерлердің цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастыру және дамыту мәселелеріне назар аударуының артуы байқалады; (б) әдебиетте білім беру жүйесіндегі болашақ менеджерлердің цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастыру мен дамытуға байланысты мәселелер аз зерттеледі; (в) жүргізілген талдау қауіпсіздік сияқты маңызды цифрлық цифрлық құзыретті зерттеулердің жеткіліксіз санын анықтады; (г) DigComp құрылымы менеджерлердің цифрлық құзыреттіліктерін кәсіби дамытудың әмбебап негізі ретінде қолданылады; (д) ақпараттық сауаттылық, қауіпсіздік, мәселелерді шешу сияқты маңызды цифрлық құзыреттердің егжей-тегжейлі зерттелмегендігі қызықты үрдіс анықталды; (е) қолданыстағы менеджерлер үшін DigCompOrg құрылымының цифрлық құзыреттерін дамытудың маңызды технологиялары талданған мақалаларда егжей-тегжейлі зерттелмеген. Менеджерлердің цифрлық құзыреттіліктерін қалыптастыру мен дамытуда білім беру жүйесіне арналған бірқатар практикалық ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: цифрлық технологиялар, цифрлық құзыреттер, цифрлық дағдылар, менеджмент, менеджер, білім беру жүйесі, COVID-19.

Сведения об авторах :

Курманов Нурлан Айдилдаевич – основной автор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Менеджмент кафедрасының профессор-зерттеуші, PhD, профессор, Қажымұқан көш., 11, Астана, Қазақстан.

Бакирбекова Айгуль Макулбековна – э.ғ.к., доцент, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің ғылым департаментінің директоры, Студенттер даңғылы, 1, Атырау, Қазақстан.

Әділбекұлы Мерей – «Инновациялық менеджмент» білім беру бағдарламасының PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш., 11, Астана, Қазақстан.

Курманов Нурлан Айдилдаевич – основной автор, PhD, профессор, профессор-исследователь кафедры «Менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул.Кажымукана,11, Астана, Казахстан.

Бакирбекова Айгуль Макулбековна – к.э.н., ассоциированный профессор, директор департамента науки Атырауского университета им. Х. Досмухамедова, пр. Студенческий, 1, Атырау, Казахстан.

Әділбекұлы Мерей – PhD докторант образовательной программы «Инновационный менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул.Кажымукана,11, Астана, Казахстан.

Nurlan Kurmanov – the main author, PhD, professor, Management Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11, Kazhymukan str., Astana, Kazakhstan.

Aigul Bakirbekova – candidate of economics, associate professor, Director of the Department of Science, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 1, Student Ave., Atyrau, Kazakhstan.

Merey Adilbekuly – PhD student of the educational program "Innovation management", L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11, Kazhymukan str., Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI: 82.13.00

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-158-168>

Selected aspects of the correlation between indicators used in public administration in the field of human capital formation

A.K. Abdullakhanov*¹, G.N. Sansyzbaeva²

Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

(E-mail: ¹a.kazhymuratuly@gmail.com, ²gns1981@mai.ru)

Abstract. The role of human capital in the global economy is increasing. The education system makes an important contribution to the formation of human capital. One aspect of the education system that is gaining prominence is additional education for children. This is becoming an increasingly important factor in fostering harmonious human development and the full realization of human potential. In the sphere of state and local administration in the field of education, such indicative indicators as the enrollment of children in additional education and the average score on the Unified National Test are used. We believe that there is a certain correlation between these indicators. The purpose of our study is to test this hypothesis and find out whether there is a correlation between these indicators. If such an influence is discovered, this will make it possible to adjust educational policy in the field of additional education for children, which, in turn, will help to increase the average score on the unified national testing.

The results of the study allow us to conclude that in some regions of Kazakhstan there is a direct, strong correlation between indicators of the level of enrollment of children in additional education and indicators of the average score on the unified national testing. These data update further in-depth study of certain aspects of additional education for children.

Keywords: human capital, education, public administration, enrollment of children in additional education, average score of the unified national test, correlation, human potential.

Introduction

In the modern world, the importance of education in the formation of human capital is increasingly recognized [1]. There is competition for talent; it is no coincidence that such a formulation as “talent management” appeared [2]. The quality of human capital largely depends on investments in education, where the most important entity is the state, which plays the role of a mechanism for meeting social needs, and, at the same time, public administration involves the optimal use of available resources [3].

The formation of human capital begins in childhood, while the Heckman curve [4] shows that investments from early childhood are much more effective than all subsequent programs at a later time [5].

The relevance of problems related to education can be judged by the actions that are being taken in the international arena to improve the level of education in the world. Thus, at the World Education Forum under the auspices of UNESCO, the Education 2030 agenda, the Incheon Declaration and Framework for Action to implement Sustainable Development Goal 4 - ensuring inclusive and equitable quality education and promoting lifelong learning opportunities for everyone. UNESCO and its partners have been tasked with guiding and coordinating the implementation of the Education 2030 Agenda to ensure inclusive, equitable, quality education around the world.

In the analysis of the current situation, according to the Concept of Kazakhstan entering the 30 most developed states of the world, key trends, tendencies and challenges have been identified. And on their basis, a vision of Kazakhstan by 2050 was formed. According to this Concept, when determining the strategic directions for the long-term development of Kazakhstan, one should form one’s own individual model of success. And the first among the strategic directions is the development of human potential, which involves meeting the basic needs of a person in high-quality and accessible education, organizing opportunities for his creative self-realization, etc. This Concept for the development of education assumes the following measures:

- a modern and effective mechanism for the development of children from an early age will be formed;
- educational policy and school education will be modernized;
- the mechanism for managing education will be improved, as well as its financial support.

The development of the education system in Kazakhstan has developed in such a way that it is based on compulsory secondary education, but along with compulsory secondary education in the education system, there is such a subsystem as additional education for children. Additional education of children (hereinafter referred to as “AEC”) acts as a process of education and training carried out for the purposes of moral, intellectual, cultural, and physical development, designed to satisfy diverse needs and create conditions for the development of the individual, his self-determination and creativity, the disclosure of abilities, social adaptation, the formation of civic consciousness, general culture, a healthy lifestyle, and the organization of meaningful leisure. Providing additional education in different countries is organized differently; for example, in Kazakhstan, providing additional education and approving the state educational order for additional education fall within the competence of local executive bodies (akimats).

In the analysis of the current situation, considered in the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2025, inequality in access to education was noted, which is enhanced by unequal access to additional education. It is noted that the role of additional education in the modern world is increasing, and about 70% of learning in the lives of young people is carried out through non-formal education. In most OECD countries and 14 OECD partner countries, students who participate in more extracurricular science activities have better PISA scores than students who participate in fewer science activities. One of the factors influencing the availability of additional education is that additional education for schoolchildren is mainly provided on a paid basis. Only 22.5% of children attend out-of-school additional education institutions without paying. Therefore, it is advisable to develop per capita financial support for additional education. Overall, comprehensive measures should be taken to reduce disparities in the quality of and access to education at all levels.

Education in the AEC system is more varied than the lesson system at school, and this provides AEC education with more opportunities to implement an individually differentiated approach for each child [6]. Classes in the AEC system are not compulsory, but at the child's choice, the child has the right to choose what to do, in contrast to the compulsory school curriculum, and this, among other things, reveals the individualization of AEC. Such individualization allows the child to find exactly the type of activity for which he has the ability and where he is able to achieve more successful results. This further helps the child with career guidance and their choice of specialization.

The study of the problems of AEC occupies a very modest position against the background of how much attention is paid to issues of general education. Nevertheless, reports from international organizations and think tanks highlight the potential of AEC [7, 8]. It should be noted that the important role of AEC is also evidenced by the fact that in many countries, government authorities are pursuing policies to expand the coverage of AEC [9].

Scientific articles in recent years regarding AEC note the following:

- AEC supports children's positive social and behavioral trajectories [10];
- AEC promotes children's social-emotional development, self-identity, positive attitudes, and trust. [11];
- some AEC activities have a positive impact on academic performance [12];
- society and the state are interested in the possibilities of AEC since it can significantly complement, expand, and improve what happens at school, promote vocational guidance, pre-vocational training, talent identification, etc. [13, 14].

In modern conditions of global competition, it is extremely important for the domestic economy to determine the capabilities of children in order to promptly assist them in specialization based on their abilities. Currently, in educational programs, starting from the middle grades of school, there is a launch of the process of specialization, so, already from grades 7-8, specialized classes and schools of physics and mathematics, chemical and biological directions, physical education and sports directions, etc. are functioning. Specialization is intensifying in higher educational institutions, where there are already specialized universities, faculties, and individual specialties.

It is understood that when choosing a specialty, in addition to other factors, the child at least takes into account what he is good at and what he is passionate about, that is, the type of activity

for which he has certain abilities. Due to the fact that in each specific type of activity, the results of different people's activities can vary significantly, when choosing a specialization, it is worth considering whether a person has the ability for this or that type of activity or not. And one of the indicators that a child has abilities can be the child's successful results at various events, competitions, contests, shows, etc. In this sense, the results of a unified national test can serve as one of the ways to evaluate and select children. Unified National Testing (hereinafter referred to as "UNT") is one of the forms of qualifying exams for admission to a higher education institution in Kazakhstan. The higher an applicant's UNT score, the better his results and the higher his chances of entering a higher education institution. Upon admission to a higher educational institution, children take the UNT in accordance with their chosen specialty.

It should be noted that for children, the AEC system plays a very important role in the sense that, in practice, it allows children to better understand themselves, their strengths and weaknesses, test themselves, their capabilities and abilities, and, moreover, contributes to their most optimal development. All this helps children make an informed choice of specialty, which path to follow, which field to connect their lives with, and which trajectory to start their professional activities. We believe that the more children involved in the AEC system, the better they will be able to understand themselves and their abilities.

In government policy, various indicators are used to more effectively manage the development of the education system. These include, for example, indicators of AEC coverage, the average UNT score, etc.

Indicators of AEC coverage in different regions of Kazakhstan vary significantly, and since AEC acts as a system that allows a child to develop abilities, taking into account that by the time children enter a university, they already have a rough idea of what abilities they have, we assumed and put forward the hypothesis that in Kazakhstan there is a certain correlation between indicators of the level of coverage of AEC and indicators of the average UNT score. We believe this is due to the fact that AEC, unlike compulsory school education, is characterized by the fact that the child has the right to choose the type of activity, and children tend to choose those types of activities for which they have the ability and in which, accordingly, they achieve successful results. At the same time, the more children are involved in the AEC system, the more children have a chance to identify the types of activities to which they are more inclined, capable, and in which they achieve successful results. And, accordingly, if children choose those types of activities for which they are more capable and in which they are successful, they will show better results at the UNT.

Based on the above, we formulated the following research task: to find out whether there is a correlation between the indicators of the level of AEC coverage and the average score at the UNT, and if such a relationship exists, what are its characteristics.

Methodology

During the research process, we searched and collected data on indicators of the level of AEC coverage and the average UNT score in the Republic of Kazakhstan. As a result of the work, a database was formed that included statistical data on AEC [15] and UNT based on national

reports on the state and development of the education system in Kazakhstan, prepared by the Information and Analytical Center of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan [16], data from the Republican Educational Institution, a methodological center for additional education of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan [17], and the National Testing Center of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan [18]. Next, these data were systematized, and current state and local policies in this area were analyzed.

Data on the level of AEC coverage and the average score at the UNT were taken for the period from 2004 to 2018. The beginning and end years of the period were due to the fact that data on the average score at the UNT with a regional breakdown were provided only until 2018; for a later period, only nationwide data were provided without a regional breakdown, and for a more complete test of the hypothesis, it is advisable to check the data specifically in the regional section, including. And based on this, the period from 2004 to 2018 was taken.

After the data was collected, compiled, and systematized, work was carried out to check whether there was a correlation between the indicators of the level of AEC coverage and the indicators of the average UNT score. The essence of the work being carried out was to find out when the value of the variable changes—the level of coverage of AEC—whether there is a natural change (decrease or increase) in such a variable as the average UNT score. The correlation analysis made it possible to derive the correlation coefficient and determine whether there is a relationship between the two above variables and, if so, whether it is a direct or inverse relationship, as well as how strong it is.

Results and discussions

During the study, the following results were obtained: according to nationwide data, it turned out that there is a correlation between such indicators as the level of AEC coverage and the average UNT score. The direction of the correlation is positive (“direct”); that is, with an increase in the level of coverage of AEC, the average UNT score also increases. The value of the correlation coefficient (strength) was +0.71, which indicates that this degree of correlation is strong (large), since the value of the correlation coefficient is over 0.7.

So, as a result, we found that in the Republic of Kazakhstan for the period from 2004 to 2018, there is a strong positive correlation between the indicators of the level of AEC coverage and the average UNT score equal to the value of the correlation coefficient of +0.71.

For the purposes of more optimal public administration and social development, these data allow us to put forward the following assumption: increasing the level of coverage of AEC will increase the average UNT score. This will indirectly indicate that more children will be able to find those types of activities for which they are more capable, and thus the AEC system will contribute to a more complete development of human potential.

Next, we delved deeper into the research question, drawing attention to some points in the correlation between these same indicators, but not on a national scale, but on a regional scale. The regions where the highest correlation coefficients were observed were selected. For greater clarity, we have combined these regions into one table so that indicators of the level of

AEC coverage and indicators of the average UNT score, as well as indicators of the correlation coefficient, are visible (Table 1).

Table 1. Indicators of AEC coverage, average UNT score and correlation coefficient [15-18].

Region	Coverage AEC, %	Average UNT score	Correlation coefficient
Akmola region	31.7	79.0	0.76
Aktobe region	47.4	85.6	0.87
Pavlodar region	63.5	91.0	0.74
West-Kazakhstan region	63.9	81.9	0.88
The Republic of Kazakhstan	31.2	83.1	0.71

Note: data on the coverage of AEC and the average score on the UNT are given for 2018, and the correlation coefficient was calculated for the period from 2004 to 2018. Compiled by the author based on data [15-18].

As a result of the analysis of the correlation between the level of AEC coverage and the average UNT score in those regions where the strongest correlation is observed, it turned out that in those regions where the AEC coverage rate is consistently high, the average UNT score is also consistently high, and, conversely, in those regions where the rates of AEC coverage are consistently low, the average UNT score is also consistently low.

Thus, taking into account the high indicators of the correlation coefficient between the level of AEC coverage and the average UNT score both in the region where they are consistently low and, in the region, where they are consistently high, these data give grounds to assert that in certain regions of Kazakhstan, the level of AEC coverage influences the UNT average score.

At the same time, attention should be paid to the fact that such a strong positive correlation between the level of AEC coverage and the level of the average UNT score with a correlation coefficient equal to +0.71 to +0.87 allows us to characterize it as determinative. That is, it can be argued that the level of AEC coverage, with a certain degree of probability, has a significant impact on the level of the average UNT score.

So, we can state that a certain pattern can be traced, but it is not possible to explicitly indicate the dependence function; therefore, by and large, this issue requires even deeper and more thorough research.

At the same time, it should be noted that in some regions of the Republic of Kazakhstan, such as the Atyrau and Turkestan regions, the correlation coefficient is low, although statistically significant, and, for example, in the city of Almaty, the correlation coefficient is statistically insignificant, i.e., there is no correlation at all. There could be many different factors that explain and influence this. We are aware that the average UNT score can be influenced by many other things in addition to indicators of the coverage of AEC. However, this does not detract from the results of the study, which, from our point of view, actualizes further study of the problems associated with the most optimal organization of AEC.

Conclusion

Based on the results obtained, we came to the following theoretical conclusions: our hypothesis that there is a certain correlation between the indicators of the level of AEC coverage and the indicators of the average UNT score and that the level of AEC coverage in some regions of Kazakhstan affects the indicators of the average UNT score was confirmed. Taking into account the results of our research, it can be noted that in some regions of Kazakhstan the following pattern can be seen: in those regions where the rates of AEC coverage are high, there are higher average UNT scores, and, conversely, in those regions where the rates of AEC coverage are low, there are indicators that the average UNT score is also lower. It is important to note that this pattern is observed both in regions with high rates of AEC coverage as well as in regions with average and low rates of AEC coverage. That is, there is every reason to assume that, in the event of further successful development of the EDI system and an increase in the coverage of EDI, this will certainly have an impact on improving the average UNT score.

Speaking about managerial consequences, we believe that the most favorable conditions should be created for children in terms of accessibility to AEC, so that every child has the opportunity to take part in AEC clubs and sections. And here, from our point of view, it is necessary that basic AEC clubs and sections be within walking distance, and based on this, it is advisable to create an extensive network of AEC activities based on the school network.

Acknowledgment, conflict of interest

The article was written at my own expense and the authors have no conflicts of interest.

Author contributions to this article:

Abdullakhanov Arman Kazhimuratovich – data collection and analysis, correlation analysis, interpretation of results and writing the text.

Sansyzbaeva Galiya Nurymovna – literature search, checking calculations and results, critical revision of the content of the article text, design and approval of the final version.

References

1. Becker G.S. Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. – University of Chicago press, 2009. – 412 p.
2. Gallardo-Gallardo E., Thunnissen M., Scullion H. Talent management: context matters//The International Journal of Human Resource Management.- 2020.- T.31.-№.4.-P.457-473, DOI: <https://doi.org/10.1080/09585192.2019.1642645>
3. Tanzi V., Schuknecht L. Public spending in the 20th century: A global perspective. – Cambridge University Press, 2000. – 291 p.
4. Ушаков К.М. Кривая Д. Хекмана//Директор школы.– 2020.– №7.– С.4-6
5. The Heckman Curve – [Электрон. ресурс] - URL: <https://heckmanequation.org/resource/the-heckman-curve/> (дата обращения: 14.03.2022)
6. Бездетко К.А. и др. Направления совершенствования системы дополнительного образования детей//Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования.- 2019.- №6(40).-С.5-10

7. McCombs J.S., Whitaker A.A., Yoo P. The value of out-of-school time programs. – Santa Monica, CA : Rand Corporation, 2017. – 22 p.
8. Кузьминов Я.И. и др. Новая модель роста–новая социальная политика. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2013. – 430 с.
9. Brodolini F.G. et al. Childcare services for school age children: a comparative review of 33 countries. – EU: European Union, 2013. – 84 p.
10. Frazier S.L. et al. After-school programs and children’s mental health: Organizational social context, program quality, and children’s social behavior. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*.- 2021.- V.50.- №2.-P.215-228. doi: 10.1080/15374416.2019.1683849
11. Berger C. et al. Adolescent peer processes in extracurricular activities: Identifying developmental opportunities. *Children and Youth Services Review*.- 2020.- V.118.- 105457. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.105457.
12. Abizada A. et al. The effect of extracurricular activities on academic performance in secondary school: The case of Azerbaijan // *International Review of Education*.- 2020.- V. 66.- №4.-P.487-507. doi: 10.1007/s11159-020-09833-2
13. Corwith S. Programming for talent development outside of school // *Talent development as a framework for gifted education*. – Routledge, 2021. – P.63-93.
14. Olszewski-Kubilius P. The Role of Out-of-School Programs in Talent Development for Secondary Students. *The handbook of secondary gifted education*. – Routledge, 2021. – P.261-282.
15. Статистические данные о дополнительном образовании, воспитании и развитии детей - Открытые данные - [Электрон. ресурс] - URL: https://data.egov.kz/datasets/view?index=balalarga_kosumsha_bilim_beru (дата обращения: 30.03.2023)
16. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан - «Информационно-аналитический центр» Министерства образования и науки Республики Казахстан - [Электрон. ресурс] - URL: https://iac.kz/?page_id=6126&lang=ru (дата обращения: 30.03.2023)
17. Планы. Отчеты. Статистика - Республиканский учебно-методический центр дополнительного образования Министерства просвещения Республики Казахстан - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.ziyatker.org/plans-reports-statistics> (дата обращения: 30.03.2023)
18. Статистические данные ЕНТ - НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТР ТЕСТИРОВАНИЯ - [Электрон. ресурс] - URL: <http://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-ent/> (дата обращения: 30.03.2023)

А.К. Абдуллаханов, Г.Н. Сансызбаева

Казахский Национальный Университет имени аль Фараби, Алматы, Республика Казахстан

Отдельные аспекты корреляционной связи между показателями, используемыми в государственном управлении в области формирования человеческого капитала

Аннотация. В мировой экономике растет роль человеческого капитала. Важный вклад в формирование качественного человеческого капитала вносит система образования. Все более важную роль в деле гармоничного развития человека и более полного раскрытия человеческого потенциала в системе образования начинает выполнять такой ее элемент как дополнительное образование детей. В сфере государственного и местного управления в области образования

используются такие индикативные показатели как охвата детей дополнительным образованием и средний балл на едином национальном тестировании. Мы полагаем, что между такими индикативными показателями, как уровень охвата детей дополнительным образованием и средний балл на едином национальном тестировании существует определенная корреляционная связь. Цель нашего исследования проверить данную гипотезу и выяснить существует ли корреляционная связь между данными показателями. В случае, если такое влияние будет обнаружено, то это позволит на государственном уровне скорректировать образовательную политику в области дополнительного образования детей, что в свою очередь поспособствует улучшению показателей среднего балла на едином национальном тестировании.

Результаты проведенного исследования позволяют сделать вывод, что в некоторых регионах Казахстана наблюдается прямая сильная корреляционная связь между показателями уровня охвата детей дополнительным образованием и показателями среднего балла на едином национальном тестировании. Данные выводы актуализируют дальнейшие более глубокое изучение отдельных аспектов дополнительного образования детей.

Ключевые слова: человеческий капитал, образование, государственное управление, охват детей дополнительным образованием, средний балл единого национального теста, корреляция, человеческий потенциал.

А.К. Абдуллаханов, Г.Н. Сансызбаева

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Адами капиталды қалыптастыру саласында мемлекеттік басқаруда қолданылатын көрсеткіштер арасындағы корреляцияның таңдамалы аспектілері

Андатпа. Әлемдік экономикада адами капиталдың рөлі артып келеді. Білім беру жүйесі жоғары сапалы адами капиталды қалыптастыруға маңызды үлес қосуда. Білім беру жүйесінде адамның үйлесімді дамуында және адам әлеуетін толыққанды дамытуда балаларға қосымша білім беру сияқты элемент барған сайын маңызды рөл атқара бастады. Білім беру саласындағы мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару саласында балалардың қосымша білім берумен қамтылуы және ұлттық бірыңғай тестілеудегі орташа балл сияқты индикативтік көрсеткіштер қолданылады. Балаларды қосымша біліммен қамту деңгейі мен ұлттық бірыңғай тестілеудегі орташа балл сияқты индикативтік көрсеткіштер арасында белгілі бір байланыс бар деп есептейміз. Біздің зерттеуіміздің мақсаты – бұл гипотезаны тексеру және осы көрсеткіштер арасында корреляция бар-жоғын анықтау. Егер мұндай әсер анықталса, бұл мемлекеттік деңгейде балаларға қосымша білім беру саласындағы білім беру саясатын түзетуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде ұлттық бірыңғай тестілеудегі орташа баллды арттыруға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанның кейбір өңірлерінде балалардың қосымша біліммен қамтылу деңгейінің көрсеткіштері мен ұлттық бірыңғай тестілеудегі орташа балл көрсеткіштері арасында тікелей күшті корреляция бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұжырымдар балаларға қосымша білім берудің жекелеген аспектілерін одан әрі тереңдетіп зерттеуді жаңартады.

Түйін сөздер: адами капитал, білім беру, мемлекеттік басқару, балаларды қосымша біліммен қамту, ұлттық бірыңғай тестілеудің орташа балы, корреляция, адами әлеует.

References

1. Becker G. S. Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. – University of Chicago press, 2009. – 412 p.
2. Gallardo-Gallardo E., Thunnissen M., Scullion H. Talent management: context matters //The International Journal of Human Resource Management.- 2020.- V.31.-№.4.-P.457-473, DOI: <https://doi.org/10.1080/09585192.2019.1642645>
3. Tanzi V., Schuknecht L. Public spending in the 20th century: A global perspective. – Cambridge University Press, 2000. – 291 p.
4. Ushakov, K. M. Krivaya D. Hekmana [Heckman curve]. Direktor shkoly [School director], 7, 4-6(2020) [in Russian]
5. The Heckman Curve URL: <https://heckmanequation.org/resource/the-heckman-curve/> (accessed: 14.03.2022)
6. Bezdetko K.A. et al. Napravleniya sovershenstvovaniya sistemy dopolnitel'nogo obrazovaniya detej [Directions for improving the system of additional education for children], Innovacionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya [Innovative economics: prospects for development and improvement], 6 (40), 5-10. (2019) [in Russian]
7. McCombs J.S., Whitaker A.A., Yoo P. The value of out-of-school time programs. – Santa Monica, CA : Rand Corporation – 2017. – 22 p.
8. Kuz'minov YA.I. i dr. Strategiya-2020: Novaya model' rosta-novaya social'naya politika [Strategy 2020: New growth model - new social policy]. (Moscow, 2013, 430 p.) [in Russian].
9. Brodolini F.G. et al. Childcare services for school age children: a comparative review of 33 countries. – EU: European Union, 2013. – 84 p.
10. Frazier S.L. et al. After-school programs and children's mental health: Organizational social context, program quality, and children's social behavior. Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology.- 2021.- V.50.- №2.-P.215-228. doi: 10.1080/15374416.2019.1683849
11. Berger C. et al. Adolescent peer processes in extracurricular activities: Identifying developmental opportunities. Children and Youth Services Review.- 2020.- V.118.- 105457. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.105457.
12. Abizada A. et al. The effect of extracurricular activities on academic performance in secondary school: The case of Azerbaijan // International Review of Education.- 2020.- V. 66.- №.4.-P.487-507. doi: 10.1007/s11159-020-09833-2
13. Corwith S. Programming for talent development outside of school // Talent development as a framework for gifted education. – Routledge, 2021. – P.63-93.
14. Olszewski-Kubilius P. The Role of Out-of-School Programs in Talent Development for Secondary Students. The handbook of secondary gifted education. – Routledge, 2021. – P.261-282.
15. Statisticheskie dannye o dopolnitel'nom obrazovanii, vospitanii i razvitiu detej [Statistical data on additional education, upbringing and development of children]. Otkrytye dannye [Open data]. [Electronic resource]. Available at: https://data.egov.kz/datasets/view?index=balalarga_kosymsha_bilim_beru (accessed 30.03.2023) [in Russian]

16. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazahstan [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan]. "Informacionno-analiticheskij centr" Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ["Information and Analytical Center" of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: https://iac.kz/?page_id=6126&lang=ru (accessed 30.03.2023) [in Russian]

17. Plany. Otchety. Statistika [Plans. Reports. Statistics]. Respublikanskij uchebno-metodicheskij centr dopolnitel'nogo obrazovaniya Ministerstva prosveshcheniya Respubliki Kazahstan [Republican Educational and Methodological Center for Additional Education of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.ziyatker.org/plans-reports-statistics> (accessed 30.03.2023) [in Russian]

18. Statisticheskie dannye ENT [UNT statistical data]. NACIONAL'NYJ CENTR TESTIROVANIYA [NATIONAL TESTING CENTER]. [Electronic resource]. Available at: <http://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-ent/> (accessed 30.03.2023) [in Russian].

Сведения об авторах:

Абдуллаханов Арман Кажимуратович – корреспондент-автор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты, Әл-Фараби даңғылы, 71, Алматы қ., Қазақстан Республикасы.

Сансызбаева Галия Нурымовна – экономика ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, әл-Фараби даңғылы, 71, Алматы қ., Қазақстан Республикасы.

Абдуллаханов Арман Кажимуратович – автор для корреспонденции, докторант Казахского Национального Университета имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, город Алматы, Республика Казахстан.

Сансызбаева Галия Нурымовна – доктор экономических наук, профессор Казахского Национального Университета имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, город Алматы, Республика Казахстан.

Abdullakhanov Arman Kazhimuratovich – corresponding author, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan

Sansyzbaeva Galiya Nurymovna – Doctor of Economics, Professor of the Kazakh Al-Farabi National University, 71Al-Farabi Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГТАХР 06.77.67
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-169-184>

Цифрлық трансформация жағдайында персоналды басқару жүйесін жетілдіру

Э. Әлімханқызы*¹

¹Алматы менеджмент университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: 1e_alimkhankyzy@mail.ru)

Аңдатпа. Мемлекеттің, азаматтардың, ұйымдардың цифрлық экономиканың шындығына бейімделу мәселелері зерттеуді және шешу жолдарын іздеуді талап ететін бірқатар міндеттерді ашады. Ұйымдарда іске асырылатын процестік менеджмент бизнес-процестерді цифрландыру және кәсіпорындарды мемлекет пен әлемнің цифрлық экономикалық ортасына «ендіру» мақсатында қайта қарауды талап етеді. Персоналды басқару саласын цифрландыру персоналды басқару жүйесін цифрландыруды іске асыруға мүмкіндік беретін HR-салада жаңа құралдарды әзірлеу және қолдану мақсатында персоналды басқару жүйесінің функцияларын қайта қарауды талап етеді.

Цифрландыру жағдайында қоғам сұранысқа ие болды цифрлық дағдылар мен цифрлық құзыреттіліктер, оның негізі ақпараттық сауаттылық болып табылады: іздеу жүйелерінде тиімді жұмыс істей білу, іздеу операторларын білу, беделді көздерден қажетті ақпаратты тез табу дағдысы; тиісті деректерді жинау және көптеген сандық деректер негізінде зерттеулер жүргізу дағдысы. Қазіргі заманғы қызметкердің дағдыларын hard-skills, Soft-skills, Digital-skills, Power-skills санаттары түрінде ұсыну цифрлық экономиканы дамыту жағдайында персоналды басқару функцияларын іске асыратын ұйымның адами ресурстарын дамыту кезеңдерінде құзыреттілік тәсілді іске асырудың негізі болып табылады.

Зерттеудің мақсаты-жобалардың тиімділігін бағалаудың нақты критерийлерін талдау және әзірлеу, әртүрлі салалардағы, өлшемдер мен профильдердегі кәсіпорындар үшін персоналды басқару жүйелерін жетілдіруден түсетін шығындар мен кірістердің нормативтік-құқықтық базасын сипаттау. Сонымен қатар, авторлар экономикалық есептеулерде және жобаларды қаржыландыру және іске асыру туралы шешім қабылдауда туындайтын негізгі ойлар мен ең қиын жағдайларды анықтауға тырысады.

Түйін сөздер: цифрлық трансформация, ақпараттық технологиялар, процестерді басқару, персонал, персоналды басқару жүйесі, цифрлық құзыреттілік.

Кіріспе

Біздің уақытта экономикалық процестердің ең басты векторы – цифрландыру [1]. Бұндай заманауи экономикаға қадам басу үшін келесі факторларды ескеріп, дамыту қажет. Атап айтқанда, жаппай интернет желісін пайдалану, бұндай цифрлық құрылымға сұраныстың күрт өсуі және әлеуметтік желіде болу [2]. Қазақстан бизнесті осы бағытта дамытуға, электрондық үкіметті максималды енгізуге тырысып, үлкен жұмыс атқаруда. Бірақ айта кететін мәселе, кәсіпорындарда белгілі бір кедергілердің, сондай-ақ нормативтік-құқықтық ақаулардың болуына байланысты бұндай трансформацияға триггерлер жетіспейді [3].

Сондықтан цифрлық экономика үшін кешенді стратегияны әзірлеу, тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету және әлеуметтік өркендеуді қамтамасыз ету елдің басты басымдықтарының бірі болып табылады. Еңбек нарығында неғұрлым либералды климат құруға және тиімді коммуникациялық инфрақұрылымды қамтамасыз етуге бағытталған кедергілерді жоюдан басқа, стратегия міндетті түрде адами капиталды дамытуға бағытталуы керек, өйткені бірегей дағдылары мен білімі бар қызметкерлер цифрлық экономиканың негізгі ресурстарының біріне айналады.

Қазақстанда цифрландыру бағытын дамыту үшін «Электрондық үкімет» және «Ақпараттық Қазақстан-2020» атты мемлекеттік бағдарламалар іске асырылды. 2018-2021 жылдар аралығында аталған бағдарламалар аясында бюджеттен 115 млрд теңге жұмсалып, нәтижесінде 1,5 трлн теңге шамасында экономикамызға инвестиция құйылды.

Бүгінгі таңда Қазақстанның жетістіктері ретінде келесілерді атауға болады. Халық интернетпен қамтылды; заманауи инфрақұрылым кеңейтілді, 5G ұялы байланыс технологиясын енгізу басталды; мемлекеттік қызметтер онлайн режимде қолжетімді; электрондық коммерцияның үлесі өсті; криптовалюталарды өңдеу бойынша цифрлық фермалар құрылды.

Бұл тұрғыда персоналды басқарудағы цифрлық әсерлерді мұқият зерттеу өте маңызды болып көрінеді [4]. Технологияны әртүрлі басқару мәселелерін шешу, өнеркәсіптік және коммерциялық нысандар арасындағы байланыстарды талдау және шығындар мен кірістерді есептеу үшін, заңнаманы жетілдіру үшін пайдалануға болады [5]. Жұмыс орнының персоналды басқару жүйесі бас жүйенің бөлігі болып табылады. Ұйымның нарықтағы негізгі мақсаттарына қол жеткізу бұл жүйенің дұрыс құрылғанына және тиімді жұмыс істеуіне байланысты.

Цифрлық дәуірде персоналды басқару басты назарда. Көптеген академиялық және практикалық әдебиеттерде осы мәселе әртүрлі қырлардан қарастырылған [6, 7]. Кәсіпорындар персоналды басқару жүйесін жетілдіру үшін түрлі инвестициялық жобаларды пайдаланады [8]. Бизнесте шешім қабылдаудағы басты қиындық, ол экономикалық және қаржылық тұрақтылығын анықтау болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымының өнеркәсіптік даму әдістемесі жобаларды коммерциялық бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін [9]. Жұмыс күшіне шығындар ең ауқымды шығындар

болып табылады, сондықтан персоналды басқаруға арналған жобаларда өте маңызды [10]. Сонымен бірге, жобалық тәсілдің инвестициялық талдауға тәуелді емес әдістері аз. Персоналды басқару жобалары көбінесе үлкен әлеуметтік әсер етеді және тек сату мен кірістің өсуіне жанама әсер етеді [11]. Бұл жобалардың едәуір бөлігі технологиялар мен жабдықтарды жаңартумен салыстырғанда салыстырмалы түрде аз шығындарды талап етеді және «адам факторы» аналитикалық есептеулерге қарағанда шешім қабылдауға көбірек әсер етеді.

Цифрландыру контекстінде адамдар үшін негізгі дағдылар өзгермелі ортаға бейімделу және үнемі жаңа білім алу және қолдану мүмкіндігі болып табылады [12]. Алдағы уақытта жаңа технологиялардың пайда болуымен көптеген жұмысты автоматтандыруға болатындықтан, жұмыссыздық артады деген қорқыныш бар және адамдар әртараптандырылған болу қажет [13]. Адамдар үшін жұмыс болмайды деп айта алмаймыз, бірақ жұмыс орындарының құрылымы өзгеру қажет. Ақпараттық талдаудың артықшылықтары айқын болып қала береді. Жаңа технологиялар ыңғайлы және жылдам талдауды жеңілдетеді алады, бірақ шешім қабылдау сол күйінде қалады. Осыған байланысты, әдебиетте әлі де дұрыс қарастырылмайтын маңызды мәселе-талдауда қойылған мақсаттарға байланысты жоба шығындарын есептеу әдістемесін жақсарту.

Әдістеме

Қойылған мақсаттарды ескере отырып, авторлар нақты кәсіпорындардың персоналды басқару жобаларын қаржыландырудың жалпы максималды құнын анықтаудың, тиімділік критерийін таңдаудың және ұйымдастырушылық жобалардың экономикалық тиімділігін анықтау процедурасын құрудың кешенді әдіснамасын жасауға тырысады.

Қарастырылып отырған шығындарды алдын-ала бағалау моделі практикалық қолдану үшін өте қарапайым және қолайлы болуы керек. Модельді әзірлеудің негізгі мақсаты-қазіргі уақытта менеджерлердің тәжірибесі мен түйсігі негізінде қабылданатын персоналды басқарудың ұйымдастырушылық жобалары бойынша ақылға қонымды шешімдер қабылдауға мүмкіндік беру.

Осыған байланысты авторлар персоналды басқару жүйелерін дамытуға бағытталған жобаларды экономикалық және қаржылық бағалау ЮНИДО деп аталатын әдіснамада ұсынылған жобаларды коммерциялық бағалаудың жалпы әдіснамасына негізделуі мүмкін деп болжады.

Кәсіпорындарда персоналды басқаруға арналған жобаларды оқшаулау әдістемесі қарастырылды [14]. HRM жобаларын жүзеге асырудағы жедел тетік механизміне негізделген тәуекелдерді бағалау мәселелері де қарастырылды [15].

Талқылау/Нәтижелер

Ұйымның маңызды ресурсы ретінде HR-ға инвестицияларды экономикалық талдау мәселелерін зерттеу әрқашан өзекті болды. Зерттеушілер «адам ресурстарын» белгілі

бір білімі, дағдылары, қасиеттері мен әлеуеті бар ұйымдағы адамдар жиынтығы деп санайды. Персоналды басқару тәсілдерін заманауи қайта қарау адам ресурстарын басқарудың тиімді тұжырымдамаларын құру аясында және шектеулі қаржыландыру жағдайында жүзеге асырылады. Қазіргі уақытта интеллектуалды және шығармашылық қызметті көптеген ғалымдар инновацияның негізгі көзі ретінде қарастырады.

Инвестициялық қызмет ұйымның адами ресурстарына қатысты ерекше қызықты тақырып болып табылады; оны көптеген зерттеушілер қарастырды, мысалы, Шоу және басқалар, Лопес-Кабралес және Валле-Кабрера, Ван және т. б., Ло және т. б.

Персоналды басқару жобаларын зерттеуге арналған жұмыстардың болуына қарамастан, практикада ашық мәселелер бар. Атап айтқанда, инновациялық әдістемелерді енгізу.

1-суретте көрсетілгендей қазақстандық және шетелдік атқарушы директорлардың басым көпшілігі тиісінше 96 және 91%-ы қазірдің өзінде цифрлық технологияларды пайдалану қабілеттерімен қатар өз қарамағындағылардың тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларын дамытуда. Қазақстандағы және шетелдегі компания басшыларының 82%-ы жұмыс учаскелерін автоматтандыру туралы айтады. Бұл ретте жергілікті респонденттердің 71%-ы және басқа елдерден сұралғандардың 67%-ы автоматтандыру учаскелерінде қызметкерлерді қайта даярлауды қажетті шара деп санайды және бұл мәселемен белсенді айналысады, тиісінше 75 және 66%-ы өз қызметкерлері үшін қосымша оқыту мен тағылымдамалар ұйымдастырады.

Қазақстандық респонденттердің 67%-ы және шетелдік респонденттердің 60%-ы HR-департамент жұмысын ұйымдастыруды қайта қараусыз цифрлық дәуірде кадрлық стратегияны дамыту мүмкін емес екеніне сенімді. Зерттеуге қатысушылар робототехника мен жасанды интеллект қызмет көрсету сапасын жақсартуға ықпал ететіндігімен ынтымақтасады – бұл туралы жергілікті компаниялардың 46% және шетелдік компаниялардың 47% басшылары айтады.

Цифрландыру процесі көп қырлы және нарықтың заманауи IT-шешімдер мен жаңа технологияларды қабылдауға дайындығы компаниялардың осы әзірлемелерді енгізуге деген ұмтылысынан кем емес. Сондықтан қазақстандық респонденттердің төрттен үштен астамы – 77% ҚР-да цифрлық технологияларды пайдалану дағдыларына алаңдаушылық білдірді. Салыстыру үшін, қалған елдерді білдіретін атқарушы директорлар арасында бұл мәселеге алаңдайтындардың үлесі де жеткілікті жоғары – 71%.

САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ДАҒДЫЛАРЫМЕН ҚАТАР ТҰЛҒААРАЛЫҚ
ҚАРЫМ ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

ЖҰМЫС УЧАСТКІЛЕРІН АВТОМАТИЗАЦИЯЛАУ

ТАҒЫЛЫМДАМА ЖӘНЕ ПРАКТИКА

БОЛАШАҚҚА ЖОСПАР ҚҰРУДЫҢ СЦЕНАРИЙЛІК ТӘСІЛІ

АВТОМАТТАНДЫРУ УЧАСКЕЛЕРІНДЕ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ҚАЙТА ДАЯРЛАУ

HR ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫ ҚАЙТА ҚАРАУ

РОБОТОТЕХНИКА ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ
САПАСЫН ЖАҚСARTU

Қазақстан Барлық мемлекеттер

Сурет 1 Цифрлық дәуірдегі кадрлық стратегияға қатысты қажетті шаралар
Дереккөз: ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі

Салалық орналасу туралы айта отырып, банктік, телекоммуникациялық бизнесте және цифрлық технологияларды пайдалану деңгейі дәстүрлі түрде жоғары болатын басқа секторларда мамандарға қатаң талаптар қойылатынын және кадрларды іріктеу кезінде анықтайтын критерий университет дипломының болуы немесе, мысалы, жасына емес, кәсібилік деңгейіне айналатынын атап өткен жөн.

Кесте 1. Қызметкерлерде цифрлық мамандарды тарту және осы дағдыларды дамыту стратегиялары

	Қазақстан	Барлық мемлекеттер
СЫРТҚЫ ЖЕТКІЗУШІЛЕРМЕН ҢНТЫМАҚТАСТЫҚ	80%	79%
ЖҰМЫС ОРНЫН ЖАҢАРТУ (мысалы, цифрлық құралдарды енгізу, бірлесіп жұмыс істеу үшін физикалық орта құру)	75%	86%
ЖЕҢІЛДІКТЕР МЕН СЫЙАҚЫЛАР ПАКЕТТЕРІН ЖАҚСARTУ	74%	79%
ҮШІНШІ ТАРАП ЖЕТКІЗУШІЛЕРІН ТARTУ (AUTCOPCИHГ)	73%	76%
ҮЗДІКСІЗ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУ	73%	85%
МАРКЕТИНГ ПЕН ЖАРНАМА АРҚЫЛЫ БРЕНДТІ ҚАБЫЛДАУДЫ ӨЗГЕРТУ	65%	75%
БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІМЕН ҢНТЫМАҚТАСТЫҚ	65%	71%
ЖАҢА ИКЕМДІ ЖҰМЫС ӘДІСТЕРІН ЕНГІЗУ (мысалы, мобильді және қашықтан жұмыс істеу)	60%	77%
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРГЕ АРНАЛҒАН КИІМ КОДЫН ӨЗГЕРТУ	55%	52%
ӨНДІРІСТІ КАДР РЕСУРСТАРЫНЫҢ КӨЗДЕРІНЕ ЖАҚЫНДАТУ	32%	42%

Дереккөз: ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі

IT саласындағы білікті кадрлардың тапшылығы жағдайында қазақстандық басшылардың 80%-ы сыртқы жеткізушілермен ынтымақтастыққа жүгінеді. Бұл тәсіл IT қызметтің бейіндік саласы болып табылмайтын салаларда барынша негізделген.

Сурет 2 Цифрлық технологияларды пайдаланудың өзіндік дағдыларын дамыту

Кәсіпорындардағы персоналды басқаруды жақсартуға бағытталған бизнес-процестерді талдау сатудан түскен пайданың өсу критерийіне байланысты жоба шығындарының максималды көлеміне әсер ететін келесі айнымалы факторларды анықтады:

* операциялық кәсіпорынның жылдық сату көлемі, сату,

* сату көлеміндегі айнымалы шығындардың үлесі, S_v ,

* HRM, K_{pl} енгізу нәтижесінде еңбек өнімділігі мен сату көлемін ұлғайтудың жоспарланған пайызы,

* қарастырылып отырған кәсіпорынның сату кірістілігінен (ROS) нақты және жоспарланған сату кірістілігі %.

HRM – Дертах ұйымдастырушылық жобасына салынған инвестициялардың рұқсат етілген ең көп мөлшерінің анықталған айнымалыларға тәуелділігі анықталды:

$$Der_{max} = Sales \times (K_{pl} - 1.0) \times (1.0 - S_v - \frac{ROS}{100})$$

Der_{max} HRM жобасына инвестицияның ең қолайлы көлемі еңбек өнімділігінің артуы және өнім сатылымының ұлғаюы себебінен қосымша пайдамен шектелу деп қарастырылған. Яғни, егер шығындар қосымша пайдадан аспаса, онда жобаны іске асыру экономикалық шығын әкелмейді (яғни, компания жобаны іске асырғанға дейін сатудан түскен пайданың төмендеуі). Алайда, мұндай жоба айтарлықтай әлеуметтік әсер етуі мүмкін. Маңызды сәт: Der_{max} есептеу үшін сатудан түскен барлық қосымша пайда есептелмейді, тек оның белгіленген шығындарды үнемдеуге байланысты бөлігі (бұдан әрі сатудан түскен қосымша пайда) есептеледі.

Бұл формула үшін келесі негіздемені ұсынуға болады.

Біріншіден, жоспарланған опциондағы тұрақты шығыстардың мөлшері және белгіленген шығындарды үнемдеу арқылы сатудан түскен пайда жоспарланған өзгермелі шығындарды шегергендегі сатудың жоспарланған көлемі және сатудан түскен кірісті шегергенде қарастырылуы мүмкін, бұл тек рентабельділікке байланысты:

$$Sales \times K_{pl} - Sales \times K_{pl} \times S_v - Sales \times K_{pl} \times \frac{ROS}{100}$$

Екіншіден, негізгі нұсқадағы тұрақты шығындар сатылымның өсуіне байланысты өзгермейді. Осылайша, негізгі нұсқадағы тұрақты шығындар жоспарланған нұсқадағы тұрақты шығындарға тең. Осылайша өрнек жазылуы мүмкін:

$$Sales - Sales \times S_v - Sales \times \frac{ROS}{100}$$

Бірінші және екінші өрнектер арасындағы айырмашылықты қарастырайық:

$$(Sales \times K_{pl} - Sales \times K_{pl} \times S_v - Sales \times K_{pl} \times \frac{ROS}{100}) - (Sales - Sales \times S_v - Sales \times \frac{ROS}{100})$$

Бұл формуланы келесідей түрлендіруге болады:

$$Sales \times K_{pl} \times (1 - S_v - \frac{ROS}{100}) - Sales \times (1 - S_v - \frac{ROS}{100}) = Sales \times (K_{pl} - 1) \times (1 - S_v - \frac{ROS}{100})$$

Осылайша, ең алғашқы формула алынады.

K_{pi} – бұл HRM жобасын жүзеге асыру нәтижесінде кәсіпорынның сатылымының жоспарланған өсуін ескеретін коэффициент.

2-кестедегі деректер ірі кәсіпорындарда, ауыспалы шығындардың үлесі төмен компанияларда және табыстылығы төмен кәсіпорындарда персоналды басқару жобаларын жоспарлау кезінде осы жобаларды жүзеге асыру үшін көбірек қаржылық мүмкіндіктер бар екенін көрсетеді.

Кесте 2. Еңбек өнімділігі мен K_{pi} өнімдерін сатуды 1%-ға

Кәсіпорын	Сату құны өткен жылға, млн.тг/ жыл	Сату құнында айнымалы шығындардың үлесі	Сату пайдалылығы өткен жылға, % ROS	HRM проектіге инвестициялар сомасының максималды мөлшері, млн.тг
A 01	3500	0,9	7	1,050
A 01	3500	0,6	7	11,550
A 01	3500	0,3	7	22,050
A 01	3500	0,9	4	2,100
A 01	3500	0,6	4	12,600
B 03	75	0,9	7	0,023
B 03	75	0,6	7	0,247
B 03	75	0,3	7	0,450
B 03	75	0,9	4	0,045
B 03	75	0,6	4	0,270

Алынған «персоналды басқарудың максималды шығындары» («MAXHRM») моделі кез-келген кәсіпорында персоналды басқаруды жақсарту үшін жұмыс процесінің алғашқы қадамын автоматтандыруға мүмкіндік береді. Бұл қадам HRM жобалары үшін компанияның айналымынан қандай максималды соманы бөлуге болатындығын, сатудан түскен пайда мен рентабельділікті төмендетпестен анықтау болып табылады. 2-кестеде сату және Еңбек өнімділігі тұрғысынан салыстырмалы түрде келтірілген кәсіпорындар үшін осы модельді есептеу нәтижелері келтірілген.

Ұсынылған материал мүмкін болатын шығындардың айтарлықтай айырмашылығын және сәйкесінше жобаның экономикалық тиімділігін көрсетеді, мысалы, үлкен және кіші кәсіпорын үшін өндіріс мәдениетін арттыру.

Әр түрлі кәсіпорындарда персоналды басқару жобаларын жүзеге асыруды зерттеу барысында ауыспалы шығындардың үлесі төмен (яғни, операциялық тәуекелі жоғары), сондай-ақ ROS кірістілігі төмен компаниялар персоналды басқарудың тиімді жобаларын жүзеге асырудың перспективалы объектілері болып табылатындығы анықталды. Бұл 2-кестедегі «MAXHRM» моделін қолдана отырып есептеу нәтижелерімен суреттелген.

Себебі, сату көлемін ұлғайтуға бағытталған Персоналды басқару жобаларын іске асыру кезінде өндіріс құны олардың тұрақты бөлігінің болуына байланысты кірістен аз өседі. «Масштабты үнемдеу» қалыптасады, яғни компанияның тұрақты шығындарындағы салыстырмалы үнемдеу.

Біз персоналды басқару үшін операциялық жобаларды экономикалық талдаудың бір сатылы әдіснамасын тұжырымдап, тексердік. Сонымен бірге жобаны іске асырудың еңбек өнімділігіне және қарастырылып отырған компанияның пайдасының өсуіне, сатылымдар мен активтердің кірістілігіне, өндіріс деңгейіне және операциялық тәуекелдерге әсерін бағалау процедурасы мен критерийлері жасалды.

Бизнестің экономикалық әлеуетіне операциялық персоналды басқару жобаларына негізделген шығындарды есептеудің ұсынылған әдістемесі үш негізгі бағытты қамтиды:

- оқиғалардың басымдығы мен ақауларын, шығындарды азайту және ұлғайту орталықтарын, сондай-ақ тәуекелдерді арттыру және азайту бағыттарын анықтау жоспарын бекіту,

- шығындар критерийлері мен сипаттамаларын, сондай-ақ ұйым үшін осындай шешімдердің тиімділігін іздеу және бағалау

- тәуекелдер картасын жасау және оларды азайту жөніндегі түрлі шаралардың әсерінен тәуекелдердің өзгеруін бағалау.

Шағын және орта бизнес үшін көптеген есептеулер жүргізілді, олардың нәтижелері ішінара 3-кестеде келтірілген.

Кесте 3. Шағын инновациялық кәсіпорын үшін персоналды басқару жобаларын экономикалық бағалау нәтижелері

Экономикалық индикатор	Негізгі опция	Опция 1	Опция 2
Жобаның мақсаты: персоналды қысқарту арқылы шығындарды азайту		Менеджмент басқармалары	Менеджмент басқармалары
Персоналдың саны	55	48	35
Жоба шығындар, млн.тг	-	0,01	0,01
Жылдық сату, млн.тг/жыл	190	190	190
Шығындар (операциялық), млн.тг/жыл	160	158,8	158
Айнымалы	120	129	112
Тұрақты	40	38,8	46
Сатудан табыс, млн.тг/жыл	30	31,2	32
Сатудан табыстың ұлғаюы (қосымша табыс), млн.тг/жыл	-	1,2	2
Қайтарылым периоды, жыл	-	Жарты жылдан аз	Жарты жылдан аз
Еңбек тиімділігі, (адам басына сату/ай), мың тг	287,9	329,9	452,4

Сату қайтарылымдығы, %	15,8	16,4	16,8
Операциялық левередж	2,33	2,24	2,44

Өзгермелі шығындары жоғары және салыстырмалы түрде төмен тұрақты шығындары бар компанияларда өнімді сатуды арттыруға бағытталған HRM жобалары «ауқымды үнемдеуге» байланысты қосымша пайда мен еңбек өнімділігінің өсуіне әсер ету ықтималдығы аз. Мұны есептеу моделі көрсетеді (2-кесте, 3-кесте).

Авторлардың әдіснамасына сәйкес арнайы салыстыру кестелері ұсынылады.

Теориялық тұрғыдан алғанда, авторлар шығындарды, кірістерді және операциялық тәуекелдер деңгейін есептеудің жеңілдетілген тәсілін қолдана отырып, ерекше тәсілді қарастыруға тырысты. Одан әрі жетілдіру тұрғысынан қазіргі уақытта «сату көлемін ұлғайту және шығындарды азайту» мақсатында экономикалық бағалау мен жобалар бойынша шешімдер қабылдаудың бизнес-процесі егжей-тегжейлі пысықталуда.

Авторлар жобалау ұйымдарындағы оқу ағындарына көзқарасты осы зерттеу нәтижелеріне сәйкес қарастыруға болатынын анықтады. Авторлар ұйымдық контекст әртүрлі салаларда орын алады деп келіседі. Осылайша, кез-келген нақты сұрақты зерттеуге көзқарас (мысалы, көп деңгейлі оқыту ағындарына көзқарас) жеке, командалық және ұйымдастырушылық деңгейлерде ұйымдастырушылық тұрғыдан қарастырылуы мүмкін. Жұмыс ұйымдық мәселелердің жобалардағы бағаланбаған сала екенін дәлелдейді. Осылайша, авторлар персоналды басқару саласындағы ұйымдастырушылық жобаларды зерттеу теориялық, әдістемелік және эмпирикалық деңгейлердегі зерттеудің маңызды бөлігі болып табылады деп болжауы мүмкін.

Қорытынды

1. Ұсынылған әдістеме экономикалық тиімді жобалар үшін максималды мәндерді алуға мүмкіндік береді; сонымен қатар, есептеу бағдарламасы кезеңінде шығынсыз жобалар дереу кесіліп, оларды талдау уақытын қысқартуға және тиімді жобаларды жүзеге асыру үшін ресурстарды пайдалануға мүмкіндік береді.

2. Қарастырылып отырған маңызды мәселе ұйымдық жобаларды экономикалық бағалау үшін инвестициялық жобалардан бөлу болып табылады. Жобалардың осы тобын әзірлеу экономикалық бағалаудың жеңілдетілген бір сатылы әдіснамасын және сатудан түсетін қосымша пайданы - нақты критерийді қамтиды. Ұсынылған тәсілді РМ ұйымдық жобаларын бағалаудың арнайы тұжырымдамасы ретінде қарастыруға болады: жобаларды оқшаулау жүйесі, сонымен қатар шығындарды, кірістерді және Операциялық тәуекелдер деңгейін есептеудің жеңілдетілген тәсілі.

Жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарда персоналды басқару жобаларын әзірлеу және іске асыру бойынша одан әрі зерттеулер жүргізу үшін мынадай бағыттар ұсынылуы мүмкін:

* инвестициялардан айырмашылығы персоналды басқарудың ұйымдастырушылық жобаларын экономикалық бағалау үшін арнайы әдістеме жасалуы керек,

* HRM жобасының нақты кәсіпорындарға арналған максималды рұқсат етілген шығын сомасын анықтау моделі персоналды басқарудағы қажетті экономикалық есептеулердің көлемін қалай азайтатынын және шешімдердің дұрыстығын қалай арттыратынын түсіну үшін тексерілуі керек.

Әлемдік тәжірибені зерттей отырып, компаниялар қазіргі жағдайда осы бағытта әрекет етіп жатқанын атап өтуге болады:

* өз қызметкерлерін оқытуға және олардың біліктілігін арттыруға инвестиция салу, оларда өз бетінше шешім қабылдау, бастамашылық дағдыларын көтермелеу;

* кадрларды іріктеу кезінде жеке тұлғаның психологиялық портретін, яғни кандидаттардың мінез-құлық ерекшеліктерін, темпераментін, өзін-өзі бағалау деңгейін ескеру қажет, әсіресе егер олардың лауазымы дамыған коммуникативті дағдылардың, стандартты емес ойлаудың және т. б. болуын болжаса, сұхбат кезеңінде психологиялық бағалауды жүзеге асыру үшін психологтар тартылады;

* жеке мамандардың немесе команданың жұмысын ғана емес, сонымен бірге қызметкерлермен жұмыс істейтін персоналдарды да бақылау.

Әдебиеттер тізімі

1. Dobrolyubova E., Alexandrov O., Yefremov A. Is Russia Ready for Digital Transformation?// Communications in Computer and Information Science. – 2017. – 745. – pp. 431–444
2. Trusova N. Government socio-economic policy under the digital economy in the foreign countries and Russia//Economic Annals. – 2019. – 180. – pp. 88–96
3. Barmuta K.A., Akhmetshin E.M., Andryushchenko I.Y., Tagibova A.A., Meshkova G.V., Zekiy A.O. Problems of business processes transformation in the context of building digital economy// Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2020. – 8. – pp. 945–959
4. Berman S.J. Digital transformation: Opportunities to create new business models//Strategic Leadership. – 2012. – 40. – pp. 16–24.
5. Romanovskaya E.V., Kuznetsov V.P., Andryashina N.S., Garina E.P., Garin A.P. Development of the System of Operational and Production Planning in the Conditions of Complex Industrial Production. In Digital Economy: Complexity and Variety vs. Rationality. Springer: Cham, Switzerland. – 2020. – pp. 572–583
6. Vardarlier P. Digital Transformation of Human Resource Management: Digital Applications and Strategic Tools in HRM. In Contributions to Management Science. Springer Nature Switzerland AG: Cham, Switzerland. – 2020. – pp. 239–264
7. Ziebell R.-C., Albors-Garrigos J., Schoeneberg K.-P., Marin M.R.P. e-HRM in a Cloud Environment// International Journal of Human Capital and Information Technology Professionals. – 2019. – 10. – pp. 16–40
8. Jiang K., Takeuchi R., Jia Y. Taking peers into account: Adoption and effects of high-investment human resource systems//Journal of Applied Psychology. – 2020.
9. Independent Evaluation Division UNIDO Evaluation Manual. - Available at: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2018-04/EvaluationManuale-book.pdf> (accessed: 03.02.2024)
10. Hayton J.C. Promoting corporate entrepreneurship through human resource management practices: A review of empirical research//The Human Resource Management Review. – 2005. – 15. – pp. 21-41

11. Kim J., Choi S.O. The Intensity of Organizational Change and the Perception of Organizational Innovativeness; with Discussion on Open Innovation// Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2020. – 6. – p. 66
12. Kaur R., Awasthi A., Grzybowska K. Evaluation of Key Skills Supporting Industry 4.0—A Review of Literature and Practice. In Sustainable Logistics and Production in Industry 4.0. EcoProduction (Environmental Issues in Logistics and Manufacturing); Springer: Cham, Switzerland. – 2020. – pp. 19–29
13. Van Laar E., van Deursen A.J.A.M., van Dijk J.A.G.M., de Haan J. The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review// Computers in Human Behavior. – 2017. – 72. – pp. 577–588
14. Latukha M., Poór J., Mitskevich E., Linge D. Human resource management practices transferring from foreign firms to Russia: The case of MNCs subsidiaries//Journal of Business Research. – 2020. – 108. – pp. 476–486
15. Njoku E., Ruël H., Rowlands H., Evans L., Murdoch M. An Analysis of the Contribution of e-HRM to Sustaining Business Performance. In HRM 4.0 For Human-Centered Organizations; Emerald Publishing Limited: West Yorkshire, UK. – 2019. – pp. 21–39

E. Alimkhankyzy¹

¹*Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan*

Improving the personnel management system in the context of digital transformation

Abstract. The challenges associated with adjusting to the demands of the digital economy for governments, citizens, and businesses present a range of issues necessitating thorough examination and solution-finding. Organizational process management requires a reevaluation to facilitate the digitization of operations and integrate businesses into the digital economic landscape at both national and global levels. Furthermore, the digitalization of personnel management necessitates a reassessment of HR functions to introduce and utilize new tools, enabling the digital transformation of workforce management systems.

In the era of societal digitalization, proficiency in digital skills and competencies has become essential. Information literacy, encompassing effective search engine utilization, mastery of search operators, and the ability to swiftly locate credible information sources, forms the cornerstone. Additionally, adeptness in collecting pertinent data and conducting research based on extensive digital datasets is crucial. Categorizing modern employee skills into Hard-skills, Soft-skills, Digital-skills, and Power-skills provides a framework for implementing competency-based approaches in human resources development within organizations operating in the digital economy sphere.

The study aims to analyze and establish clear criteria for assessing project effectiveness, outlining the regulatory framework governing costs and revenues related to enhancing personnel management systems across enterprises of diverse industries, sizes, and profiles. Moreover, the authors aim to identify pivotal aspects and challenging scenarios encountered in economic assessments and decision-making processes regarding project financing and implementation.

Keywords: digital transformation, information technology, process management, personnel, personnel management system, digital competencies, knowledge management.

Э. Әлімханқызы¹

1Алматы менеджмент университет, Алматы, Казахстан

Совершенствование системы управления персоналом в условиях цифровой трансформации

Аннотация. Адаптация государства, граждан и организаций к требованиям цифровой экономики порождает несколько проблем, которые нуждаются в исследовании и нахождении решений. Также требуется пересмотр процессного управления в организациях для цифровизации бизнес-процессов и интеграции предприятий в цифровое экономическое окружение государства и мира. Цифровизация сферы управления персоналом требует пересмотра функций системы управления персоналом для разработки и использования новых инструментов в сфере управления человеческими ресурсами, что обеспечит цифровизацию системы управления персоналом.

В эпоху цифровизации общества цифровые навыки и компетенции становятся важными, в основе которых лежит информационная грамотность: умение эффективно работать с поисковыми системами, знание поисковых операторов, способность быстро находить необходимую информацию в авторитетных источниках; умение собирать актуальные данные и проводить исследования на основе больших объемов цифровой информации. Представление навыков современного сотрудника в категориях Hard-skills, Soft-skills, Digital-skills, Power-skills является основой для внедрения компетентностного подхода на этапах развития человеческих ресурсов организации, осуществляющей функции управления персоналом в условиях развития цифровой экономики.

Целью исследования является анализ и разработка четких критериев для оценки эффективности проектов, описание нормативно-правовой базы для затрат и доходов от совершенствования систем управления персоналом для предприятий различных отраслей, размеров и профилей. Кроме того, авторы стремятся определить ключевые моменты и наиболее сложные ситуации, возникающие в экономических расчетах и при принятии решений о финансировании и реализации проектов.

Ключевые слова: цифровая трансформация, информационные техно-логии, процессный менеджмент, персонал, система управления персоналом, цифровые компетенции, управление знаниями.

References

1. Dobrolyubova E., Alexandrov O., Yefremov A. Is Russia Ready for Digital Transformation?// Communications in Computer and Information Science. 745, 431–444 (2017). [in English]
2. Trusova N. Government socio-economic policy under the digital economy in the foreign countries and Russia//Economic Annals. 180, 88–96 (2019). [in English]

3. Barmuta K.A., Akhmetshin E.M., Andryushchenko I.Y., Tagibova A.A., Meshkova G.V., Zekiy A.O. Problems of business processes transformation in the context of building digital economy// Entrepreneurship and Sustainability Issues. 8, 945–959 (2020). [in English]
4. Berman S.J. Digital transformation: Opportunities to create new business models//Strategic Leadership. 40, 16–24 (2012). [in English]
5. Romanovskaya E.V., Kuznetsov V.P., Andryashina N.S., Garina E.P., Garin A.P. Development of the System of Operational and Production Planning in the Conditions of Complex Industrial Production. In Digital Economy: Complexity and Variety vs. Rationality. Springer: Cham, Switzerland. 572–583 (2020). [in English]
6. Vardarlier P. Digital Transformation of Human Resource Management: Digital Applications and Strategic Tools in HRM. In Contributions to Management Science. Springer Nature Switzerland AG: Cham, Switzerland. 239–264 (2020). [in English]
7. Ziebell R.-C., Albors-Garrigos J., Schoeneberg K.-P., Marin M.R.P. e-HRM in a Cloud Environment// International Journal of Human Capital and Information Technology Professionals. 10, 16–40 (2019). [in English]
8. Jiang K., Takeuchi R., Jia Y. Taking peers into account: Adoption and effects of high-investment human resource systems//Journal of Applied Psychology. (2020). [in English]
9. Independent Evaluation Division UNIDO Evaluation Manual. - Available at: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2018-04/EvaluationManuale-book.pdf> (accessed: 03.02.2024). [in English]
10. Hayton J.C. Promoting corporate entrepreneurship through human resource management practices: A review of empirical research//The Human Resource Management Review. 15, 21–41 (2005). [in English]
11. Kim J., Choi S.O. The Intensity of Organizational Change and the Perception of Organizational Innovativeness; with Discussion on Open Innovation// Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. 6, 66 (2020). [in English]
12. Kaur R., Awasthi A., Grzybowska K. Evaluation of Key Skills Supporting Industry 4.0—A Review of Literature and Practice. In Sustainable Logistics and Production in Industry 4.0. EcoProduction (Environmental Issues in Logistics and Manufacturing); Springer: Cham, Switzerland. 19–29 (2020). [in English]
13. Van Laar E., van Deursen A.J.A.M., van Dijk J.A.G.M., de Haan J. The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review// Computers in Human Behavior. 72, 577–588 (2017). [in English]
14. Latukha M., Poór J., Mitskevich E., Linge D. Human resource management practices transferring from foreign firms to Russia: The case of MNCs subsidiaries//Journal of Business Research. 108, 476–486 (2020). [in English]
15. Njoku E., Ruël H., Rowlands H., Evans L., Murdoch M. An Analysis of the Contribution of e-HRM to Sustaining Business Performance. In HRM 4.0 For Human-Centered Organizations; Emerald Publishing Limited: West Yorkshire, UK. 21–39 (2019). [in English]

Information about authors:

Alimkhanzy Elvira – Master of Economic Sciences, Management, Almaty Management University, Rozybakieva st. 227, Almaty, 050060, Kazakhstan.

Әлімханқызы Эльвир – Экономика ғылымдарының магистрі, Менеджмент, Алматы менеджмент университеті, Розыбакиева көшесі 227, Алматы, 050060, Қазақстан.

Әлімханқызы Эльвир – Магистр экономических наук, Менеджмент, Алматы менеджмент университет, ул. Розыбакиева 227, Алматы, 050060, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГТАХР 10.07.21

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-185-200>

Мақала түрі (ғылыми мақала)

Қазақстандағы мемлекеттік басқару реформаларының зерттелу бағыты: библиометриялық талдау

Д.Х. Бастыков*¹, Д.А. Куланова², Л.П. Молдашбаева³

¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

²М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: dostiyar.bastykov@narхоз.kz, 2k_dana_a@mail.ru, 3askar_96_96@mail.ru)

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты Қазақстандағы мемлекеттік басқару реформаларының зерттелу деңгейін анықтау мақсатында библиометриялық талдау жүргізіп, картаға түсіру.

Әдістемесі. Зерттеу мақсатымызға қол жеткізуде VOSviewer бағдарламалық құралымен библиометриялық желілерді құрып, визуализация жасалды. Біз Scopus академиялық дерекқор базасында жинақталған деректерге библиометриялық талдау жүргіздік. Жалпы бұл әдіс зерттеу бағытымыздың жай-күйін талдауда сенімді көрініс берді. Талдау жүргізуде арнайы стратегия қолдандық, мұнда Қазақстандағы мемлекеттік басқаруды реформалау бойынша зерттеулердің 41 мақаласы анықталды.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы. Бұл библиометриялық талдау Қазақстандағы мемлекеттік басқаруды реформалаудың алғашқы зерттеулері. Зерттеу бағытымыздағы деректердің үлкен көлемін талдауда библиометриялық әдіс өзекті болып табылады. Ол еліміздің мемлекеттік басқаруды реформалау саласындағы зерттеулерді, ең көп сілтеме жасалған автордың еңбегін, басылымдар мен ғылыми институттарды анықтау арқылы әдебиетке үлес қосады.

Зерттеу нәтижелері ең жиі қолданылатын түйін сөздер мемлекеттік басқару реформалары, ашықтық, сыбайлас жемқорлық, жақсы басқару екенін көрсетті. Mussagulova et al., (2019), Buribayev et al., (2016) ең жоғары сілтеме жасалған және жиі келтірілген автор ретінде танылды. Зерттеу сонымен қатар соңғы жылдары елімізде жүргізілген реформалар азаматтардың мемлекеттік қызмет көрсетуге қанағаттану мен өмір сүру жағдайына баса назар аударды. Біздің зерттеуіміз халықаралық деңгейдегі рецензияланған журналдардағы даму тенденциясын көрсетті. Мысалы АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Италия елдеріндегі зерттеулер 2012 жылдары жүргізілсе, Ал Қазақстан үшін аталған бағыттағы зерттеулер 2020 жылы қарқын алды.

Түйін сөздер: Мемлекеттік басқару реформалары, Қазақстан, ашықтық, библиометриялық талдау, VOSviewer, әдебиеттерге шолу, ғылыми картаға түсіру.

Кіріспе

Мемлекеттік басқару көп жағдайда өзара қарым-қатынас нәтижесіндегі әрекеттерді білдіреді. Мемлекеттік басқарудың ерекшелігі көп жағдайда қоғамды, экономиканы, саясатты, халық шаруашылығын басқарумен сипатталады. Мемлекеттік басқару ұйымдастырушылық және реттеушілік қасиетке ие. Бұл мемлекеттің құрылымдық жүйесі арқылы, билік күшіне сүйеніп адамдардың жеке өмірінде реттеушілік қызмет атқарады. Билік – адамдардың материалдық, әлеуметтік, интеллектуалдық жағдайында саналы іс әрекеттер жасайды. Сөйтіп мемлекет адамдардың барлық әрекеттеріне араласады. Мұндай жағдай көбінесе қоғамның еркін шектеуге алып келеді. Қазіргі қоғамның негізгі талабы мемлекет қоғамдық процестерге аз араласу, қоғам мемлекеттен неғұрлым еркін болса адамдарға жақсы, әрі мәселелер тезірек шешілер еді. Осы уақытқа дейін мемлекетті таптық тұрғыда мәжбүрлеп өндіруші, түрме жүйесі, салық жинаушы, полиция, армия секілді адамдардың үстінен қарайтын үлкен алпауыт машина тұрғысында қарастырды. Бұл көзқарас қазіргі кезде өзгерген әрбір мемлекеттің мақсаты адамдардың жеке ұжымдық және қоғамдық өмірін ретке келтіріп жетілдіруші. Барлық дамыған мемлекеттер тәжірибесінде байқайтынымыз билік мемлекеттік басқару институттары арқылы басқару жүйесін реттеуді көздейді. Қазақстанда мемлекеттік басқару саласын реформалау арқылы нарықтық экономикаға негізделген жүйесі қалыптасты. Реформалау мақсаты мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырып, кәсіби аппараттың жүйесін құру болып табылады [1].

Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бастап мемлекеттік басқаруды реформалаудың үздік тәжірибелерін енгізе бастады. Мұндай маңызды реформалау экономикасы дамыған АҚШ, Қытай, Корея, Ұлыбритания, және Сингапур секілді мемлекеттер тәжірибесінен көруге болады. Еліміздің даму тарихында мемлекеттік басқаруды реформалаудың бес кезеңін бастан өткерді. Әрбір кезең өзіндік мақсаттар мен міндеттерге негізделді. Бірінші кезең тәуелсіздік алған жылы яғни 1991 - 1997 жылдары мемлекеттің құрылысы басқару институттарды құрудан бастау алды, Екінші кезең ерекшелігі 1997-2007 жылдары «Кәсіби мемлекетті» қалыптастыруға бағытталса, Үшінші кезең 2007-2017 жылдары мемлекеттік қызметшілерді дамытуға яғни кәсіби қағидатына негізделді. Төртінші кезең 2017-2020 жылдары мемлекеттік аппараттың функцияларын оңтайландыруға бағытталды. Ал қазіргі бесінші кезеңде әлеуметтік, саяси және экономикалық жағдайды реттеуге байланысты жаңа модель енгізілді [2].

Қазақстанның алдағы қадамы азаматтардың қажеттілігіне бағытталған күшті мемлекетке айналу. Соңғы реформалаудағы құжаттарда Мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы: «Ең алдымен адамдар» - «адамдарға бағдарланған» моделі[3]. «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» мемлекет басшысының 2022 жылғы 1 күркүйектегі жолдауы, бұған дәлел болды[4]. Бұл маңызды құжаттардың барлығы мемлекеттік басқару мәселесіндегі кадрлық саясатты жетілдіріп, қоғамның қажеттілігіне негізделді. Дегенмен Қазақстанда аталған бағыттағы зерттеу жұмыстарын жалғастыру керек. Осы бағыттағы зерттеулерге көз жеткізу үшін библиометриялық талдау жасау маңызды. Мақаламызда VOSviewer бағдарламалық

құралын пайдалану арқылы зерттеу нәтижелерін визуализацияладық. Негізгі мақсатымыз Қазақстанның мемлекеттік басқару саласындағы жүргізілген реформалар нәтижесі туралы зерттеушілердің еңбектерін қарастыру болды. Біздің зерттеуіміз болашақ ізденушілер үшін пайдалы әрі әдебиеттердегі жіберілген олқылықтарды толықтырады. Зерттеуіміз Scopus базасындағы ең танымал басылымдардағы зерттеулерді қарастырады. Зерттеу сұрағымыз (RQ1): Қазақстандағы мемлекеттік басқару реформаларының зерттелу нәтижесі қандай? (RQ2): Реформалау бойынша еліміздегі ізденушілердің бағыты қандай?

Материалдар мен әдістер

Зерттеуіміз Қазақстанның егемендік алғаннан бастап, яғни 1991ж бастау алып, қазіргі кезге дейінгі еліміздегі жүргізілген реформалар туралы зерттеулерге библиометриялық талдау жасалды. Зерттеу нәтижесін арттыруға байланысты ғалымдардың мемлекеттік басқаруды реформалау бағытындағы басылымдарға жариялаған мақалаларын түйін сөздер арқылы зерттеу жасалып, ғылыми картаға түсірілді. Scopus-тан VOSviewer бағдарламалық құралы арқылы құжаттарды, үздік басылымдар мен авторларды анықтауға графикалық түрғыда зерттеу жасалды [5]. Үлкен деректермен жұмыс жасауға мүмкіндік беретін библиометриялық зерттеуімізді арнайы бағдарламалық құрал арқылы интеграцияладық [5]. Зерттеуіміз еліміздің мемлекеттік басқару саласындағы жүргізілген реформалар туралы пайдалы ақпарат берді. Библиометриялық талдау зерттеу бағытымыз бойынша жан жақты талдау жасап, болашақ зерттеушілердің бағытын анықтады. Біздің зерттеуімізде мемлекеттік басқару саласындағы институттардың маңыздылығын көрсетті.

Әдебиетке шолу

Қазіргі кезде ең күрделі мәселелердің бірі мемлекеттік басқару саласын реформалау. Мемлекеттік басқару бағытындағы жүргізілген реформалардың басым бөлігі мемлекеттік саясатты әзірлеу, қаржы саласын басқару мен мемлекеттік қызмет көрсету бағытын қамтыды. McKinsey (2022) «Жаңа дәуірдегі үкіметті өзгерту» атты зерттеуінде мемлекеттік қызметкерлер халыққа қызмет көрсетуде және реформалау бағытындағы саясаттың нәтижелерін жақсартуға ұмтылады. Десек те бұған халықтың үкіметке деген сенімсіздігі мен қаржылық проблемалар жағдайында қол жеткізу қиын. McKinsey жүргізген зерттеулерінде реформалау нәтижесіндегі өзгерістер әрекеттерінің 80%-ы өз мақсатына жетпеді. Мемлекеттік басқару реформасы кәсіби мемлекеттік қызметкерлерді тарту мен цифрлық құралдарды тиімді пайдалану арқылы нәтижеге жетеді [6]. Кез келген реформалардың тиімділігі мен сәттілігі әкімшілік саяси жүйенің дұрыс бағытта жүргізілуіне байланысты болып табылады [7]. Бұл бағыттағы зерттеулерді қарастырған отандық және шетелдік авторлардың еңбектерін қарастыратын болсақ. Отандық зерттеушілер А.Абен мен С.Зейнолла [2], Ә.Байменов [8], Е.Бөрібаевтың [9], еңбектерін қарастыруға болады. Мысалы Байменовтің пікірінше Кеңес Одағы тоқырауға ұшыраған

сәттен бастап құрамындағы мемекеттер реформалау нәтижесінде біршама жетістікке жеткен. Мысалы Эстония басқарудың электронды жүйесін енгізу арқылы мемлекеттік саланың тиімділігін арттырды. Грузия сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің алдын алумен, Қазақстан «Бір терезе» қағидаты негізінде Үкіметтің жұмысын оңтайландырды [8].

Шетелдік ізденушілердің ішінде Sato, (2007) мемлекеттің кейбір салаларын реформалау бойынша мемлекеттік функцияларды жеке секторға берудің даму жолын ұсынды. Зерттеу қорытындысы бойынша мемлекеттік салаларды бағалаудың тиімділігін арттыру арқылы 35% жеке секторларға беру тиімді [10].

Ал Индиана университетінің ғалымы Nameduddin et al., (2019) басқару реформаларын сәтті жүргізу мемлекеттік сектордың тұрақты жүйесі деп санайды [11]. АҚШ зерттеушісі Naruna, (2001) өз еңбегінде реформалар туралы зерттеу шектеулерін алдын алып, тақырыпты терең зерделеу арқылы келеңсіздіктерді жою керек деп болжады [12].

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу стратегиямыз. Scopus – базасында 2002-2023 жылдарды қамтыды. 2002 жылға дейін еліміздегі реформалар бойынша ғалымдардың зерттеулері Scopus табылмады және 2024 деректердің толық болмауынан зерттеуге қосылмады. 1 – суретте мемлекеттік басқаруды реформалау бағытында авторлардың зерттеулеріндегі түйін сөзі бойынша өсуін көрсетті. Басылымдардың ішінде Қазақстанның даму тәжірибесіндегі жүргізілген реформалар туралы зерттеулердің тек ағылшын тіліндегі басылымдар қалдырылды. Зерттеуімізде түпнұсқа яғни сапалы зерттеулерге назар аудару мақсатында шолу мақалалар алынып тасталды. 1 – суретте түйін сөзді сүзгіден өткізу нәтижесінде 112 мақала анықталды және рецензияланған басылымдарды сараптаудан 83 мақала іріктелді. Scopus – базасында ағылшын тіліндегі басылымдар 62 – мақалалар мен конференция материалдары анықталды. Нәтижесінде тек мақалаларды қалдыру есебінен 41 құжат анықталды.

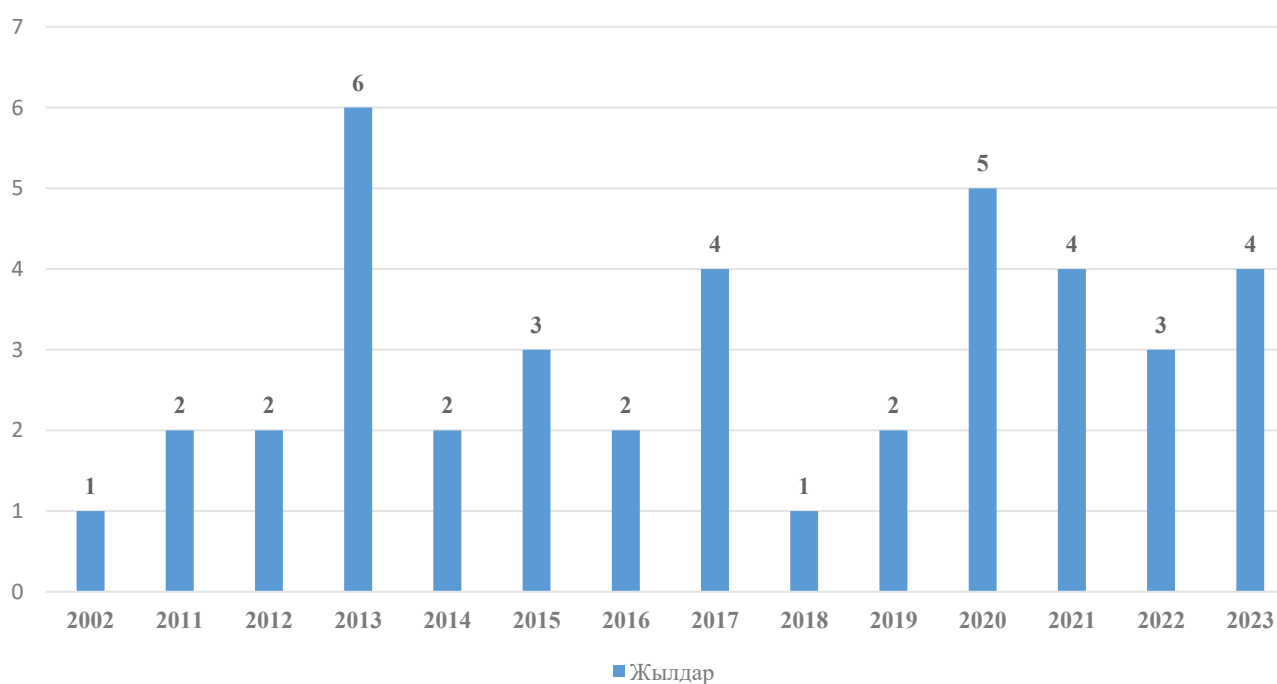

1 – сурет. Scopus базасында кілт сөздерді іздеу стратегиясы

Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

Нәтижелер. Зерттеуімізде 2002-2023 жылдар аралығындағы басылымдарда жарық көрген 41 мақала талданды. 2 – суретте соңғы жылдары Қазақстандағы жүргізілген реформалар бойынша зерттеулердің өскенін көрсетті. Зерттеу нәтижесінде анықталғандай 2003-

2010 жылдары Қазақстандағы мемлекеттік басқару реформаларымен байланысты зерттеулер Scopus базасында табылмады. 2 – суретте 2011 жылдары зерттеу нәтижелері біршама өсіп, 2013 жылы ізденістердің жоғары шыңында 6 құжат анықталды. 2014 жылдан бастап ізденіс нәтижесі қалыпты деңгейде өсуі байқалды, бұл еліміздегі жүргізілген реформалар салдары туралы зерттеушілердің қызығушылығын біршама арттырды.

2-сурет. 2002-2023 жылдары Қазақстандағы мемлекеттік басқару бағытындағы жүргізілген реформалар бойынша жарияланған мақалалар

Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

Кілттік сөздер арқылы 41 мақаланың ішінде 30 жоғары сілтеме жасалған 2 автор анықталды. 1 – кестеде ең көп сілтеме жасаған А. Мусакулованың 2 мақаласы танылды. Автордың бастапқы зерттеуі Қазақстан мен Пәкістандағы мемлекеттік қызметшілердің жағдайын салыстырса [13], екінші зерттеуінде Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі Қазақстан өз дамуында жүргізілген реформалардың нәтижесі мемлекеттік қызметшілердің қызметіне қаншалықты әсер еткенін және жұмысқа қанағаттануы мен мотивациялық қолдауын зерттеді [14].

Автордың бұл зерттеулері «Public Administration and Development» және «Public Administration Review» басылымдарында жарық көріп, 33 сілтеме жасалған. Ал Абай атындағы Қазақ ұлттық университетінің ізденушісі Е.Бөрібаев ҚР мемлекеттік басқару институттарын жетілдірудегі шараларды зерттеді. Нәтижесінде әлеуметтік саланы дамытудағы кешенді жоспарлардың орындалу барысындағы кемшіліктерді анықтап, алдын алу бойынша преспективалық дамудың жоспарын ұсынды [9].

Бұл автордың зерттеуіндегі жұмыстарына 30 сілтеме жасалған. Назарбаев Университетінің зерттеушісі Б.Серікбаева өз мақаласында Қазақстанды тиімді басқару азаматтардың әл ауқат үшін қаншалықты маңыздылығын зерттеді. Автор 2022 жылғы мақаласында 5 сілтеме жасалған автор ретінде үшінші орынға тұрақтады. Автордың еңбегі Қазақстанның 30 жылдан астам даму тарихындағы жүргізілген реформалардың нәтижелері, қызмет көрсетуге қанағаттану, азаматтардың өмір сүру жағдайларына және мемлекеттік саясатқа бағытталды [15].

1 Кесте. 2002-2023 ж. Scopus – базасында мемлекеттік басқаруды реформалау бағытындағы Қазақстандық авторлардың зерттеулері

№	Авторлар/жылы	Құжат саны	Басылым атауы	Сілтеме
1	А.Мусакулова (2019)	2	Public Administration Review.	33
2	Е. Бөрібаев (2015)	2	International Journal of Environmental and Science Education,	30
3	Б. Серікбаева (2022)	1	Transforming Government: People, Process and Policy	5
4	М. Кадырова (2018)	2	Public Policy and Administration	5
5	А. Амирова (2023)	2	Innovation Journal	1
6	Л Илебаев (2013)	2	Actual Problems of Economics	0

Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

2 – кестені зерттеу бағытымызға сәйкес ғылыми зерттеу институттардың жоғарғы рейтингісіне сәйкес құрдық. 2 – кестеде Scopus – ғылыми жарияланым базасында 9 ғылыми институттар анықталды, бұл Қазақстанның дамуындағы жүргізілген мемлекеттік басқару реформалары тақырыбында еді. Талдау нәтижесінде ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы 10 жылда 8 мақала жариялаған. Бұл зерттеулердің бастапқысы «NISPAcee Journal of Public Administration and Policy» басылымындағы Г.Сүлейменованың Қазақстанның мемлекеттік органдар қызметін бағалау атты ең көп сілтеме жасалған мақаласы еді [16]. Зерттеушінің мақаласын 2018 жылы ҚР Білім және ғылым министрілігі қаржыландырған. Автордың бұл жұмысы дамушы елдердегі мемлекеттік қызмет жүйесі қалай жұмыс жасайтынын түсінуге бағытталған. Көп жағдайда үкімет мемлекеттік қызмет нәтижелерін тиімді етіп, қоғамға жақсы жақтарын көрсетуге тырысады. Құжаттар саны бойынша екінші орынға тұрақтаған Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. 7 жылда зерттеушілердің аталған бағыттағы 7 мақаласы Scopus – ғылыми жарияланымдар базасында жарық көрген. Мұнда айрықша көзге түскен А. Хамзинның «International Journal of Environmental and Science Education» басылымындағы ҚР әлеуметтік саланы мемлекеттік басқаруға арналған еңбегі болды [17].

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Scopus – ғылыми жарияланым базасында мемлекеттік басқаруды реформалау бағытындағы 3 мақала анықталды. Мемлекеттік саясатты іске асырып, стратегиялық даму мен азаматтардың мәселелерін шешуде мемлекеттік қызметтер маңызды болып табылады. Сондықтан И. Рыстинаның Q2 тобына кіретін «Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues» басылымында жарық көрді. Автордың ҚР мемлекеттік қызметті дамытудың жаңа кезеңі атты мақаласында мемлекеттік басқару жүйесі мен саяси құрылымын жетілдірудегі кадрлардың кәсібилігі мен тұрақтылығын зерттеді [18]. Талдау нәтижесінде анықталғандай қазақстандық зерттеушілер еңбектерінің басым көпшілігі халықаралық деңгейдегі рецензияланбаған журналдарда жарық көруі. Бұл дүние жүзіндегі ғалымдар мен сарапшылардың талқылауына түсуіне шектеу болады.

2-Кесте. Scopus – базасында Қазақстандағы мемлекеттік басқару реформалары бойынша мақалалар жариялаған оқу орындары

№	Оқу орындарының атауы	Құжат саны	Сілтемелер	Жылдары
1	ҚР Президент жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы	8	9	2013 - 2023
2	Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті	7	17	2013 - 2020
3	Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	3	7	2014 - 2022
4	Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті	3	30	2013 - 2016
5	Сингапур ұлттық университеті	2	33	2019 - 2021
6	Назарбаев университеті	2	10	2022 - 2023
7	Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті	2	1	2020 - 2021
8	Қазақстан денсаулық сақтау мектебі	1	64	2012
9	Братиславадағы Экономика университеті	1	0	2022

Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстандағы мемлекеттік басқаруды реформалау бағытындағы зерттеулер аймақтық деңгейде жалғасты. 3 – кестеде аталған зерттеу бағытында Ресей, Сингапур, Ұлыбритания, АҚШ, Бельгия, Финляндия, Норвегия, Словакия елдерінің зерттеушілерімен бірлесіп қазақстандық авторлар мақала жариялағанын байқаймыз. Бұл бағыттағы зерттеудің басым бөлігі қазақстандық авторлардың үлесінде. Талдау нәтижесінде анықталғандай зерттеушілердің табыстылығы әрбір мақалаға жасалған

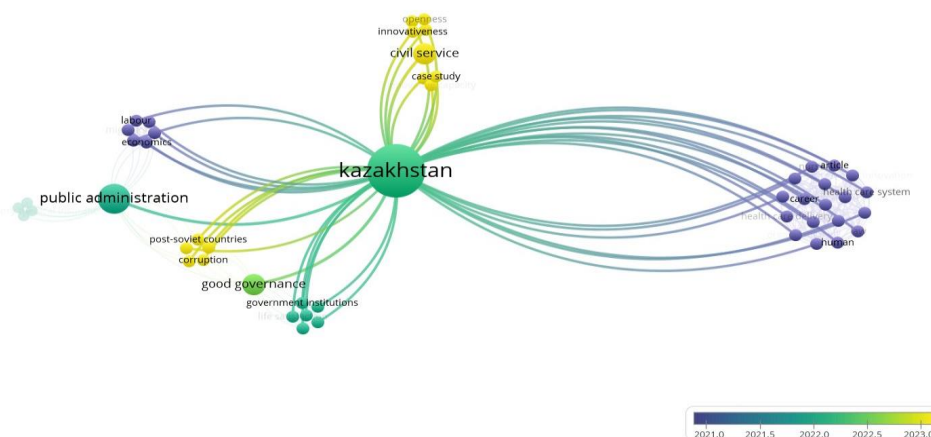
сілтеме болды. Қазақстандық зерттеушілердің еңбектеріне орта есеппен 4 сілтемеден келді, бұл зерттелген тақырыпқа қызығушылықтың бәсеңдеуі.

3-Кесте. Мемлекеттік басқаруды реформалау бағытындағы өнімділігі жоғары дәйексөздері бар елдер

№	Мемлекет атауы	Құжаттар саны	Сілтеме
1	Қазақстан	33	143
2	Ресей	4	8
3	Сингапур	2	33
4	Ұлыбритания	2	12
5	АҚШ	2	3
6	Бельгия	1	12
7	Финляндия	1	2
8	Норвегия	1	7
9	Словакия	1	-

Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

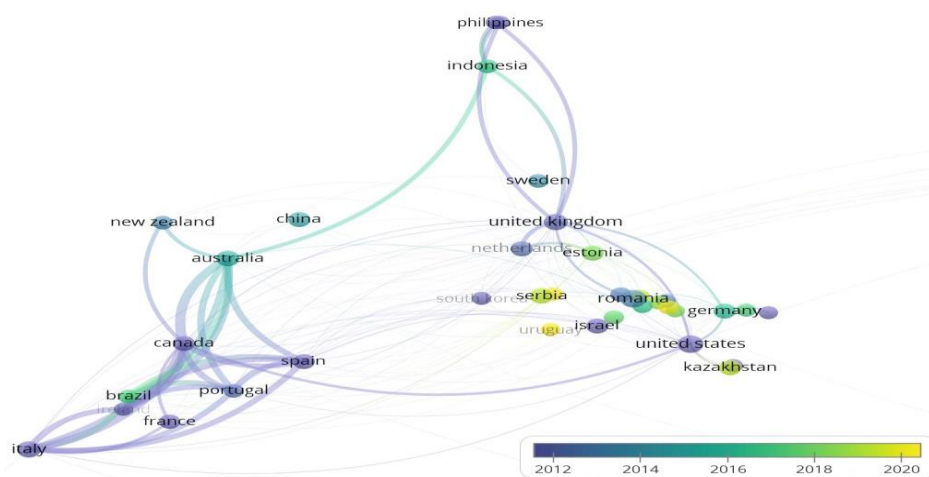
Келесі 3-суретте еліміздің мемлекеттік басқару реформалары бойынша авторлардың еңбектеріндегі түйін сөздердің байланысы картаға түсірілді, бұған Vosviewer бағдарламалық құралдың көмегімен қол жеткізілді. 3 – суретте Scopus – ғылыми жарияланым базасы бойынша Қазақстандағы жүргізілген реформалардың байланысын көре аламыз. Мұнда мемлекеттік басқару реформалары, мемлекеттік қызмет, посткеңестік елдер, жақсы басқару, сыбайлас жемқорлық, ашықтық, инновация, мансап ең жиі кездесетін сөздердің байланысын берді. Сары түспен белгіленгендер Қазақстанның даму тәжірибесіндегі соңғы мақалалар болды. Біз сөздердің байланысын картаға түсіру арқылы даму тенденциясын анықтадық. Картада соңғы жылдардағы жүргізілген зерттеулердің кілттік сөздері мемлекеттік қызмет, посткеңестік елдер, сыбайлас жемқорлық, кейс-стади, ашықтық секілді тақырыптарына арналғанын көрсетті. Талдау нәтижесінде Қазақстан мемлекеттік басқаруды реформалау арқылы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтып, үкімет пен жергілікті атқарушы органдардың ашықтығын қамтамасыз ету болды. Зерттеуімізде байқайтынымыз халық жергілікті билік органдарының азаматтардың қатынасуымен шешім қабылдап, есеп беруін талап етті.

3-сурет. Қазақстанмен байланысты ортақ түйін сөздер

Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

4-суретте дүние жүзіндегі дамыған елдердің зерттеулерін Vosviewer бағдарламалық құрал көмегімен картаға түсірідік. Ұлыбритания, АҚШ, Италия, Франция, Канада және басқа елдер мемлекеттік басқаруды реформалау тақырыбындағы мақалалар бойынша көш бастап тұр. Десек те бұл зерттеулер бастапқы кезеңнің үлесіне тиесілі. 4 – суретте Қазақстан аталған бағыт бойынша Scopus базасындағы зерттеулері 2020 жылы қарқын алған. Талдау нәтижесінде анықталғандай еліміздегі жүргізілген реформалардың бастауы Ұлыбритания, АҚШ, Сингапур елдерінің тәжірибесінен бастау алады.

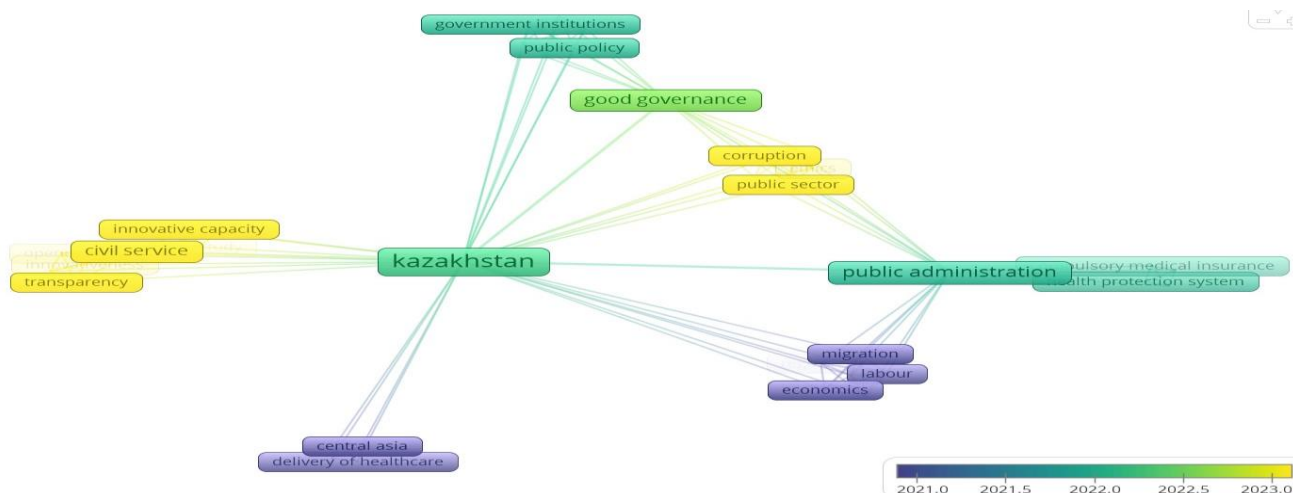

4-сурет. Мемлекеттік басқаруды реформалау бойынша елдер байланысы

Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

Болашақ зерттеу бағыттары. 5-суретте Қазақстандағы академиялық ғылыми ортаның даму тенденцияларын байқаймыз. Библиометриялық талдау нәтижесінде

жақсы басқару, инновациялық әлеует, ашықтық, сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік қызмет тақырыптарына болашақ зерттеулердің өсіп келе жатқанын байқаймыз. Бұл еліміздегі мемлекеттік аппаратты тиімді басқарудың мәселелерін тереңірек зерттеп, түсінуде маңыздырақ болады. Қазақстан әлемдік елдермен ынтымақтастық орнатқан сайын, еліміздегі мемлекеттік басқару мәселелері мен мүмкіндіктерін түсіну маңызды болмақ.

5-сурет. Қазақстандағы болашақ зерттеулердің преспективалық дамуы
Ескертпе: VOSviewer бағдарламалық құралы негізінде авторлармен құрастырылған

Шектеулер. Scopus деректер базасындағы зерттеуімізде Қазақстандағы реформалау бағытындағы мәліметтер толық қамтылмауы мүмкін. Себебі зерттеушілер Web of Science, Google Scholar сияқты басқа да ғылыми академиялық интернет – платформаларында зерттеу мақалалары жариялануы мүмкін. Біздің мақаламызда тек бір ғана платформа арқылы библиометриялық талдау жүргізілгендіктен зерттеу ауқымын шектейді. Талдау нәтижесінде анықталғандай Қазақстандық зерттеушілердің басым бөлігі жергілікті басылымдарда мақалаларын жариялауы, жергілікті басылымдар Scopus, Web of Science деректер базасы сияқты рецензияланып индекстелмеген. Бұл халықаралық деңгейдегі зерттеушілер мен сарапшылардың сын пікірлерінің талқылауына түсуін шектейді.

Қорытынды

Біздің зерттеуіміз Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқару бағытындағы жүргізілген реформаларға баса назар аударып, ғылыми академиялық ортадағы зерттеулердің бастапқы библиометриялық талдауы. Ең көп келтірілген зерттеулер А. Мусакулованың Қазақстанда жүргізілген реформалардың нәтижесі туралы болды [14]. Ал Е.Бөрібаев еліміздегі мемлекеттік басқару институттарын жетілдірудегі зерттеуі ең көп сілтеме жасалған автор болды [9].

Талдау нәтижесінде анықталғандай Scopus – базасында Қазақстандық ғылыми зерттеу институттарының рейтингісі анықталды. Бастапқы үштікке ҚР Президенті жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мен Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеттері көш бастады. Дегенмен қазақстандық зерттеушілердің халықаралық дәрежедегі рецензияланған ғылыми басылымдардағы мақалалары аз. Зерттеушілердің басым бөлігі еңбектерін жергілікті басылымдарда жариялайды, бұл әлемдік деңгейдегі ғылыми академиялық ортаның сын пікірлеріне түсуін шектейді. Отандық ғалымдардың зерттеулеріне еліміздің билік органдарының қолдауы қажет. Мысалы зерттеуімізде анықталғандай ҚР Білім және ғылым министрілігі 5 зерттеуді қаржыландырса, ал Ұлттық стратегиялық зерттеу институты 1 ғана зерттеуді қаржыландырған. Бұл еліміздегі зерттеулердің қарқынына әсер етеді. Қазақстан мемлекеттік басқарудың озық тәжірибелерін қолданғанымен, ғылыми академиялық ортада зерттеулердің жетіспеушілігі сезіледі. Қорытындылай келе, библиометриялық талдаудағы шектеулер мен мүмкіндіктерін анықтап, зерттеуімізді әдеби шолу нұсқасы ретінде ұсынамыз. Біз ғалымдардың ұсынған модельдері мен әдістемелерін қайта қарастыруға және реформалауға бағытталған зерттеулердің көбеюіне себеп болатын құрал ретінде қарастырамыз.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала авторлардың өз есебінен жазылған, авторларда мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі:

Бастыков Достияр Хамытбекович – деректерді жинау, жұмыс нәтижелерін талдау, деректерді визуализациялау, әдебиетке шолу, мәтін жазу, мақаланың соңғы нұсқасын жариялауға бекіту.

Куланова Дарикуль Аскарбековна – жобалау, әдебиеттерді іздеу, пайдаланылған әдебиеттер тізімінің түпкілікті нұсқасын ресімдеу және бекіту.

Молдашбаева Луиза Полатхановна – мазмұнды сыни тұрғыдан қарау, интерпретация, библиографиялық талдау, талдауларды түсіндіру, мазмұнды сыни қайта қарау.

Әдебиеттер тізімі

1. Шоманов А.Ж. Реформирование системы государственного управления: зарубежный опыт и Казахстан. Научное издание / А. Ж. Шоманов, С. Т. Бельгибаев, А. А. Морозов, А. Ж. Тастенов, Д. А. Утешев, 2005.– 57-65 с.

2. Абен А. Особенности обновленной модели государственного управления в Казахстане / А. Абен / под ред. Ш.А. Смагулова. – Алматы, 2022. Вып. «Фортуна П– 12–35с.

3. Нургазинов Б.К. Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметке кіру кезіндегі кейбір ұсыныстар / Нургазинов Б.К., Оспанова А.Н. // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» – 2022. – Т. 2 – № 69.

4. Бастыков Д.Х. Социальная политика государства и ее влияние на уровень безработицы в Казахстане / Бастыков Д.Х., Ералиева Я.А., Айтказина М.А. // Вестник университета «Туран» – 2023. – № 3 – С.48–62.

5. Donthu N. How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines / Donthu N., Kumar S., Mukherjee D., Pandey N., Lim W.M. // Journal of business research – 2021. – Т. 133 – С.285–296.
6. Practices P.S. Stand and deliver: Three imperatives for civil servants | McKinsey / Practices P.S. – 2024. – № April.
7. Lapuente V. The effects of new public management on the quality of public services / Lapuente V., Walle S. Van de // Governance – 2020. – Т. 33 – № 3 – С.461–475.
8. Baimenov A. Governance in the post-Soviet era: Challenges and opportunities / Baimenov A., Liebert S. // Public Administration Review – 2019. – Т. 79 – № 2 – С.281–285.
9. Buribayev Y.A. Evaluation of the reform efficiency in public social sector management of the Republic of Kazakhstan / Buribayev Y.A., Oryntayev Z.K., Khamzina Z.A., Kussainov S.Z., Yermekov A.T. // Mediterranean Journal of Social Sciences – 2015. – Т. 6 – № 3 – С.191–198.
10. Sato Y. Administrative evaluation and public sector reform: an analytic hierarchy process approach / Sato Y. // International Transactions in Operational Research – 2007. – Т. 14 – № 5 – С.445–453.
11. Hameduddin T. Employee engagement as administrative reform: Testing the efficacy of the OPM's employee engagement initiative / Hameduddin T., Fernandez S. // Public administration review – 2019. – Т. 79 – № 3 – С.355–369.
12. Haruna P.F. Reflective public administration reform: Building relationships, bridging gaps in Ghana / Haruna P.F. // African Studies Review – 2001. – Т. 44 – № 1 – С.37–57.
13. Wal Z. Van der Path-dependent public servants: Comparing the influence of traditions on administrative behavior in developing Asia / Wal Z. Van der, Mussagulova A., Chen C. // Public Administration Review – 2021. – Т. 81 – № 2 – С.308–320.
14. Mussagulova A. What is wrong with job security? / Mussagulova A., Wal Z. Van der, Chen C. // Public Administration and Development – 2019. – Т. 39 – № 3 – С.121–132.
15. Serikbayeva B. Good governance matters for well-being: the case of Kazakhstan / Serikbayeva B., Abdulla K. // Transforming Government: People, Process and Policy – 2022. – Т. 16 – № 1 – С.140–164.
16. Suleimenova G. Performance evaluation of the government agencies of Kazakhstan / Suleimenova G., Kapoguzov E., Kabizhan N., Kadyrova M. // NISPACEE Journal of Public Administration and Policy – 2018. – Т. 11 – № 2 – С.171–198.
17. Khamzin A.S. Constitutional Law Fundamentals of the State Administration of the Social Sphere in the Republic of Kazakhstan. / Khamzin A.S., Khamzina Z.A., Oryntayev Z.K., Alshurazova R.A., Sherimkulova G.D., Yermukhametova S.R. // International Journal of Environmental and Science Education – 2016. – Т. 11 – № 12 – С.5237–5250.
18. Rystina I. The state service of the Republic of Kazakhstan at a new stage of development / Rystina I., Sadu A., Bulegenova B., Onuchko M., Kozhakhmetova A. // J. Legal Ethical & Regul. Issues – 2017. – Т. 20 – С.1.

Д.Х.Бастыков*¹, Д.А.Куланова², Л.П. Молдашбаева³

¹Университет Нархоз, Алматы, Қазақстан

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

³Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Қазақстан

Направление изучения реформ государственного управления в Казахстане: библиометрический анализ

Аннотация. Целью исследования является проведение библиометрического анализа и картирования с целью определения степени изученности реформ государственного управления в Казахстане.

Методология. При достижении нашей исследовательской цели с помощью программного обеспечения Vosviewer были созданы и визуализированы библиометрические сети. Провели библиометрический анализ данных, собранных в академической базе данных Scopus. В проведении анализа использовали особую стратегию, это 41 статья реформирования государственного управления в Казахстане. В целом данный метод дал убедительную оценку, проанализировав состояние нашего направления исследований.

Уникальность/ценность исследования. Библиометрический анализ является первым исследованием реформирования государственного управления в Казахстане. Данный метод актуален при анализе больших объемов данных в нашем направлении исследования. Он вносит свой вклад в литературу, определяя исследования в области реформирования государственного управления страны, работы наиболее цитируемого автора, публикации и научные институты.

Результаты исследования показали, что наиболее часто используемыми ключевыми словами являются реформы государственного управления, прозрачность, коррупция, хорошее управление. Mussagulova et al., (2019), Vuribayev et al., (2016) признан самым цитируемым и часто цитируемым авторами. Исследование также показало, что реформы, проведенные в стране в последние годы, сделали упор на удовлетворенность граждан государственными услугами и условия жизни. В статье показала тенденция развития рецензируемых журналов международного уровня. Например, исследования в США, Великобритании, Франции, Италии проводились до 2012 года, а для Казахстана исследования в данном направлении набрали обороты с 2020 года.

Ключевые слова: Реформы государственного управления, Казахстан, открытость, библиометрический анализ, VOSviewer, обзор литературы, научное картографирование.

D.H. Bastykov^{*1}, D.A.Kulanova², L.P. Moldashbayeva³

¹*Narxoz University, Almaty, Kazakhstan*

²*M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan*

³*L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Direction of Study of Public Administration Reforms in Kazakhstan: Bibliometric Analysis

Abstract. The purpose of the study is to conduct a bibliometric analysis and mapping in order to determine the level of study of public administration reforms in Kazakhstan.

Methodology. In achieving our research goal, bibliometric networks were created and visualized with the VOSviewer software. We conducted a bibliometric analysis of the data collected in the Scopus academic database. In conducting the analysis, we used a special strategy, which was 41 articles on the reform of Public Administration in Kazakhstan. In general, this method showed a reliable analysis of the state of our research direction.

Uniqueness/value of the study. This bibliometric analysis is the first study of Public Administration reform in Kazakhstan. In the analysis of a large amount of data in our research area, the bibliometric method is relevant. It contributes to literature by identifying research in the field of reforming the country's public administration, the work of the most cited author, publications and scientific institutions.

The results of the study showed that the most commonly used keywords are public administration reforms, transparency, corruption, good governance. Mussagulova et al., (2019), Buribayev et al., (2016) is recognized as the highest cited and most frequently cited author. The study also highlighted that the reforms carried out in the country in recent years have focused on the satisfaction of citizens with the provision of public services and living conditions. Our study showed the development trend in peer-reviewed journals of the international level. For example, research in the USA, Great Britain, France, Italy was conducted until 2012, and research in this direction for Kazakhstan gained momentum in 2020.

Keywords: Public administration reforms, Kazakhstan, transparency, bibliometric analysis, VOSviewer, literature review, scientific mapping.

References

1. Shomanov A.J. Reformirovanie sistemy gosudarstvennogo upravleniya: zarubejnyi opyt i Kazahstan [Reforming the public administration system: foreign experience and Kazakhstan] / Nauchnoe izdanie. / Shomanov A.J., Belgibaev S.T., Morozov A.A., Tastenov A.J., Uteshev D.A., 2005.– 57-65p. [in Russian]
2. Aben A. Features of the updated model of public administration in Kazakhstan [Osobennosti obnovlennoj modeli gosudarstvennogo upravleniya v Kazahstane] / A. Aben/ed. Sh.A. Smagulova. - Almaty, 2022. No. "Fortuna P- 12-35c. [in Russian]
3. Nurgazinov B.K. Some offers when entering the civil service in the Republic of Kazakhstan [Qazaqstan Respublikasynda memleketтік qyzmetke kiru kezindegi keibir üsynystar] / Nurgazinov B.K., Ospanova A.N.//Scientific and Legal Journal "Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan" - 2022. - T. 2 - NO. 69. [in Kazakh]
4. Bastykov D.H. Social policy of the state and its impact on the unemployment rate in Kazakhstan [Social'naja politika gosudarstva i ee vlijanie na uroven' bezraboticy v Kazahstane]/ Bastykov D.H., Yeralieva Ya.A., Aitkazina M.A. // Bulletin of the University "Turan" – 2023. – No. 3 – pp.48-62. [in Russian]

5. Donthu N. How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines / Donthu N., Kumar S., Mukherjee D., Pandey N., Lim W.M. // Journal of business research – 2021. – Т. 133 – С.285–296.
6. Practices P.S. Stand and deliver: Three imperatives for civil servants | McKinsey / Practices P.S. – 2024. – № April.
7. Lapuente V. The effects of new public management on the quality of public services / Lapuente V., Walle S. Van de // Governance – 2020. – Т. 33 – № 3 – С.461–475.
8. Baimenov A. Governance in the post-Soviet era: Challenges and opportunities / Baimenov A., Liebert S. // Public Administration Review – 2019. – Т. 79 – № 2 – С.281–285.
9. Buribayev Y.A. Evaluation of the reform efficiency in public social sector management of the Republic of Kazakhstan / Buribayev Y.A., Oryntayev Z.K., Khamzina Z.A., Kussainov S.Z., Yermekov A.T. // Mediterranean Journal of Social Sciences – 2015. – Т. 6 – № 3 – С.191–198.
10. Sato Y. Administrative evaluation and public sector reform: an analytic hierarchy process approach / Sato Y. // International Transactions in Operational Research – 2007. – Т. 14 – № 5 – С.445–453.
11. Hameduddin T. Employee engagement as administrative reform: Testing the efficacy of the OPM's employee engagement initiative / Hameduddin T., Fernandez S. // Public administration review – 2019. – Т. 79 – № 3 – С.355–369.
12. Haruna P.F. Reflective public administration reform: Building relationships, bridging gaps in Ghana / Haruna P.F. // African Studies Review – 2001. – Т. 44 – № 1 – С.37–57.
13. Wal Z. Van der Path-dependent public servants: Comparing the influence of traditions on administrative behavior in developing Asia / Wal Z. Van der, Mussagulova A., Chen C. // Public Administration Review – 2021. – Т. 81 – № 2 – С.308–320.
14. Mussagulova A. What is wrong with job security? / Mussagulova A., Wal Z. Van der, Chen C. // Public Administration and Development – 2019. – Т. 39 – № 3 – С.121–132.
15. Serikbayeva B. Good governance matters for well-being: the case of Kazakhstan / Serikbayeva B., Abdulla K. // Transforming Government: People, Process and Policy – 2022. – Т. 16 – № 1 – С.140–164.
16. Suleimenova G. Performance evaluation of the government agencies of Kazakhstan / Suleimenova G., Kapoguzov E., Kabizhan N., Kadyrova M. // NISPACEE Journal of Public Administration and Policy – 2018. – Т. 11 – № 2 – С.171–198.
17. Khamzin A.S. Constitutional Law Fundamentals of the State Administration of the Social Sphere in the Republic of Kazakhstan. / Khamzin A.S., Khamzina Z.A., Oryntayev Z.K., Alshurazova R.A., Sherimkulova G.D., Yermukhametova S.R. // International Journal of Environmental and Science Education – 2016. – Т. 11 – № 12 – С.5237–5250.
18. Rystina I. The state service of the Republic of Kazakhstan at a new stage of development / Rystina I., Sadu A., Bulegenova B., Onuchko M., Kozhakhmetova A. // J. Legal Ethical & Regul. Issues – 2017. – Т. 20 – С.1.

Авторлар туралы мәлімет:

Бастыков Достияр Хамытбекович – хат-хабар авторы, Докторант. Нархоз университеті, Жандосова к-сі 55, 050035, Алматы Қазақстан.

Куланова Дарикуль Аскарбековна – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тауке хан 5, 160011, Шымкент, Қазақстан.

Молдашбаева Луиза Полатхановна – экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Мұңайтпасов 13, 010010, Астана, Қазақстан.

Бастыков Достияр Хамытбекович – автор для корреспонденции, Докторант, Университет Нархоз, ул. Жандосова 55, 050035, Алматы Қазақстан.

Куланова Дарикуль Аскарбековна – кандидат экономических наук, доцент. Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова. ул Тауке хан 5, 160011, Шымкент, Қазақстан.

Молдашбаева Луиза Полатхановна – кандидат экономических наук, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, ул. К. Мунайтпасов 13, 010010, Астана, Қазақстан.

Bastykov Dostiyar Hamitbekovich – Doctoral student, Narхоз University, Zhandosova str. 55, 050035, Almaty, Kazakhstan.

Kulanova Darikul Askarbekovna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Tauke Khan 5, 160011, Shymkent, Kazakhstan.

Moldashbaeva Louise Platonovna – Candidate of Economic Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, K. Munaitpasov 13, Astana, 010010, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.81.23
UDC 338.363

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-201-216>

State of the innovation investment and innovation management in SMES of Kazakhstan

D.M. Mukhiyayeva*¹, A.K. Kabikenov², M.Zh. Nurkenova³

^{1,3} L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹dinara_muhiyayeva@mail.ru, ²Arystankabikenov@gmail.com, ³n.makpal@mail.ru)

Abstract. Innovations have recently become one of the indicators of the commercial success of the companies. This phenomenon is taking place due to a rapid development of new technologies and their effect on competition between the companies. The main purpose of the present paper is to investigate the current state of the innovation activity and innovation management among small and medium enterprises of the Republic of Kazakhstan. To achieve the aim of the paper, a qualitative analysis of interviewing 100 SMEs representatives has been conducted. The principal findings indicate of the following commonalities. The level of revenue and the innovation activity were not directly connected for the respondent businesses. The representatives had limited understanding of the innovation types and areas of application. After the briefly educating the respondents, the authors have found significant changes in attitudes towards investing into innovations. The value of the present paper is connected with the practical significance of increasing the innovational activity of the SMEs of Kazakhstan. Moreover, the study can be replicated for other developing Central Asian countries to find out whether the phenomenon is connected with regional features. As for the practical implications, the paper can be used to develop governmental and private educational programs as a part of supporting the SME activity or a part of vocational training.

Key words: Innovation in SMEs, innovation management, investment in innovation, business strategy.

Introduction

It is clear that small and medium size businesses (SMEs) play a significant function in the economy of the country as they serve a role of job creators and massive contributor to the country's budget. Taking into account such benefits, countries need to establish conducive environment for the establishment, development and performance of the SMEs. At the same time, innovations define the performance of the company. The race between the companies for the biggest market share has made the necessity to employ innovation clear. The industries are shaped by the extent, volume, and the speed of implementation of innovations. For many companies' innovations became the definition of success as the firm performance is heavily influenced by it. As SMEs gain competitive advantage by employing innovations, the present article aims to study the innovation management issues among SMEs of Kazakhstan. The present study has identified that the information collected by the state statistics departments is mainly numeric and does not allow making any conclusions regarding the state and quality of SMEs' innovations. Thus, the present article recognizes the scarcity of the available information about the innovational activity of the small and medium enterprises of Kazakhstan. Based on the knowledge gap, the aim of the article is to study the current state of the innovations and innovation management in the SMEs. In order to formulate a new knowledge and describe the dynamics in the innovation introduction and management in Kazakhstan, a qualitative research is conducted among 100 representatives of top or middle management of SMEs. It is important to point out that in the Republic of Kazakhstan small and medium enterprises are defined by the law and the main indicator is the number of employees and the turnover per annum. As soon as the company exceeds the threshold, it needs to report to the committee of the statistics and change its category to a different one. At the moment threshold for a small 250 employees and turnover of less than 3,000,000 monthly calculated indicator. The following chapter investigates the literature relevant to the research questions in order to build a theoretical framework and identify the existing knowledge gap.

Literature Review

The innovation creation, usage and management in the real business sector are among the key tasks of the business owners. That is why; it became a focus of study of many scientists and scholars. If to focus on the existing literature on the innovation management in SMEs, it becomes clear that innovation management in the named sector depends on number of internal and external factors such as open innovations, knowledge management, and leadership promoting knowledge and so on. For instance, Chaithanapat et al. have conducted a study consisting of the responses of 283 SMEs in order to reveal to what extent innovation quality is dependent on the knowledge of the customer, knowledge orientation of the managers and the knowledge management policies inside the organization [6]. The authors discuss the necessity of the SMEs to refer to external innovations due to a general shortage of funding [4] and human resources needed to generate its own innovation. In terms of efficient usage of the financial resources, it is obvious that SMEs benefit from adopting innovations created externally rather than allocating

resources to internal R&D [5]. That is why, knowledge management becomes the clear facilitator of the innovations in SMEs.

For instance, Chaithanapat et al. (2022), Zia (2020) and Wen et al. (2020) emphasize the role of knowledge as being one of the essential factors of innovation success. The knowledge management is an intrinsic and undividable part of the innovation management. In this regards, knowledge orientation and development of the knowledge of the customer are important parts of it

Leadership style is claimed to define the quality of the innovations implemented in the company, because only with clear objective and understanding of the internal processes, the company can innovate to become more successful. What is even more important, the leadership should be able to introduce an action plan to implement the innovations in the company. In this regards, knowledge-oriented leadership is seen as one of the indicators of successful innovations in the company (Zia, 2020). Chaithanapat et al. (2022) define this style of leadership as integration of the transactional and transformational ones. Here the learning environment is established, encouraged and actively lead by the manager [7].

Another side of the knowledge that SMEs need to continuously develop in order to be profitable is customer knowledge. Before innovating on the product or the service, it is important to understand who the prospective customer is. The understanding of the customer incorporates elements such as customer experience, sentiments, values and perceptions. Companies engage with their customers continuously in order to learn about them. This allows to innovate having in mind their needs and desires. In fact, Taherparvar, Esmaeilpour & Dostar (2014) and Wen et al. (2020) explain that part of the innovations implemented in SMEs takes place because companies have started analyzing their customer more. The desire to predict customer sentiments and problems and employ the knowledge to innovate has gained popularity among the companies. This was called co connecting and developing (C&D), which implies that development is carried out by connecting ideas of the customers. This idea is further explained by Taherparvar, Esmaeilpour & Dostar, who state that developing knowledge of customer facilitates creation of the company's knowledge, and hence, "both external and internal competencies" develop and it empower the companies to create innovations and be successful in various market situations [13].

Being knowledge-oriented leads the company to engage in open innovations in order to generate more profit [5]. SMEs are different from large businesses in using open innovations because they usually are not as formal and complicated as large businesses, thus, the innovative process is carried out with greater flexibility and the decisions are made faster. Zia explains that managing knowledge and innovation in small and medium companies tends to take place "in an informal way without the support of purposely designed information and communication system". Similarly, Bigliardi and Bigliardi et al discuss the flexibility that the size of the company grants to SMEs. Introduction of innovations can help the SMEs become more competitive and thus create new niches or to win over existing ones. The unique proposal that innovations ensure will influence the customer loyalty and, thus, price sensitivity will be reduced. This means that the company will be able to increase its profitability.

Another factor to be considered is the narrowing the SMEs from global scope to SMEs operating in emerging markets. In this regards, Charmjeree, Badir and Safdar (2022) have conducted

research of usage of external innovations by small and medium IT companies in Thailand to find out that the external technology acquisition and exploitation positively correlate with company's not only financial performance, but also innovations efficiency. The test has been conducted on the specific market and limited number of companies; thus, the results cannot be universally applied to other industries. However, the conclusion made by authors defend the idea of beneficial usage of external innovations by SMEs of emerging markets.

Moreover, the extensive focus has been given to a question of how to measure and identify the volume and extend of the innovation. For instance, Richtner et al. (2017) argue that innovation measurements are in majority quantity based and, thus, often lack substantial understanding. The authors explain that performance measured by quantitative indicators cannot fully explain what the outcomes of the implementation of the innovation are at all. Moreover, based on the analysis of survey of 45 managers, the authors conclude that too much value is given to numerical information, which does not carry practical meaning. In fact, the statistical information released by Bureau of National statistics is mainly only numerical. It is divided and measured across industries and regions. However, there is no distinct information regarding the type of innovation. Thus, official statistics does not give sufficient information of the state of innovations in the SMEs. At the same time, it does not allow to see in which internal and external directions innovations are being conducted. By this, it is clear that the statistic information collection neglects the importance of in-depth description of the innovation creation, usage and management. Richtner et al. (2017) differentiate three issues that managers face when evaluating the innovations within the company. They are: 1) over or underestimation of the innovation measurement; 2) measuring the innovation partially; 3) ignoring the effect the innovation measurement has in internal politics of the company. In the context of the described issues, the managers of the studied companies have faced problems such as large scale of information, which makes its administration difficult and, thus, the information cannot be used for timely decision-making. Instead, such companies ended up taking delayed decisions with low relevancy.

It is clear that financial and operational indices that focus on result are example of lagging measurements. These indices include the outcomes of sales, costs, profit, customer recurrence and similar. These can be beneficial in measuring the long-term development pattern of the company. However, in the short term these measurements have a lagging effect, which means that they are ready only when the actions have been finished. Thus, they cannot be used as a performance orienteer in shorter periods. Richtner et al. (2017, p.9) claims that "lagged indicators don't help prioritizing", and thus, the innovational activity and performance of the SMEs cannot rely only on those indicators. The critique in measuring innovations and its effect is in the fact that companies do not single out processes and effects of the input, productivity and the outcome. Taking into account the fact that innovation implementation should be tracked throughout the whole cycle; it is a necessity to view not only the results shown in financial and operational measurements. In fact, the speed of the innovation process is a different indicator that can be traced. They are the length of the process, average time needed to market the product or service, performance against schedule. These indicators show how well the throughput is managed. At the same time, the responsiveness can be equally good indicator to analyze, because it shows how well the innovations are completed from the start of the request in them.

Another practically important work has been conducted by Keeley (2013), who identified ten types of innovation, which were grouped into three categories, which are configuration, offering and experience. Configuration included innovations in processes, structure of the organization, networking model and the profit model. The offering group included the innovations in the product system and performance. The third category, which is called experience, included innovations in service provided along with the main offering, distribution channel, brand management and the customer engagement [4]. Thus, Keeley offers a broad framework of viewing and applying innovations in the businesses.

From the literature review provided above it becomes clear that extensive research has been done on the topic of innovation management and knowledge management facilitation of innovations (Hult, 2004, Taherparvar, Esmaeilpour & Dostar, 2014, Wen et al., 2020, Zia, 2020, Jiang et al., 2022, Richtner et al., 2017, Wen, 2020). Fewer scholarly articles focus on innovations in SMEs (Ali, 2020, Bigliardi et al., 2021, Brunswicker & Vanhaverbeke, 2015, Chaithanapat et al., 2022). However, studies of the innovations in SMEs of emerging markets are rather limited (Charmjuree, Badir & Safdar, 2022). This is resulted from a lower availability of the secondary databases. Thus, the conclusions generated for the global SMEs can be applied to local and emerging SMEs with limitations. At the same time, this calls for action the researchers who can extend the knowledge on the topic of innovations in SMEs by including respondents from the emerging markets.

Research methods

The present paper will employ a qualitative analysis to reveal the current state, issues, and other features of innovation implementation in SME of Kazakhstan. The analysis for the present paper involves surveying 100 SME representatives located and operating in urban areas. The survey approach has been selected for a number of reasons. They are ability to investigate the features of the surveyed population with closer analysis of the various variables. Moreover, as Kraemer claims, surveys results can be extrapolated to represent the whole population. The surveys were created and distributed in the online Google Form website. The questions were mainly multiple choice and required a respondent choose from the given options. This allowed to avoid discrepancies in the formulations of the respondents and allowed to keep the analysis as simple and concise as possible [11].

For the second part of the analysis, the 10 surveyed SME representatives are chosen to take part in interviews, where the present article follows the methodology used by Chaithanapat et al. (2022) and Taherparvar, to reveal the extent to which the knowledge-oriented leadership and customer knowledge management facilitated the innovation efficiency including the innovation speed and quality. Moreover, the study of the external innovation usage has been adopted from the methodology used by Charmjuree, Badir & Safdar [13]. In this regards, the following research questions have been identified considering the existing gap in the knowledge:

- What is the state of the innovation investment in SMEs of Kazakhstan?
- To what extent SME representatives understand what innovation is?
- Does attitude of the company's management towards innovation management define the speed and quality of innovations in the SMEs?

To results of the study conducted using the present research design will be discussed in the following part of the article.

Research results

The research results section will be organized as follows. Initially, the demographics of the survey respondents will be discussed to understand the features of the sample population. In addition to the description of the respondent a brief analysis of the business itself will be presented. Moreover, the results will be grouped and organized in the order of relevancy to the research questions. Additional discussion and findings will be presented throughout the research results section.

If to describe the respondents in order to understand their age and gender distribution, the overall picture looked as follows:

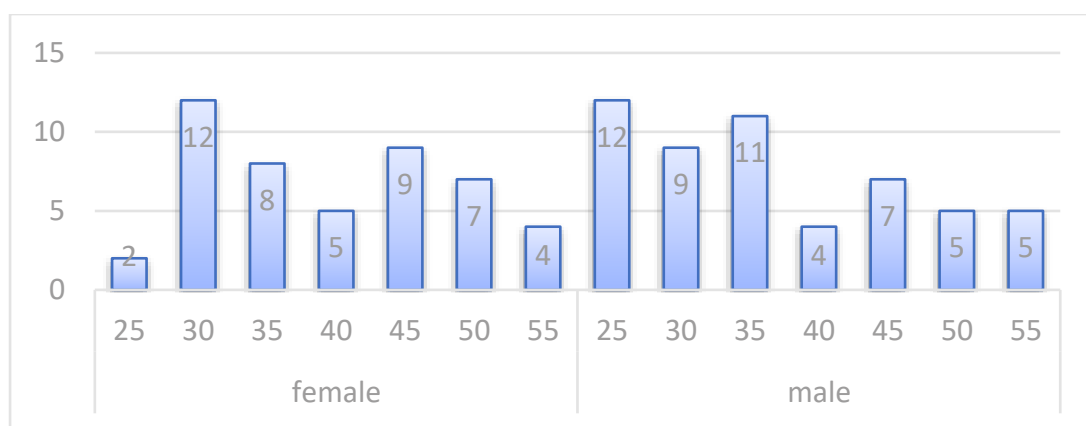

Figure 1 – Ages and gender distribution of the respondents

Note: Description-compiled by the author

47 of the respondents were females, and 53 were males. The age distribution is presented by the age and gender in the Figure 1. 40% of the respondents were 30 to 35. The other age groups are distributed in the following proportions:

Table 1 – The age distribution of the respondents

Age	Percentage
25	14%
30	21%
35	19%
40	9%
45	16%

50	12%
55	9%

Note: Description-compiled by the author

The biggest age groups were 30, 35 and 45, while there were no respondent younger than 21 or older than 59. It is important to note that age groups were generalized to include 5 years meaning that age group 25 included ages starting from 21 to 25.

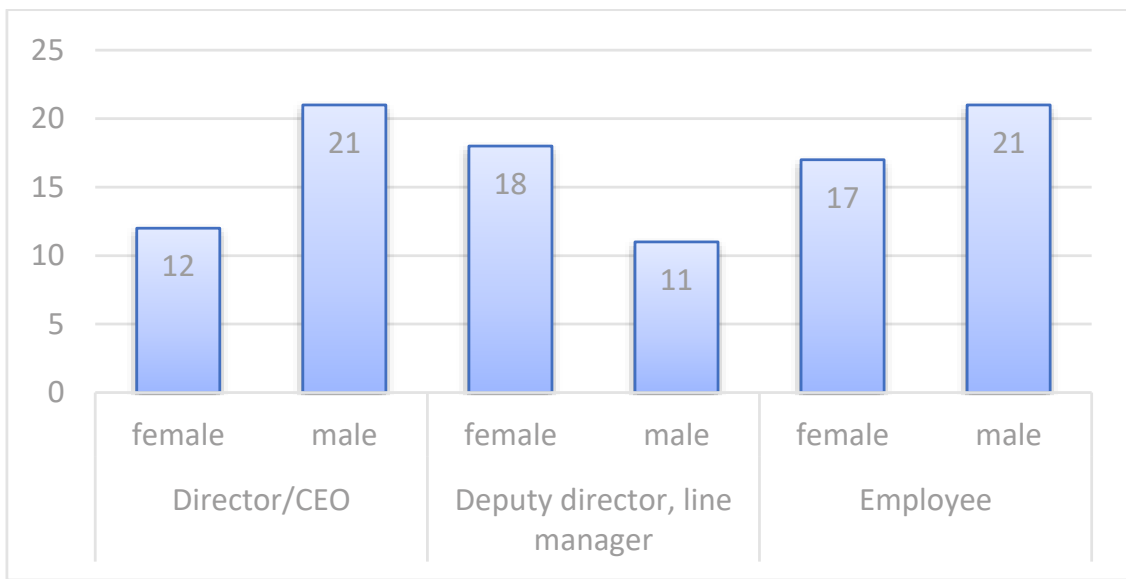

Figure 2 – Roles and genders of the respondents

Note: Based on the material of Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan

The figure above shows the roles of the respondents within the company they represent with the division by gender. The 33 of the respondents were the directors of the companies, 29 were line managers or deputy directors and 38 were an employee, whose work responsibilities were related to innovations and innovation investment in the company.

As for the description of the companies, the respondents were chosen from small and medium enterprises of Kazakhstan and included the companies working in nine industries. The number of employees are displayed in the Table 2 below.

Table 2 – The classification of the SMEs based on industry and number of employees

Industry	Number of employees				Total
	5 or less	50 or less	100 or less	more than 100	
Educational services	6	8	5	6	25
Entertainment	2	4	1	4	11

Food services	4	5	6	5	20
Marketing services	3	2	0	4	9
Non-food retail	1	2	2	3	8
Production of own goods	2	2	0	1	5
Software development and IT services	7	3	2	2	14
Transport and logistic services	3	0	3	2	8
Total	28	26	19	27	100

Note: Description-compiled by the author

From the table, one can clearly see that educational services and food-related services were the majority of the respondent companies. Moreover, the companies that participated in the study have different number of employees. The distribution of the companies based on the number of employees is almost even, with a slight shortfall in the category of 100 or less.

The following Figure reveals the turnover volume in 2021 in the studied companies.

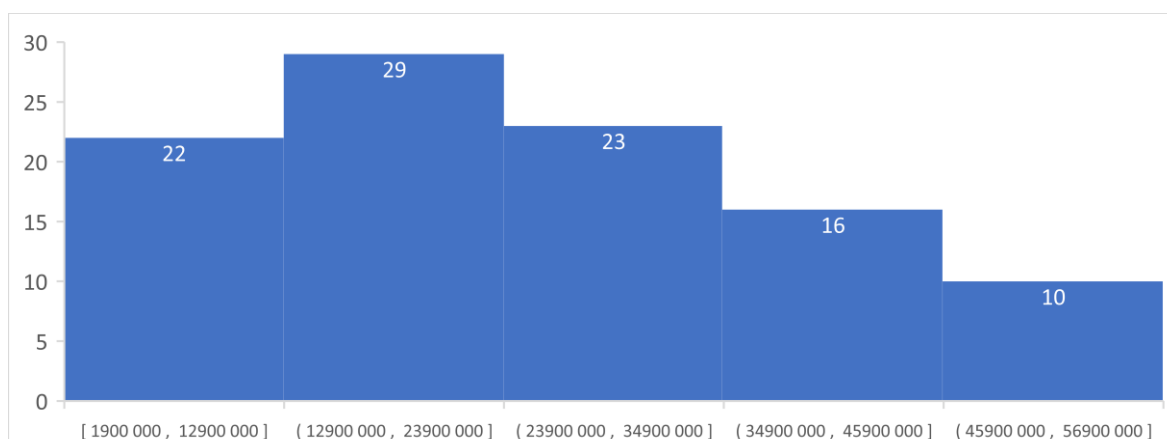

Figure 3 – The turnover rates of the studied companies, KZT

Note: Based on the material of Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan

The Figure 3 illustrates the revenue that the companies generated in 2021. The half of the companies have earned less than 24 million Kazakhstani tenge (KZT). The others were distributed with rising revenue but decreasing in quantity, which is specific feature of SMEs that generally face restriction in financing their operational activity (Albaz et al., 2022).

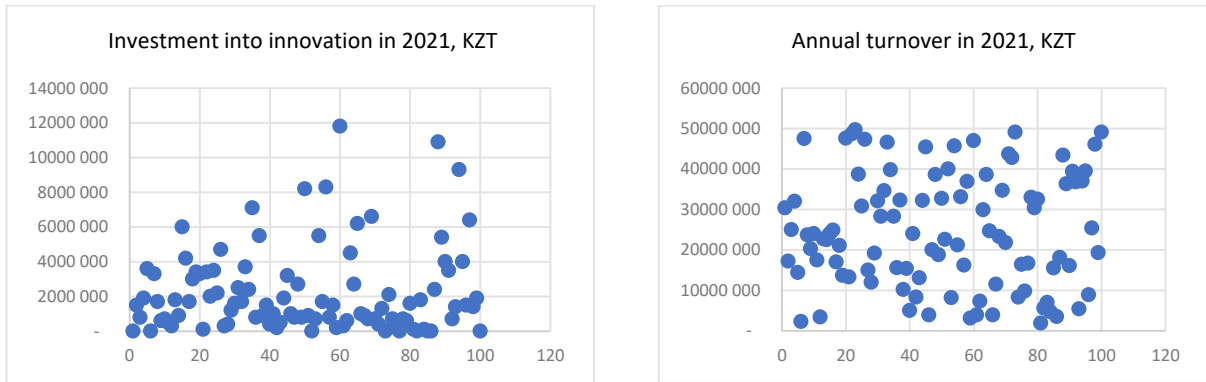

Figure 4 – Investment into innovation and annual turnover in 2021, KZT

Note: Description-compiled by the author

The figures displayed above exemplify the difference between the earnings and the innovation investment in the companies included in the present study. From the graphs above it is evident that the majority of the companies did not have any innovation-related investment in 2021 or had less than 2 million KZT, whereas the earnings were distributed almost evenly. In fact, calculation of the innovation investment ratio over the turnover results in the following histogram.

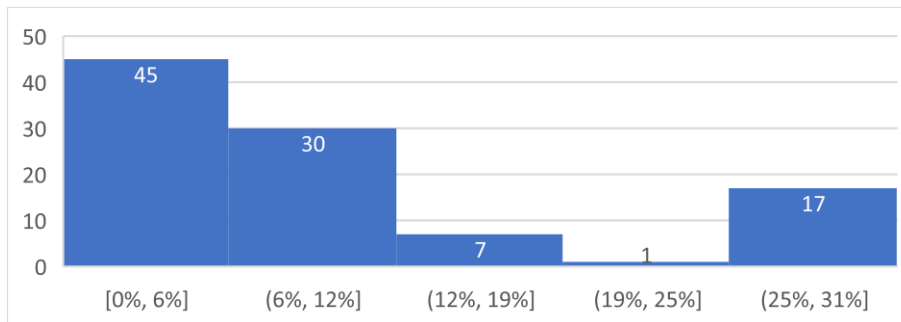

Figure 5 – Ratio of the innovation investment over turnover, %.

Note: Based on the material of Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan

The majority of the companies (45) have less than 6% of their turnover invested in the innovations. Out of these 45%, nine companies had no investment at all. Thirty companies have invested from 6% to 12%, whereas other twenty-five companies have invested from 12 to 31% of the turnover in the innovation.

In addition to the aforementioned, the companies were questioned regarding their future plans to invest in the innovations in the following year, in five-years' time and in ten-years' time. The authors have conducted a brief experiment by asking these questions twice. Once it was asked without any explanation. After having answered, the questionnaire provided explanatory notes on the innovation, presented brief information on Keeley's 10 innovation types (Keeley,

2013). After that, the same questions were asked from the respondents in order to reveal whether the presented educational information would change the responses.

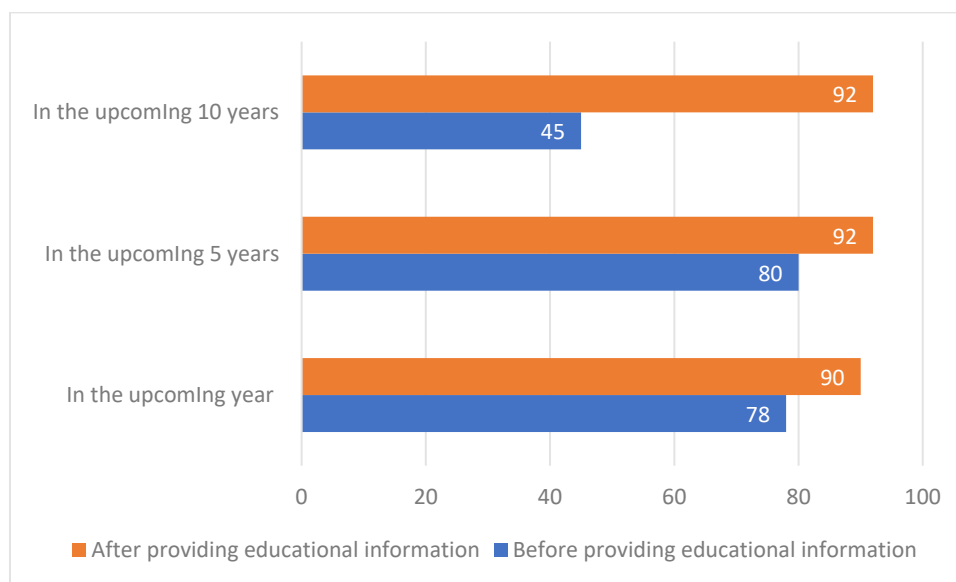

Figure 6 – Anticipations of the companies regarding investing in the innovation, %.

Note: Description-compiled by the author

Thus, from figure 6 it is evident that small amount of the information provided to the respondents have significantly changed their responses regarding plans to allocate funding to innovations. This can be explained by the fact that the respondents have been explained the wider scope of innovation application, and, thus, have realized its importance.

In order to further elaborate on the phenomenon, the 10 respondents were invited to provide their opinion regarding the innovations in their companies, innovation implementation and how the attitude of the management could affect the success of innovation usage. The responses were transcribed and labeled to reveal the following.

The respondents reflected to their answers before and after being provided information about the innovation. It was found out that the respondents associated the innovation with “technology or machinery acquisition” (10 respondents), “IT” and “software development and implementation” (9 respondents) and “importing innovative services and products” (6 respondents). In other words, the business owners’ and representatives’ understanding of the innovation is limited and misleading. Half of the respondents did not consider minor improvements that the company undertook as innovations. These improvements included changes in the sphere of customer relations, development of new services and improvement of the existing service or a product. Thus, in fact, the respondents admitted that the filings submitted to the Agency of Statistics and the responses given in the present study covered only investments into IT, software development, machinery and purchasing technology from foreign companies.

Another concept discussed with the respondents in interviews was the extent to which the management’s understanding of the innovations improved the speed and quality of innovations

in the SMEs. In this regard, the respondents were explained that the term “management” referred to the top management including the chief executive officer and deputies. The responses varied between the following:

One group of the respondents (4 people) supported the view that company’s management should develop the strategic goals, while the relevant personnel need to develop tactical decisions regarding which innovations to implement to reach the strategic goals. The respondents explained that the innovation implementation does not depend on the attitudes of the management as the attitudes can be changed if the investment opportunities are concisely communicated to them. However, the other respondents had a completely different view that the attitude of the top management defines the success of innovation implementation and usage, especially, taking into account the scarcity of free funds to finance the investment options. The respondents (4 people) explained that the business owners and business managers should be in continuous search of suitable and relevant innovations to implement. They explained their view by the necessity to have a comparative advantage over the competitors (4 people) and need to create new cash inflow sources (2 people). Moreover, the respondents (4 people) have mentioned being unable to analyze all the possible innovations that can be implemented due to scarcity of time and other resources. The business representatives admitted that daily operational activity did not leave much time and resources for innovative activity.

In conclusion, the research results have presented findings that fill some of the knowledge gap present in the field of innovation and innovation management in Kazakhstani SMEs. The following section provides a discussion of the findings and their relation to the existing knowledge and gaps in it.

Discussion of the results

The present part of the article presents a discussion of the findings considering the relevancy of the findings, recommendations, practical applications and the limitations and biases of the research.

Initially, it is evident that the company’s innovation investment volumes did not depend on its level of revenue. In fact, if the studied companies had varying degrees of revenues with big distribution, the figures for the investments were closer to minimal values, where more than half of the companies invested less than 10% of the revenue. Moreover, another conclusion that can be made from the present research is that the business representatives do not have a full understanding of the innovation as a concept and a tool to develop their businesses. Many businesses do not employ strategic vision and thus do not make long-term plans to invest in innovation and improve their offerings. This is explained by the limitedness of the exposure to the sources of innovation of the business owners. The innovative ideas are not directly communicated to all of the SME owners and managers, thus, in many cases they are missing out. Moreover, it is possible that business representatives may have personal biases or preconceived notions about innovation that prevent them from considering it as a viable option for their business. Another reason mentioned by the respondents and supported by the existing

literature is the limitation of resources. SMEs traditionally encounter problems with financing, human resources, and time.

However, one reason not mentioned by the respondents was connected with the risk aversion, SMEs may have limited financial resources, and, thus, their budget may not cover costs if investments do not pay off. Furthermore, current operations are the main source of revenue of SMEs and, thus, activities that may disrupt these main operations.

Moreover, this misinterpretation of the innovation as a concept has a greater impact as it finds reflection in the statistics gathered by the government. Statistics are gathered from the businesses, who fill the statistical forms based on their own understanding. Thus, the information collected and published by the Agency of Statistics does not contain the full information and does not provide the comprehensive understanding of the innovation usage and implementation among SMEs of Kazakhstan. Thus, the present article can be a trigger for the Agency of Statistics to reconsider the approaches it employs in gathering the data. Moreover, the data gatherings should be conducted after educating the relevant employees of the companies to ensure higher accuracy of the data.

During the research, the following limitations were encountered. One limitation of the present article relates to the low availability of the data on the innovations in SMEs. Moreover, the research design allows for participant bias taking into account the digital distribution and gathering of the survey. This may result in respondents possibly being not representative of the population due to self-selection bias as mainly technically capable respondents took part in the survey.

Conclusion

To conclude, the innovational activity has a high significance for the business success of the enterprises. Taking the high importance of applying the innovations in the course of business conduct, the present paper has examined the issues related to the innovational activity of SMEs operating in Kazakhstan. Drawing on the existing scholarly articles and available statistical data for the SMEs of Kazakhstan, the authors have found a knowledge gap in the area of innovation activity and involvement of the businesses. Having interviewed 100 representatives of small and medium-sized businesses, the authors found that the businesses do not invest regularly in innovations for their business growth. This could be connected with the fact that many respondents have reported absence or formality of strategic planning. Moreover, having conducted an experiment of briefly educating the top and middle managers of the types of innovations, the authors have found a significant difference in attitudes towards investing in innovations. The practical and theoretic implications of the present article are that the SME development in Kazakhstan could be facilitated by developing additional educational training of business owners and managers. Moreover, the present study could be replicated in other countries to reveal their SMEs' innovation management and investment state. The materials could be used to prepare educational and vocational programs for working small and medium business owners and managers. Furthermore, the present theme can be further researched by including more respondents and investigating other factors affecting the innovation related decision-making in SMEs.

References

1. Albaz, A., Dondi, M., Rida, T., & Schubert, J. (2022, September 6). Unlocking growth in small and medium-size enterprises. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/unlocking-growth-in-small-and-medium-size-enterprise>
2. Ali, A., Basheer, M.F., Irfan, M., Jiang, J. & Rana, T.N. 2020, "Open-Innovation and Knowledge Management in Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs): The role of External Knowledge and Internal Innovation", *Revista argentina de clínica psicológica*, vol. 29, no. 4, pp. 80.
3. Bigliardi, B. (2013). The effect of innovation on financial performance: A research study involving SMEs. *Innovation (North Sydney)*, 15(2), 245-255. <https://doi.org/10.5172/impp.2013.15.2.245>
4. Bigliardi, B., Ferraro, G., Filippelli, S., & Galati, F. (2021). The past, present and future of open innovation. *European Journal of Innovation Management*, 24(4), 1130-1161. <https://doi.org/10.1108/EJIM-10-2019-0296>
5. Brunswicker, S., & Vanhaverbeke, W. (2015). Open innovation in small and medium-sized enterprises (SMEs): External knowledge sourcing strategies and internal organizational facilitators. *Journal of Small Business Management*, 53(4), 1241-1263. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12120>
6. Chaithanapat, P., Punnakitikashem, P., Khin Khin Oo, Nay Chi, & Rakthin, S. (2022). Relationships among knowledge-oriented leadership, customer knowledge management, innovation quality and firm performance in SMEs. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(1), 100162. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100162>
7. Charmjuree, T., Badir, Y. F., & Safdar, U. (2022). External technology acquisition, exploitation and process innovation performance in emerging market small and medium sized enterprises: The moderating role of organizational slack. *European Journal of Innovation Management*, 25(2), 545-566. <https://doi.org/10.1108/EJIM-07-2020-0263>
8. Hult, G. T. M., Hurley, R. F., & Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*, 33(5), 429-438.
9. Jiang, H., Motohashi, K., Liu, W., & Zhang, X. (2022;2021;). Knowledge-oriented leadership and technology standard innovation: A temporary-team perspective. *Journal of Knowledge Management*, 26(8), 2061-2083. <https://doi.org/10.1108/JKM-03-2021-0201>
10. Keeley, L. 2013, *Ten types of innovation: the discipline of building breakthroughs*, Wiley, Hoboken, N.J.
11. Kraemer, K. L. (Ed.). (1991). *The information systems research challenge (vol. III) survey research methods*. Harvard University Graduate School of Business Administration.
12. Richtner, A., Brattstrom, A., Frishammar, J., Bjork, J., & Magnusson, M. (2017). Creating better innovation measurement practices. *MIT Sloan Management Review*, 59(1), 45.
13. Taherparvar, N., Esmaeilpour, R., & Dostar, M. (2014). Customer knowledge management, innovation capability and business performance: A case study of the banking industry. *Journal of Knowledge Management*, 18(3), 591-610. <https://doi.org/10.1108/JKM-11-2013-0446>
14. Wen, X., Wu, G., Kang, Q., Wang, L., & Zeng, J. (2020). A study on customer knowledge management, inbound open innovation and firm performance. *Human Systems Management*, 39(2), 183-195. <https://doi.org/10.3233/HSM-190720>
15. OECD/Eurostat (2018), *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*, 4th ed., *The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*, OECD Publishing/Eurostat, Paris/Luxembourg.
16. Materials of Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan <https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-invest/>

Д.М.Мухияева^{1*}, А.К.Кабикенов², М.Ж.Нуркенова³

^{1,2,3}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстанның шағын және орта бизнесіндегі инновациялық инвестициялар мен инновациялық менеджменттің жағдайы

Андатпа. Жақында инновациялар компаниялардың коммерциялық табысының көрсеткіштерінің біріне айналды. Бұл құбылыс жаңа технологиялардың қарқынды дамуына және олардың компаниялар арасындағы бәсекелестікке әсер етуіне байланысты орын алуда. Осы жұмыстың негізгі мақсаты-қазақстан Республикасының шағын және орта кәсіпорындарының инновациялық қызметі мен инновациялық менеджментінің қазіргі жағдайын зерттеу. Жұмыстың мақсатына жету үшін Шағын Және Орта Бизнесінің 100 өкілімен сұхбаттасуға сапалы талдау жүргізілді. Негізгі нәтижелер келесі ұқсастықтарды көрсетеді. Табыс деңгейі мен инновациялық белсенділік респонденттердің бизнесі үшін тікелей байланысты болмады. Өкілдер инновациялардың түрлері мен қолдану салалары туралы шектеулі түсінікке ие болды. Респонденттерге қысқаша білім бергеннен кейін авторлар инновацияларға инвестиция салуға деген көзқараста айтарлықтай өзгерістер тапты. Бұл жұмыстың құндылығы Қазақстанның Шоб субъектілерінің инновациялық белсенділігін арттырудың практикалық маңыздылығымен байланысты. Сонымен қатар, бұл құбылыстың аймақтық ерекшеліктермен байланысы бар-жоғын анықтау үшін Зерттеуді Орталық Азияның басқа дамушы елдері үшін қайталауға болады. Практикалық салдарға келетін болсақ, бұл жұмыс ШОБ қызметін қолдау немесе кәсіптік оқытудың бір бөлігі ретінде мемлекеттік және жеке білім беру бағдарламаларын әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Негізгі сөздер: ШОБ Саласындағы Инновациялар, инновациялық менеджмент, инновациялық инвестициялар, бизнес-стратегия.

Мухияева Д.М.^{1*}, Кабикенов А.К.², Нуркенова М.Ж.³

^{1,2,3}Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Состояние инноваций инвестиций и инновационного менеджмента в малом и среднем бизнесе Казахстана

Аннотация. Инновации в последнее время стали одним из показателей коммерческого успеха компаний. Это явление происходит из-за быстрого развития новых технологий и их влияния на конкуренцию между компаниями. Основной целью настоящей статьи является исследование текущего состояния инновационной деятельности и инновационного менеджмента малых и средних предприятий Республики Казахстан. Для достижения цели статьи был проведен качественный анализ опроса 100 представителей малого и среднего бизнеса. Основные выводы указывают на следующие общие черты. Уровень доходов и инновационная активность не были напрямую связаны для предприятий-респондентов. Представители имели ограниченное представление о типах инноваций и областях их применения. После краткого информирования

респондентов авторы обнаружили значительные изменения в отношении к инвестированию в инновации. Ценность настоящей статьи связана с практической значимостью повышения инновационной активности малого и среднего бизнеса Казахстана. Более того, исследование может быть воспроизведено для других развивающихся стран Центральной Азии, чтобы выяснить, связано ли это явление с региональными особенностями. Что касается практических последствий, статья может быть использована для разработки государственных и частных образовательных программ в рамках поддержки деятельности малого и среднего бизнеса или в рамках профессиональной подготовки.

Ключевые слова: Инновации в МСП, инновационный менеджмент, инвестиции в инновации, бизнес-стратегия.

References

- 1 Albaz, A., Dondi, M., Rida, T., & Schubert, J. (2022, September 6). Unlocking growth in small and medium-size enterprises. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/unlocking-growth-in-small-and-medium-size-enterprise>
- 2 Ali, A., Basheer, M.F., Irfan, M., Jiang, J. & Rana, T.N. 2020, "Open-Innovation and Knowledge Management in Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs): The role of External Knowledge and Internal Innovation", *Revista argentina de clínica psicológica*, vol. 29, no. 4, pp. 80.
- 3 Bigliardi, B. (2013). The effect of innovation on financial performance: A research study involving SMEs. *Innovation (North Sydney)*, 15(2), 245-255. URL: <https://doi.org/10.5172/impp.2013.15.2.245>
- 4 Bigliardi, B., Ferraro, G., Filippelli, S., & Galati, F. (2021). The past, present and future of open innovation. *European Journal of Innovation Management*, 24(4), 1130-1161. URL: <https://doi.org/10.1108/EJIM-10-2019-0296>
- 5 Brunswicker, S., & Vanhaverbeke, W. (2015). Open innovation in small and medium-sized enterprises (SMEs): External knowledge sourcing strategies and internal organizational facilitators. *Journal of Small Business Management*, 53(4), 1241-1263. URL: <https://doi.org/10.1111/jsbm.12120>
- 6 Chaithanapat, P., Punnakitikashem, P., Khin Khin Oo, Nay Chi, & Rakthin, S. (2022). Relationships among knowledge-oriented leadership, customer knowledge management, innovation quality and firm performance in SMEs. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(1), 100162. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100162>
- 7 Charmjuree, T., Badir, Y. F., & Safdar, U. (2022). External technology acquisition, exploitation and process innovation performance in emerging market small and medium sized enterprises: The moderating role of organizational slack. *European Journal of Innovation Management*, 25(2), 545-566. URL: <https://doi.org/10.1108/EJIM-07-2020-0263>
- 8 Hult, G. T. M., Hurley, R. F., & Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*, 33(5), 429-438.
- 9 Jiang, H., Motohashi, K., Liu, W., & Zhang, X. (2022;2021;). Knowledge-oriented leadership and technology standard innovation: A temporary-team perspective. *Journal of Knowledge Management*, 26(8), 2061-2083. URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-03-2021-0201>
- 10 Keeley, L. 2013, *Ten types of innovation: the discipline of building breakthroughs*, Wiley, Hoboken, N.J.

11 Kraemer, K. L. (Ed.). (1991). The information systems research challenge (vol. III) survey research methods. Harvard University Graduate School of Business Administration.

12 Richtner, A., Brattstrom, A., Frishammar, J., Bjork, J., & Magnusson, M. (2017). Creating better innovation measurement practices. MIT Sloan Management Review, 59(1), 45.

13 Taherparvar, N., Esmaeilpour, R., & Dostar, M. (2014). Customer knowledge management, innovation capability and business performance: A case study of the banking industry. Journal of Knowledge Management, 18(3), 591-610. URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-11-2013-0446>

14 Wen, X., Wu, G., Kang, Q., Wang, L., & Zeng, J. (2020). A study on customer knowledge management, inbound open innovation and firm performance. Human Systems Management, 39(2), 183-195. URL: <https://doi.org/10.3233/HSM-190720>

15 OECD/Eurostat (2018), Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th ed., The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing/Eurostat, Paris/Luxembourg.

16 Materials of Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan <https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-invest/>

Information about authors:

Dinara Mukhiyayeva – corresponding author, PhD, Head of the Department of Management, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Arystan Kabikenov – doctoral student of EP “8D04117 - Innovation management”

Nurkenova Makpal – PhD, associate professor of Management Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Информация об авторах:

Мухияева Динара – основной автор, PhD, заведующий кафедрой «Менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Кабикенов Арыстан – докторант 1 курса ОП «8D04117- Инновационный менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Нуркенова Макпал – PhD, доцент кафедры «Менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Авторлар туралы ақпарат:

Мухияева Динара – негізгі автор, PhD, «Менеджмент» кафедрасының меңгерушісі, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Кабикенов Арыстан – «8D04117- Инновациялық менеджмент» БББ 1 курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Нуркенова Макпал – PhD, «Менеджмент» кафедрасының доценты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

МРНТИ 06.77.64

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-217-232>

Анализ причин безработицы и ее негативные последствия в современном Казахстане

К.Е. Изгуттиева¹, А. Серікқызы², С.С. Бактымбет³

¹Университет «Туран», Алматы, Казахстан

²Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

³Казахский университет технологии и бизнеса (КазУТБ), Астана, Казахстан

(E-mail: k.y.izguttiyeva@gmail.com, a.serikkyzy@almau.edu, saule_sbs@mail.ru)

Аннотация. В данной статье исследуется сущность безработицы, факторы, влияющие на появление ее как социально-экономического явления. Актуальность данного исследования заключается в растущей необходимости создания эффективных мер по использованию трудовых ресурсов. Между тем, последствиями безработицы являются: замедление темпов роста, потеря необходимой квалификации у трудоспособного населения, а также лишения средств к существованию, понижение уровня и качества жизни населения страны. Данные последствия без своевременного решения могут привести к нестабильности как среди отдельной группы людей, так и среди всего населения.

На основе проведенного анализа дана оценка уровня безработицы в Республике Казахстан за период с 2019 по 2022 год. Выявлены основные причины безработицы. Проанализирован уровень безработицы на региональном уровне, определены регионы с высоким и низкими уровнями безработицы.

Необходимо отметить, что незанятость населения страны и безработица ведет к экономическим и социальным издержкам. Нерабочее состояние трудоспособных граждан и, следовательно, не выпущенная продукция являются прямым негативным результатом безработицы. В случае, когда экономика страны не в состоянии удовлетворить потребности рынка труда, то соответственно теряется возможность производства товаров и услуг.

Ключевые слова: безработица, рынок труда, занятость, незанятость, гендерные различия.

Поступила: 23.10.2023. Одобрена: 10.03.2024. Доступна онлайн: 28.06.2024

Введение

Экономические циклы сопровождаются колебаниями экономической активности, которые проходят через различные фазы. Эти фазы включают подъем, пик, спад и депрессию.

Во время подъема экономической активности уровень занятости обычно повышается, и безработица снижается. На пике цикла экономической активности уровень занятости достигает максимального значения. Однако в период спада экономики показатели безработицы начинают расти. В депрессии, которая является наиболее негативной фазой цикла, уровень безработицы может быть высоким.

Международная организация труда определяет безработных людей как тех, кто активно ищет работу, но не может найти. К данной категории относятся лица, старше 16 лет, которые зарегистрированы в службе занятости, а также участвуют в поиске работы и готовы приступить к работе [1].

Безработица является серьезной проблемой, которая оказывает отрицательное влияние на качество и уровень жизни людей и экономику страны в целом. Она может привести к снижению доходов, увеличению неравенства, социальным напряжениям и другим социально-экономическим проблемам. Правительства и международные организации обычно предпринимают меры для борьбы с безработицей, такие, как создание рабочих мест, образовательные программы, поддержка предпринимательства и другие стимулирующие меры.

Между тем Закон Республики Казахстан от 30 декабря 1998 года № 341-1 «О занятости населения» гласит следующее:

Безработица – социально-экономическое явление, обусловленное невостребованностью на рынке труда определенной части рабочей силы.

Безработный – гражданин, имеющий официальный статус безработного.

Безусловно, показатель безработицы является важным индикатором для оценки состояния экономики страны. Он отражает уровень занятости и способности экономики обеспечивать работой население.

Изучение безработицы имеет несколько аспектов. Во-первых, важно анализировать общий уровень безработицы в стране и его динамику в течение времени. Это позволяет определить, как меняется ситуация с занятостью и какие факторы влияют на уровень безработицы.

Во-вторых, необходимо анализировать характеристики безработных людей, такие, как возраст, образование, опыт работы и длительность безработицы. Это позволяет понять, какие группы населения наиболее уязвимы для безработицы и какие меры могут быть предприняты для улучшения ситуации.

Также важно изучать причины безработицы, которые могут быть различными в разных странах. Это могут быть экономические факторы, такие, как спад в отраслях экономики, структурные изменения или недостаток инвестиций. Также социальные и политические факторы, такие, как демографические процессы, сезонные колебания, правительственная политика и изменения на рынке труда, могут также влиять на безработицу.

Исследование безработицы должно включать как количественные, так и качественные данные, анализ трендов и сравнение с другими странами. Также важно анализировать социальные и экономические последствия безработицы и разрабатывать политики и меры, направленные на создание рабочих мест и снижение уровня безработицы.

Тщательное и всестороннее исследование безработицы помогает лучше понять её причины и последствия, что, в свою очередь, может способствовать разработке соответствующих мер и политик для борьбы с этой проблемой и создания здоровой и стабильной экономики.

Анализ причин безработицы дают многие экономические школы. Различные теории и подходы позволяют получить разнообразные объяснения этого явления.

Мальтус Т. считал, что безработица связана с демографическими причинами, когда темпы роста населения превышают темпы роста производства.

В исследованиях по проблемам безработицы принимали участие такие выдающиеся экономисты классической политической экономики, как Адам Смит, Томас Мальтус и Дэвид Рикардо. В своих исследованиях они пришли к выводу, что безработица возникает из-за слишком высокой средней заработной платы. Согласно данным экономистам, при повышении размера заработной платы становится невыгодным нанимать новых сотрудников для работодателей, а если заработная плата снижается, то сотрудники отказываются исполнять свои обязанности.

Английский экономист Дж. М. Кейнс внес неоценимый вклад в исследование теории. Кейнс утверждал, что недостаточный общий спрос может привести к безработице и неравновесию в экономике [2].

В рамках марксистской теории Карл Маркс и Фридрих Энгельс также проводили исследования по проблемам безработицы, так, в труде «Капитал» Маркс уделил большое внимание анализу безработицы. Одной из его теорий было понимание, что количество производительных сил и их стоимость на одного работника растут в связи с техническим прогрессом. Данная теория убедила Маркса в том, что по мере развития экономики спрос на рабочую силу снижается вследствие накопления капитала эксплуататорами. Кейнс также подчеркивал важность роли правительства в стимулировании экономической активности и уменьшении безработицы. Он предлагал использовать государственные меры потребительских расходов и инвестиций для стимулирования экономического роста и увеличения занятости.

В рамках неоклассической теории рынок труда представляет собой механизм, в котором рабочая сила предлагается и спрос на нее возникает со стороны предприятий. По мнению Холла и Перри, рабочие могут выбирать между работой по определенной заработной плате и безработицей, если они не удовлетворены предложенными условиями труда.

Они также подчеркивают роль цены, выраженной в виде заработной платы как рыночного регулятора. Если запросы работников на заработную плату слишком высоки, то работодатели могут не найти достаточного количества работников, что приводит к безработице. Наоборот, если работники готовы работать при более низких зарплатах, то спрос на рабочую силу будет удовлетворен, и безработица будет снижаться.

Приверженцы неоклассической концепции считают, что рынок труда саморегулируется и находит равновесие в долгосрочной перспективе. Они поддерживают свободный рынок и считают, что государственное вмешательство в форму минимальной заработной платы или социальных льгот может исказить рабочие отношения и вызвать негативные экономические последствия.

Целью данного исследования является сравнительный анализ статистических данных безработицы в Республике Казахстан, в последствии формирование заключения на основе выявленных данных.

Гипотеза исследования заключается в тенденции роста спроса на одни специальности и падение спроса на другие, что, в свою очередь, ведет к дефициту определенных специальностей. Данный фактор неизбежно приводит к различным последствиям, среди них – неспособность компании найти квалифицированные кадры, повышения заработной платы.

Методы исследования

Исследование основано на таких научных методах, как: сравнительный анализ, анализ и синтез, статистический анализ.

Обсуждение и результаты

Рыночные отношения, которые развивались как во всем мире, так и в Казахстане, оказали влияние на сферу труда и занятости. Согласно данным «Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан» [3], можно вывести данные в виде графика, чтобы проанализировать уровни безработицы по годам.

Рисунок 1. Уровень безработицы в процентном соотношении

Источник: составлено авторами с использованием источника [3].

На рисунке 1 видно, что в 2001 году уровень безработицы составлял 10,4%, и далее этот показатель стабильно падает из года в год, этот фактор во многом связан с процессом изменения и трансформации в экономике страны. Согласно данным, можно сделать вывод, что наибольший показатель уровня безработицы был в начале 2000-х годов,

которые были связаны с перестройкой экономики и переходом на новый этап. 2011 год характеризуется началом периода, когда показатели уровня безработицы удерживаются на почти одном уровне, между показателями 5,4 и 4,9 процентов.

Касательно вопроса по социальной выплате на случай потери работы из государственного фонда социального страхования государство выплачивает пособие по безработице по установленному методу расчета. Между тем размер социальной выплаты на случай потери работы рассчитывается путем умножения среднемесячного размера дохода на коэффициенты замещения дохода и стажа участия.

$$СВ_{пр} = СМД \times КЗД \times КСУх, [2],$$

где:

СВ_{пр} – социальная выплата в случае потери работы;

СМД – среднемесячный размер дохода участника системы обязательного социального страхования, который определяется путем деления суммы доходов, с которых производились социальные отчисления за последние 24 календарных месяца (независимо от того, были ли в этот период перерывы в социальных отчислениях), предшествующих месяцу, в котором наступило право на социальную выплату по потере работы, на 24;

КЗД – коэффициент замещения дохода, который составил **0,45**;

СУ – коэффициент стажа участия, который составил:

меньше шести месяцев – **0,1**;

от шести до двенадцати месяцев – **0,7**;

от двенадцати до двадцати четырех месяцев – **0,75**;

от двадцати четырех до тридцати шести месяцев – **0,85**;

от тридцати шести до сорока восьми месяцев – **0,9**;

от сорока восьми до шестидесяти месяцев – **0,95**;

от шестидесяти до семидесяти двух месяцев – **1,0**;

от шестидесяти и более месяцев – к **1,0** прибавляется **0,02** за каждые двенадцать месяцев стажа участия в системе обязательного социального страхования.

Исходя из установленного метода расчета, ежемесячная социальная выплата высчитывается индивидуально под каждого обратившего гражданина Республики Казахстан.

Рынок труда имеет немаловажное значение для экономического роста страны, а также роста благосостояния населения. Количество безработного населения в Республике Казахстан составило 458 тыс. человек на конец 2022 года, что в процентном соотношении составило 4,9 %. Согласно данным агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, были выявлены показатели безработных по обстоятельствам незанятости за 2 квартал 2023 год. Основными причинами отсутствия работы, а также наиболее распространёнными в РК являются следующие:

- увольнение по собственному желанию (24%);
- нет возможности найти работу (22%);
- по семейным обстоятельствам (19%).

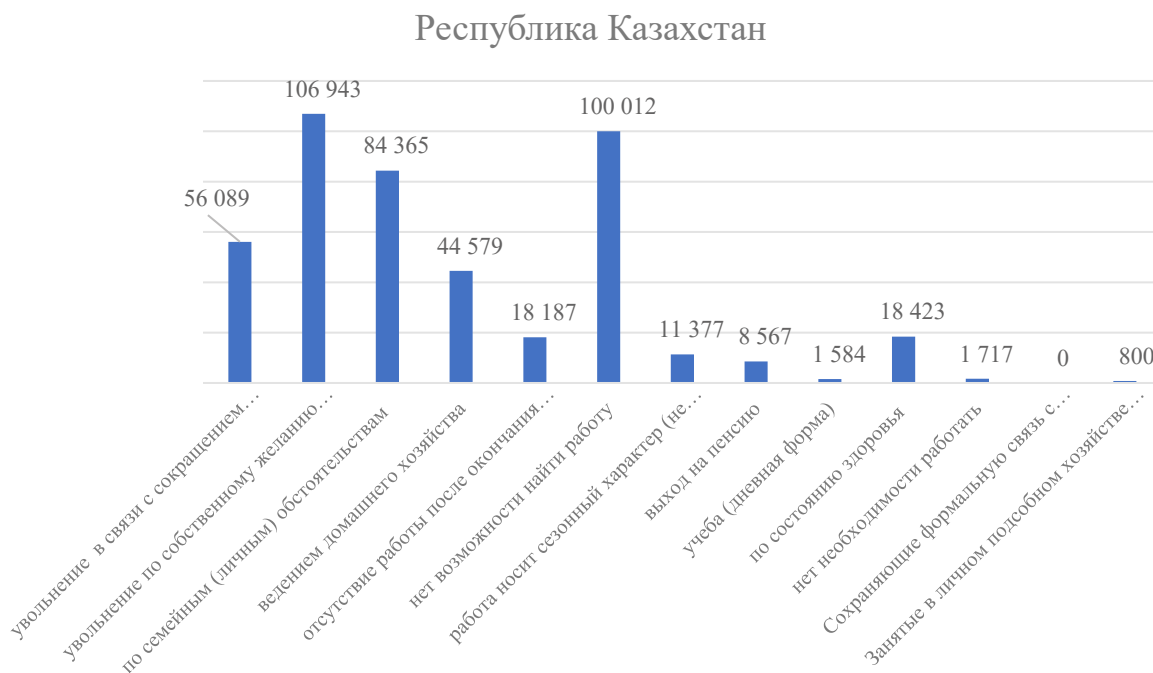

Рисунок 2. Динамика причин безработицы за 2 квартал 2023 г.

Примечание: составлено авторами на основании источника [3].

Рассмотрим более подробно распространенные причины незанятости в Республике Казахстан.

Недостаток рабочих мест. Согласно отчету министра национальной экономики, темпы экономического роста Казахстана за первые семь месяцев 2023 года достигли 4,8% [4]. При этом для реального сектора этот показатель составил 4,6%, для сферы услуг – 4,7%. Наиболее результативными основными секторами оказались строительство, торговля, а также информация и связь. Однако, несмотря на экономический рост страны, в некоторых отраслях по-прежнему наблюдается нехватка рабочих мест. Это вызвано медленным развитием или недостаточными инвестициями и низкой конкурентоспособностью промышленности. Так, по данным опроса, проведенного «Атамекен» в 2021–2022 гг., среди кадровых потребностей 32 тысячи юридических лиц 9,5 тысяч компаний указали потребность в кадрах в 2023 и 2024 годах и 112 компаний планируют сокращение [5]. Как показано на рисунке 2, в 2022–2024 годах наибольшую потребность испытывают такие отрасли, как строительство, обрабатывающая промышленность, сельское хозяйство, образование и торговля.

В то же время в отраслях с минимальными потребностями (водоснабжение, недвижимость) сокращение персонала не является необходимым. В прошедшем 2022 году острая потребность была в сфере строительства - это более 8 тыс. человек, в обрабатывающей промышленности - более 6 тыс. человек, в образовании и сельском хозяйстве также более 6 тыс. человек. Что касается текущего 2023 года, то потребность в кадрах сохраняется в сфере обрабатывающей промышленности, образовании и в

сельском хозяйстве. Согласно опросу, потребность в специалистах также сохранится и в 2024 году в таких отраслях, как обрабатывающая промышленность — это более 6 тыс. человек, образование – более 4 тыс. человек и в сельском хозяйстве.

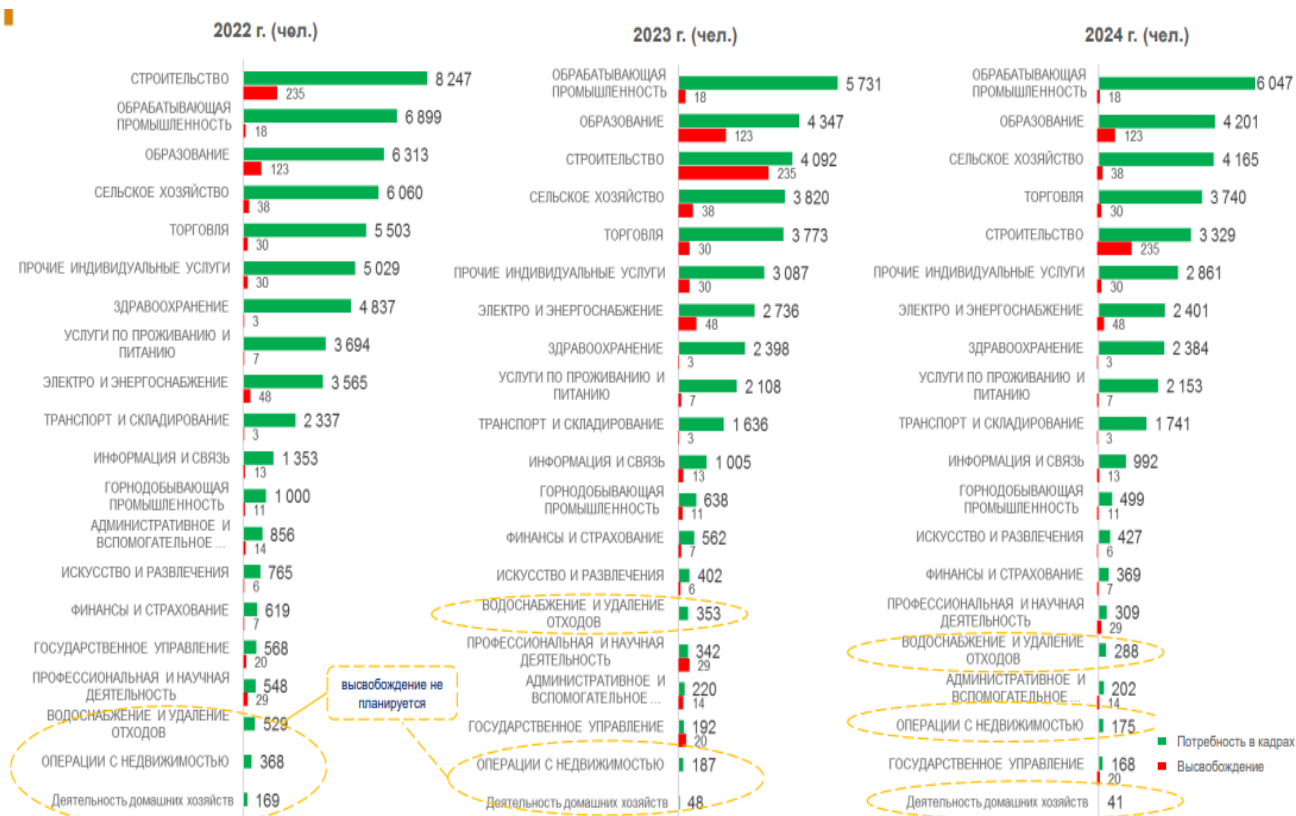

Рисунок 3. Потребность и высвобождение кадров в разрезе СП по ВЭД. Примечание: Взято из отчета «Анализ потребности в кадрах на 2022-2024 гг. Атамекен» [5].

Скрытая безработица является следующим важным фактором при анализе причин незанятости. Скрытая безработица представляет собой ситуацию, при которой люди фактически не работают, но остаются зарегистрированными у своих работодателей.

Отличие между скрытой и открытой безработицей заключается в том, что в случае открытой безработицы люди активно ищут новую работу или обращаются в службу занятости, подчеркивая тем самым свою потерю работы и дохода. В отличие от открытой безработицы, скрытая форма этого явления остается незамеченной.

Таблица 1. Самостоятельно занятые работники

год	тыс.человек	коэф.прироста
2001	2 835,5	-
2002	2 678,7	-6%
2003	2 755,6	3%
2004	2 711,9	-2%

2005	2 620,4	-3%
2006	2 626,9	0%
2007	2 657,6	1%
2008	2 657,8	0%
2009	2 664,6	0%
2010	2 704,8	2%
2011	2 720,2	1%
2012	2 693,4	-1%
2013	2 621,0	-3%
2014	2 400,4	-8%
2015	2 138,4	-11%
2016	2 210,5	3%
2017	2 099,2	-5%
2018	2 082,5	-1%
2019	2 099,2	1%
2020	2 045,4	-3%
2021	2 096,9	3%
2022	2 124,2	1%

Что касается показателей самостоятельно занятого населения, то они демонстрируют негативный тренд, так как за двадцатилетний период с 2001 по 2022 гг. этот показатель упал с 2 835,5 до 2 124,2 тыс.человек, что в процентном соотношении составило -25%.

Среди самозанятых выделяются различные группы, в частности, в зависимости от критериев официальной регистрации трудовой деятельности. Некоторые самозанятые работают в неформальной занятости, то есть они не платят ни налогов, ни страховых взносов, соответственно не числятся в качестве занятого. Примерами скрытой безработицы являются: сотрудники, не имеющие официальных трудовых контрактов с работодателями, однако не зарегистрированные как безработные в учреждениях занятости; работники, числящиеся на кадровом учете предприятия, но фактически не трудоустроенные (например, в период простоя производства); сотрудники с неполной занятостью; работники, работающие неполный рабочий день; работники, занятые на предприятиях и в компаниях в удаленных, обычно труднодоступных регионах, где миграция в другие районы является проблематичной. В этой связи необходимо отметить растущую роль так называемой гиг-экономики, которая характеризуется несколькими видами режима труда, среди которых занятость на неполный рабочий день, временная занятость, связанная с проектной работой на определенный промежуток времени.

Также необходимо отметить, что в Казахстане с первого квартала 2024 года был отменен единый совокупный платеж (ЕСП), который на минимальных ставках позволял осуществлять индивидуальную предпринимательскую деятельность. Однако в текущий момент самозанятая часть населения должна определить себя как индивидуальные

предприниматели, либо выйти на официальную работу по найму. В случае невозможности оформления себя в качестве индивидуального предпринимателя, либо официального работника по найму, население будет вынуждено отнести себя к безработным, что может ухудшить показатели безработицы.

Рынок фриланс-услуг на сегодняшний день также можно отнести к самозанятости. на сегодняшний момент довольно сложно определить реальный масштаб рынка фриланс-услуг не только в мировом масштабе, но и в Казахстане, поскольку многие фрилансеры работают скрыто, выполняя заказы для зарубежных компаний. Тем не менее этот сегмент рынка будет продолжать развиваться, поскольку он удобен для специалистов-фрилансеров и экономически эффективен для работодателей. Для некоторых фрилансеров привлекательным является именно такой формат работы из-за возможности самостоятельной организации и гибкости графика. Другие же выбирают фриланс по причине экономической необходимости или определенных обстоятельств. Эксперты ЦРТР проанализировали ситуацию с обязательными пенсионными взносами у казахстанцев при отсутствии социальных отчислений от работодателя в том же месяце и пришли к выводу, что в 2021 году более 1 млн человек в Казахстане работали фрилансерами. Из них 78% сочетали фриланс с наёмной работой. Среднемесячное количество фрилансеров в стране достигло 255,8 тыс. человек. В прошлом году 48% фрилансеров трудились только на одного работодателя, 18% - на двоих, 10% - на троих.

Образование и профессиональная подготовка являются следующим важным фактором при анализе причин незанятости. Многие профессии превращаются в устаревший вид, так как с каждым годом растут требования к рынку труда, что, в свою очередь, требует приобретения новых навыков и переподготовки специалистов. Необходимо учитывать, что эффективная переподготовка, подготовка достаточного количества специалистов, навыки которых будут соответствовать требованиям современного рынка труда, не всегда проходит быстро. За последние несколько лет мировой рынок под влиянием новых технологий подвергся сильнейшим трансформациям. В несколько раз ускорился темп цифровизации, а кризис, вызванный COVID-19, только поспособствовал скорости процесса оцифровки всех сфер. Стремительный прогресс технологий привел к новым вызовам в сфере занятости. Наибольшему риску подвергаются такие сферы занятости, которые носят рутинный характер, которые могут быть автоматизированы и заменены новыми технологиями или искусственным интеллектом. Согласно данным из отчета Всемирного экономического форума, в период с 2007 по 2018 года, аналогичная тенденция наблюдалась в США, где спрос на занятость в нерутинной деятельности сопровождался определённой автоматизацией рутинных работ, что впоследствии привело к исчезновению более 2,6 млн рабочих мест. Это затронуло операторов компьютеров и систем ввода данных, помощников по административным вопросам, регистраторов, бухгалтеров по расчету заработной платы и т. д.

Согласно данным Oxford Economics, количество роботов, используемых во всем мире, увеличилось в целых 20 раз, достигнув показателя в 2,25 млн единиц за последние 3 года. По некоторым прогнозам, число роботов увеличится до 20 млн., то есть в 10 раз к 2030 году. В итоге данный фактор приведет к автоматизации некоторых процессов, которое,

в свою очередь, ведет к потере до 20 млн рабочих мест только в обрабатывающей промышленности. В разрезе регионов в течение следующего десятилетия США потеряет более 1,5 млн рабочих мест, в Европейском союзе этот показатель составит 2 млн мест и в Китае порядка 12,5 млн мест [6].

К 2030 году значительная часть рабочих мест, подверженные автоматизации, станут в сферах транспорта и хранения, а также обрабатывающей промышленности, в то время как сфера здравоохранения, образования станут наименее подверженными автоматизации сферами. Тем не менее, очевидно, что автоматизация приведет к вытеснению специалистов с рутинными задачами. Более того, это поспособствует усугублению и без того существующей разницы в занятости высоко и низкоквалифицированных работников. Между тем именно занятые с низкой и средней квалификацией (к ним относятся офисный персонал, водители, кассиры) попадают под риск быть сокращенными и потерять доход.

Гендерное неравенство является следующим фактором, влияющий на показатели незанятости в стране. Международный валютный фонд оценивает потерю мировой экономики от гендерного неравенства, начиная от 10% ВВП в развитых странах и до 30% в Северной Африке, Ближнем Востоке и Южной Азии. Более того, согласно исследованию, темпы экономического роста и благосостояние стран могут увеличить участие женщин в рабочей силе [7]. Экономическое благосостояние увеличится на 1% в случае роста количества женщин, которые будут участвовать в рабочей силе Европы и Центральной Азии [8].

Согласно статистическим данным бюро национальной статистики, безработных женщин больше, чем безработных мужчин, как видно на рисунке 3, за четырехлетний период с 2019 по 2022 гг. количество безработных женщин увеличилось с 236 тыс. до 250 тыс. женщин, тогда как показатели количества безработных у мужчин в 2019 г., 2020 г., 2021 г. и 2022 г. составили 204, 209, 201 и 208 тыс. человек соответственно. Проблема трудоустройства женщин актуальна и в программах государственного уровня, так как государство выделяет женщин в отдельную категорию.

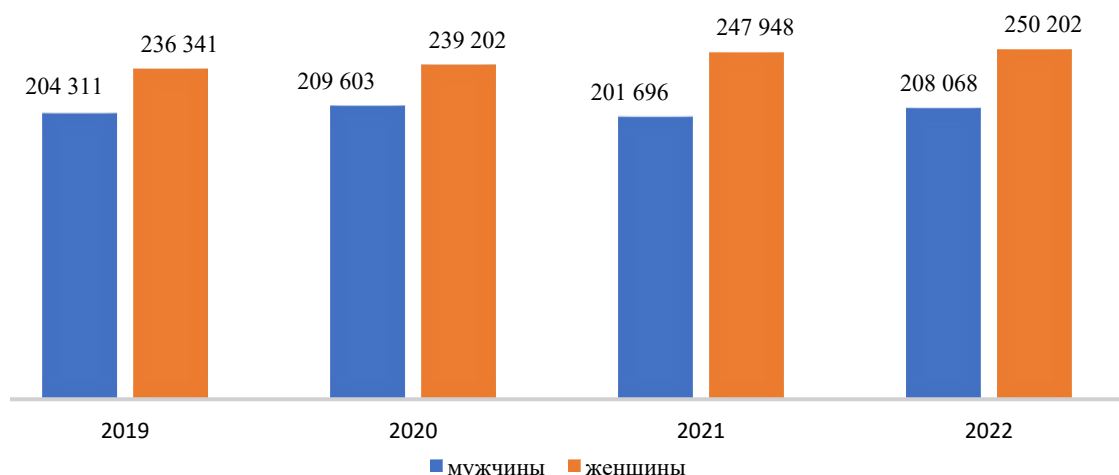

Рисунок 4. Количество безработных в гендерном разрезе в РК за период с 2019 по 2022 гг.

Примечание: составлено авторами на основании источника [3].

В процентном соотношении данные также демонстрируют разницу, как видно из рисунка 4, показатели безработных среди мужчин составляет 45 % в 2021-2022 гг., далее в 2020 г. - 47% и в 2019 г. - 46%, что касается женщин, тут показатели выше: 55% в 2021-2022 гг., 53 и 54 % в 2020 и 2019 гг. Согласно анализу потребности в кадрах на 2022-2024 гг., проведенный Атамекен, можно сделать вывод, что потребность в кадрах есть и будет в технической сфере с наличием специально-технического образования, чаще всего именно мужчины являются обладателями такого образования, следовательно, свободные вакансии рассчитаны в основном на представителей рабочих специальностей. Еще одной причиной разрыва является фактор ухода женщины в декрет. Работодатели чаще всего отдают предпочтение одиноким мужчинам, по сравнению с женщинами с детьми, которые оцениваются менее привлекательно.

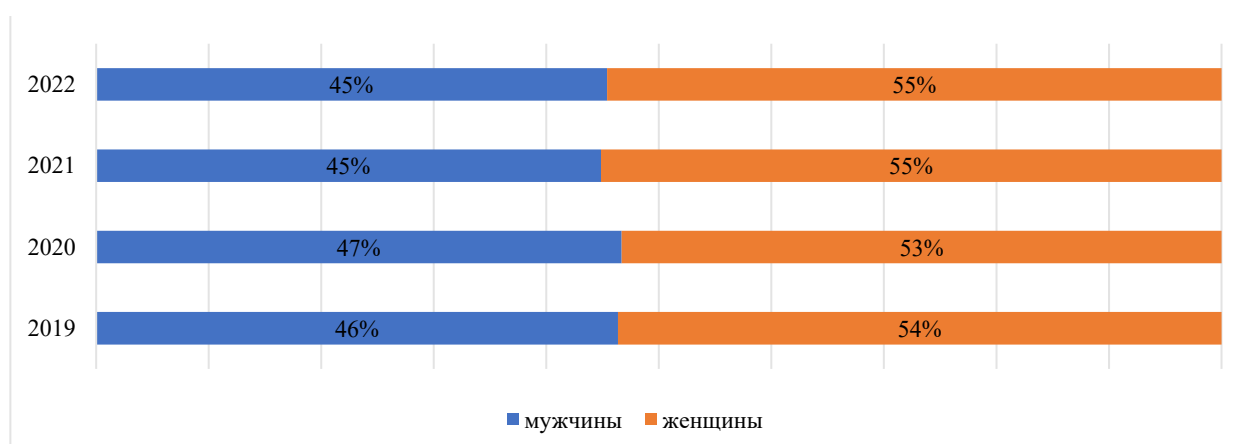

Рисунок 5. Количество безработных в процентном соотношении в гендерном разрезе в РК за период с 2019 по 2022 гг.

Источник: составлено авторами на основании источника [3].

Следующим важным фактором при анализе причин незанятости является региональное неравенство. Каждый регион – носитель уникального рынка труда, который формируется под влиянием разных факторов, среди которых миграционные процессы, уровень подготовки, плотность населения, экономическая активность региона, вовлеченность государственного сектора. Согласно рисунку 5, уровень безработицы в региональном разрезе также демонстрирует различия: в 2022 год с показателем в 5,2 % на первое место выходит Туркестанская область, далее расположились Мангистауская область с показателем 5,1 %, Жамбылская и 3-Казахстанская области расположились на третьем месте с показателем в 5%, так же, как и г. Алматы и г. Шымкент. Наилучшие показатели за 2022 год демонстрируют г. Астана и Абай с показателем в 4,6%, а также Карагандинская область - 4%. Улытау - 2,5%, Жетісу - 3,7%. Уровень безработицы также различается как по регионам, так и по годам, согласно представленному рисунку 5.

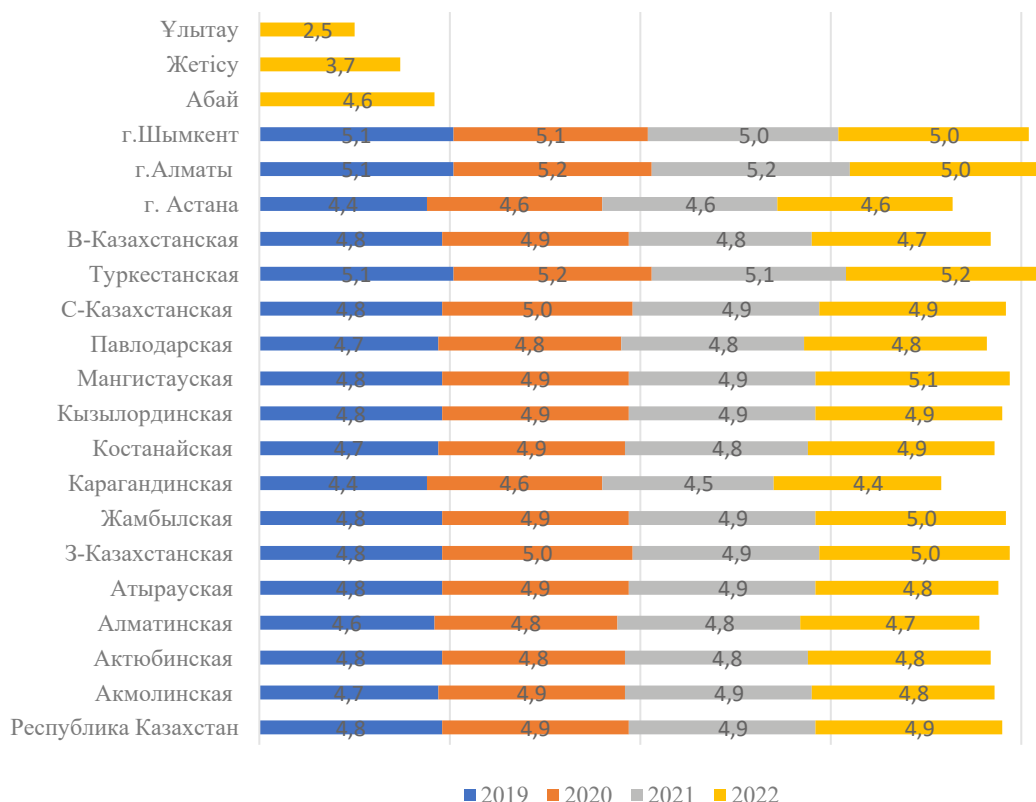

Рисунок 6. Уровень безработицы в процентном соотношении в региональном разрезе в РК за период с 2019 по 2022 гг.

Источник: составлено авторами на основании источника [3].

Экономические кризисы занимают следующее место в числе факторов незанятости. Уровень незанятости может варьироваться или значительно возрастать в период рецессий, кризисов, что, в свою очередь, ведет к сокращению рабочих мест, закрытию предприятий. Одним из ярких примеров экономических кризисов стал COVID-19, который внес новые реалии и требования в экономику всех стран.

Выводы

На сегодняшний день одним из основополагающих документов, который регулирует проблему безработицы в Казахстане, является Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V «О занятости населения». В данном документе изложены понятие безработицы, какая категория населения относится к занятому, а какая к безработному населению. Тем не менее, по сей день существует необходимость в усовершенствовании законодательной базы для решения вопросов и проблем, связанных с безработицей.

Результаты проведенного исследования в данной статье свидетельствуют о том, что данный фактор является одним из ключевых элементов в современной экономике,

следовательно необходима дальнейшая работа. Работа с ликвидацией перечисленных выше факторов существования безработицы является непростой задачей, которая требует общего подхода со стороны бизнеса, общества и самого правительства. С демографическим ростом населения также будет расти потребность в проведении грамотной политики в обеспечении занятости, в противном случае существует вероятность снижения уровня и качества жизни населения, а также растёт социальная напряженность в стране. Необходимо предпринимать ряд мер по стимулированию предпринимательства в стране, которое, в свою очередь, ведет к созданию рабочих мест. Учитывая показатели гендерного различия в стране, необходимо на законодательном уровне и на уровне каждой отдельной организации урегулировать вопросы, связанные с гендерным различием.

Список литературы

1. Labour Force Statistics (LFS, STLFS, RURBAN databases - 2022. - URL:[https://Labour Force Statistics \(LFS, STLFS, RURBAN databases\) - ILOSTAT/](https://Labour Force Statistics (LFS, STLFS, RURBAN databases) - ILOSTAT/) (дата обращения: 01.10.2023).
2. Ivy Panda. (2021, November 1). Keynesian Theory Unemployment. [Электрон. ресурс]. - URL://<https://ivyupanda.com/essays/keynesian-theory-of-unemployment/> (дата обращения: 12.10.2023).
3. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 13.10.2023).
4. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://primeminister.kz/ru/news/rost-ekonomiki-kazakhstanana-potogam-7-mesyatsev-sostavil-48-25060/> (дата обращения: 20.09.2023).
5. Атамекен – «Анализ потребности в кадрах на 2022-2024 гг.». [Электрон. ресурс]. - URL: <https://atameken.kz/ru/news/46980-v-kakih-otraslyah-rabotodateli-ispytyvayut-deficit-kadrov-na-gynke-truda/> (дата обращения: 31.08.2023).
6. Доклад «Future of Jobs», Всемирный экономический форум. – 2020. - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/> (дата обращения: 20.10.2023).
7. Kochhar, Kalpana, Sonali Jain-Chandra, and Monique Newiak, eds. Women, Work, and Economic Growth. Washington, DC: International Monetary Fund. - 2017.-351.
8. Ostry, Jonathan D., Jorge Alvarez, Raphael Espinoza, and Chris Papageorgiou. // “Economic Gains from Gender Inclusion: New Mechanisms, New Evidence.” IMF Staff Discussion Note 18/06, International Monetary Fund, Washington, DC, 2018. 11-13(2018).

К.Е.Изгуттиева¹, А. Серікқызы², С.С.Бактымбет³

¹«Туран» Университеті, Алматы, Қазақстан

²Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

³Қазақ Технология және Бизнес Университеті, Астана, Қазақстан

Қазіргі Қазақстандағы жұмыссыздық себептерін және оның теріс салдарын талдау

Аннотация. Бұл мақалада жұмыссыздықтың мәні, оның әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде пайда болуына әсер ететін факторлар зерттеледі. Бұл зерттеудің өзектілігі Еңбек ресурстарын пайдалану бойынша тиімді шараларды құру қажеттілігінің артуы болып табылады. Сонымен қатар, жұмыссыздықтың салдары: өсу қарқынының баяулауы, еңбекке қабілетті халықтың қажетті біліктілігінің жоғалуы, сондай-ақ өмір сүру құралдарынан айыру, ел халқының өмір сүру деңгейі мен сапасының төмендеуі. Бұл салдарлар уақтылы шешілмей, адамдардың жеке тобы арасында да, бүкіл халық арасында да тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін.

Жүргізілген талдау негізінде Қазақстан Республикасындағы 2019 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңдегі жұмыссыздық деңгейіне баға берілді. Жұмыссыздықтың негізгі себептері анықталды. Өңірлік деңгейдегі жұмыссыздық деңгейі талданды, жұмыссыздық деңгейі жоғары және төмен өңірлер анықталды.

Айта кету керек, ел халқының жұмыспен қамтылмауы және жұмыссыздық экономикалық және әлеуметтік шығындарға әкеледі. Еңбекке жарамды адамдардың жұмыс істемейтін жағдайы азаматтар, демек, шығарылмаған өнім жұмыссыздықтың тікелей теріс нәтижесі болып табылады. Ел экономикасы еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандыра алмаған жағдайда, тиісінше тауарлар мен қызметтерді өндіру мүмкіндігі жоғалады.

Кілт сөздер: жұмыссыздық, еңбек нарығы, жұмыспен қамту, жұмыспен қамту, гендерлік айырмашылықтар.

K.E. Izguttiyeva¹, A. Serikkyzy², S.S. Baktymbet³

¹University "Turan", Almaty, Kazakhstan

²Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

³Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan

Analysis of the causes of unemployment and its negative consequences in modern Kazakhstan

Annotation. This article examines the essence of unemployment, the factors influencing its emergence as a socio-economic phenomenon. The relevance of this study lies in the growing need to create effective measures for the use of labor resources. Meanwhile, the consequences of unemployment are: a slowdown in growth rates, loss of necessary qualifications among the working population, as well as deprivation of livelihoods, a decrease in the level and quality of life of the country's population. Without timely resolution, these consequences can lead to instability both among a separate group of people and among the entire population.

Based on the analysis, an assessment of the unemployment rate in the Republic of Kazakhstan for the period from 2019 to 2022 is given. The main causes of unemployment have been identified. The

unemployment rate at the regional level is analyzed, regions with high and low unemployment levels are identified.

It should be noted that the lack of employment of the country's population and unemployment leads to economic and social costs. The non-working state of able-bodied citizens and, therefore, unproduced products are a direct negative result of unemployment. If the country's economy is unable to meet the needs of the labor market, then the opportunity to produce goods and services is accordingly lost.

Key words: unemployment, labor market, employment, unemployment, gender differences.

References

1. Labour Force Statistics [LFS, STLFS, RURBAN databases 2022. Available at: <https://Labour Force Statistics/>(accessed: 01.10.2023)
2. Ivy Panda. (2021, November 1). Keynesian Theory Unemployment. [Electronic resource]. Available at: <https://ivypanda.com/essays/keynesian-theory-of-unemployment/>(accessed: 12.10.2023)
3. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed: 13.10.2023)
4. Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan? [Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan?]. [Electronic resource]. Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/rost-ekonomiki-kazahstana-po-itogam-7-mesyatsev-sostavil-48-25060/> (accessed: 20.09.2023)
5. Atameken – «Analiz potrebnosti v kadrah na 2022-2024 gg. [Atameken - “Analysis of personnel needs for 2022-2024.”]. Available at: <https://atameken.kz/ru/news/46980-v-kakih-otraslyah-rabotodateli-ispytyvayut-deficit-kadrov-na-rynke-truda/> (accessed: 31.08.2023)
6. Doklad «Future of Jobs», Vsemirnyj ekonomicheskij forum, 2020. [«Future of Jobs» report, World Economic Forum]. Available at: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/> (accessed: 20.10.2023)
7. Kochhar, Kalpana, Sonali Jain-Chandra, and Monique Newiak, eds. Women, Work, and Economic Growth. Washington, DC: International Monetary Fund, 2017, 351 p.
8. Ostry, Jonathan D., Jorge Alvarez, Raphael Espinoza, and Chris Papageorgiou. // “Economic Gains from Gender Inclusion: New Mechanisms, New Evidence.” IMF Staff Discussion Note 18/06, International Monetary Fund, Washington, DC, 2018. 11-13(2018).

Сведения об авторах:

Изгуттиева Куралай Ермуратовна – экономика факультетінің PhD студенті, «Туран» Университеті, Алматы, Қазақстан.

Серікқызы Айсара – PhD, АлмаU қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан.

Бактымбет Сауле Серікқызы – э.ғ.к., ҚазТжБУ доценті, Астана, Қазақстан.

Изгуттиева Куралай Ермуратовна – PhD студент факультета экономики, Университет «Туран», Алматы, Казахстан

Серікқызы Айсара – PhD, ассоц. профессор AlmaU, Алматы, Казахстан.

Бактымбет Сауле Серікқызы – к.э.н., доцент КазУТБ, Астана, Казахстан.

Izguttiyeva Kuralay Yermuratovna – PhD student of Economy Faculty, Turan University, Almaty, Kazakhstan.

Serikkyzy Aisara – PhD, associate professor AlmaU, Almaty, Kazakhstan.

Baktymbet Saule Serikkyzy – Ph.D., Associate Professor KazUTB, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГТАХР 06.73.15

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-233-251>

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын бюджеттік қолдау нысандары

Р.С. Сарбасова*¹, А.А. Нұрымов², Г.Ж. Есенова³

^{1,2} Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³ «Педагогикалық шеберлік орталығы» ЖМ, Астана, Қазақстан

(E-mail: *sraikhan_81@mail.ru, nurumov-aldash@mail.ru, pavlodarsemey@mail.ru)

Аңдатпа. Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуші маңызды сала бола отырып, ауыл шаруашылығы жоғары өнімді және бәсекеге қабілетті болуы үшін мемлекеттік реттеу пен қаржылық қолдауды қажет етеді. Қолдаудың бюджеттік нысандарын пайдаланудың мақсаты саланы дамытуды ынталандыру, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, халықтың әлеуметтік әл-ауқатын жақсарту және басқа да әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу болып табылады. Бұл мақалада ауыл шаруашылығын бюджеттік қолдау нысандары қарастырылып, олардың ағымдағы жағдайына талдау жасалынып, оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар беріледі.

Бюджеттік қолдау нысандары бойынша отандық және шетелдік авторлардың көзқарасы, еліміздегі қолданыстағы бюджеттік қолдау нысандары баяндалады. Ресми статистикалық мәліметтер негізінде ауыл шаруашылығы өнімінің динамикасы, Қазақстанның және Орталық Азияның басқа мемлекеттерінің ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы ішкі өнімдегі үлесі салыстырмалы түрде қарастырылып, еліміздің ауылшаруашылығына бюджеттен бөлінген қаржылардың динамикасы, субсидиялардың көлемі мен құрылымы және оның ауыл шаруашылығын дамытуға әсері бағаланады. Негізгі шешуді қажет ететін мәселелер қатарына бюджет қаражаттарының барлық тауар өндірушілерге бірдей қолжетімділігі мен берілген қаражаттар негізіндегі нәтижелілік көрсеткіштері жатқызылады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына бюджет тарапынан қолдау көрсету, қолдаудың бірқатар құралдарын қатар қолдану саланың экономикадағы үлесінің артуына мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығы, бюджеттік қолдау, субсидия, агроқұрылымдар, ауыл шаруашылығын қаржыландыру, бюджеттік қолдау нысандары.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы экономикалық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі ретінде мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін, ауыл шаруашылығы өнімдерінің нарығын қалыптастыратын, ауылдық аумақтардың дамуына ықпал ететін экономиканың маңызды саласының бірі болып табылады. Аталған саланы тиімді дамыту халықты сапалы отандық өнімдермен қамтамасыз етуге, өндірісті ұлғайтып, жұмыссыздықты төмендетуге және нәтижесінде саланың экономикадағы үлесін арттыруға септігін тигізеді. Сондықтан да ауыл шаруашылығы саласын дамыту күн тәртібінен түспейтін мәселелер қатарына жатады. Еліміздің ауыл шаруашылығы саласын мемлекет тарапынан қолдау шараларына қарамастан, аталған саланың ЖІӨ өндірудегі үлесі 2021 жылы 5,4, 2022 жылы 5,2 пайыз деңгейінде қалыптасты. Орталық Азияның басқа мемлекеттерімен салыстырмалы түрде алғанда бұл көрсеткіш төмен. Мәселен, 2022 жылы Қырғызстанда 13,7; Тәжікстанда 27,1; Өзбекстанда 25,2 деңгейінде қалыптасқан [1]. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына бюджет тарапынан қолдау көрсету, қолдаудың бірқатар нысандарын қатар қолдану саланың экономикадағы үлесінің артуына ықпалын тигізеді.

Еліміздің Президенті Қ.К.Тоқаев өзінің халыққа арнаған Жолдауында атап өткендей «Ауыл шаруашылығы саласының әлеуеті орасан зор. Бірақ біз қолда бар мүмкіндіктерді әлі де толық пайдаланбай отырмыз» және де Қазақстанның стратегиялық мақсаты – Еуразия құрлығындағы басты аграрлық орталықтың біріне айналу. Бұл мақсатқа жету үшін ауқымды жұмыстар атқару қажет. Әрине ол үшін қыруар қаржы ресурстары да қажет. Бірінші кезекте қажетті ресурстар мемлекеттік бюджет тарапынан қамтамасыз етілетіні анық, дәл осы орайда бюджеттік қолдау нысандарын жетілдіріп, оларды қатар қолдану өз тиімділігін көрсетеді [2].

Зерттеудің мақсаты – еліміздің ауыл шаруашылығы саласын бюджеттік қолдау деңгейін бағалау, соңғы бес жылдағы бюджеттік қолдау мен саланың орнықты дамуының өзара байланысын анықтау болып табылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі кезеңде отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілетті нарығын қалыптастыру үшін ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге мемлекеттік қолдау көрсетудің, оның ішінде бюджеттік қолдау құралдарының тиімді моделін қалыптастыру қажеттілігіне байланысты. Аталған мәселелерді шешу арқылы ауыл шаруашылығын экономикадағы үлесін арттыруға мүмкіндік туады.

Зерттеу әдістері. Бұл мақаланы әзірлеу кезінде ауылшаруашылығын қаржыландыру, бюджеттік қолдау, мемлекеттік қолдау мәселелері бойынша отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері пайдаланылды.

Зерттеу процесі барысында түрлі әдістер қолданылды. Ауыл шаруашылығы саласының сандық көрсеткіштерін талдау кезінде себеп-салдарлық әдісті пайдалансақ, ауыл шаруашылығының ағымдағы жағдайы мен негізгі көрсеткіштерінің динамикасын есептеуде экономика-математикалық әдістер қолданылды.

Графикалық әдістерді қолдану зерттеудегі көрсеткіштердің динамикасын нақты көруге және өзгерісін байқауға мүмкіндік берді.

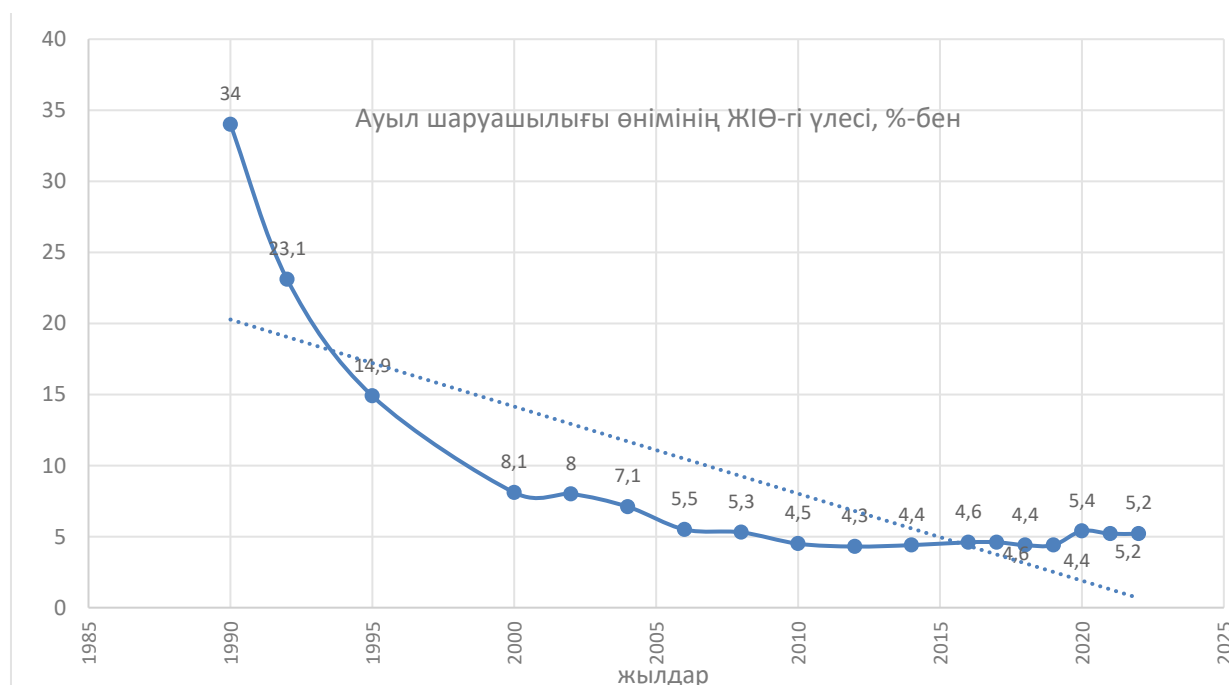
Сондай-ақ зерттеуге қатысты ҚР қолданыстағы нормативті-құқықтық құжаттарын, Президент Жолдауларын пайдалану зерттеудің маңыздылығы мен қолданылу аясын айқындауға септігін тигізді.

Статистикалық деректер ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі, Қаржы министрлігі мен Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайттарынан жинақталды.

Зерттеулер мен талқылаулар

Ауыл шаруашылығы еліміздің экономикасының басты салаларының бірі, өйткені оның жағдайы азық-түлік қауіпсіздігіне және халықтың әл-ауқатына тікелей байланысты. Мемлекетіміздің басты міндеттерінің бірі – осы ауыл шаруашылығы саласының тиімді дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Себебі дәл осы салада халықтың өмір сүруі мен тіршілігіне қажетті өнімдер өндіріледі. Бұл ретте осындай маңыздылығы жоғары салаға экономикалық, атап айтқанда қаржылық көмек мемлекеттік деңгейде көрсетілуі қажет екендігін әлемдік тәжірибе дәлелдеп отыр.

Аталған саланың маңызды көрсеткіші осы саладағы өндірілген өнім көлемі болып табылады. Тәуелсіздік алғаннан бері бұл көрсеткіш айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. 1991 жылғы 77,8 млн теңгеден 2021 жылы 7549827,9 млн теңгеге жетті. Оның құрылымында басым үлесті өсімдік шаруашылығының өнімі құрайды. Алайда осы саланың жалпы ішкі өнімдегі экономикалық үлесі едәуір төмендегенін келесі суреттен байқауға болады.

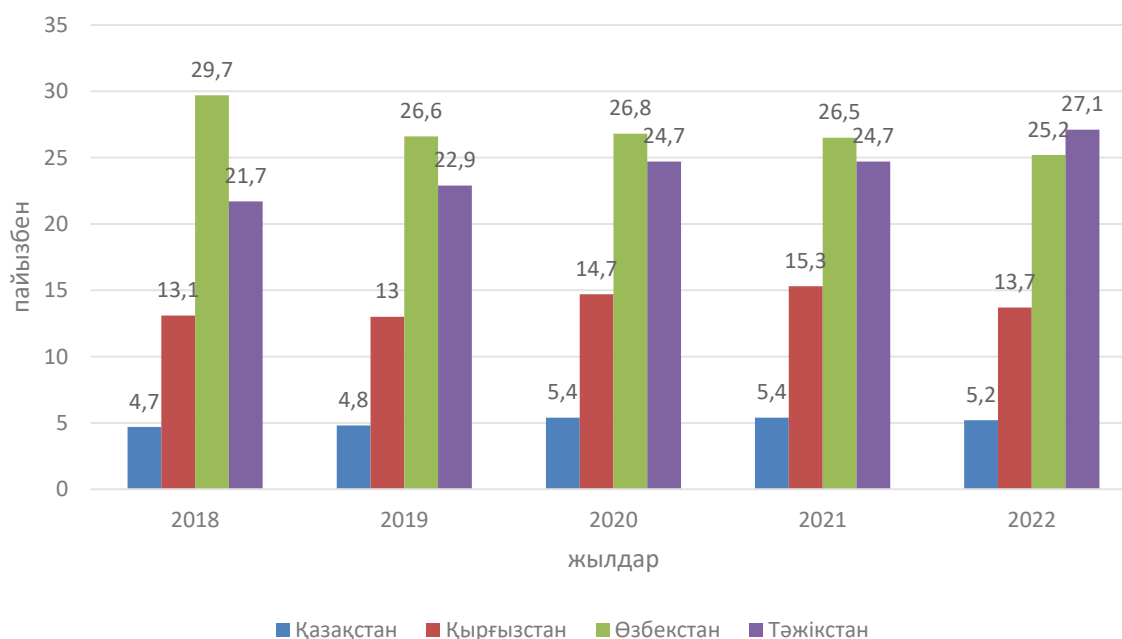

1-сурет. ҚР ауыл шаруашылығы өнімінің ЖІӨ-гі үлесі, %

Мұндай өзгерістердің қалыптасуы өткен ғасырдың 90-жылдарының басында нарықтық қатынастарға өту, аграрлық экономиканы реформалау және ауыл шаруашылығының жұмыс істеуінің нарықтық моделін қабылдау саланы басқару жүйесінің түбегейлі түрде трансформациялануына, экономиканың аграрлық секторы мен ауылдың әлеуметтік саласын мемлекеттік қолдаудың күрт қысқаруына алып келді.

Ауыл шаруашылығындағы реформалар кезеңінде адам факторы анағұрлым үлкен өзгеріске ұшырады, бұл ауыл шаруашылығы еңбегінің құнсыздануынан; демографиялық жағдайдың нашарлауынан; ауылдағы жұмыс орындары санының қысқаруынан және жұмыспен қамтудың төмендеуінен; еңбектің аграрлық нарығының төмендеуінен және алаңдаушылық коэффициентінің артуынан; әлеуметтік инфрақұрылым нысандарының, әлеуметтік-тұрмыстық қызметтердің қысқаруынан көрінді [3].

Сондай-ақ Орталық Азиядағы басқа мемлекеттермен салыстырғанда еліміздегі ауылшаруашылығы өнімінің жалпы ішкі өнімдегі үлесі төмен. Соңғы бес жылдағы бұл көрсеткіштің өзгерісін келесі суреттен көре аламыз.

2-сурет. ЖІӨ-гі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесі

Жалпы Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы саласын дамытуда үлкен артықшылықтарға ие:

- еліміздің жер көлемі жағынан әлемдегі 9-орынды иеленуі;
- бос жайылым алаңдарының болуы;
- жеткілікті егістік алқабының болуы;
- суармалы жерлердің болуы;
- бидай мен ұнның ірі экспорттаушысы болуы;
- халықтың 40%-ның ауылда тұруы;
- табиғи өткізу нарығының жақын орналасуы: ҚХР, Иран, Ресей, Парсы шығанағы елдері, Өзбекстан, Ауғанстан.

Алайда артықшылықтарымызбен қатар аталған саланы дамытуда осал тұстарымыз да жоқ емес. Қазақстанда өндірілген ауыл шаруашылығы өнімінің басым бөлігінің қайта өңделмей шикізат түрінде өткізілуі, ауыл шаруашылығы құрылымдарының қаржылық ресурстарға қол жеткізудегі қиындықтары, бұл саладағы жұмыс істеуші еңбеккерлерді ынталандыру тетігінің жоқтығы және т.с.с. мәселелер тежегіш факторлар болып отыр.

Ауыл шаруашылығының өзіне тән ерекшелігіне байланысты осы салада жоғары көрсеткіштерге қол жеткізу үшін нарықтық тетік жеткілікті түрде тиімді болмаған кезде, ауыл шаруашылығының неғұрлым оңтайлы дамуына ықпал ететін ауыл шаруашылығы объектілері мен процестерге мемлекеттің ықпалын білдіретін мемлекеттік қолдау белсенді пайдаланылады [4]. Өйткені бәріміз білетіндей, ауыл шаруашылығы өндірісі көптеген факторларға тәуелді. Оны бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады: саланың спецификалық ерекшеліктеріне байланысты факторлар тобы, қаржылық факторлар тобы, инфрақұрылымдық факторлар тобы және т.б. (3-сурет)

3-сурет. Ауыл шаруашылығының дамуын тежеуші факторлар

Ескертпе: авторлармен дайындалған

Саланың спецификалық ерекшелігіне байланысты факторларға ауыл шаруашылығының ауа-райына тәуелділігі, жердің құнарлығының төмендеуі, маусымдық ерекшеліктер, түрлі зиянкестер мен апаттық жағдайлардың әсері және т.б. жатқызсақ, инфрақұрылымдық факторлар қажетті техника, құрал жабдықтардың жеткіліксіздігі мен тозығы жетуі, қойма санының аздығы, ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізудегі қиындықтар, ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізудегі қиындықтар, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеумен айналысатын кәсіпорындардың аздығы сияқты факторларды қамтиды. Қазіргі таңдағы ауыл халқы санының төмендеуі (мәселен,

2015 жылы 43% болса, 2021-2022 жылдары 40%-дан төмен), білікті мамандардың тапшылығы, жастардың ауылда жұмыс жасауға ынтасының жоқтығы, ауыл халқының цифрлық сауаттылығының төмен деңгейі, ауыл халқының ақпаратпен қамтамасыз етілу деңгейінің төмендігін басқа да факторлар тобына жатқызамыз. Ал факторлардың үлкен тобы қаржымен байланысты факторлар. Ауыл шаруашылығы саласының кәсіпорындары көбінесе өзіндік қаржы ресурстарының жетіспеушілігін сезінеді, сондықтан сыртқы көздерден қаржы тартуға мәжбүр болады. Ол да оңай шаруа емес. Себебі, саланың инвестициялық тартымдылығы төмен, банк несиелерінің пайыздық мөлшерлемелерінің жоғары болуы, субсидия алудағы қиындықтар.

Жоғарыда аталған факторлардың кері әсері ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының табыстылығына тікелей әсер етеді. Осыған орай бюджет тарапынан ауылшаруашылық тауарөндірушілерін қолдаудың өзектілігі артады.

Аграрлық өнімнің бірінші кезектегі маңыздылығы мен оның өндірісінің сыртқы жағдайларға жоғары тәуелділігінің үйлесуі аграрлық процестерге мемлекеттің араласу қажеттілігін күшейтеді және жағдайды талдауға және басқа мақсаттарға жету үшін неғұрлым салмақты және пәрменді шараларды таңдауға ерекше көзқарасты талап етеді [5]. Мемлекеттік қолдау АӨК-нің тиімді жұмыс істеуі мен қарқынды дамуының ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл сектор өзін-өзі реттеуге жатпайтындықтан, оның тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу мемлекет тарапынан қаржылық қолдауға байланысты [6].

Жоғарыда атап өткеніміздей ауыл шаруашылығы мемлекет тарапынан қолдауды, оның ішінде қаржылық жағынан қолдауды қажет ететін сала. Ал осы қолдауды іске асыру үшін мемлекет олардың дамуы мен тұрақтылығына ықпал ету үшін әртүрлі тетіктер мен құралдарды белсенді қолданады. Мемлекеттік қолдаудың бюджеттік құралдары - бұл мемлекеттің экономика салаларына, ұйымдарға және халыққа қаржылық көмек көрсету үшін қолданатын тетіктер. Олар мемлекеттік бюджет есебінен жүзеге асырылатын қаржылық қолдаудың әртүрлі нысандарын білдіреді. Мемлекеттік қолдаудың бюджеттік құралдарын пайдаланудың мақсаты экономика салаларын дамытуды ынталандыру, ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, халықтың әлеуметтік әл-ауқатын жақсарту және басқа да әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу болып табылады. Мемлекеттік қолдаудың бюджеттік құралдары ауыл шаруашылығының дамуында маңызды рөл атқарады. Олар мемлекетке экономикалық процестерге белсенді ықпал етуге және белгілі бір деңгейде дамуына жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Ауыл шаруашылығы саласын қаржылық қолдау мәселесі көптеген ғалымдар мен зерттеушілердің зерттеу жұмыстарында көрініс тапқан және аталған мәселенің өзектілігі күмән келтірмейді. Қолдау нысандарын жіктеу белгілері бойынша бірнеше автордың пікірлері мен көзқарастарына тоқтала кетейік.

Ресейлік авторлар тобы (М.С.Оборин, Колесник В.С., Федяшкин А.А., Вернигор Ф.В.) [7,8,9] ауылшаруашылығын қаржылық қолдау нысандарын 3 топқа (тікелей, жанама және делдалдық) түрлеріне бөліп қарастырып, тікелей қолдауға аграрлық өнім өндірушілердің кірістерін қолдау, мемлекеттік жәрдемақылар және іссапар; төтенше жағдайлар кезінде мемлекеттік қолдау; аграрлық қызметке жаңа реформаларды енгізуден туындаған шығындар үшін төлемдерді, ал жанама қолдауға ауыл шаруашылығы өнімдерінің

бағасын тұрақтандырудың баға интервенциясы; өнімді әкелуге және әкетуге ең төменгі салықтар; тарифтік пайыздық мөлшерлемелерді қолдану механизмі; жабдыққа қаражат бөлу; ауыл шаруашылығы әзірлемелеріне қаржы ресурстарын бөлу; трансферттік тасымалдарға субсидиялар; инфрақұрылымды дамыту және жаңғырту және басқаларды жатқызады. Делдалдық қолдау - бұл негізінен бағдарламалық мақсатты сипаттағы, бірақ экономиканың аграрлық секторымен тікелей байланысты емес делдалдық нысандар арқылы жүзеге асырылатын қолдау нысаны: аграрлық ғылымды қолдау; қаржы институттарының жарғылық капиталын бюджет қаражаты есебінен толықтыру, мемлекеттік бағдарламалар мен ұлттық жобаларды іске асыру.

Қазақстандық авторлар О.В.Лашкарева, Р.М.Жунусова, Алимкулова Э., Айтмуханбетова Д. [10,5] субсидиялау, жеңілдікпен кредит беру, салықтық ынталандыру, шығыстарды қаржыландыру бағдарламаларын бюджеттік қолдау нысандары ретінде қарастырады. Нурумов А.А., Шакуликова Г.Т., Уахитжанова А.М. [11] мемлекеттік қолдау нысандарын былайша жіктейді: 1) тікелей бюджеттік субсидиялар түріндегі тікелей мемлекеттік қаржыландыру, бұл ретте мемлекеттің өзі нарықтың ірі және ықпалды қатысушысы болып табылады: АӨК субъектілерін техника мен жабдықты, кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені сатып алуға мемлекеттік бюджеттен субсидиялау, ЖЖМ, ТМЦ, гербицидтерге субсидиялар арқылы өнімнің құнын арзандату, сақтандыру және т.б басқа. 2) АШТӨ-ге бюджеттік субсидиялауы бар банктер жүйесі арқылы кредит беру: Ауыл шаруашылығы министрлігінің және ЕДБ-нің қаржы институттары; 3) АШТӨ-ні және басқа көздерден жанама қаржыландыру: жеңілдікпен салық салу, тауарлық және сатып алу интервенцияларын жүргізу, ішкі және сыртқы нарықтарда протекционизм саясаты.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді бюджеттік қаржылық қолдау аграрлық кәсіпорындар қызметінің қаржылық нәтижелеріне айтарлықтай әсер етеді, өндірілетін өнімнің өзіндік құнын төмендетуге және қызмет кірістілігінің өсуіне ықпал етеді [12].

Ауыл шаруашылығы өндірісі өзінің ағымдағы қызметін қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету, жаңа технологияларды енгізу, бар тәуекелдерді сақтандыру, инфрақұрылымды дамыту және т.б. үшін айтарлықтай қаражатты қажет етеді. Көбінесе, ауыл шаруашылығы өндірушілерінің өз қызметін жүзеге асыру процесінде, тіпті ұлғаймалы ұдайы өндірісті айтпағанда, қарапайым өндіріс үшін де жеткілікті кірісі жоқ жағдай туындайды [13]. Субсидиялау, гранттар беру, салықтық жеңілдіктер, салық ставкалары және басқалары сияқты мемлекеттік қолдау және реттеу құралдары ауыл шаруашылығы өнімдерін неғұрлым сапалы және тиімді өндіру үшін қажетті жағдайлар жасауға ықпал етеді, бұл импортты алмастыру проблемасын шешуге және экспорттың жаңа деңгейіне шығуға мүмкіндік береді [4].

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау көлемін анықтау және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді бюджеттік қолдаудың тиімділігін бағалау - өте күрделі міндет. Ауыл шаруашылығына бюджеттен жұмсалатын шығындар деп біз ауыл шаруашылығы саласының жұмыс істеуіне және ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерді қолдауға бөлінген бюджет қаражатының сомасын айтамыз [14]. Нақтырақ айтқанда, бюджеттік қаржыландыру екі бағытты қамтиды: басқару құрылымдарын ұстауды, ҒЗТКЖ (ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелер), білім беруді, жерге орналастыру мен пайдалануды жақсарту, фермерлікті қолдау жөніндегі бюджеттік қызметтерді қаржыландыру және жекелеген міндеттерді шешуге бағытталған

бағдарламаларды қаржыландыруды (мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығын қолдау, ресурстарға жұмсалатын шығындардың бір бөлігін өтеу, жеңілдетілген несиелеу және т. б.). қамтиды [13].

Бюджеттік қызметтерді қаржыландыру шығыстары жыл сайынғы бекітілетін республикалық бюджет шығыстарында көрініс табады. 2018-2022 жылдардағы республикалық бюджеттен «Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары» бағыты бойынша жұмсалған қаржылардың сомасын және олардың жалпы республикалық бюджет шығыстарындағы үлесін келесі кесте мәліметтері бойынша талдаймыз (1-кесте).

1-кесте. Республикалық бюджеттің «Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары» саласына жұмсалған шығыстары

	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2018-2022 жж. – өсу қарқыны
Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары, мың тг	419286635,4	578336414,1	258865216	237898522,8	733531419,6	174,9
Республикалық бюджеттің жалпы шығыстары, мың тг	10120850032,3	12710311264,2	10297535467	11444600000	20106829599,4	198,7
Республикалық бюджет шығыстарындағы «Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары» шығыстарының үлесі, %	4,1	4,5	2,5	2,1	3,6	-
[15] дереккөз негізінде авторлармен есептелген						

Бекітілген республикалық бюджет шығыстары ішінде аталған сала шығыстарының көлемі талданып отырған бес жыл ішінде 98,7 пайызға өскенін көріп отырмыз. Шығыстар 2019 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 25,6 пайызға өскен болса, 2020 жылы, керісінше, алдыңғы жылға қарағанда 19 пайызға азайғанын көріп отырмыз. 2022 жылы сала шығыстары маңызды өсімге ие болды (75,7%). Ал «Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары» бағыты бойынша жұмсалған қаражаттардың республикалық бюджет шығыстарындағы үлесі айтарлықтай көп емес. Талданып отырған алғашқы жылдары 4,1-4,5 пайыздық үлесті құраса, одан кейінгі екі жылда екі есеге дейін төмендеген, 2022 жылы 3,6 пайызға ие болған.

Келесі суретте бюджет шығыстарының жалпы ішкі өнімге шаққандағы үлесі көрсетілген. Салыстырмалы түрде 2012 және 2022 жылғы мәліметтер алынған. Яғни аталған көрсеткіш салыстырылып отырған жылдар бойынша 0,5 пайыздық үлеске дейін төмендеген.

4-сурет. ЖІӨ-дегі бюджеттік қаржыландырудың үлесі

Дереккөз: [16]

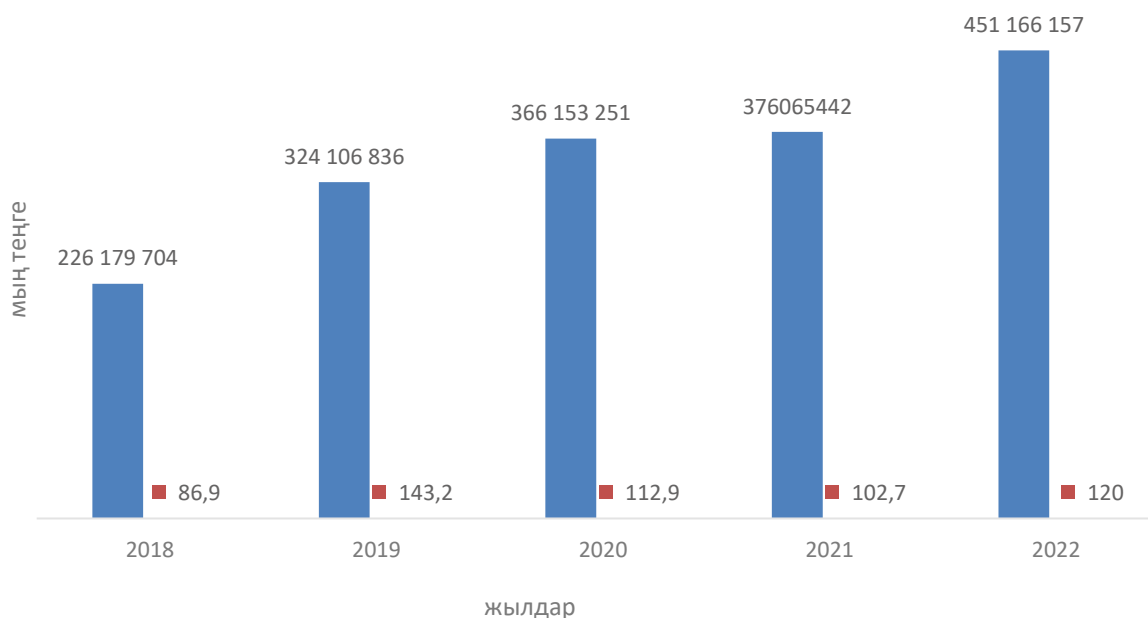
Елімізде жыл сайын мемлекеттік деңгейде ауыл шаруашылығын қолдау мен дамытуға ықпал ететін бірқатар шешімдер мен шаралар қабылданады. Сондай-ақ,

Президентіміздің жыл сайынғы халыққа арнаған Жолдауларында ауыл шаруашылығы саласы тыс қалған емес. Мемлекет басшысының 2023 жылғы 1 қыркүйектегі кезекті "Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары" Жолдауында «Қазақстанның стратегиялық мақсаты – Еуразия құрлығындағы басты аграрлық орталықтың біріне айналу» деп атап, оған жету үшін бірнеше міндеттер де беріліп, іске асырылуда [2].

Саланы дамыту мақсатында Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы іске асырылуда. Аталған құжат бойынша қолданыстағы мемлекеттік қолдау шараларын одан әрі дамыту және жетілдіру жұмыстары айқындалып, атқарылуда: салық салуды сақтау және одан әрі жетілдіру; жеңілдетілген кредит беру, лизингтік бағдарламалар көлемдерін одан әрі кеңейту және құралдарын жетілдіру, олардың АӨК субъектілері үшін қолжетімділігін арттыру; жыл сайын 140 млрд теңгеге дейінгі қысқа мерзімді және орта мерзімді бюджеттік кредит шеңберінде агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің көктемгі егіс және егін жинау жұмыстары жөніндегі іс-шараларды жүргізу үшін қаржыландыруды жалғастыру; АӨК-ті сақтандыру институтын жетілдіру; субсидиялау тетіктерін жетілдіру және мемлекеттік қолдаудың жаңа нысандарын енгізу; аграрлық ғылымды дамыту және АӨК үшін кадрлар даярлау жөніндегі іс-шараларды жалғастыру [17].

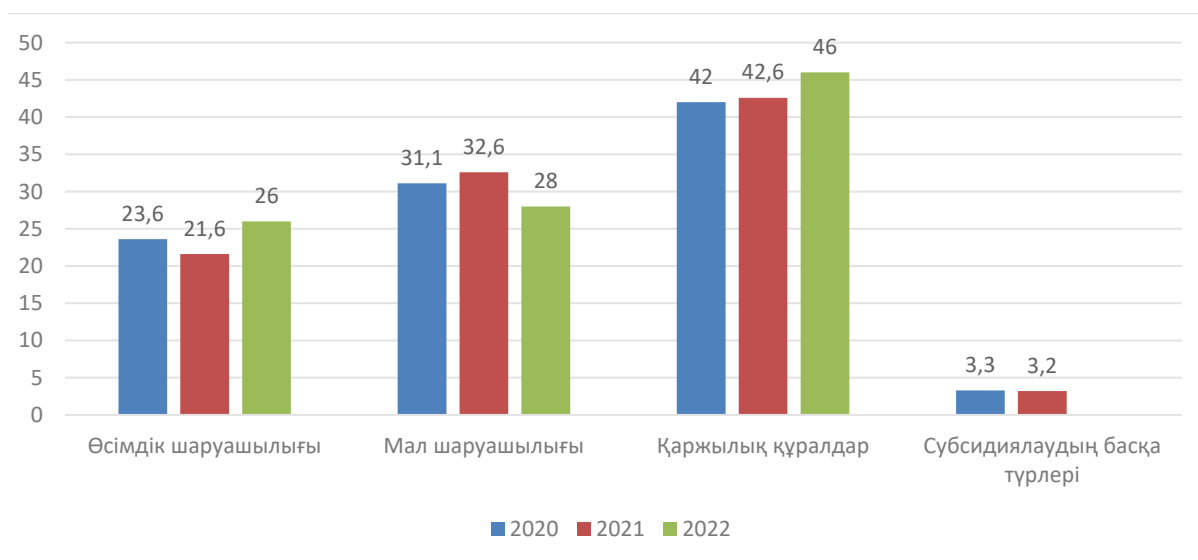
Бюджеттік қолдау құралдарының ішіндегі субсидиялау кеңінен қолданылуда. Субсидиялау бұл тек бюджеттен бекітілген сома шегінде ақша қаражаттарын бөлу ғана емес, ауыл шаруашылығының дамуының нақты индикаторларына қол жеткізуге мүмкіндік беретін құрал деп қарастыру керек. Ауыл шаруашылығын субсидиялау бағыттары әртүрлі: инвестициялық субсидиялар, өсімдік шаруашылығын субсидиялау, мал шаруашылығын субсидиялау, сыйақы ставкаларын субсидиялау және т.б.

Елімізде 2018-2022 жылдары субсидиялауға 1740,2 млрд. теңге бөлінді (4-сурет).

4-сурет. Ауыл шаруашылығын субсидиялауға жұмсалған қаражаттар

Субсидияның көлемі салыстырылып отырған бес жылдың ішінде шамамен екі есеге артқанын байқауға болады. 2018 жылғы 226 млрд теңгеден 2022 жылы 451 млрд теңгеге өскен. Талданып отырған кезеңнің ішінде маңызды өсімді 2019 жылы байқауға болады, яғни өсім 43,2% пайызды құраған. Қалған жылдары субсидиялардың шамамен 30%-ы мал шаруашылығына, 23%-ы өсімдік шаруашылығына жұмсалған, ал қаржылық құралдарға жұмсалған субсидиялар үлесі барлығынан жоғары (5-сурет).

5-сурет. 2021-2022 жылғы субсидиялар құрылымы, %

АӨК субъектілерінің қарыздарын сақтандыру және кепілдік беру шеңберінде субсидиялау, инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау (инвестициялық субсидиялар), АӨК субъектілерін қаржылық сауықтыру жөніндегі бағыт шеңберінде кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау сияқты бағыттар бойынша жүзеге асырылады.

Осы бөлінген субсидиялардың мақсатты бағыттылығы мен тиімді көрсеткіштерге жеткізуі бірқатар мәселелерді шешуді талап етіп отыр. Мәселен, субсидиялар қағидаларының жиі өзгеруі, субсидияларды беру механизмінің айқын еместігі, субсидияның барлық ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне бірдей қолжетімділікте болмауы, сондай-ақ ауылдық жердегі кәсіпкерлердің цифрлық сауаттылығының төмендігі немесе мүлдем болмауы, интернет байланысының нашарлығы, т.с.с. мәселелер субсидиялауды қайта қарастыруды талап етті. Президент Қ.К.Тоқаев субсидиялаудың жаңа тетіктерін даярлауды тапсырған еді. Бұл тапсырманы орындау мақсатында ауыл шаруашылығы министрлігі тарапынан арнайы комиссия құрылып, жұмыс жүргізілді.

Субсидиялау жүйесін жетілдіру бойынша арнайы жұмыс тобының материалдары бойынша субсидиялау жүйесінде бірқатар өзгерістер орын алды. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің жоғары деңгейі; нақты нәтижелік көрсеткіштердің жоқтығы мен берілген субсидиялардың тиімділігін бақылау құралдарының болмауы себебінен

және қосарланған субсидиялауды болдырмау үшін өсімдік және мал шаруашылығы бағытындағы бірнеше субсидиялау түрлерін қысқартуға, ал инновацияларды енгізуді ынталандыруға бағытталған субсидиялаудың жаңа түрін енгізу жүзеге асырылды. Сондай-ақ субсидия алушыларға қарсы міндеттемелер де қарастырылған:

– Жалпы өнімді сату көлемін жыл сайын кемінде 3 %-ға ұлғайтуды қамтамасыз ету (форс-мажордан басқа);

– Еңбек өнімділігінің төмендеуіне жол бермеу;

– Соңғы 5 жылда негізгі капиталға инвестиция салу;

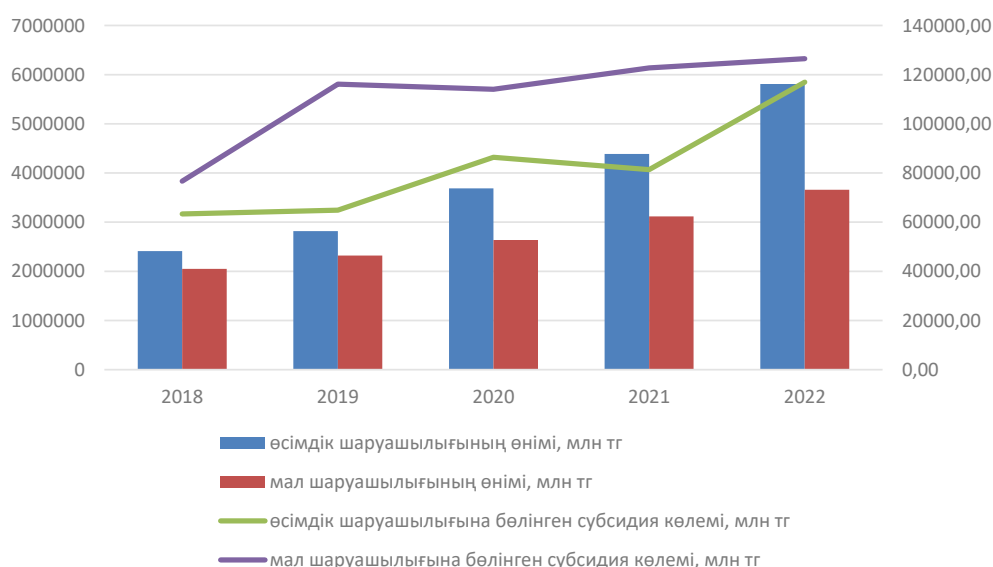
– Жасалған форвардтық келісімшарттарға сәйкес

– өндірілген өнімді азық-түлікті тұрақтандыру қорларына белгіленген көлемде сатуды қамтамасыз ету [18].

Аталған талаптарды қою субсидия алушылардың негізді жұмыс жүргізіп, жоғары өнімділікке ынталануына мүмкіндік туғызады. Сәйкесінше, субсидиялау құралының тиімділігіне алып келеді.

2023 жылға алдын-ала деректер бойынша агроөнеркәсіп кешеніне шамамен 500 миллиард теңге субсидия бөлінді, оның ішінде мал шаруашылығына – 115,9 млрд, өсімдік шаруашылығы мен қаржы құралдары бойынша – 318,1 млрд теңге. Субсидия алу Gosagro.kz жүйесі арқылы іске асырылады. Фермерлер арасында ең сұранысқа ие бағыттар: мал шаруашылығын субсидиялау (қаржыландыру көлемі – 115 млрд теңге); пестицидтерді субсидиялау (32 млрд теңге); тыңайтқыштарды субсидиялау (33 млрд теңге); инвестициялық субсидиялар (110 млрд теңге); тұқымдарды субсидиялау (11 млрд теңге); өнімді қайта өңдеуді субсидиялау (20 млрд теңге); пайыздық мөлшерлемені субсидиялау (83 млрд теңгеден астам)[20].

Бюджеттен бөлінген субсидиялар мен ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірілуі арасындағы байланысты қарастыратын болсақ (6-сурет), ауылшаруашылығы өнімінің екі санаты да 2018-2022 жылдар аралығында өскенін көруге болады.

6-сурет. Шаруашылықтар бөлінісіндегі бөлінген субсидиялар мен өндірілген өнім көлемдерінің өзгерісі

Өсімдік шаруашылығының өнімі 2018 жылы 2411486,7 млн теңгені құраса, 2022 жылы 5808259,8 млн теңгеге дейін яғни 2,4 есеге өскен, ал мал шаруашылығының өнімі қарастырылып отырған уақыт аралығында 78%-ға өскен. Аталған екі салаға бөлінген субсидиялар көлемі де артқан. Өсімдік шаруашылығына бөлінген субсидиялар көлемі 2018 жылғы 63329 млн теңгеден 2022 жылы 116953 теңгеге артқан, өсімі 84% болса, мал шаруашылығы саласына бөлінген субсидиялар көлемі 65%-ға өскен. Бөлінген субсидиялар өндірілетін өнім көлемінің өсіміне белгілі бір деңгейде оңтайлы әсерін тигізеді деген қорытындыға келдік.

Қорытындылай келе, ауыл шаруашылығы саласы қай кезеңде болмасын, өзінің маңыздылығын жоғалтпайды. Себебі, бұл сала еліміздің азық-түлік қауіпсіздігінің кепілі, ауылдық жерлерді өркендетудің, жұмыспен қамтамасыз ету құралы. Кез-келген сала дамуында олқылықтар мен кемшіліктер орын алуы заңды құбылыс. Сол кемшіліктерді тәжірибе барысында жою – саланы өркендетудің, алға қарай ілгерілетудің жолы. Агроқұрылымдардың жұмыс тиімділігін арттыруға келесі ұсыныстар септігін тигізеді:

- ауыл шаруашылығын дамытуды мемлекеттік бюджеттік қолдаудың орнықтылық, мақсатты бағыттылық, бюджет қаражаттарының шектеулігі, қолжетімділіктің біркелкі болуы, кепілдік сияқты қағидаттарына негізделген реттеуші функциясын күшейту;

- бюджеттік бағдарламалардың тиімділігіне үздіксіз мониторинг жүргізу;

- бюджет қаражаттарын, әсіресе субсидияларды пайдаланушыларға қарсы міндеттемелерді кезең-кезеңімен біртіндеп енгізу (себебі, қарсы міндеттемелердің бірден көп талап етілуі ұсақ шаруашылықтардың субсидия алуға деген ынтасын азайтады);

- агроқұрылымдардың басшыларының цифрлық сауаттылығын жетілдіру, арнайы қолжетімді курстар ұйымдастыру, соның арқасында фермерлердің барлық цифрлық платформаларды еркін қолдана алуына мүмкіндік туғызу;

- ауыл шаруашылығы саласында протекционизм принципін ұстану, яғни өз тауар өндірушілеріміздің өнімін барынша қолдау, бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

- әрине, бюджеттік қолдау мүмкіндіктерін және салаға бөлінетін бюджеттік қаражаттар көлемін арттыру, бірақ бюджет қаражаттарының шектеулі болуына байланысты, оның көлемін біртіндеп арттырып, оның ұтымды пайдаланылуын назардын тыс қалдырмау керек. Сондай-ақ тиімді, оңтайлы және ұзақ мерзімді мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру қажет. Осындай шараларды кешенді іске асыру саланың тұрақты дамып, еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Доля сельского хозяйства в ВВП [Электронный ресурс Портала данных ЕЭК ООН (UNECE)] URL: <https://w3.unecce.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=6> (дата обращения 15.12.2023)

2. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы «Әділетті мемлекет. біртұтас ұлт. берекелі қоғам» [Электронный ресурс]-2022 URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (қараған күні 05.01.2024)

3. Бақуатты ауыл – қуатты Қазақстан. [Электронный ресурс]-2020 URL:<https://egemen.kz/article/223321-baquatty-auyl-%E2%80%93-quatty-qazaqstan> (қараған күні 15.12.2023)
4. Булатова Ю.И. Проблемы применения бюджетных инструментов государственной поддержки сельского хозяйства в Российской Федерации // Электронный научный журнал «Вектор экономики» www.vectoreconomy.ru -2019 -№5.
5. Алимкулова Э., Айтмуханбетова Д. Государственное регулирование отрасли сельского хозяйства // Проблемы агрорынка -2020. –№4. – С.47-53.
6. Лемещенко О.В., Накипова Г.Н., Белкина Е.Н. Аналитические аспекты государственной финансовой поддержки агропромышленного комплекса Казахстана // Научный журнал «Вестник университета «Туран» - 2021. - № 3(91)- С.101-107
7. Оборин М.С. Инструменты государственной поддержки агробизнеса в современных условиях// Vestnik of the Mari State University Chapter “Agriculture. economics”.-2021.- 7(2).
8. Колесник В.С., Федяшкин А.А. Бюджетное финансирование организаций аграрного сектора региональной экономики. // Вестник Академии знаний. – 2020. - №36 (1). – С.319-321
9. Вернигор Н.Ф. Государственная поддержка сельского хозяйства — неотъемлемая часть государственного регулирования // Вестник Алтайского государственного аграрного университета.- 2015.-№ 2 (124). -С.143-147
10. Лашкарева О., Жунусова Р. Бюджетные программы сельского хозяйства и их финансирование.// [Электронный ресурс] URL: <https://dspace.enu.kz/jspui/bitstream/data/5553/1/finansirovanie.pdf> (дата обращения 05.12.2023)
11. Нурумов А.А., Шакуликова Г.Т., Уахитжанова А.М. «Финансирование сельского хозяйства Казахстана: механизм и пути совершенствования» - Монография – Нур-Султан, 2020.- 146 с.
12. Колесник В. С. Государственная финансовая поддержка деятельности аграрных предприятий // Modern Science. – 2021. – № 5-3. – С. 98-102
13. Бугаева Т.Н. Актуальные проблемы финансового обеспечения сельского хозяйства // Научный вестник: Финансы, банки, инвестиции – 2018. - №1. – С.41-47
14. Гайнутдинова Е.А., Кондратьев Д.В., Некрасова Е.В. Эффективность бюджетного финансирования в агропромышленном комплексе региона// Fundamental research.- 2015.-№ 5
15. ҚР Қаржы министрлігінің ресми сайты. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/1?lang=ru> (қараған күні 05.01.2024), ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми сайты: <https://stat.gov.kz/> (қараған күні 05.01.2024), ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты www.gov.kz/memleket/entities/mao (қараған күні 05.01.2024)
16. 2022 жылғы республикалық бюджеттің атқарылуы туралы Қазақстан Республикасы үкіметінің есебіне қорытынды. Астана, 2023 ж.- 467 б.
17. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы.// [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960> (қараған күні 10.01.2024)

18. Материалы рабочей группы по совершенствованию системы субсидирования // [Электронный ресурс] URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/activities/directions?lang=ru> (қараған күні 12.11.2023)

19. 2023 жылы АӨК субсидиялауға 500 млн теңгеге жуық қаржы бөлінді // [Электронный ресурс]-2023 URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/675655?lang=kk> (қараған күні 08.01.2024)

20. Войтко И. А. Прямое бюджетное субсидирование как фактор устойчивого развития сельскохозяйственного производства Республики Беларусь // «Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук» - 2023.-Т.61, №2.-С.95–108 URL: <https://vestiagr.belnauka.by/jour/article/view/697> (дата обращения 17.10.2023)

21. Богданова О.Ю. Пути решения массовой бедности в России // Теория и практика экономики и предпринимательства: материалы XVII Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Симферополь: Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского, 2020. – С. 160–161.

Р.С.Сарбасова¹, А.А.Нурумов², Г.Ж.Есенова³

^{1,2}*Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

³*ЧУ «Центр педагогического мастерства», Астана, Казахстан*

Формы бюджетной поддержки сельскохозяйственных предприятий

Аннотация. Являясь важной отраслью обеспечения продовольственной безопасности страны, сельское хозяйство нуждается в государственном регулировании и финансовой поддержке, чтобы быть высокопроизводительным и конкурентоспособным. Целью использования бюджетных форм поддержки является стимулирование развития отрасли, повышение конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий, улучшение социального благосостояния населения и решение других социально-экономических задач. В данной статье рассматриваются формы бюджетной поддержки сельского хозяйства, проводится анализ их текущего состояния и даются рекомендации по их совершенствованию.

По формам бюджетной поддержки излагается точки зрения отечественных и зарубежных авторов, а также действующие в стране формы бюджетной поддержки. На основе официальных статистических данных проводится сравнительная оценка динамики сельскохозяйственной продукции, доли сельскохозяйственной продукции Казахстана и других государств Центральной Азии в валовом внутреннем продукте, оценивается динамика бюджетных ассигнований на сельское хозяйство страны, объем и структура субсидий и ее влияние на развитие сельского хозяйства. К числу основных проблем, требующих решения, относятся показатели равного доступа бюджетных средств ко всем товаропроизводителям и результативность предоставленных средств. Поддержка сельхозпредприятий со стороны бюджета, параллельное применение ряда инструментов поддержки позволит увеличить долю отрасли в экономике.

Ключевые слова: сельское хозяйство, бюджетная поддержка, субсидии, агроформирования, финансирование сельского хозяйства, формы бюджетной поддержки.

R.S.Sarbassova¹, A.A.Nurumov², G.Zh.Yessenova³

^{1,2} *L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

³*Private institution "Center of Pedagogical Excellence", Astana, Kazakhstan*

Forms of budget support for agricultural enterprises

Abstract. As an important food security industry in the country, agriculture needs government regulation and financial support to be high-performance and competitive. The purpose of using budgetary forms of support is to stimulate the development of the industry, increase the competitiveness of agricultural enterprises, improve the social well-being of the population and solve other socio-economic problems. This article considers the forms of budgetary support for agriculture, analyzes their current condition and gives recommendations for their improvement.

According to the forms of budget support, the points of view of domestic and foreign authors are presented, as well as the forms of budget support operating in the country. On the basis of official statistics, a comparative assessment of the dynamics of agricultural products, the share of agricultural products of Kazakhstan and other Central Asian countries in the gross domestic product is carried out, the dynamics of budgetary allocations for the country's agriculture, the volume and structure of subsidies and its impact on the development of agriculture are estimated. Among the main problems that need to be solved are indicators of equal access of budget funds to all producers and the effectiveness of the funds provided. Support of agricultural enterprises from the budget, parallel use of a number of support tools will increase the share of the industry in the economy.

Key words: agriculture, budget support, subsidies, agricultural formation, financing of agriculture, forms of budget support.

References

1. Dolya sel'skogo hozyajstva v VVP [Agriculture's share of GDP [UNECE Data Portal Electronic Resource (UNECE)]. Available at: <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=6> [in Russian] (accessed 15.12.2023)
2. Memleket basshysy K.K.Tokaevtyн Kazakstan Halkyna Zholdauy «Adilette memleket. Birtutas ult. Berekeli kogam» [The message of the Head of State to the people of Kazakhstan «Fair state. One nation. A prosperous society»]. Available at: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (accessed 05.01.2024) [in Kazakh]
3. Bakuatty ауыл – kuatty Kazakstan. [Rich village - strong Kazakhstan]. Available at: <https://egemen.kz/article/223321-baquatty-auyl-%E2%80%93-quatty-qazaqstan> (accessed 15.12.2023) [in Kazakh]

4. Bulatova Yu.I. Problemy primeneniya byudzhetnyh instrumentov gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozyajstva v Rossijskoj Federacii [Problems of applying budgetary instruments of state support for agriculture in the Russian Federation]. Elektronnyj nauchnyj zhurnal «Vektor ekonomiki» [Electronic scientific journal Vector of Economic] Available at: www.vectoreconomy.ru - 5 (2019) [in Russian].
5. Alimkulova E., Ajtmuhanbetova D. Gosudarstvennoe regulirovanie otrasli sel'skogo hozyajstva [State regulation of the agricultural sector. Problemy agrorynka [Problems of the agricultural market], 4, 47-53, (2020) [in Russian].
6. Lemeshchenko O.V., Nakipova G.N., Belkina E.N. Analiticheskie aspekty gosudarstvennoj finansovoj podderzhki agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Analytical aspects of state financial support for the agro-industrial complex of Kazakhstan]. Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan» [Scientific journal "Bulletin of the University" Turan "]. 3(91), 101-107(2021) [in Russian].
7. Oborin M. S. Instrumenty gosudarstvennoj podderzhki agrobiznesa v sovremennyh usloviyah [Tools of state support for agribusiness in modern conditions]. Bulletin of the Mari State University Chapter "Agriculture. economics". 7, 2 (2021) [in Russian].
8. Kolesnik V. S., Fedyashkin A. A. Byudzhetnoe finansirovanie organizacij agrarnogo sektora regional'noj ekonomiki [Budget financing of organizations of the agricultural sector of the regional economy] Vestnik Akademii znaniy [Bulletin of the Academy of Knowledge]. 36 (1), 319-321(2020) [in Russian].
9. Vernigor N.F. Gosudarstvennaya podderzhka sel'skogo hozyajstva — neot'emlemaya chast' gosudarstvennogo regulirovaniya [State support for agriculture is an integral part of state regulation]. Vestnik Altajskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta [Bulletin of the Altai State Agrarian University].2 (124), 143-147(2015) [in Russian].
10. Lashkareva O., ZHunusova R. Byudzhetnye programmy sel'skogo hozyajstva i ih finansirovanie [Budget programs of agriculture and their financing] Available at: <https://dspace.enu.kz/jspui/bitstream/data/5553/1/finansirovanie.pdf> (accessed 05.12.2023) [in Russian]
11. Nurumov A.A., Shakulikova G.T., Uahitzhanova A.M. «Finansirovanie sel'skogo hozyajstva Kazahstana: mekhanizm i puti sovershenstvovaniya» [Financing of agriculture of Kazakhstan: a mechanism and ways of improvement] (Nur-Sultan,2020,146p.) [in Russian]
12. Kolesnik V. S. Gosudarstvennaya finansovaya podderzhka deyatel'nosti agrarnyh predpriyatij [State financial support for the activities of agricultural enterprises]. Modern Science. 5-3, 98-102(2021) [in Russian].
13. Bugaeva T.N. Aktual'nye problemy finansovogo obespecheniya sel'skogo hozyajstva [Actual problems of financial support for agriculture]. Nauchnyj vestnik: Finansy, banki, investicii [Scientific Bulletin: Finance, banks, investments]. 1, 41-47(2018) [in Russian]
14. Gainutdinova E.A., Kondratyev D.V., Nekrasova E.V. Effektivnost' byudzhetnogo finansirovaniya v agropromyshlennom komplekse regiona [Efficiency of budget financing in the agro-industrial complex of the region]. Fundamental research.5(2015) [in Russian]
15. KR Karzhy ministriginin resmi sayty [Official website of the Ministry of Finance of Kazakhstan]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/>

documents/1?lang=ru (accessed 05.01.2024), Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ul'tytk statistika byurosynyn resmi saity [Official website of the National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms.] Available at: <https://stat.gov.kz/> (accessed 05.01.2024), KR Auyl sharuashylygy ministriginin resmi saity [Official website of the Ministry of Agriculture of Kazakhstan] Available at: www.gov.kz/memleket/entities/mao (accessed 05.01.2024)

16. 2022 zhylyg respublikalyk byudzhettin atkaryluy turaly Kazakstan Respublikasy ukimetinin esebine korytyndy [Conclusion to the report of the Government of the Republic of Kazakhstan on the implementation of the republican budget for 2022]. (Astana, 2023 – p.467) [in Kazakh].

17. Kazakstan Respublikasynyn agroonerkasiptik keshenin damytudyn 2021 – 2030 zhyldarga arналган tuzhyrymdamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2021 zhylyg 30 zheltoksandagy № 960 kaulysy [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan of December 30, 2021 No. 960 "On Approval of the Concept for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030]. at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960> (accessed 10.01.2024)

18. Materialy rabochej gruppy po sovershenstvovaniyu sistemy subsidirovaniya [Materials of the working group on improvement of the subsidy system]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/activities/directions?lang=ru> (accessed 12.11.2023)

19. 2023 zhyly AOK subsidiyalauга 500 mln теңгеге zhuyq қарзhy bolindi [In 2023, about 500 million tenge was allocated for subsidizing the agro-industrial complex]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/675655?lang=kk> (accessed 08.01.2024)

20. Vojtko I. A. Pryamoe byudzhetnoe subsidirovanie kak faktor ustojchivogo razvitiya sel'skohozyajstvennogo proizvodstva Respubliki Belarus' [Direct budgetary subsidies as a factor in the sustainable development of agricultural production of the Republic of Belarus]. «Izvestiya Nacional'noj akademii nauk Belarusi. Seriya agrarnyh nauk» [Izvestia of the National Academy of Sciences of Belarus. Series of agrarian sciences] 2, 95-108(2023). Available at: <https://vestiagr.belnauka.by/jour/article/view/697> (accessed 17.10.2023)

21. Bogdanova O.Yu. Puti resheniya massovoj bednosti v Rossii [Ways to Solve Mass Poverty in Russia]. Teoriya i praktika ekonomiki i predprinimatel'stva: materialy XVII Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem [Theory and Practice of Economics and Entrepreneurship: Materials of the XVII All-Russian Scientific and Practical Conference with International Participation]. (Simferopol': Krymskij federal'nyj universitet imeni V.I. Vernadskogo, 2020.p.160–161.

Сведения об авторах :

Сарбасова Райхан Сериковна – негізгі автор, «Қаржы» білім беру бағдарламасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Нұрымов Алданыш Арыстанғалиұлы – экономика ғылымдарының докторы, «Қаржы» кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Есенова Гульмира Жексеновна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Педагогикалық шеберлік орталығы» жекеменшік мекемесінің аға менеджері, Астана, Қазақстан.

Sarbassova Raikhan Serikovna – the main author, Doctoral student of the educational program "Finance," Eurasian National University named after L.N. Gumilyova, Astana, Kazakhstan.

Nurumov Aldanysh Arystangalievich – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan.

Yessenova Gulmira Zheksenovna – Candidate of Economic Sciences, Associate professor, Senior manager of the Private institution "Center for Pedagogical Excellence," Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГТАХР 06.71.07

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-252-266>

Кредиттік серіктестіктің қызметін бағалау және оның ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қаржылық қамтамасыз етудегі рөлі

Б.С. Утибаев^{1*}, Д.Т. Ахметова², Р.М. Жунусова³

^{1,3} С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ubs_51@mail.ru, dinara09@mail.ru, ubs_51@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада қойылған мақсат болып ауыл шаруашылық кәсіпорындарды қаржылық қамтамасыз ету үрдісіндегі Несиелік серіктестіктің рөлі мен іс-әрекетін бағалау табылады. Абстрактілі-логикалық және статистикалық әдістерді қолдану арқылы атадымыш мақсатқа сәйкес Ақмола облысының «Целиноградское» атты Жауапкершілігі Шектелген Несиелік Серіктестіктің қызметін динамикада бағалау, оның ауыл шаруашылық тауар өндірушілерге қаржылық қолдау көрсетудегі рөлін анықтау, сол тауар өндірушілерді несиелендірудің жағдайы, атап айтқанда несиелердің құрылымы мен оларды пайдалануы, және де соларға байланысты мәселелерді анықтау сияқты міндеттер қарастырылды.

Несиелік серіктестіктің кірістері мен шығыстарының жағдайы, ауылшаруашылығы тауарын өндірушілерін несиелендіру көрсеткіштері, яғни олардың динамикалық және құрылымдық өзгерістері бағаланды. Нәтижесінде экономикалық тұрғыдан алғанда таза пайданың өсуі, ең алдымен, кірістің өсу қарқыны шығыстың өсу қарқынынан жоғары болуына байланысты екені анықталды.

«Целиноградское» Несиелік ЖШС-тің делдалдық қызметі бірнеше жылдық динамикада қатысушы саны, бағыттар бойынша берілген несиелердің көлемі, оларды қайтару көрсеткіштері негізінде талданып, несиелік серіктестік қызметінің оң нәтижесі ретінде динамикада ауыл шаруашылық тауар өндірушілерге берілетін несиелер көлемінің өсу тенденциясы анықталды. Ал несиелік серіктестіктің қызметінің тиімділігі мақалада келтірілген қатысушылардың алынған несиелер арқылы өздерінің өндірістік және қаржылық көрсеткіштерін жақсартуымен дәлелденген.

Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерді Несиелік серіктестіктер арқылы несиелендіру механизмін әрі қарай дамыту сол серіктестік мүшелерінің өндірістік және қаржылық қызметтерінің нәтижелері мен олардың көлемдерін есепке ала отырып іске асыруы тиіс, яғни несиелерді ең алдымен ойдағыдай іс-әрекет жүргізуші кәсіпорындар алуы тиіс.

Түйін сөздер: мемлекеттік қаржылық институттар, Несиелік серіктестер, қаржылық қолдау, ауыл шаруашылық тауар өндірушілер, несиелендіру, іс-әрекет тиімділігі, салыстырмалы бағалау, кәсіпорындардың өндірістік және қаржылық қызметтері.

Кіріспе

Қаржы-несие ресурстарын пайдаланудың тиімділігі көбінесе оларды салалар бойынша бөлу және түпкілікті алушыға жеткізу әдістерімен анықталады. Ауыл шаруашылығындағы қаржы-несие қатынастарының қазіргі даму деңгейі экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеу мен қаржылық қолдаудың барабар жүйесін қалыптастыру мен дамытудың өзектілігін көрсетеді [1].

Жалпылай айтқанда, мемлекеттік қаржылық қолдауды жетілдіру мен оларды тиімді пайдалану жөнінде отандық және шетелдік ғалымдар мен мамандардың бірнеше ой-пікірлері әдебиеттер көздері арқылы айтылып жатыр. Ондай пікірлер көбінесе шетелдік тәжіребелерге негізделеді. Мысалы, кейбір авторлар (В.П. Неганова, А.В. Дудник [2], Ш.М. Кантарбаева, А.Б. Тлесова [3]) несиелеу мен субсидиялауды жетілдіруді региондардан бастағанды ұсынады. М.И. Сигарев, С.М. Кантарбаева, З.З. Мейманқұлова, А. Рахметова және басқалары [4,5], Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, М. Батай [6,7], Д.Т. Ахметова и другие [8,9] отандық авторлар несиелеуге бөлінетін бюджеттік қаражаттардың пайдалану тиімділігін арттыруға көңіл бөледі.

Біздің елде ауыл шаруашылығы субъектілеріне жеңілдетілген несие қаражатының болуын қамтамасыз ететін және ел экономикасының аграрлық секторын қалыптастыру және дамыту мақсатында оларды пайдалану тиімділігін арттыруға ықпал ететін қаржы институттарының бірі – арнайы құрылған «Аграрлық Несиелік Корпорация» Акционерлік Қоғамы атты қаржы институты екені бәрімізге мәлім. Ал бұл Корпорация Несиелік серіктестіктер арқылы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерге жеңілдетілген несие түріндегі бюджет қаражатын беру арқылы оларға мемлекеттік қаржылық қолдау көрсетеді [10].

Дегенмен, қазіргі уақытта несиелік серіктестіктердің әлеуетті қатысушыларының шектеулі ресурстық мүмкіндіктеріне байланысты белгілі проблемалар әлі де орын алады. Өйткені ауыл шаруашылығы саласындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің көпшілігі қаржылық қиындықтарды бастан кешіруде. Сондай-ақ, Несиелік серіктестіктердің қатысушылардың тарапынан белгілі бір сұрақтар туындайды. Мысалы, олар несие алушыны анықтау тәртібі мен несие көлемін кім және қандай критерийлер бойынша белгіленетіні туралы сауалдар қояды [11].

Осындай және ауыл шаруашылық кәсіпорындарды қаржылық қамтамасыз ету үрдісіндегі Несиелік серіктестіктің рөлі мен іс-әрекетін бағалау сияқты сауалдар тұрғысынан Ақмола облысындағы барлық несиелік серіктестіктердің ең типтік өкілі – «Целиноградское» Несиелік серіктестік» жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің қызметін қарастырайық [12]. Ауылдық несие серіктестіктері әртүрлі меншік және шаруашылық нысандарындағы ауыл шаруашылығы субъектілерін біріктіреді және бөлінген бюджет қаражатын бөлу процесінде делдал қызметін атқарады.

Зерттеу материалдары мен әдістер

Бастапқы материалдар ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын жеңілдікпен несиелеу және ауыл шаруашылығы өндірісі мен материалдық-техникалық ресурстарды

несиелендіру сияқты негізгі нысандарды пайдалану арқылы жүзеге асырылатын Қазақстан экономикасының аграрлық секторын мемлекеттік қаржылық қолдаудың қазіргі заманғы жүйесі болып табылады [13].

Қаржылық қолдаудың бұл нысандары мақалада «Целиноградское» Несиелік серіктестік» ЖШС қызметінің мысалында бірқатар жылдардағы нақты деректерді пайдалана отырып қарастырылды. Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілердің қызметін талдауға арналған материалдар мен бастапқы деректер Несиелік серіктестік арқылы қаржыландырылатын кәсіпорындардың бірқатар жылдардағы негізгі экономикалық көрсеткіштері.

Объектілердің жай-күйі мен қызметтерінің тиімділігін зерттеу кезінде Несиелік серіктестіктің есебінен қаржыландырылатын ауыл шаруашылығы бөлімшелерінің өндірістік-қаржылық қызметін және кредиттік серіктестіктің өзінің қызметін өзара салыстыру динамикасы, экономикалық және статистикалық әдістері, абстрактілі-логикалық әдістер мен нәтижелерді талдау және жалпылау әдістерге негізделген салыстырмалы бағалау әдісі қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау

«Целиноградское» Несиелік серіктестік» ЖШС Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2003 жылғы 18 желтоқсандағы № 641 бұйрығы, әділет органдарында 2004 жылғы 1 наурыздағы № 15698-1901- алғашқы мемлекеттік тіркеу туралы куәлігі негізінде ұйымдастырылды. 2005 жылы «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ-мен бірге несие серіктестігінің мүшелеріне Целиноград ауданының 23 ауыл шаруашылығы кірді. Несиелік серіктестіктің жарғылық капиталы 55,4 млн. теңге сомасында қалыптасты, оның ішінде «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ үлесі 8,7 млн.теңге немесе 15,6% құрады. «Целиноградское» НС» ЖШС қызметі жарғымен және қатысушылардың жалпы жиналысында бекітілген қағидалармен, ережелермен жүзеге асырылады және реттеледі.

Бұл қағидалар мен ережелер өте қажетті құжаттар болып табылады. Олардың ішінде ең маңыздылары, мысалы, Құрылтай шарты, Несие комитеті туралы ереже, Несиелеу бойынша құжаттаманы жүргізу тәртібі туралы ереже, Банк операцияларының жекелеген түрлерін жүргізудің жалпы шарттары туралы ережелер; Проблемалық несиелермен және активтермен жұмыс істеу ережелері және басқалары. Жарғыға сәйкес қатысушылардың жалпы жиналысы НС кеңесінің жеке құрамын несиелік комитет және аудитор бекітеді.

Бүгінгі таңда «Целиноградское» НС» ЖШС дамуында елеулі өзгерістер орын алды, бұл нақты көрсеткіштермен расталады. Осылайша, несие серіктестігі құрылған кезде оның қатысушылары небәрі 23 шаруа қожалығы болса, несиелендіру лимиті 99 миллион теңгеден сәл артық болды. Бүгінгі таңда бұл несие серіктестігінде 56 қатысушы бар, оның ішінде 28-ЖШС және 28 – шағын және жеке қожалықтар, ал несиелеу лимиті 6,5 млрд теңгеге дейін немесе 2005 жылмен салыстырғанда 66 есеге өсті. НС жұмыс істеген 20 жыл ішінде жалпы сомасы 31,4 млрд теңгеден астам несие ресурстары бөлінді, оның ішінде 24,3% ұзақ мерзімді және 75,7% қысқа мерзімді несие түрлері болды. 2022 жылы несиелік серіктестіктің барлық қатысушыларына көктемгі және күзгі дала жұмыстарына

3320 млн.теңгеге айналым құралдарын алуға несиелер берілді, ол жалпы соманың 72 пайызын құрайды. Осы несиелер арқылы фермерлер минералдық тыңайтқыштар, жанар-жағар май, улыхимикаттар, пестицидтер сатып алды. Сонымен қатар, 1 млрд. теңгеден артық сома негізгі құралдар, яғни трактор, комбайн, жүк көтергіш машина, ауылшаруашылық құрал-сайман т.б. құралдар сатып алуға берілді.

«Целиноградское» НС» ЖШС-нің соңғы бес жылдағы дамуы мен қызметінің нәтижелерін сипаттайтын негізгі көрсеткіштерді толығырақ қарастырайық (1 кесте).

Кесте 1. «Целиноградское» НС» ЖШС-нің активтері мен міндеттемелері және капиталының жағдайы, мың теңге

Көрсеткіштер	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	Тізбекті өзгерісі, %	
				2021 ж.	2022 ж.
Активтер, барлығы	4925002	5719292	7192266	116,1	125,8
оның ішінде					
клиенттерге берілген займдар	4601544	5483568	7010656	119,2	127,8
олардың үлес салмағы, %	93,4	95,9	97,5	-	-
орналастырылған салымдар	277500	207545	108979	74,8	52,5
олардың үлес салмағы, %	5,6	3,6	1,5	-	-
Міндеттемелер, барлығы	4551799,0	5318434,0	6736929,0	116,8	126,7
оның ішінде					
клиенттерден алынған займдар	4505544	5299059	6708318	117,6	126,6
олардың үлес салмағы, %	99,0	99,6	99,6	-	-
резервтер	13780,0	13557,0	7611,0	98,4	56,1
Капитал, барлығы	373203,0	400861,0	455337,0	107,4	113,6
оның ішінде					
резервтік капитал	85640,0	86657,0	70329,00	101,2	81,2
бөлінбеген пайда	11283	9324	16745	82,6	179,6

Ескерту: авторлар [12] дереккөз негізінде құрастырған.

Активтер 2020 жылы 16,2%-дан 2021 жылы 25,8%-ға дейін, ал 2022 жылы 7,1 млрд теңгеге дейін өсті. Ауыл шаруашылық тауарөндірушілерге берілген займдардың активтердегі үлес салмағы 93,4-97,5% құрайды, бұл серіктестіктің негізгі қызмет түрлерін атап көрсетеді. Сонымен бірге серіктестіктің міндеттемелері 2020 жылы 4,5 млрд. теңгеден 2022 жылы 6,7 млрд. теңгеге дейін өсті. Міндеттемелер сомасының ұлғаюы серіктестіктің қызметінің толықтай қолайлы және іс жүзінде қажетті нәтижесі болып табылады, өйткені серіктестік рұқсат етілген банк операцияларын жүзеге асырады және мәні бойынша несиелер мекемесінің функцияларын орындайды. Абсолюттік өлшемде ол активтер шамасынан төмен, бірақ өсу қарқыны бойынша активтерден

біршама жоғары. Міндеттемелердің барлық сомасының 99-99,6 пайызы алынған займдардан тұрады. Капиталға келетін болсақ, оның шамасы жыл сайын 7,4 пайыздан 13,6 пайызға өскен, меншікті капитал құрамында бөлінбеген пайда 79,6 пайызға өскен. Бұл 1-кестеде келтірілген деректермен расталады.

2-кестеде КС-тің пайдасы мен шығынының құрамы мен құрылымын қарастырайық.

Кесте 2. «Целиноградское» НС» ЖШС-нің пайдасы мен шығынының құрамы мен құрылымы мың теңге

Көрсеткіштер	2020 ж.		2021 ж.		2022 ж.	
	Σ мың тг.	үлес салм, %	Σ мың тг.	үлес салм, %	Σ мың тг.	үлес салм, %
Кірістер, барлығы	506683	100	631726	100	802969	100
оның ішінде						0
сыйақы алуға байланысты кірістер	506599	100,0	631726	100	801888	99,9
басқадай кірістер	84,0	-	-	-	1081	0,1
Шығындар, барлығы	495401	100	622402	100	786224	100
оның ішінде						
сыйақы алуға байланысты шығындар	321481	64,9	437629	70,3	575739	73,2
операциялық шығындарға байланысты басқа да шығын- дар	173920	35,1	184773	29,7	210485	26,8
Таза пайда	11283	-	9324	-	16745	-

Ескерту: авторлар [12] дереккөз негізінде құрастырған.

2-кестеден кредиттік серіктестіктің кірістері жыл сайын өскенін байқауға болады. Ол 2020 жылы 507 млн.теңге құраса, 2021 жылы 632 млн.теңге немесе 24%-ға дейін, ал 2022 жылы 803 млн.теңге немесе 27,1%-ға дейін өскен. Талдау кезеңінде барлық кірістердің сомасы 99,9-100%-ға дейін өскен себебі сыйақы алуға байланысты, өйткені бұл кәсіпорын Ақмола облысы Целиноград ауданындағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерге жеңілдікті несиелік беретін жалғыз қаржылық институт.

Жыл сайын несиелік серіктестіктің сыйақы төлеуге байланысты шығындары да өскен. Осындай шығындардың жалпы сомадағы үлесі 65-73%, операциялық шығындар үлесі 23%. Несиелік серіктестік бойынша ең үлкен таза пайда 2022 жылы 16,7 млн теңгеден астам сомаға алынды. 2022 жылы таза пайданың сомасы 2021 жылмен салыстырғанда 1,8 ретке өскен, осындай таза пайданың өсуі, кірістің өсу қарқыны, шығыстың өсу

қарқынынан жоғары болуына байланысты. Сонымен қатар, шығындар құрамында операциялық және басқадай шығындар үлесі төмендеген, бұл Несиелік серіктестіктің қызметінің оң жағдайын сипаттайды.

3-кестеде Несиелік серіктестіктің негізгі жұмысының нәтижесі берілген.

Кесте 3. «Целиноградское» НС» ЖШС ауылшаруашылығы тауар өндірушілерін несиелендіру жағдайы, мың теңге

Көрсеткіштер	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	Орташа жылдық өзгеріс қарқыны, %
Берілген несиелер, барлығы	4 033 143	2 550 200	3 639 515	3 307 551	4 393 519	102,2
оның ішінде						
қысқа мерзімді займдар	3 080 299	1 602 700	2 519 269	1 359 873	3 325 791	101,9
ұзақ мерзімді займдар	952 844	947 500	1 120 246	1 947 678	1 067 728	102,8
Несиені қайтару	3 822 062	3 202 250	2 951 883	2 519 280	2 838 141	92,8
Несиені қайтарудың үлес салмағы, %	94,8	125,6	81,1	76,2	64,6	-
Несие алған КС қатысушыларының саны, бірлік	59	56	54	54	56	98,7

Ескерту: авторлар [12] дереккөз негізінде құрастырған.

3-кестеде келтірілген деректерге сүйене отырып, 1 қатысушыға шаққандағы берілген несиелердің орташа мөлшерлемесі бойынша қарастырылатын кезеңде несиелеу көлемдерінде жалпы оң динамика байқалғанын бірден атап өтеміз. Несие алушылардың саны мен жалпы көлеміне келетін болсақ, олар жылдан жылға өзгеріп отырады. Мәселен, 2018 жылы берілген несие көлемі 4033 млн.теңге болса, 2022 жылы бұл сома 4393 млн. теңгені құраған. 2018 жылы 59 қатысушыға несие берілді, ал 2022 жылы «Целиноградское» НС» ЖШС-і 56 ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге несие берді. Дегенмен, берілген несиелердің көлемі 8,9%-ға, ал 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда 32,8%-ға өсті.

Берілген несиелердің құрылымын оларды пайдалану бағыттары бойынша бағалайтын болсақ, онда 2018 жылы жалпы көлемнің 71%-ы айналым қаражатын толықтыруға, ал қалған 29%-ы негізгі құралдарды сатып алуға және басқа да мақсаттарға алынған, яғни 2022 ж. – 72% және 28%. 2018 жылдың деңгейімен салыстырғанда негізгі құралдарды сатып алуға берілген несиелер үлесінің аздап өскені байқалады. Құрылымдағы бұл өзгерісті оң бағалауға болады, өйткені ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің өз активтерін ұлғайтуға кредиттік ресурстардың айтарлықтай көлемін бағыттауы

олардың одан әрі дамуын, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру мен өткізу көлемін ұлғайту үшін қажетті негізгі қорлардың жаңартылуын, технология мен қызмет аясын кеңейтуді көрсетеді.

3-кестеде келтірілген көрсеткіштерді толығырақ талдау серіктестік қызметіндегі кейбір оң және теріс өзгерістерді көрсетеді. Мысалы, берілген несиелердің орташа жылдық қарқыны жыл сайын 2,2 пайызға өсу тенденциясы байқалады, ал несиені қайтару жыл сайын кері қарқынды көрсетеді. Оның ішінде 2019 жылы 2018 жылмен салыстырғанда берілген несиелердің жалпы көлемі де, бір қатысушыға шаққандағы көлемі де айтарлықтай төмендеді (37%-ға және 33%-ға). 2021 жылы берілген несиелер көлемі 2020 жылмен салыстырғанда 10 пайызға, ал 1 қатысушыға шаққанда 9 пайызға қысқарды.

2020 жылға дейін несиенің негізгі үлесі (57-71%) айналым қаражатын толықтыруға, ал қалғаны негізгі қорларды сатып алуға, 2021 жылы, керісінше, барлық несиелердің 38%-ы айналым активтерін ұлғайтуға және 60%-дан астамы ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуға жұмсалды. 2018 жылдағыдай 2022 жылы барлық несиелердің 70 пайыздан астамы жанар-жағармай, минералды тыңайтқыштар, пестицидтер, тұқымдар және басқа да айналым қаражаттарын сатып алуға жұмсалды.

Несиелік серіктестікке 56 қатысушылардың ішінде әртүрлі меншік және шаруашылық нысанындағы ауыл шаруашылығы құрылымдары болды. Серіктестік құрамында әр түрлі меншік және шаруашылық нысанындағы ауыл шаруашылық бөлімшелерінің болуы несиелеу лимитінің дамуында белгілі бір тәуекелді енгізеді. Сондықтан Несиелік серіктестік қатысушыларының барлығы несиелік ресурстарын алған жоқ, өйткені олардың белгілі бір бөлігі, әсіресе жеке тұлғалар бұрын алған несиелерінің қайтарылуын әрқашан қамтамасыз ете алмайды немесе олар несиелік комитет белгілеген талаптарға сәйкес келмейді [14].

Өткен жылдардағыдай, 2021 жылды қоспағанда, несиелер негізінен айналым қаражатын толықтыруға берілген. 2022 жылы серіктестікке қатысушылардың саны артып, 56-ға жетті. Несиелік ресурстарын алуға 70 әлеуетті өтініш берушінің тек 56 шаруа қожалығына 4393,5 млн. теңге, оның ішінде серіктестіктің өз қаражаты есебінен бір млрд. теңгеден астам несиелік берілді. Бұл несиелердің басым бөлігі – 3164,9 млн теңге айналым қаражатын толықтыруға алынған.

Берілген несиелердің құрамы мен құрылымындағы өзгерістерді 4-кестеде келтірілген мәліметтерден көруге болады.

4-кестедегі деректер 2018-2022 жылдары несиелер көбінесе айналым қаражатын толықтыруға және негізгі құралдарды сатып алуға берілгенін көрсетеді. 2015 жылдан бастап 2022 жылға дейін Несиелік серіктестік оларды құрылыс-монтаж жұмыстарына және шұғыл қажеттіліктерге (басқа мақсаттарға) бере бастады. Талданып отырған кезеңде қысқа мерзімді несиелердің үлесі (76,4%-дан 41,1%-ға дейін) төмендегенін және тиісінше ұзақ мерзімді несиелердің үлесі өскенін атап өткен жөн. Алайда 2022

жылы берілген несиелердің құрылымы қайтадан өзгеріп, қысқа мерзімді несиелердің үлесі 75,7%-ға дейін өсті.

Берілген несиелерді өтеуге келетін болсақ (3-кесте), ең төмен 2022 жылы (64,6%) және 2021 жылы (76,2%) болды. Қалған жылдар ішінде несиені өтеудің айтарлықтай жоғары деңгейі болғанын (81,1-125,6% аралығында) атап өткен жөн. Бұл «Целиноградское» НС» ЖШС өз қатысушыларының қызметіне тұрақты қаржылық мониторинг жүргізетіндігімен түсіндіріледі.

Кесте 4. Несиелердің құрамы және құрылымы

Несие түрлері	2018 ж.		2019 ж.		2020 ж.		2021 ж.		2022 ж.	
	Σ млн. тг	үлес салм, %	Σ млн. тг	үлес салм, %	Σ млн. тг	үлес салм, %	Σ млн. тг	үлес салм, %	Σ млн. тг	үлес салм, %
айналым қаражатын толықтыруға арналған несиелер	2865,4	71,0	1478	58,0	2404,1	66,1	1255,4	38,0	3164,9	72,0
негізгі қорларды сатып алуға несиелер	952,8	23,6	947,5	37,2	1120,2	30,8	1947,7	58,9	1067,7	24,3
басқа мақсаттарға арналған несиелер	214,9	5,3	124,5	4,9	115,2	3,2	104,4	3,2	160,9	3,7
Барлығы	4033,1	100	2550	100	3639,5	100	3307,5	100	4393,5	100

Ескерту: авторлар [12] дереккөз негізінде құрастырған.

Несиелік серіктестік бойынша мониторинг жыл сайынғы жоспарлы және жоспардан тыс талдаудан және несиелердің мақсатты пайдаланылуын, субъектінің қаржылық жағдайын және кепілді бағалаудан тұрады. Сонымен қатар, мүліктің сандық және сапалық жағдайын тексеру үшін әрбір маманның жеке баруы арқылы жүзеге асырылатын құқықтық мониторинг жүргізіледі. Мониторингтің негізгі мақсаты – жасалған келісімдердің талаптарын орындауда несие алушылар үшін ықтимал проблемалары мен қиындықтарды ерте кезеңде анықтау, сондай-ақ несиені өтеу және несие алушының бизнесін сауықтандыру болашағын бағалау арқылы НС іс-әрекеттерін барынша арттыру. Серіктестік жүзеге асыратын үздіксіз қаржылық мониторинг әдістемесі келесі негізгі іс-шараларды жүзеге асырудан тұрады:

- НС басшысы мен мамандарының көктемгі егіс және егін жинау жұмыстары кезеңінде оларды бақылау мақсатында тікелей ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына баруы;

- берілген займдарды мақсатына пайдалануына мониторинг жүргізу және мақсатты пайдалану нәтижелері бойынша актілер жасалады, сондай-ақ кәсіпкерлікті дамытуға несиенің тиімділігіне мониторинг жүргізу;

- тоқсан сайын жүргізілетін қаржылық мониторинг және оның нәтижелері бойынша аралық рейтинг тағайындалады. Мұндай мониторинг барлық қатысушыларды, соның ішінде шаруа қожалықтары мен жеке кәсіпкерлерді қамтиды, олардың қаржылық мониторингі кассалық кітапшалар негізінде жүзеге асырылады;

- кепілді қамтамасыз ету мониторингі бекітілген кестеге сәйкес қамтамасыз ету жөніндегі маманмен жыл ішінде берілген несиелердің мониторингі әдістемесіне сәйкес жүргізіледі. Кепілге қойылған мүліктің сақталуы, сондай-ақ кепіл құнының НС нормативтік талаптарына сәйкестігі тексеріледі;

- өткен кезеңдегі НС қызметінің нәтижелері бойынша бекітілген кестеге сәйкес жылына кемінде бір рет кеңейтілген қаржылық мониторинг өткізіледі. Қаржылық қызметін талдау нәтижелері бойынша әрбір несие алушының қорытынды рейтингтері анықталады, олар жалпы НС рейтингіне әсер етеді.

Сонымен қатар, мониторинг жағдайында НС несие алушылардың қаржылық міндеттемелерін орындауын бақылайды, қаржылық есептілікті, кассалық кітаптарды, несиелерді мақсатты пайдаланылуын растайтын құжаттарды, салық декларацияларын және кеңейтілген мониторинг жүргізу үшін құжаттарды уақтылы ұсынуды талап етеді.

Несиелік серіктестіктерінің қатысушылары үшін несиелерді тікелей алушылардың қызметінің нәтижелері тәжірибелік қызығушылық танытады. Талдау ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерге берілген несиелердің көлемі несиелік серіктестікке қатысушылардың көпшілігінің өндірістік және қаржылық көрсеткіштерін айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік бергенін көрсетті.

Мысалы, 2018 жылы барлық НС қатысушыларының егіс алқабы 131 649 гектарды құрады. Заңды тұлғалар (ЖШС, АҚ) бойынша 89 005 га алқаптан ауыл шаруашылығы дақылдары егіліп, жиналды, дәнді дақылдардың орташа түсімі 18 ц/га, жалпы өнім 160 200 тоннаны құрады. Шаруа қожалықтарында 8501 гектар алқапқа дәнді дақылдар егіліп, орылды, орташа өнімділігі 18 ц/га, жалпы өнімі 15301 тоннаны құрады. 2022 жылы НС-ның барлық қатысушылары дәнді дақылдарға 136 046 га жер бөлді, оның ішінде заңды тұлғаларға 128 944 га немесе 94,8%, жеке тұлғаларға 7103 га немесе 5,2%. Өткен жылдардағыдай егілген ауыл шаруашылығы дақылдарының негізгі үлесін бидай (87%-дан астам) құрайды. Алайда, дәнді дақылдар өнімділігінің, яғни 2018 жылы 18 ц/га-дан 2022 жылы 11 ц/га-ға немесе 40%-ға жуық күрт төмендеуіне байланысты жалпы өнім 22%-ға төмендеді. Нәтижесінде 2022 жылы берілген несие көлемі 8 пайызға ғана өсті. Басқаша айтқанда, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді несиелендіру көлемі олардың өндірістік қызметінің нәтижелеріне тікелей байланысты екенін атап өтуге болады.

Қазіргі жағдайда мемлекет жыл сайын ауыл шаруашылығы саласын дамытуды ынталандыру мақсатында жеңілдікті несиелер түрінде ғана емес, субсидиялар түрінде де қаржылық қолдау көрсетеді [15]. Сондықтан, бүгінде мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігі өзекті мәселесі болып отыр, яғни несиелер мен субсидияларды тиімді пайдалану.

Қорытынды

Осылайша, «Целиноградское» НС» ЖШС-нің бес жылдағы (2018-2022 жж.) қызметін талдау келесідей қорытындылауға мүмкіндік береді:

1. Несиелік серіктестік республиканың барлық ауыл шаруашылық кредиттік несиелеу сияқты ауыл шаруашылығын қаржылық қолдаудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру үшін құрылды;

2. Несиелік серіктестік ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерді тікелей несиелеуді қамтамасыз етеді және «Аграрлық несиелік корпорациясы» АҚ жүйесінде несиелік мекеме болып табылады, акцияларының 100%-ы «Байтерек» ҰК» АҚ-на тиесілі;

3. 2022 жылы НС 56 қатысушыдан тұрды, оның ішінде 28 - ЖШС және 28-і шаруа қожалықтары мен жеке кәсіпкерлер;

4. Несиелік серіктестік талдау көрсеткендей өз қызметінің нәтижесінде активтердің, меншікті және заемдық капиталының рентабельділігін жеткілікті жоғары деңгейін, сондай-ақ шығындардың қолайлы деңгейін қамтамасыз етеді;

5. Несиелік серіктестік республикалық бюджеттен бөлінген несиелік ресурстарын бөлуге делдалдық көмек көрсету арқылы өзінің қаржылық тұрақтылығын көрсетеді. Оған несиелік серіктестігі активтерінің өсу қарқынының көрсеткіштері дәлел бола алады, ол ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерге берілген несиелер бойынша 93-97% құрайды, бұл оның негізгі қызметін атап көрсетеді. Меншікті капиталдың шамасы жыл сайын 7,4 пайыздан 13,6 пайызға, ал меншікті капитал құрамында бөлінбеген пайда 79,6 пайызға өскен.

6. Несиелік серіктестік ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерге берілетін несиелердің көлемін ұлғайта отырып, нәтижесінде несиелік серіктестігі қатысушыларының көпшілігінің өндірістік және қаржылық көрсеткіштерінің айтарлықтай жақсаруын қамтамасыз етеді.

Агроөнеркәсіптік өндіріс тиімділігінің төмендігі жағдайында жеке шаруашылықтарды дамытуда өте прогрессивті жетістіктер байқалуда. Мұндай кәсіпорындардың тәжірибесі ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерге берілетін қаржылық және несиелік ресурстардың басқа да жағдайларын ескере отырып, өнім көлемінің өсуіне ықпал ететінін дәлелдеуге негіз береді. Бұл олардың қызмет етуінде де, қаржылық қолдауында да қиын жағдайларға қарамастан мүмкін болады. Сонымен қатар, талдау көрсеткендей, ұйымдастыру тәжірибесінде шаруашылықтарда материалдық шығындардың салыстырмалы түрде жоғары деңгейі бар екенін байқауға болады. Дегенмен, ресурстарды ұтымды пайдалану, мұндай кәсіпорындарда ұйымдастыру мен басқарудың жоғары деңгейі өндірістің айтарлықтай тұрақты деңгейін қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Тажибаева Р.М. Государственная поддержка аграрного сектора Казахстана // Проблемы агрорынка. -2021. - №1.- С.44-49

2 Неганова В.П., Дудник А.В. Совершенствование государственной поддержки АПК региона // Экономика региона. – 2018. – Т. 14. - С. 651–662

3 Кантарбаева Ш.М., Тлесова А.Б. Возможности скоринга при субсидировании сельхозтоваропроизводителей Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2019. - №1. – С.84-90

4 Сигарев М.И., Кантарбаева С.М., Мейманкулова З.З. и др. Кредитование сельскохозяйственного производства в Казахстане // Life Science Journal. 2014. No. 11. P. 299–302

5 Рахметова А., Калкабаева Г., Курманалина А., Серикова Г., Аймурзина Б. Финансово-кредитный и инновационный секторы экономики: оценка макроэкономических эффектов регулирования и взаимодействия секторов // Проблемы предпринимательства и устойчивого развития. – 2020. – № 8(1). – С. 1224–1237

6 Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Батай М. Роль аграрного сектора Казахстана в обеспечении продовольственной безопасности // Проблемы агрорынка. – 2019. – № 2. – С.20–27

7 Aimurzina B., Kamenova M., Omarova A., Karipova A., Auelbekova A. The economic nature of financial leverage of agricultural production // Journal of Applied Economic Sciences Volume 13, Issue 8, Winter. – 2018. – P. 2394-2405

8 D.T. Akhmetova, G.B. Utibayeva, B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova, A. Baidakov, B.I. Tukenova. Forecasting Production Performance // European Research Studies Journal Volume XXI, Issue 2. - 2018. – P. 134-146

9 B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova, G.B. Utibayeva, A. Baidakov, D. Akhmetova, A. Bulasheva, A. Taurbayeva, G. Abdykarimova. Methodological approaches to assessing the risk of innovative // Revista ESPACIOS; Vol.38 (№24). -2017. - PP. -35- 48

10 Аграрная кредитная корпорация [Электронный ресурс]. –URL: [https:// agrocredit.kz](https://agrocredit.kz) (дата обращения: 24.12.2023)

11 Г.Б. Утибаева, Байдаков А.К., Туkenова Б.И. Состояние кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей кредитными товариществами // Экономика и статистика. - 2019.-№2.- С.142-148

12 ТОО «Кредитное товарищество «Целиноградское» [Электронный ресурс]. - URL: [https:// celinograd_kt@mail.ru](https://celinograd_kt@mail.ru) (дата обращения: 24.12.2023)

13 Сигарев М.И., Нарынбаева А.С. Совершенствование государственной поддержки сельскохозяйственного производства в условиях интеграции стран ЕАЭС // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». -2017. -№2(58). - С.155-164

14 Утибаева Г.Б., Жунусова Р.М., Ахметова Д.Т. Эффективность деятельности кредитных товариществ и кредитуемых сельхозтоваропроизводителей // Вестник науки КазАТУ им. С. Сейфуллина – 2019. - №3 (102). - С.159-167

15 Утибаева Г.Б., Утибаев Б.С. Оценка и прогнозирование эффективности реализуемых программ по финансовой поддержке развития агропромышленного комплекса. - Астана: Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина. - 2020. - С.136-146

B.S. Utibaev, D.T Akhmetova, R.M. Zhunusova

S.Seifullin atyndagy Kazakh agricultural engineering zertteu university, Astana, Kazakhstan

Assessment of the activities of a credit partnership and its role in the financial security of agricultural enterprises

Abstract. The purpose of the article is to evaluate the role and activities of a credit partnership in the process of financial support for agricultural enterprises. Using abstract-logical and statistical methods in accordance with the goal, the tasks of dynamic assessment of the activities of Tselinogradskoe Credit Partnership LLP in the Akmola region were considered, determining its role in providing financial support to agricultural producers, the state of lending to these producers, in particular, were considered the structure of loans and their use, as well as identifying problems associated with them.

The state of income and expenses of the credit partnership, indicators of lending to agricultural producers, that is, their dynamics and structural changes, were assessed. As a result, from an economic point of view, it was found that the increase in net profit is determined, first of all, by the faster growth rate of income compared to the growth rate of expenses.

The intermediary activities of CT Tselinogradskoe LLP were analyzed based on the number of participants, the amount of loans issued by area, their return rates over the course of several years, as well as a positive result of the activities of the credit company,

A trend has been identified to increase the volume of lending to agricultural producers. And the efficiency of the credit partnership is confirmed by the improvement in the production and financial performance of participants and loan recipients.

Further development of the mechanism for lending to agricultural producers through credit partnerships should be carried out taking into account the results of the production and financial activities of the partnership participants, and their volume should take into account the results of the enterprises' activities.

Key words: state financial institutions, credit partnerships, financial support, agricultural producers, lending, performance efficiency, comparative assessment, production and financial activities of enterprises.

Б.С. Утибаев, Д.Т Ахметова, Р.М. Жунусова

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина,
Астана, Казахстан*

Оценка деятельности кредитного товарищества и его роль в финансовом обеспечении сельскохозяйственных предприятий

Аннотация. Цель статьи – оценить роль и деятельность кредитного товарищества в процессе финансового обеспечения сельскохозяйственных предприятий. С использованием абстрактно-логического и статистических методов в соответствии с поставленной целью рассмотрены задачи по динамической оценке деятельности ТОО «Кредитное товарищество

«Целиноградское»» Акмолинской области, определения его роли в оказании финансовой поддержки сельскохозяйственным товаропроизводителям, состояние кредитования названных товаропроизводителей, в частности, были рассмотрены структура кредитов и их использование, а также выявление связанных с ними проблем.

Оценено состояние доходов и расходов кредитного товарищества, показатели кредитования производителей сельскохозяйственной продукции, то есть их динамика и структурные изменения. В результате с экономической точки зрения было установлено, что увеличение чистой прибыли обуславливается, прежде всего, опережающим темпом роста доходов по сравнению с темпом роста расходов.

Посредническая деятельность ТОО КТ «Целиноградское» проанализирована исходя из количества участников, суммы выданных кредитов по направлениям, показателей их возврата в динамике нескольких лет, а также как положительный результат деятельности кредитной компании,

Определена тенденция увеличения объемов кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей. А эффективность деятельности кредитного товарищества подтверждается улучшением производственных и финансовых показателей участников, получателей кредитов.

Дальнейшее развитие механизма кредитования сельхозпроизводителей через кредитные товарищества должно осуществляться с учетом результатов производственно-финансовой деятельности участников товарищества, а их объема должны учитывать результаты деятельности предприятий.

Ключевые слова: государственные финансовые институты, кредитные товарищества, финансовая поддержка, сельхозпроизводители, кредитование, эффективность деятельности, сравнительная оценка, производственно-финансовая деятельность предприятий.

References

1 Tazhibaeva R.M. Gosudarstvennaja podderzhka agrarnogo sektora Kazahstana [State support for the agricultural sector of Kazakhstan]. Problemy agrorynka [Problems of the agricultural market]. 1.44-49(2021).

2 Neganova V.P., Dudnik A.V. Sovershenstvovanie gosudarstvennoj podderzhki APK regiona [Improving state support for the agro-industrial complex of the region]. Jekonomika regiona [Economics of the region]. 14. 651-662(2018).

3 Kantarbaeva Sh.M., Tlesova A.B. Vozmozhnost skoringa pri subsidirovanii sel'hoztovaroproducitelej Respubliki Kazahstan [Scoring opportunities when subsidizing agricultural producers of the Republic of Kazakhstan]. Problemy agrorynka [Problems of the agricultural market]. 1.84-90(2019).

4 Sigarev M.I., Kantarbaeva S.M., Mejmankulova Z.Z. i dr. Kreditovanie sel'skohozjajstvennogo proizvodstva v Kazahstane [Lending to agricultural production in Kazakhstan] [Life Science Journal]. 11.299-302 (2014).

5 Rahmetova A., Kalkabaeva G., Kurmanalina A., Serikova G., Ajmurzina B. Finansovo-kreditnyj i innovacionnyj sektory jekonomiki: ocenka makroekonomicheskikh jeffektov regulirovanija i vzaimodejstvija sektorov [Financial, credit and innovation sectors of the economy: assessment of macroeconomic effects of regulation and interaction of sectors]. Problemy predprinimatel'stva i

ustojchivogo razvitija [Problems of Entrepreneurship and Sustainable Development]. 8(1).1224–1237(2020).

6 Ajmurzina B.T., Kamenova M.Zh., Bataj M. Rol' agrarnogo sektora Kazahstana v obespechenii prodovol'stvennoj bezopasnosti [The role of the agricultural sector of Kazakhstan in ensuring food security]. Problemy agrorynka [Problems of the agricultural market]. 2.20–27(2019).

7 Aimurzina B., Kamenova M., Omarova A., Karipova A., Auelbekova A. The economic nature of financial leverage of agricultural production. Journal of Applied Economic Sciences, 2394-2405 (2018)

8 D.T. Akhmetova, G.B. Utibayeva, B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova, A. Baidakov, B.I. Tukenova. Forecasting Production Performance. European Research Studies Journal Volume XXI. 2.134-146 (2018).

9 B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova, G.B. Utibayeva, A. Baidakov, D. Akhmetova, A. Bulasheva, A. Taurbayeva, G. Abdykarimova. Methodological approaches to assessing the risk of innovative .Revista ESPACIOS. 38(24).35-48. (2017).

10 Agrarnaja kreditnaja korporacija [Agricultural Credit Corporation [Electronic resource]. –URL: [https:// agrocredit.kz](https://agrocredit.kz) (Accessed:24.12.2023).

11 G.B. Utibaeva, Bajdakov A.K., Tukenova B.I. Sostojanie kreditovaniya sel'skohozjajstvennyh tovaroproizvoditelej kreditnymi tovarishhestvami [The state of lending to agricultural producers by credit partnerships]. Jekonomika i Statistika [Economics and Statistics]. 2.142-148(2019).

12 TOO «Kreditnoe tovarishhestvo «Celinogradskoe» [Tselinogradskoye Credit Partnership LLP]. [Electronic resource]. - URL: [https:// celinograd_kt@mail.ru](https://celinograd_kt@mail.ru) (Accessed: 24.12.2023).

13 Sigarev M.I., Narynbaeva A.S. Sovershenstvovanie gosudarstvennoj podderzhki sel'skohozjajstvennogo proizvodstva v usloviyah integracii stran EAJeS [Improving state support for agricultural production in the context of integration of the EAEU countries]. Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Jekonomika» [Bulletin of Omsk University. Series "Economics"]. 2(58).155-164 (2017).

14 Utibaeva G.B., Zhunusova R.M., Ahmetova D.T. Jеffektivnost' dejatel'nosti kreditnyh tovarishhestv i kredituemyh sel'hoztovaroproizvoditelej [Efficiency of activities of credit partnerships and credited agricultural producers]. Vestnik nauki KazATU im. S. Seifullina [Science Bulletin of KazATU named after. S. Seifullina]. 3 (102). 159-167 (2019).

15 Utibaeva G.B., Utibaev B.S. Ocenka i prognozirovaniye jеffektivnosti realizuemyh programm po finansovoj podderzhke razvitija agropromyshlennogo kompleksa [Assessment and forecasting of the effectiveness of implemented programs for financial support for the development of the agro-industrial complex]. Astana: Kazahskij agrotehnicheskij issledovatel'skij universitet im. S. Seifullina [Astana: Kazakh Agrotechnical Research University named after. S. Seifullina]. 136-146 (2020).

Авторлар туралы мәлімет:

Утибаев Бегендык Саутович – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, есеп және қаржы кафедрасының профессоры, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан.

Ахметова Динара Төлеухановна – экономика ғылымдарының кандидаты, есеп және қаржы кафедрасының доценті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан.

Жунусова Раушан Мустафиевна – экономика ғылымдарының кандидаты, есеп және қаржы кафедрасының доценті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан.

Utibaev Begendyk Sautovich – main author; Candidate of Economic Sciences; Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Kazakh Research Agrotechnical University named after Seifullin; 010011, Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan.

Akismetova Dinara Tolekhanovna – Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Kazakh Agrarian University named after Seifullin; 010011 Zhenis Ave., 62; Astana city; Kazakhstan.

Zhunusova Raushan Mustafyevna – Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Kazakh Agrarian University named after Seifullin; 010011, Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

FTAXP 06.73.15

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-267-279>

Жасыл экономиканы ынталандыру үшін мемлекеттік қаржылық реттеудің инновациялық құралдарын пайдаланудың әлемдік тәжірибесі

М.А. Айтказина¹, Н.А. Акишева², А.Д. Каршалова³

¹Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

²AARON TAX AND ADVISORY LLC, Алматы, Қазақстан

³Қазақстан-Британ техникалық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹madina.aitkazina73@mail.com, ²Nurcamila@gmail.com, ³ad.karshalova@mail.ru)

Аңдатпа. Нақты осы бүгінгі күнгі шындықта экономикалық өсу мен қоршаған орта мәселелері өзара байланысты және барған сайын өзекті бола түсуде. Біз білетіндей, «экономиканың ресурсты қажет ететін моделі» барлығында өте шектеулі бағыттарды қоса алғанда, сондай-ақ, табиғи ресурстарды пайдалану тиімділігіне қатысты мәселелер бар. Бұл экологиялық тәуекелдер және бұл елдің бәсекеге қабілеттілігіне тікелей қауіп. Тұрақты дамудың стратегиялық векторы «жасыл» экономика моделіне бағытталған. Қазақстанда бір модельден екіншісіне трансформациясы елеулі инвестицияларды талап етеді. Алайда, мұндай трансформацияны жүзеге асырудағы қиындықтар тиісті институттардың қажеттілігімен, мемлекеттік және нарықтық қолдау тетіктерін іске асырумен байланысты. Осыған байланысты, шетелдік тәжірибелерді қарастыру және оны біздің жағдайымызға бейімдеу экологиялық инвестициялау құралдарының дамуына нақты серпін береді.

Зерттеудің мақсаты – дамыған елдердегі, атап айтқанда АҚШ, ЕО, Қытайдағы «жасыл» жобаларды қаржыландыруды қолдау тетіктерінің тиімділігін бағалау.

Жүргізілген жұмыстың қорытындысы бойынша «жасыл» жобаларды қаржыландыруға жәрдемдесудің халықаралық практикасы құрылымдалды және еліміздің дамуы үшін ерекше маңызы бар осындай серпінді жобаларға жеке капиталды барынша көп шоғырландыру үшін қолданылатын тетіктердің тиімділігін бағалау жүргізілді.

Түйін сөздер: қаржыландыру, «жасыл» инвестициялау, жауапты инвестициялау, орнықты даму, «жасыл» экономика, орнықты экономикалық өсу, ресурс тиімділігі.

Кіріспе

Әлемдік масштабтағы қазіргі экономикалық өсу аясында экологиялық мәселелерге қатысты қолда бар үрдіс - бұл экожүйелердің, табиғи байлықтың жойылуы [1]. Осыған байланысты, дүниежүзінің барлық елдері үшін экологиялық қағидаттарға сай, «таза» экономикаға көшу мәселесі күн тәртібінде тұр. Көптеген дамыған елдер қазірдің өзінде қоршаған ортаға ұқыпты қарауға, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануға және заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізуге бағытталған экологиялық саясат жүргізуде.

Атап айтқанда, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына мүше елдерде мақсатты экологиялық салықтар кеңінен қолданылады, оларды енгізу теориялық тұрғыдан қоршаған ортаны қорғау қызметтеріне ақы төлеу принципімен негізделген [2].

ЮНЕП «жасыл экономикаға қарай: тұрақтылық пен кедейлікті жою жолдары» зерттеуінде «жасыл» экономиканы «жасыл» өсуге бағытталған «экологиялық тәуекелдер мен экологиялық тапшылықтарды айтарлықтай азайта отырып, адамдардың әл-ауқаты мен әлеуметтік теңдікті жақсартуға» әкелетін экономика ретінде анықтайды [3]. Ең бастысы, бұл жұмыста тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамудың пайдасы жазылған.

Неліктен елдер осы уақытқа дейін «жасыл» экономикаға көшпеді деген сұрақ туындайды. Зерттеушілер экологиялық нарықтың дамымағандығын [4], инвесторлардың толық сенімінің жоқтығын [5], «жасыл» өсуді өлшеуді түсінбейтіндігін [6], банк секторының сенімсіздігін («лас» таңдау) [7] көрсетеді. Осылайша, экологиялық жобалардың барлық осы компоненттері мен қымбаттығы дамудағы кедергі деп анықталған.

Алайда бірқатар дамыған елдер (АҚШ, ЕО, Оңтүстік Корея, Қытай, Канада, Ұлыбритания, Германия) «жасыл» экономикаға көшуде және «жасыл» қаржыландыруды тартуда белгілі бір жетістіктерге жетті. Сондықтан «жасыл» жобаларға қаржыландыру ағындарын ұлғайту үшін қолданылатын мемлекеттік қолдаудың әртүрлі нысандары мен нарықтық құралдар саласындағы елдердің тәжірибесін зерделеу, сондай-ақ мемлекеттің осы салаға араласуының қажеттілігі мен нәтижелілігін бағалау өзекті болады.

Зерттеу әдістері

Мақалада салыстырмалы талдау, регрессиялық талдау қолданылды.

Салыстырмалы талдау әртүрлі елдердің жасыл экономиканы ынталандыруға бағытталған мемлекеттік қаржылық реттеудің инновациялық құралдарын пайдалану тәжірибесін жүйелеу үшін қолданылады. Осы әдіс аясында:

– АҚШ, ЕО және Қытайда қолданылатын «жасыл» жобаларды қолдаудың әртүрлі тетіктері зерттеліп, салыстырылады.

– Осы тетіктерді қолдану шарттары мен нәтижелері, олардың жеке капиталды тартуға және «жасыл» бастамаларды іске асыруға әсері талданады.

– Жасыл жобаларды қаржыландыруға түрлі елдердің көзқарастарында ортақ белгілер мен бірегей ерекшеліктер айқындалады.

Регрессиялық талдау «жасыл» жобаларды қаржыландыруды қолдау тетіктерінің тиімділігіне әртүрлі факторлардың әсерін сандық бағалау үшін қолданылады. Осы әдіс аясында:

– «Жасыл» жобаларға тартылған жеке капитал көлемі мен мемлекеттік субсидияларды, салықтық жеңілдіктерді, реттеуші шараларды және қолдаудың өзге де құралдарын қамтитын тәуелсіз айнымалылар жиынтығы арасындағы тәуелділікті түсіндіретін модельдер қалыптастырылады.

– Регрессиялық модельдердің параметрлерін бағалау жүргізіледі, бұл жасыл экономикаға жеке инвестицияларды тартудың табыстылығына әсер ететін аса маңызды факторларды анықтауға мүмкіндік береді.

– Мемлекеттік қаржылық реттеудің әртүрлі құралдарының тиімділігін анықтау үшін регрессиялық талдау нәтижелері талданады.

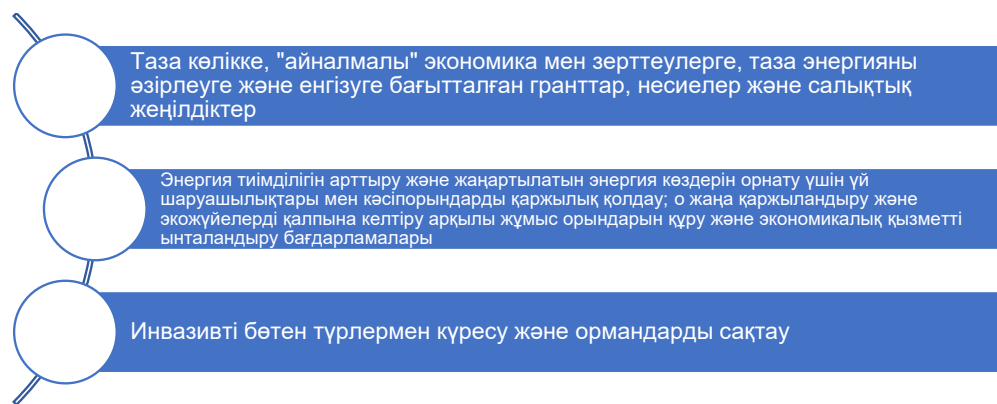
Мақалада «жасыл» жобаларды қаржыландыруды қолдау жолдары бойынша халықаралық тәжірибе қарастырылып, сараптама жүргізілді.

Халықаралық тәжірибені билік органдары Қазақстандағы жеке сектордан «жасыл» инвестициялар көлемін ұлғайту үшін пайдалана алады, ал келтірілген модель осы саладағы бюджет шығыстарының тиімділігін бағалауға көмектеседі.

Талқылау және нәтижелер

ЭЫДҰ-ға мүше елдердің және осы елдер ұйымының негізгі әріптес елдерінің үкіметтері «жасыл» экономиканы дамытуды ынталандырудың жүздеген арнайы шараларын әзірлеп, іске асыруда. Сонымен қатар, бүгінгі жағдайда пандемиядан туындаған әлемдік экономиканың құлдырауына жауап ретінде «жасыл» қалпына келтіру контекстінде «жасыл» экономиканы дамыту жөніндегі жаһандық, өңірлік және ұлттық бастамаларды бағалау орынды.

Осылайша АҚШ үкіметі өзінің бағдарламалары немесе қалпына келтіру стратегиясы шеңберінде жасыл экономикаға көшуді қолдауға бағытталған шараларды қамтыды (1-сурет).

Сурет 1. Неғұрлым жасыл экономикаға көшуді қолдау жөніндегі шаралар

«Жасыл» облигациялар шығару көлемі бойынша АҚШ-тың әлемдік көшбасшылығына қарамастан, ел ішінде олар облигациялық қарыздар шығарылымдарының жалпы көлемінің 0,1% аспайды, бұл үрдіс бірнеше жыл бойы жалғасып келеді [8].

Сонымен бірге, тарихи тұрғыдан алғанда, АҚШ атмосфераға көмірқышқыл газының шығарындылары бойынша әлемдік көшбасшы болып табылады, Қытайдан кейінгі екінші үлкен экологиялық із қалдырады, жалпы алғанда, қоршаған ортаның жай-күйіне тек өз аумағында ғана емес, бүкіл әлемде өте күшті теріс әсер етеді. Мұндай елге «жасыл» қаржыландырудың, экологиялық жауапты бизнестің даму қарқындылығы бойынша көшбасшылық позициялар тән болуы керек деп болжау қисынды, бірақ іс жүзінде жағдай дәл солай болмауы керек [9].

Бұл жағдайдың негізгі себептері:

- * «жасыл» облигацияларды орналастыруда жүйеліліктің болмауы;
- * «жасыл» облигациялар үшін мемлекеттік стандарттардың болмауы;
- * басқарушы компаниялар мен инвесторлардың «жасыл» борыштық қағаздарға қатысты хабардарлығы мен сенімінің төмен деңгейі;
- * дәстүрлі қаржы құралдарымен салыстырғанда рентабельділікке қатысты бәсекелестік артықшылықтардың болмауы.

АҚШ-тың «жасыл» қаржы нарығында мемлекет пен қоғам үшін экологиялық проблемалардың маңыздылығы туралы әлі күнге дейін бірыңғай түсінік жоқ.

Мысалы, Америка Құрама Штаттарының бұрынғы президенті Барак Обама 2015 жылы жаһандық климаттың өзгеру қарқынын төмендетуге бағытталған Париж келісіміне кірді, бірақ 2017 жылдың өзінде келесі Америка президенті Дональд Трамп бұл келісімнен шығатынын жариялады, ал 2021 жылдың қаңтарында Ақ үйдің кезекті басшысы Джозеф Байден АҚШ-тың Париж климат бойынша келісім міндеттемелеріне қайта оралғанын тағы да мәлімдеді.

Сонымен қатар, әлемдегі ең ірі АҚШ Қаржы нарығы «жасыл» қаржыландырудың салыстырмалы түрде жаңа бағытында белсенді дамып келеді. Ірі халықаралық компаниялар «жасыл» облигацияларды шығаруға қызығушылық таныта бастады. Alphabet холдингі – Google иесі – 2020 жылы 5,75 млрд. АҚШ долларлық «жасыл» облигациялар шығарды. Apple компаниясы 2021 жылдың наурыз айында 4,7 млрд. АҚШ доллары, Amazon компаниясы 2021 жылы 1 млрд. АҚШ доллар тартуға бағытталған алғашқы тұрақты даму облигацияларын шығарды. АҚШ жаңартылатын энергия көздеріне, таза көлікке, экологиялық таза ғимараттарға және қол жетімді тұрғын үйлерге инвестиция салуға арналған.

Бірақ сонымен бірге корпоративтік «жасыл» қарызды дамытудың негізгі рөлі Америка Құрама Штаттарының ішкі компанияларына тиесілі: Климаттық облигациялар бастамасының (Climate Bonds Initiative, CBI) мәліметтері бойынша, 2020 жылы «жасыл» қарыздың ең ірі эмитенті Fannie Mae болды. АҚШ-тың «жасыл» ипотекамен қамтамасыз етілген борыштық бағалы қағаздары, яғни «жасыл» сәйкестік сертификаты бар жаңадан салынған көп пәтерлі үйлерге берілген ипотекалық несиелерді қаржыландыру үшін пайдаланылады. Жасыл облигациялардың басқа ірі эмитенттері – Нью-Йорк пен Лос-Анджелестегі Metropolitan Transportation Authority сияқты қалалық көлік операторлары.

АҚШ-та мемлекеттің «жасыл» қаржыны дамытудағы рөлі өте аз. Федералдық деңгейдегі кез-келген реттеуші заңдар әлі жоқ, негізінен «жасыл» қаржы нарығын реттеудің мемлекеттік саясаты нақты бір аймақтың белгілі бір даму бағдарламаларына қосады.

Әрбір мемлекет «жасыл» облигациялар бойынша даму жолын таңдауға өз еркі мен оған құқығы бар. Яғни, қатаң регламенттер жоқ. Сондай-ақ, қазіргі уақытқа дейін осы облигацияларды бөліп қарастыру критерийлері әзірленбеген, оларды бағалауды тәуелсіз халықаралық сарапшылар жүргізеді [10].

АҚШ-та жүргізіліп жатқан экологиялық саясатқа қатысты қайшылықтар әлі де бар, бірақ халықаралық деңгейде қаржы жүйесін «көгалдандыруға» арналған жалпы әлемдік тенденция белгіленді, ол белсенді дамып келеді және планетаның ең ірі экономикасы болып жатқан өзгерістерден тыс қалмайды. Қаржы нарығы, оның ішінде АҚШ-тың «жасыл» облигациялар нарығы, инвесторлардың қайсысына болса да перспективалы болып көрінеді. Әзірге АҚШ-тағы «жасыл» облигациялар қалыптасу сатысында тұр және мемлекет экономикасының дамуында шешуші рөл атқармайды [11].

«Төмен көміртекті жасыл өсу» концепциясын қабылдаған мемлекеттердің алғашқысы Оңтүстік Корея болып табылады. Корея 2008 жылдан бастап барлық халықаралық деңгейлерде бұл ұстанымын түрлі іс-шаралардың күн тәртіптеріне еңгізіп, дамушы елдердің стратегияларына алға тартады. Бұл мемлекет осындай «таза» инвестицияларды үш бағытта қарастырады, яғни, олар қоршаған ортаны қорғау және тиімді энергияны тұтыну, «жасыл» компаниялар үшін қорларды дамыту, бұндай компанияларға экспорттық кредит беру.

Шығыс Азияда бұл мемлекеттің шығарындылары сауда жүйесінде алғашқы болып табылады. Төрт жыл бұрын Корея үкіметі 2050 жылға қарай нөлдік көміртегі шығарындылар стратегиялық мақсатын жариялады.

Оңтүстік Кореядағы эко-инвестициялаудың негізгі іс-шаралары мен бағдарламалары 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1. Оңтүстік Кореядағы эко-инвестициялаудың негізгі іс-шаралары мен бағдарламалары

Эко-инвестициялауды мемлекеттік қолдау шаралары	Мақсаты	Бағыттар	Пішіндер	Қаржы құралдары
Төмен көміртекті «жасыл» қор (Low Carbon Green Fund)	Ғылыми-зерттеу жобаларын қолдау	Жаңартылған энергетика және энергия тиімді жабдықтарды сатып алуда қаржылық көмек көрсету	Субсидиялар	Көміртегі шығарындыларын төмендету бойынша аса маңызды жобаларды қаржыландыру
KEMCO әзірлеген ESCO (Energy Service Company) мемлекеттік механизмі	Энергия тиімділігін ынталандыру	Энергия үнемдеу технологияларын пайдаланатын компанияларды техникалық және қаржылық қолдау	Электр энергиясын тұтынушы мен ESCO арасындағы инвестициялық келісім (энергия үнемдеу әлеуетін бағалау нәтижелері бойынша)	ESCO жобаларына қатысатын компаниялар үшін салықтық несиелер және төмен пайыздық несиелер

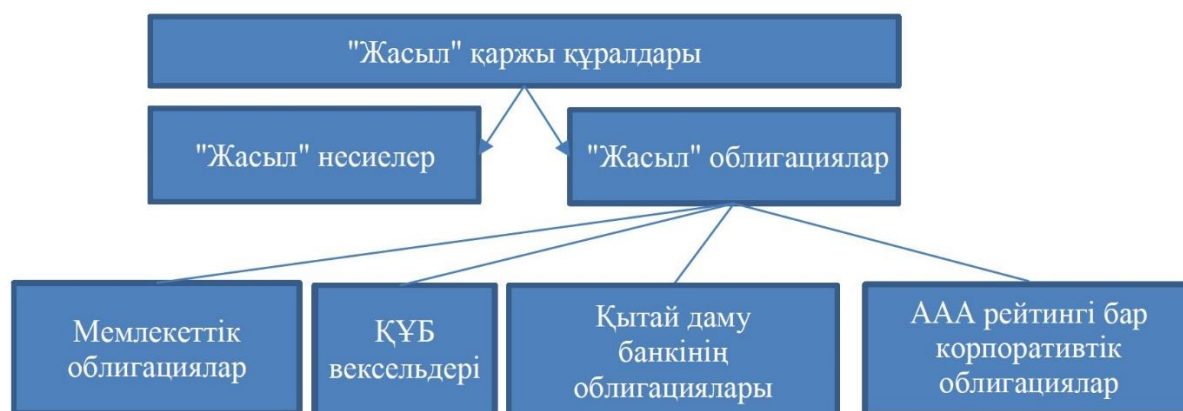
«Жасыл» қаржыландыру	«Жасыл» өсу стратегиясын дамытуды қолдау		Банктік несиелер және несиелік кепілдіктер	Тікелей несиелеу, қайта несиелеу, «жасыл» депозиттік схема
----------------------	--	--	--	--

Жыл сайын ЖІӨ-нің шамамен 2% мөлшерінде мемлекеттік қаражаттан бұл бағытты дамыту үшін қаржы бөлінеді.

Жоғарыда айтылғанды ескере, Оңтүстік Кореяның ерекшелігі –шығарындылар саудасының ұлттық жүйесін, осы жүйенің шеңберінде қарастырылатын маңызды міндеттердің бірі түрлі меншік иелері кәсіпорындардың «жасыл» жобаларды іске асыру болып табылады.

Мемлекет бұндай жобаларға мемлекеттік қарыздардың береді, сондай-ақ осы қарыздар бойынша мемлекеттік кепілдік беру жүйелері арқылы жеке секторды экоинвестициялауға тартуға ұмтылады.

Қытайдың «жасыл» экономикалық даму моделінің негізі экономикалық өсу мен қоршаған ортаның ластану деңгейінің жоғарылауы арасындағы байланысты жою болып табылады. Ол мемлекеттің жүйесі мемлекеттік басқару жүйесі тәрізді жоғарыдан төменге қарай іске асырылып, жұмыс істейді. Бұл үкіметтік шешімдерге негізделген. Әрине, батыс елдерінің қаржы жүйесімен түбегейлі қарама-қарыс. Қытайдың Орталық Банкі бұл даму моделінде белсенді қатысады, «жасыл қаржылық стандарттау» қағидаттарын орнатты, «жасыл» кредиттік рейтингтерді және «жасыл» қаржы өнімдерін әзірледі. Бұл жобалар қатаң бақылауда және үкімет үлкен назар аударады. Қолдаудың түрлі құралдары қолданылады (2-сурет).

Сурет 2. Қытайдағы экологиялық инвестициялық жобаларды қолдау құралдары

Қытайдың даму банкі даму институттардың бірі ретінде бұл механизмнің белсенді қатысушысы. Жасыл құралдарды тексеру, тиімділігін бағалау құралдары нормативтік

деңгейде енгізілді. Мониторингті Қытай Ұлттық Банкі жүргізеді. Қытай 2017 жылы Парижде «Бір планета» форумында құрылған қаржы жүйесін жасылдандыру жөніндегі орталық банктер мен қадағалау органдары желісінің (NGFS) негізін қалаушылардың бірі болды. Қытайдың экономиканың бірқатар стратегиялық маңызды «жасыл» секторларында, әсіресе жаңартылатын энергетикада қол жеткізген елеулі нәтижелері ҚХР үкіметінің іс-қимылдарының тиімділігін айғақтайды.

Шет елдердің қарастырылған тәжірибесі көрсеткендей, «жасыл» жобалар үлкен үлкен тәуекелдерге ие, олар нарықтық жобалардан ерекше, оларды тек мемлекеттік қолдау шаралары арқылы ынталандыруға болады. Міндетті түрде заңнамалық негіз қалыптастыру қажет. Регрессиялық сараптаманы келесі формула бойынша қарастырайық.

$$y_t = a + \beta_1(L^i)x_{1,t} + \beta_2(L^j)x_{2,t} + \beta_3(L^p)x_{3,t} + \varepsilon_t$$

Тәуелді ут айнымалысы – бұл t жылындағы бизнестің «жасыл» инвестицияларының көлемі. Бұл жұмыстағы тәуелсіз айнымалылар «жасыл» қаржыландыруды мемлекеттік қолдау шараларымен ұсынылған: $x_{1,t}$ – қоршаған ортаны қорғауға арналған мемлекеттік шығыстар; $x_{2,t}$ – экологиялық саясаттың қаттылық индексі (t жылы жүргізілетін экологиялық саясат). ε_t -кездейсоқ қате. Сондай-ақ, жұмысқа әлемдік нақты ЖІӨ ($x_{3,t}$) ұсынған сыртқы шок кіреді, өйткені экономикалық дағдарыстың «жасыл» инвестицияларға әсері байқалады. Бұл ретте жұмыс авторы «жасыл» қаржыландыруды мемлекеттік қолдау шаралары мен олардың инвестицияларға әсері арасында бір жылда L (i, j, P ≤ 1) уақыт артта қалуының болуын болжайды, яғни саясаттың кешігу мүмкіндігі ескеріледі. Модель параметрлерін бағалау ең кіші квадраттар әдісімен жүзеге асырылады. Айтарлықтай бір сатылы автокорреляция анықталмады (Ресейден басқа); Бройш-Паган – Годфри гетероскедастикалық сынағы 5% маңыздылық деңгейінде модельдердің кездейсоқ қателіктерінің дисперсиясының тұрақтылығын көрсетті.

2-кестеде регрессиялық талдау нәтижелері келтірілген, олар өзге де тең жағдайларда бизнестің «жасыл» инвестицияларын тартуда мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін көрсетеді.

Кесте 2. Регрессиялық талдау нәтижелері

Регрессия параметрлері	Ұлыбритания		АҚШ		Оңтүстік Корея	
	β_i	t-test	β_i	t-test	β_i	t-test
Intercept	-0,143	-1,306	0,090	1,392	-0,040	-0,881
$x_{1,t}$			4,125***	2,205	0,924****	3,409
$x_{2,t}$			-0,517**	-1,948		
$x_{1,t}^{**} x_{2,t-1}$	5,282**	2,387				
$x_{3,t}$					4,885**	2,065
u_{t-1}					-0,465	-1,527

F-test (p-value)	5,697 (0,034)	3,686 (0,050)	11,623 (0,004)
R ² adj	0,27	0,24	0,41
DW (d _u)	2,050 (1,350)	2,007 (1,535)	1,714 (1,371)

Алынған нәтижелер негізінде «жасыл» жобаларға қаржыландыруды мемлекеттік қолдау шаралары (мемлекеттің қоршаған ортаны қорғауға арналған мемлекеттік шығыстары және мемлекеттің экологиялық саясаты) Ұлыбританиядағы, АҚШ-тағы және Оңтүстік Кореядағы бизнестің «жасыл» инвестицияларының көлеміне оң әсер етеді деген қорытынды жасауға болады. АҚШ-та бизнестің «жасыл» инвестицияларына қоршаған ортаны қорғауға мемлекеттік шығындар мен жүргізіліп жатқан экологиялық саясат әсер етеді. Мемлекет шығыстарының 1% - ға өсуі «жасыл» инвестициялардың 4,125% - ға өсуіне алып келеді, бірақ экологиялық саясаттың қатаңдық индексінің ұлғаюы жылына орта есеппен 51,7% - ға төмендейді.

Оңтүстік Кореяда қоршаған ортаны қорғау мемлекетінің әрбір қосымша 1% қаржыландыруы бизнестің «жасыл» инвестицияларының жыл ішінде орта есеппен 0,92% - ға ұлғаюына әкеледі.

Қорытынды

Осылайша, «жасыл» экономикаға көшу және көміртегі шығарындыларын азайту үшін мемлекеттік және жеке инвестициялардың едәуір көлемі қажет, бұл барлық мүмкін қаржыландыру көздерін жұмылдыруға әкеледі.

Эко-инвестициялау тәуекелдерін азайтудың, «жасыл» жобаларды инвестициялық қолдауды ынталандырудың әлемдік тәжірибесі жеке инвесторларды қолдаудың әртүрлі құралдарын қолдануға негізделген (2-сурет).

Сурет 3. Жасыл жобаларды қаржыландыруға арналған жеке инвесторларды қолдау құралдары мен деңгейлері

Шетелдік тәжірибені зерделеу елдердің орнықты даму жолындағы қозғалысы мемлекеттен де, бизнестен де жауапты саясат жүргізуді талап ететінін көрсетеді. Дәл осы елдің үкіметі ұлттық даму стратегиясын, тиісті бағдарламалар мен жоспарларды әзірлейді, оларды іске асыру арқылы экономиканың «жасыл» секторларын дамытуды ынталандыру және «жасылға» жатпайтын секторлардағы қызметті ынталандыру жүзеге асырылады.

«Жасыл» экономикаға көшуді қаржыландырудың негізгі көзі бюджеттік ресурстар емес, бизнес ресурстары болуы тиіс деп болжанғандықтан, мемлекеттік реттеу құралдарының көмегімен бизнеске «жасыл» технологияларды енгізу, қолайлы жағдайлар жасалу қажет.

Қалыптасқан даму инерциясын және өндіріс тұрақсыз деп танылатын дәстүрлі секторлар тарапынан қарсылықты еңсеру үшін үкімет ұлттық қаржы жүйесін реформалауға мүмкіндік беретін саясатты әзірлеуге («жасыл» инвестицияларды қаржыландырудың нарықтық ресурстарымен, құралдарымен және технологияларымен қамтамасыз етуге) тиіс. Мемлекеттік қолдау жеке капиталдың тұрақсыз өндірістерден «жасылға» ауысуын ынталандыру.

Шет елдер үкіметтерінің «жасыл» инвестицияларды ынталандыру жөніндегі күш-жігерінің тиімділігін бағалау сонымен қатар коммерциялық кәсіпорындарды экономиканың «жасыл» секторларына және жобаларға тартудың басты себебі мемлекеттің тиісті шығыстары болып табылатынын көрсетеді. Елдер жүргізіп отырған экологиялық саясат жеке «жасыл» инвестицияларға да оң әсер етеді. Сонымен қатар, бірқатар елдерде экологиялық саясаттың қаттылығы жеке инвестициялар үшін антистимул бола бастайды.

Зерттеу нәтижелері бізге «жасыл» жобаларды қаржыландыруды мемлекеттік қолдау тетігінің маңыздылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Қазақстанда «жасыл» жобаларды қаржыландыруды ұлғайту үшін «жасыл» капиталды тарту, жинақтау және пайдалану саласында бизнес пен үй шаруашылықтары үшін нақты және түсінікті мемлекеттік қолдау жүйесін құру қажет.

Мақала AP23485673 «Жасыл экономиканы ынталандыру үшін мемлекеттік қаржылық реттеу құралдарын әзірлеуге және пайдалануға инновациялық тәсілдер» жобасы шеңберінде дайындалған.

Әдебиеттер тізімі

1. Сухарев О. С. Финансовая политика и новый режим экономического роста // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. – 2013. – № 2 (16). – С. 27–34
2. Богачева О.В., Бычков Д.Г. Целевые поступления бюджета в хозяйственной деятельности государства: зарубежная практика // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. – 2015. – № 1 (23). – С. 29–40
3. UNEP. Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication // A synthesis for policy makers. Available at: <http://www.ipu.org/splz-e/rio+20/rpt-unep.pdf> (accessed: 29.11.2023)
4. Wright E.O., Rogers J. Chapter 5: The Environment // American Society: How It Really Works. Available at: [https://www.ssc.wisc.edu/~wright/ContemporaryAmericanSociety/Chapter %205 %20 -- %20The %20Environment %20-- %20Norton %20August.pdf](https://www.ssc.wisc.edu/~wright/ContemporaryAmericanSociety/Chapter%205%20--%20The%20Environment%20--%20Norton%20August.pdf) (accessed: 18.12.2023)

5. Holt R. F. The relevance of Post-Keynesian economics to sustainable development // Environment and Employment: A Reconciliation. Abingdon and New York: Routledge. – 2009. – P. 146–159
6. Reilly J. M. Green growth and the efficient use of natural resources // Joint Program on the Science and Policy of Global Change. Report No. 221, 29 p.
7. Perry N. Environmental Policy // The Elgar companion to post Keynesian economics / ed. J. E. King. – 2012. – P. 176–179
8. Banga J. The green bond market: a potential source of climate finance for developing countries // Journal of Sustainable Finance and Investment. – 2019. – Vol. 9. Issue 1. – Pp. 17–32. <http://dx.doi.org/10.1080/20430795.2018.1498617>
9. Steffen W., Rockström J., Richardson K., Lenton T.M., Folke C., Liverman D., Summerhayes C.P. Trajectories of the Earth System in the Anthropocene // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 2018. – Vol. 115. Issue 33. – Pp. 8252–8259. <https://doi.org/10.1073/pnas.1810141115>
10. Тутеева В.М. Рынок «зеленых» облигаций: зарубежный и российский опыт // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2020. – Т.10, № 2-1. – С. 274–280
11. Киселева Е.Г. «Зеленые облигации»: тенденции на мировом рынке и в России // Мировая экономика и международные отношения. – 2021. – № 2. – С. 62–70. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2021-65-2-62-70>

M.A. Aitkazina¹, N.T. Akisheva², A.D. Karshalova³

¹*Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan*

²*AARON TAX AND ADVISORY LLC, Almaty, Kazakhstan*

³*Kazakh-British Technical University, Almaty, Kazakhstan*

The world practice of using innovative instruments of state financial regulation to stimulate the green economy

Abstract. In the current reality, the issues of economic growth and the environment are cross-cutting and are becoming more and more relevant. As we know, the «resource-intensive economic model» is very limited in all directions, there are questions about the efficiency of using natural resources, these are definitely environmental risks, and this is a direct threat to the country's competitiveness. The strategic vector of sustainable development is aimed at the «green» economy model. In Kazakhstan, the transformation from one model to another requires significant investments. However, the difficulties of implementing such a transformation are related to the need for appropriate institutions and the implementation of both state and market support mechanisms. In this regard, consideration of foreign practices and its adaptation to our conditions will give a real impetus to the development of environmental investment tools.

The purpose of the study is to assess the effectiveness of mechanisms to support financing of «green» projects in developed countries, in particular the USA, the EU, and China.

As a result of the work carried out, the international practice of facilitating the financing of "green" projects was structured and an assessment of the effectiveness of the mechanisms used to maximize

the concentration of private capital on such breakthrough projects of particular importance for the development of the country was carried out.

Keywords: financing, «green» investment, responsible investment, sustainable development, «green» economy, sustainable economic growth, resource efficiency.

М.А. Айтказина¹, Н.Т. Акишева², А.Д. Каршалова³

¹*Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан*

²*AARON TAX AND ADVISORY LLC, Алматы, Казахстан*

³*Казахстанско-Британский технический университет, Алматы, Казахстан*

Мировая практика использования инновационных инструментов государственного финансового регулирования для стимулирования зеленой экономики

Аннотация. В настоящих реалиях вопросы экономического роста и окружающей среды являются перекрестными и становятся все более актуальными. Как мы знаем «ресурсоемкая модель экономики» очень ограничена во всех направлениях, есть вопросы к эффективности использования природных ресурсов, однозначно это экологические риски, и это прямая угроза конкурентоспособности страны. Стратегический вектор устойчивого развития направлен на модель «зеленой» экономики. В Казахстане трансформация от одной модели к другой требует значительных инвестиций. Однако трудности реализации такой трансформации связаны с потребностью в соответствующих институтах и реализацией как государственных, так и рыночных механизмов поддержки. В связи с чем, рассмотрение зарубежных практик и его адаптация к нашим условиям даст реальный импульс развития инструментария экологического инвестирования.

Цель исследования – оценка эффективности механизмов поддержки финансирования «зеленых» проектов в развитых странах, в частности США, ЕС, Китае.

По итогам проведенной работы структурирована международная практика содействия финансированию «зеленых» проектов и произведена оценка эффективности применяемых механизмов для того, что сфокусировать как можно больше частного капитала в такие прорывные проекты, которые имеют особую значимость для развития нашей страны.

Ключевые слова: финансирование, «зеленое» инвестирование, ответственное инвестирование, устойчивое развитие, «зеленая» экономика, устойчивый экономический рост, ресурсоэффективность.

References

1. Sukharev O. S. Finansovaya politika i novyj rezhim ekonomicheskogo rosta [Financial policy and new regime of economic growth], Nauchno-issledovatel'skii finansovyi institut. Finansovyi zhurnal, 2(16), 27–34 (2013). [in Russian]

2. Bogacheva O. V., Bychkov D. G. *Celevye postupleniya byudzheta v hozyajstvennoj deyatel'nosti gosudarstva: zarubezhnaya praktika* [Target budget financing in the state economy: foreign practice], Nauchno-issledovatel'skii finansovyi institut. *Finansovyi zhurnal*, 1(23), 29–40 (2015). [in Russian]
3. UNEP. *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication // A synthesis for policy makers*. Available at: <http://www.ipu.org/splz-e/rio+20/rpt-unep.pdf> (accessed: 29.11.2023).
4. Wright E. O., Rogers J. Chapter 5: The Environment // *American Society: How It Really Works*. Available at: [https://www.ssc.wisc.edu/~wright/ContemporaryAmericanSociety/Chapter %205 %20-- %20The %20Environment %20-- %20Norton %20August.pdf](https://www.ssc.wisc.edu/~wright/ContemporaryAmericanSociety/Chapter%205%20--%20The%20Environment%20--%20Norton%20August.pdf) (accessed: 18.12.2023).
5. Holt R. F. *The relevance of Post-Keynesian economics to sustainable development, Environment and Employment: A Reconciliation*. Abingdon and New York: Routledge, 146–159 (2009).
6. Reilly J. M. *Green growth and the efficient use of natural resources, Joint Program on the Science and Policy of Global Change, Report No. 221, 29 p.*
7. Perry N. *Environmental Policy, The Elgar companion to post Keynesian economics*, ed. J. E. King, 176–179 (2012).
8. Banga J. *The green bond market: a potential source of climate finance foe developing countries, Journal of Sustainable Finance and Investment*, 9(1), 17–32 (2019). <http://dx.doi.org/10.1080/20430795.2018.1498617>
9. Steffen W., Rockström J., Richardson K., Lenton T.M., Folke C., Liverman D., Summerhayes C.P. *Trajectories of the Earth System in the Anthropocene, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115(33), 8252–8259 (2018). <https://doi.org/10.1073/pnas.1810141115>
10. Tuteeva V.M. *Rynok «zelenyh» obligacij: zarubezhnyj i rossijskij opyt* [«Green» bonds market: foreign and Russian experience], *Ekonomika: vchera, segodnya, zavtra*, 10(2-1), 274–280 (2020). [in Russian]
11. Kiseleva E.G. *«Zelenye obligacii»: tendencii na mirovom rynke i v Rossii* [«Green bonds»: new trends in the global market and opportunities for the Russian economy], *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 2, 62–70 (2021). <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2021-65-2-62-70>. [in Russian]

Information about authors:

Aitkazina M.A. – PhD, Associate Professor, Almaty Technological University, 100 Tole Bi st., Almaty, Kazakhstan.

Akischeva N.T. – AARON TAX AND ADVISORY LLC, 521 Seifullin st., Almaty, Kazakhstan.

Karshalova A.D. – PhD, Associate Professor, Kazakh-British Technical University, 59 Tole Bi st., Almaty, Kazakhstan.

Айтказина М.А. – PhD, қауымдастырылған профессор, Алматы технологиялық университеті, Төле би к., 100, Алматы, Қазақстан.

Акишева Н.Т. – AARON TAX AND ADVISORY LLC, Сейфуллин к., 521, Алматы, Қазақстан.

Каршалова А.Д. – PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақстан-Британ техникалық университеті, Төле би к., 59, Алматы, Қазақстан.

Айтказина М.А. – PhD, ассоциированный профессор, Алматинский технологический университет, ул. Толе би, 100, Алматы, Казахстан.

Акишева Н.Т. – AARON TAX AND ADVISORY LLC, ул. Сейфуллина, 521, Алматы, Казахстан.

Каршалова А.Д. – PhD, ассоциированный профессор, Казахстанско-Британский технический университет, ул. Толе би, 59, Алматы, Казахстан.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.73.65, 20.51.15

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-280-293>

Navigating Health Insurance Economics: A Data-Driven Approach to Enhanced Pricing in the United States

A. Belispayeva¹, G.A. Nassyrova²

¹Nova Southeastern University, Fort Lauderdale, Florida, USA, MSP Recovery, Coral Gables, Florida, USA

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹aikerimbelis@gmail.com, ²nassyrova_ga@enu.kz)

Abstract. This study delves into the dynamics of healthcare spending in the United States, revealing a considerable financial commitment that hasn't translated into commensurate health outcomes. With healthcare costs reaching \$4.3 trillion in 2021, driven by factors such as an aging population and escalating service prices, the nation confronts challenges to its fiscal health. The analysis extends to the intricacies of U.S. health insurance pricing, critiquing the existing system's complexity and opacity while drawing comparisons with approaches in other developed countries. Amid criticisms of profit-centric motives in the private sector, the study prompts discussions on potential reforms, learning from international experiences. Additionally, the study explores the transformative potential of data analytics in health insurance pricing, emphasizing its role in enhancing fairness and competitiveness. However, ethical considerations, including privacy, data security, and potential biases, underscore the need for a delicate balance between leveraging data-driven insights and responsible practices. The results of the study may be of great interest to specialists from the point of view of the further development of the compulsory social health insurance system in the Republic of Kazakhstan.

Key words: health insurance, healthcare, pricing, data analytics

Introduction

The United States confronts a paradox wherein its considerable healthcare spending does not align with commensurate improvements in health outcomes. A comparative analysis with other developed countries provides a foundation for discussions on potential reforms.

Subsequently, the paper directs its attention to the transformative possibilities brought about by data analytics in health insurance pricing. Advanced analytics techniques furnish a nuanced understanding of risk factors, claims patterns, and cost drivers. The incorporation of predictive modeling introduces precision to pricing structures, ensuring equity and competitiveness. Nevertheless, the integration of data analytics prompts ethical considerations, necessitating a meticulous examination of privacy, data security, and the potential for algorithmic bias[1].

Problem Statement

The United States allocates a substantial budget to healthcare, exceeding the expenditures of other nations. Despite this significant financial commitment, the expected correlation with superior healthcare outcomes remains elusive. Furthermore, the escalation of healthcare expenses not only contributes significantly to the nation's burgeoning debt but also hampers the ability to mount effective responses to public health crises, exemplified by challenges encountered during the COVID-19 pandemic[2]. The subsequent exploration delves into the surge in healthcare costs, meticulously investigating the underlying factors driving this increase. This analysis aims to shed light on the intricate dynamics at play, emphasizing their implications for both public health and the broader fiscal landscape[3].

Goals

This paper aims to decipher the intricate factors contributing to the upswing in healthcare costs, examining the roles of an aging population and the rise in service prices. Additionally, it explores the complexities of health insurance pricing in the U.S., elucidating the amalgamation of community rating, experience rating, and adjusted community rating.

Literature review

Research aimed at assessing the effectiveness of financing health care costs and their impact on health indicators based on the use of big data analysis is very limited in the domestic literature. In particular, Kazakhstani scientists mainly analyze the health care system as a whole and its individual areas, This is due to the fact that the health insurance system in the Republic of Kazakhstan is relatively new. Thus, among domestic researchers, the works of Tanasilov M.D., Urkumbayeva A.R. can be noted [4]. Attention should also be paid to the publications of Keldibayeva Z., Keruenova Z. on the application of digital technologies in the domestic system of compulsory medical insurance [5]. Taking into account the significant experience in implementing health care programs and comparable coverage of the population, the US experience is interesting, the study of which is devoted to a number of scientific publications by foreign experts Nick Paul Taylor, Paul Zane Pilzer, John Hsu, Chia Yi Chin, Max Weiss, Michael

Cohen, Jay Sastry, Nina Katz-Christy, John Bertko, Joseph P, Gary Claxton, Matthew Rae, Anthony Damico, Gregory Young, Nisha Kurani, Heidi Whitmore, Trifonova M.A., Sautkina V.A., etc[6]. At the same time, the effectiveness assessment is based on the use of computational analytical methods, on which the research of this article was based. Similar approaches were used in the works of Obermeyer, Z., & Emanuel, E. J., Raheja, K., Dubey, A., & Chawda, R and others[7].

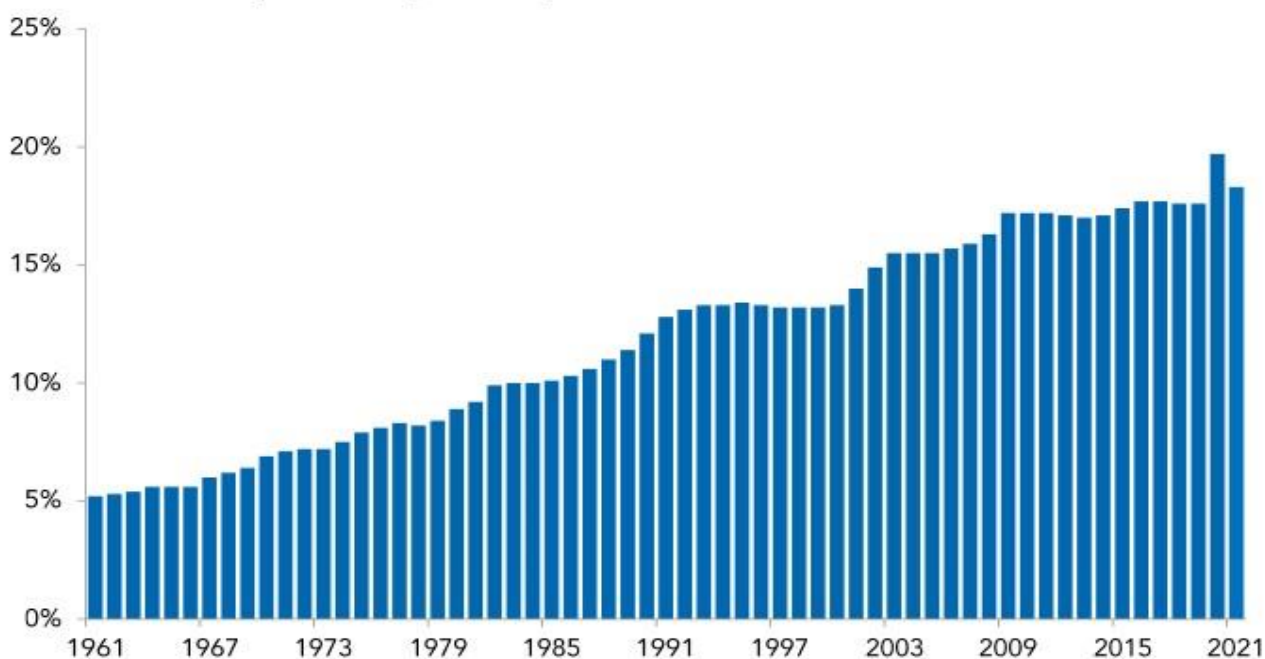
History

Scaling Healthcare Spending in the United States

The United States contends with one of the highest global healthcare costs. In 2021, the nation's healthcare spending peaked at \$4.3 trillion, averaging around \$12,900 per person. In stark contrast, other affluent nations expend roughly half this amount per capita. Despite the recent exacerbation by the COVID-19 pandemic, the upward trajectory of healthcare costs predates this global health crisis. Relative to the size of the economy, healthcare costs have surged from 5 percent of GDP in 1960 to 18 percent in 2021[8].

United States Healthcare Spending Dynamics

National Health Expenditures (% of GDP)

Driving Forces Behind Escalating Healthcare Expenses

Understanding healthcare spending involves dissecting two critical components: price (the cost of healthcare services) and utilization (the extent of service usage). Numerous factors contribute to an increase in both price and utilization, thus driving up overall healthcare expenditure. Key factors include the aging population and escalating healthcare prices[9].

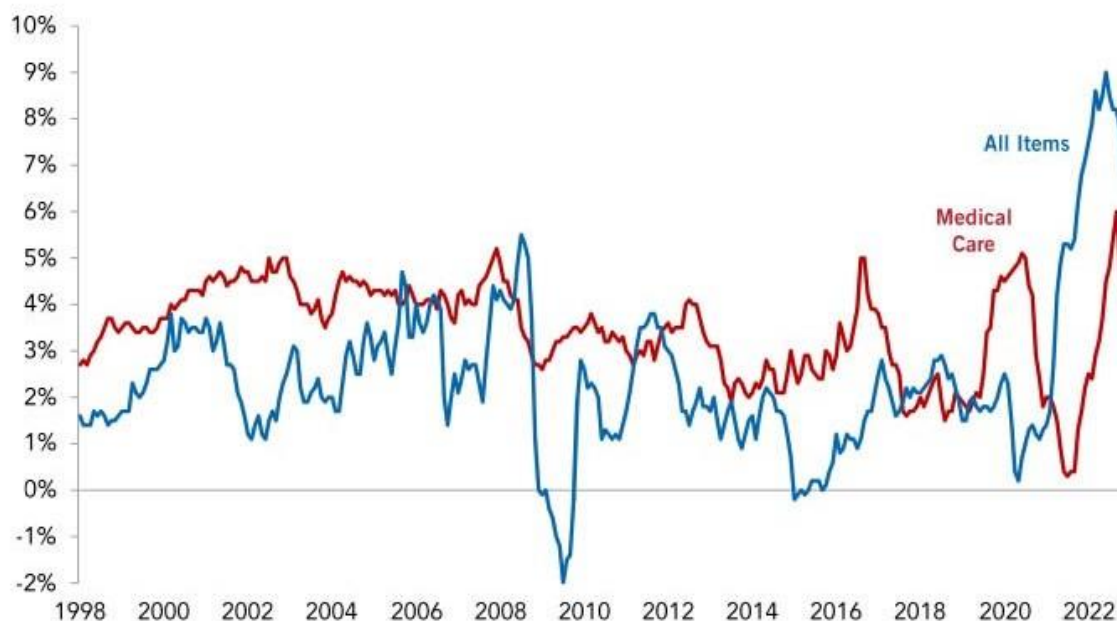
The Impact of an Aging Population

The proportion of the U.S. population aged 65 and above has witnessed a substantial increase, rising from 13 percent in 2010 to 16 percent in 2021. Projections indicate a further increase to 20 percent by 2030. As individuals aged 65 and above typically allocate a higher proportion of their expenses to healthcare, the growth in this demographic is expected to escalate overall healthcare costs. Additionally, as individuals reach 65, becoming eligible for Medicare, the projected increase in program enrollees—expected to reach 65 million in 2022—will substantially amplify associated costs. The Congressional Budget Office predicts that Medicare spending will nearly double over the next 30 years relative to the economy's size, climbing from 3.1 percent of GDP in 2023 to 5.5 percent by 2053[10].

The Surge in Healthcare Service Costs

Prices constitute another significant driver of escalating healthcare spending in the United States. The costs of healthcare services tend to outpace the inflation rates of other goods and services in the economy. Over the past two decades, while the Consumer Price Index (CPI) for various goods and services grew at an average rate of 2.5 percent per year, the CPI for medical care increased at an average rate of 3.2 percent per year. Multiple factors could contribute to this surge in healthcare prices, including the introduction of advanced and costly healthcare technology, administrative inefficiencies within the complex healthcare system, and hospital consolidation fostering a lack of competition or monopolistic conditions, allowing providers to increase prices. Further research is essential to confirm the precise reasons for the rapid growth in healthcare costs [10].

YEAR-OVER-YEAR CHANGE IN CONSUMER PRICE INDEX (%)

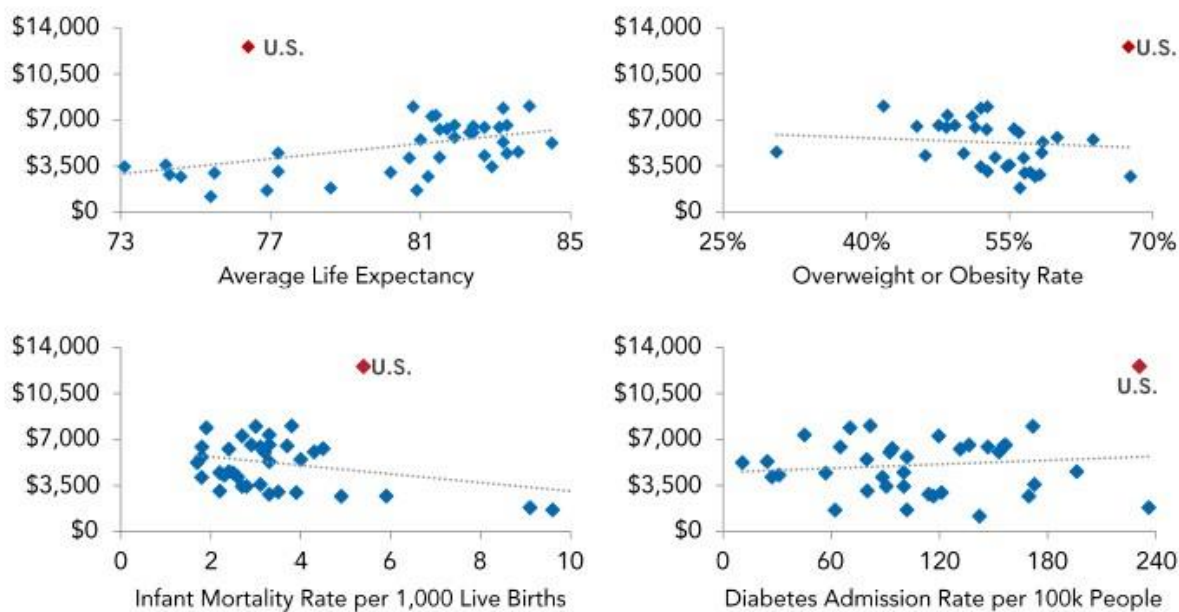

The Significance of Escalating Healthcare Costs

High healthcare spending doesn't equate to superior health outcomes in the United States. Despite a substantial financial commitment to healthcare goods and services, the nation lags

behind others in common health metrics. The burden of high healthcare costs exacerbates an already strained fiscal scenario and stands as a primary driver of the inherent long-term imbalance between spending and revenues entrenched in the nation's budget. Effectively managing and curbing the escalation of healthcare costs is crucial for the nation's sustained fiscal and economic well-being [11].

Healthcare Spending Per Capita (Dollars) by Health Outcomes

Methods

During the research, publications on the chosen topic were studied, in particular, work on the organization of the medical care and health insurance system in the United States, and methods of theoretical and statistical sampling and data analysis were used. To identify problems, limitations and determine directions for the development of US healthcare, a comparative analysis was carried out with similar systems in other countries according to certain criteria. A statistical sampling allowed to determine the adequacy of actual medical expenditures for the children and adult populations based on a study of disease statistics. The application of statistical methods was based on the analysis of big data using computer processing. The method of comparative analysis was used to identify the general and specific aspects of the healthcare system in the USA. The use of statistical and mathematical analysis methods made it possible to identify problems in the pricing of medical services and develop directions for improving the efficiency of healthcare in the United States.

Results

Comparative Analysis: Challenges and Potential for Improvements

The U.S. health care system is unique, primarily characterized by a mix of private and public providers, and it stands out for its high overall spending on healthcare. When comparing health

insurance pricing between the U.S. and other developed nations, several factors contribute to the differences observed.

1. *Fragmented System in the U.S.:* The United States has a fragmented health care system with a mix of private insurance, public programs like Medicare and Medicaid, and uninsured individuals. This fragmentation contributes to administrative complexities and higher overhead costs for both insurers and healthcare providers.

2. *Role of Private Insurers:* In the U.S., private health insurance plays a significant role, with many individuals obtaining coverage through their employers. The presence of multiple private insurers creates competition, but it also introduces administrative costs and a lack of standardized pricing, which can result in higher premiums.

3. *Administrative Costs:* The administrative costs associated with health insurance in the U.S. are notably higher than in other developed countries. A substantial portion of these costs is attributed to the billing and claims processing activities of various insurers, healthcare providers, and government programs.

4. *Prescription Drug Costs:* The cost of prescription drugs in the U.S. is considerably higher than in other developed nations. Pharmaceutical companies in the U.S. often charge higher prices for medications, contributing to elevated insurance premiums and out-of-pocket expenses for individuals.

5. *Fee-for-Service Model:* The fee-for-service reimbursement model, common in the U.S., incentivizes healthcare providers to deliver more services, leading to increased healthcare spending. In contrast, some other developed countries have adopted alternative payment models that focus on outcomes, which can help control costs.

6. *Universal Healthcare Systems:* Countries like Germany and Switzerland have successfully implemented community-rated systems, where health insurance premiums are based on broader community risk rather than individual health histories. Furthermore, countries such as the United Kingdom, Canada, and Australia have opted for government-funded, single-payer systems, eliminating the need for complex pricing models. In these systems, health insurance is often provided as a public service, with costs covered through taxation, and the government often plays a more direct role in negotiating prices with healthcare providers and pharmaceutical companies, leading to lower overall costs.

7. *Preventive Care and Health Outcomes:* Some countries with lower health insurance costs prioritize preventive care and public health initiatives. By investing in early intervention and population health, these nations aim to reduce the overall burden on the healthcare system and control long-term costs.

8. *Government Regulation:* The level of government intervention and regulation in the healthcare sector varies among developed countries. Countries with more government involvement often have mechanisms in place to control prices and ensure equitable access to healthcare services[12].

Challenges and Criticisms in the US Healthcare System:

1. *Complexity and Lack of Transparency:* The U.S. healthcare system is often criticized for its complexity, making it challenging for individuals to navigate insurance plans, understand coverage options, and estimate out-of-pocket costs. The lack of transparency in pricing and

billing processes adds to the confusion, with consumers often unaware of the actual costs of medical services until after they are provided [11].

2. Disparities in Coverage and Pricing: The fragmented nature of the U.S. health insurance market contributes to disparities in coverage and pricing. Individuals may face different premiums, deductibles, and co-payments based on factors such as age, location, and pre-existing conditions. This can result in inequitable access to healthcare, with certain population segments experiencing financial barriers to essential services.

3. Affordability Issues: Affordability is a significant concern in the U.S. healthcare system. While employer-sponsored insurance is common, not all employers offer comprehensive coverage, and some individuals may be left without insurance options. High deductibles, co-payments, and out-of-pocket expenses can create financial strain for insured individuals, limiting their ability to seek necessary medical care.

4. Profit-Oriented Private Sector: The profit-driven nature of the private healthcare sector in the U.S. has been a subject of criticism. Critics argue that the emphasis on maximizing profit margins can lead to cost containment measures that may compromise the quality and accessibility of care. Some pharmaceutical companies, hospitals, and insurers are accused of prioritizing financial interests over patient well-being.

5. Administrative Overhead Costs: The administrative overhead costs associated with the U.S. healthcare system are significantly higher than in countries with more centralized or universal healthcare models. The complexity of dealing with multiple insurers, billing systems, and regulatory requirements contributes to administrative inefficiencies, diverting resources away from direct patient care.

6. Limited Focus on Preventive Care: The U.S. healthcare system has been criticized for its limited emphasis on preventive care. The fee-for-service model, which reimburses providers for specific services rendered, may not adequately incentivize preventive measures. This can result in a healthcare system that is more reactive than proactive, potentially leading to higher long-term costs and poorer health outcomes.

7. Lack of Universal Coverage: Unlike several other developed nations, the United States does not have a universal healthcare system. This leaves a significant portion of the population, especially those without employer-sponsored insurance, at risk of being uninsured or underinsured. The absence of a safety net for all citizens contributes to disparities in healthcare access and health outcomes.

8. Prescription Drug Pricing: The high cost of prescription drugs in the U.S. is a well-documented challenge. The lack of effective mechanisms to negotiate drug prices and control pharmaceutical costs contributes to the overall burden on both insurance providers and individuals, impacting the affordability of healthcare[12].

Potential for Improvement in the US Healthcare System:

1. Simplification of Health Insurance Pricing: The complexity of health insurance pricing in the U.S. is a significant challenge. Simplifying the system by standardizing coverage plans and making pricing structures more transparent could enhance consumer understanding and facilitate better decision-making. This might involve creating more straightforward, easily comparable insurance products to help individuals choose plans that best meet their needs.

2. Community-Rated Models: Learning from successful models in other developed countries, the U.S. could consider community-rated or risk-pooling approaches. Community rating involves setting insurance premiums based on the characteristics of a specific community rather than individual risk factors. This can contribute to a more equitable distribution of costs, reducing the disparities in pricing faced by different population segments.

3. Incorporating Elements of Single-Payer Systems: Some advocates propose incorporating elements of a single-payer system into the U.S. healthcare model. A single-payer system, where a single public or quasi-public agency organizes healthcare financing, can streamline administrative processes and negotiation of prices. While a full transition to a single-payer system may be challenging, exploring elements like centralized negotiation for drug prices could be considered to address cost concerns.

4. Data Analytics for Informed Decision-Making: Leveraging data analytics can be pivotal in refining the U.S. healthcare pricing system. By analyzing large datasets, insurers and policymakers can gain insights into risk factors, cost drivers, and opportunities for cost reduction. This data-driven approach can lead to more informed decision-making, allowing for targeted interventions and improvements in the efficiency of healthcare delivery [13].

5. Value-Based Care and Alternative Payment Models: Shifting towards value-based care models, where reimbursement is tied to patient outcomes rather than the volume of services provided, could be explored. This approach incentivizes preventive care, reduces unnecessary procedures, and promotes cost-effective healthcare. Alternative payment models, such as bundled payments and accountable care organizations, aim to align incentives for providers with the goal of improving patient outcomes and reducing costs.

6. Preventive Care Emphasis: Enhancing the focus on preventive care can lead to long-term cost savings by preventing the development of chronic conditions and reducing the need for expensive treatments. Incentivizing providers and insurers to invest in preventive measures, such as screenings and lifestyle interventions, can contribute to a healthier population and lower overall healthcare costs.

7. Telehealth Integration: The integration of telehealth services can improve access to care, particularly in underserved or remote areas. By leveraging technology for remote consultations, monitoring, and follow-ups, healthcare providers can offer more cost-effective and convenient services, potentially reducing the burden on the traditional healthcare system [12].

Data Analytics in Health Insurance Pricing

In the realm of health insurance pricing, the integration of data analytics stands as a transformative force. The utilization of advanced analytics techniques provides insurers with a powerful toolset to delve into intricate aspects of their business [7]. Through the analysis of expansive datasets, insurers can unravel critical insights into risk factors, claims patterns, and the underlying drivers of costs. Machine learning algorithms, capable of processing vast amounts of data, play a pivotal role in identifying correlations and predicting future trends [14]. This, in turn, empowers insurers to make more informed decisions when assessing individual health risks.

Furthermore, the implementation of predictive modeling takes these capabilities a step further. By leveraging historical data related to an individual's health history, lifestyle, and other

pertinent factors, insurers can craft personalized pricing models. This move toward precision pricing not only enhances the overall fairness of the insurance system but also fosters an environment where insurers can offer more competitive and tailored insurance products to meet the diverse needs of their clientele [1].

Lowering Costs through Data Analytics: Unveiling Efficiency Gaps

A primary advantage stemming from the integration of data analytics into health insurance pricing lies in its potential to drive cost reduction. Data analytics becomes a crucial ally in the identification of inefficiencies within the healthcare system [14]. This includes pinpointing areas with unnecessary medical procedures or preventable hospital readmissions. Armed with this information, insurers can develop targeted strategies to mitigate these issues, optimizing the utilization of resources [14].

Moreover, data analytics facilitates the identification of high-risk populations. This insight enables insurers to implement precisely targeted interventions and preventive measures. By focusing on these high-risk groups, insurers can effectively reduce overall healthcare costs and enhance the efficiency of healthcare delivery [14].

Navigating the Ethical Landscape

Despite the promising solutions that data analytics brings to the table, a host of challenges and ethical considerations demand careful attention. Privacy concerns emerge as a critical factor, with the need to safeguard sensitive health information at the forefront. Data security becomes paramount in ensuring the integrity and confidentiality of the vast datasets involved in analytics [15].

Moreover, the potential for algorithmic bias adds another layer of complexity. Insurers must be vigilant in addressing biases that may inadvertently be introduced during the development and deployment of analytics algorithms. Striking a delicate balance between harnessing data-driven insights and upholding ethical considerations is indispensable. This balance ensures the responsible and equitable use of data analytics in health insurance pricing, paving the way for a future where technological advancements align seamlessly with ethical principles [16].

Conclusion

In conclusion, this paper underscores the urgent need for a comprehensive understanding of the intricacies surrounding U.S. healthcare spending and insurance pricing. The challenges posed by escalating costs, an aging population, and a complex insurance pricing system demand strategic reforms [6]. Lessons from other developed nations suggest potential avenues for improvement, with a keen emphasis on transparency, accessibility, and affordability.

The transformative role of data analytics in health insurance pricing holds promise for cost reduction and personalized models but necessitates vigilant management of ethical considerations. Striking a delicate balance between leveraging data-driven insights and upholding privacy and fairness is crucial for the responsible evolution of the healthcare system. As the United States navigates its healthcare landscape, informed reforms and ethical considerations will be pivotal in achieving a system that aligns technological advancements with the principles of fairness, accessibility, and improved public health outcomes [2].

The analysis of the current health insurance system in the United States with a view to its further development allowed us to develop the following proposals. Firstly, it is possible that shifting to an outcome-based care model will be more cost-effective and efficient. Secondly, strengthening preventive activities and shifting the emphasis from reactive to proactive medical care will also contribute to a gradual reduction in medical costs. Thirdly, the use of artificial intelligence in health insurance, including the expansion of telemedicine, will help ensure transparency of medical care. And finally, the introduction of standardization methods in medical care, including focusing on client association, will increase control over billing for treatment and will gradually lead to the optimization of medical costs and improved quality and coverage of health insurance in the United States.

References

1. Obermeyer, Z., & Emanuel, E. J. (2016). Predicting the future—big data, machine learning, and clinical medicine. *New England Journal of Medicine*, 375(13), pp. 1216-1219.
2. Mittelstadt, B. D., & Floridi, L. (2016). The ethics of big data: Current and foreseeable issues in biomedical contexts. *Science and engineering ethics*, 22(2), pp. 303-341. . Available at:https://www.researchgate.net/profile/Luciano-Floridi/publication/305813620_The_Ethics_of_Big_Data_Current_and_Foreseeable_Issues_in_Biomedical_Contexts/links/619104d6d7d1af224bea68f8/The-Ethics-of-Big-Data-Current-and-Foreseeable-Issues-in-Biomedical-Contexts.pdf / (accessed: 09.10.2023).
3. Keehan, S. P., Cuckler, G. A., Poisal, J. A., Wolfe, C. J., & Sisko, A. M. (2018). National health expenditure projections, 2017–26: despite uncertainty, fundamentals primarily drive spending growth. *Health Affairs*, 37(3), pp. 482-492. . Available at: <https://www.healthaffairs.org/doi/epdf/10.1377/hlthaff.2017.1655> / (accessed: 12.10.2023).
4. Тинасилов М.Д., Уркумбаева А.Р. Экономика и финансирования здравоохранения: Учебное пособие - Караганда: ИП «Издательство АҚНҰР» [Электронный ресурс]. - 2019.- URL:<https://krmu.edu.kz/wp-content/uploads/2020/12/Экономика-и-финансирования-здравоохранения.pdf> / (дата обращения 23.01.2024).
5. Keldibayeva Z., Keruenova Z. The role of digitalization of health in the system of mandatory social medical insurance of the Republic of Kazakhstan [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-digitalization-of-health-in-the-system-of-mandatory-social-medical-insurance-of-the-republic-of-kazakhstan?ysclid=lrr7inlb6z873073527/> / (дата обращения 23.01.2024).
6. John Hsu, Chia Yi Chin, Max Weiss, Michael Cohen, Jay Sastry, Nina Katz-Christy, John Bertko, and Joseph P. Newhouse Growth In ACA-Compliant Marketplace Enrollment And Spending Risk Changes During The COVID-19 Pandemic . Available at: <https://www.healthaffairs.org/doi/abs/10.1377/hlthaff.2021.00501?journalCode=hlthaff> / (accessed: 20.01.2024).
7. Raheja, K., Dubey, A., & Chawda, R. (2017). Data Analysis and its Importance in Health Care. *International Journal of Computer Trends and Technology (IJCTT)* – Volume 48 . Available at: <http://ijcttjournal.org/2017/Volume48/number-4/IJCTT-V48P132.pdf>.
8. Centers for Medicare & Medicaid Services. (2022). National Health Expenditure Data . Available at: <https://www.cms.gov/data-research/statistics-trends-and-reports/national-health-expenditure-data/> / (accessed: 20.01.2024).

9. Peter G. Peterson Foundation. (2023). Why are Americans paying more for healthcare? . Available at: <https://www.pgpf.org/blog/2023/07/why-are-americans-paying-more-for-health-care#:~:text=The%20complexity%20of%20the%20U.S.,the%20opportunity%20to%20increase%20prices/> (accessed: 10.10.2023).
10. Bureau of Labor Statistics, US Department of Labor. (2023). Consumer Price Index – September 2023 . Available at: <https://www.bls.gov/news.release/pdf/cpi.pdf#:~:text=The%20Consumer%20Price%20Index%20for%20All%20Urban%20Consumers,items%20index%20increased%203.7%20percent%20before%20seasonal%20adjustment/> (accessed: 19.01.2024).
11. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2023). OECD Health Statistics 2023. Available at: <https://www.oecd.org/health/health-data.htm/> (accessed: 10.11.2023).
12. Sommers, B., Mc Murthy, C., Blendon, R., Benson, J., Sayde, J. M. (2017). Beyond Health Insurance: Remaining Disparities in US Health Care in the Post-ACA Era. *The Milbank Quarterly: A Multidisciplinary Journal of Population Health and Health Policy*, vol. 95, issue 1, pp. 43-69 . Available at: <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12245> / (accessed: 11.12.2023).
13. Terry, N. P., & Francis, L. P. (2017). Ensuring the privacy and confidentiality of electronic health records. *The Electronic Health Record*, 2, pp. 227-254.
14. Rehman, A., Naz, S., & Razzak, I. (2021). Leveraging big data analytics in healthcare enhancement: trends, challenges and opportunities. *Multimedia Systems*, vol. 28, pp. 1339–1371 . Available at: <https://doi.org/10.1007/s00530-020-00736-8> / (accessed: 09.11.2023).
15. Dyda, A., Purcell, M., Curtis, S., Field, E., Pillai, P., Ricardo, K., Weng, H., Moore, J. C., Hewett, M., Williams, G., & Lau, C. L. (2021). Differential privacy for public health data: An innovative tool to optimize information sharing while protecting data confidentiality. *Cell Press* . Available at: <https://doi.org/10.1016/j.patter.2021.100366> / (accessed: 10.11.2023).
16. McGraw, D., & Goldberg, A. (2013). Privacy and public health at risk: public health and open government data. *Journal of General Internal Medicine*, 28(5), pp. 580-585.

А.Белиспаева¹, Г.А. Насырова²

¹Нова Юго-Восточный университет, Форт-Лодердейл, Флорида, США

MSP Recovery, Корал-Гейблс, Флорида, США

²Л.Н. Евразийский национальный университет имени Гумилева, Астана, Казахстан

Ориентирование в экономике медицинского страхования: подход на основе анализа данных по повышению цен в США

Аннотация. Представленный в статье анализ раскрывает тему динамики расходов на здравоохранение в Соединенных Штатах, раскрывая значительные финансовые вложения, которые не находят соответствия в средних показателях здоровья. С расходами на здравоохранение, достигшими 4,3 триллиона долларов в 2021 году, вызванными такими факторами, как стареющее население и растущие цены на услуги, страна сталкивается с вызовами для своего финансового «здоровья». Анализ затрагивает тонкости ценообразования на медицинское страхование в США, критикуя сложность и непрозрачность существующей системы и проводя параллели с

подходами в других развитых странах. В контексте критики мотивов, ориентированных на прибыль, в частном секторе, исследование провоцирует обсуждение потенциальных реформ с учетом международного опыта. Кроме того, данная работа исследует трансформационный потенциал аналитики данных в ценообразовании на медицинское страхование, подчеркивая его роль в повышении справедливости и конкурентоспособности. Однако этические соображения, включая конфиденциальность, безопасность данных и потенциальные предвзятости, подчеркивают необходимость тонкого баланса между использованием данных для принятия решений и ответственной практикой. Результаты исследования могут представлять большой интерес для специалистов с точки зрения дальнейшего развития системы обязательного социального медицинского страхования в Республике Казахстан.

Ключевые слова: медицинское страхование, здравоохранение, ценообразование, аналитика данных.

А.Белиспаева¹, Г.А. Насырова²

*¹Нова Оңтүстік-Шығыс Университеті, Форт-Лодердейл, Флорида, АҚШ
MSP Recovery, Coral Gables, Флорида, АҚШ*

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Медициналық сақтандыру экономикасын шарлау: Америка Құрама Штаттарындағы бағаны жақсартуға деректерге негізделген тәсіл

Андатпа. Бұл талдау Құрама Штаттардағы денсаулық сақтау шығыстарының динамикасы тақырыбын ашып, денсаулықтың орташа көрсеткіштерінде сәйкестік таппайтын едәуір қаржылық салымдарды ашады. 2021 жылы 4,3 триллион долларға жеткен, қартайған халық және қызмет бағасының өсуі сияқты факторлардан туындаған денсаулық сақтау шығындарымен ел өзінің қаржылық «денсаулығы» үшін сын-қатерлермен бетпе-бет келеді. Талдау қолданыстағы жүйенің күрделілігі мен мөлдірлігін сынай отырып және басқа дамыған елдерде тәсілдермен қатар жүргізе отырып, АҚШ-тағы медициналық сақтандыруға баға белгілеудің жіңішкелігін қозғайды. Жеке сектордағы пайдаға бағдарланған уәждерді сынау тұрғысында зерттеу халықаралық тәжірибені ескере отырып, әлеуетті реформаларды талқылауға итермелейді. Бұдан басқа, аталған жұмыс медициналық сақтандыруға баға белгілеудегі деректерді талдаудың трансформациялық әлеуетін зерттейді, оның әділеттілік пен бәсекеге қабілеттілікті арттырудағы рөлін атап көрсетеді. Алайда, құпиялылықты, деректердің қауіпсіздігін және ықтимал алғышарттарды қоса алғанда, этикалық пайымдаулар шешім қабылдау үшін деректерді пайдалану мен жауапты практика арасындағы нәзік теңгерім қажеттігін көрсетеді. Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасындағы міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесін одан әрі дамыту тұрғысынан мамандар үшін үлкен қызығушылық тудыруы мүмкін.

Түйін сөздер: медициналық сақтандыру, денсаулық сақтау, баға белгілеу, деректерді талдау

References

1. Obermeyer, Z., & Emanuel, E. J. (2016). Predicting the future—big data, machine learning, and clinical medicine. *New England Journal of Medicine*, 375(13), pp. 1216-1219.
2. Mittelstadt, B. D., & Floridi, L. (2016). The ethics of big data: Current and foreseeable issues in biomedical contexts. *Science and engineering ethics*, 22(2), pp. 303-341. . Available at: https://www.researchgate.net/profile/Luciano-Floridi/publication/305813620_The_Ethics_of_Big_Data_Current_and_Foreseeable_Issues_in_Biomedical_Contexts/links/619104d6d7d1af224bea68f8/The-Ethics-of-Big-Data-Current-and-Foreseeable-Issues-in-Biomedical-Contexts.pdf / (accessed: 09.10.2023).
3. Keehan, S. P., Cuckler, G. A., Poisal, J. A., Wolfe, C. J., & Sisko, A. M. (2018). National health expenditure projections, 2017–26: despite uncertainty, fundamentals primarily drive spending growth. *Health Affairs*, 37(3), pp. 482-492. . Available at: <https://www.healthaffairs.org/doi/epdf/10.1377/hlthaff.2017.1655> / (accessed: 12.10.2023).
4. Tinasilov M.D., Urkumbaeva. A.R. *Ehkonomika i finansirovaniya zdravoohraneniya. Uchebnoe posobie*. Karaganda. Izdatelstvo “Acnur”- 2019 . Available at: URL:<https://krmu.edu.kz/wp-content/uploads/2020/12/Ekonomika-i-finansirovaniya-zdravoohraneniya.pdf> / (accessed: 023.01.2024).
5. Keldibayeva Z., Keruenova Z. The role of digitalization of health in the system of mandatory social medical insurance of the Republic of Kazakhstan . Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-digitalization-of-health-in-the-system-of-mandatory-social-medical-insurance-of-the-republic-of-kazakhstan?ysclid=lrr7inlb6z873073527/> (accessed: 23.01.2024).
6. John Hsu, Chia Yi Chin, Max Weiss, Michael Cohen, Jay Sastry, Nina Katz-Christy, John Bertko, and Joseph P. Newhouse Growth In ACA-Compliant Marketplace Enrollment And Spending Risk Changes During The COVID-19 Pandemic . Available at: <https://www.healthaffairs.org/doi/abs/10.1377/hlthaff.f.2021.00501?journalCode=hlthaff> / (accessed: 20.01.2024).
7. Raheja, K., Dubey, A., & Chawda, R. (2017). Data Analysis and its Importance in Health Care. *International Journal of Computer Trends and Technology (IJCTT) – Volume 48* . Available at: <http://ijcttjournal.org/2017/Volume48/number-4/IJCTT-V48P132.pdf>.
8. Centers for Medicare & Medicaid Services. (2022). National Health Expenditure Data . Available at: <https://www.cms.gov/data-research/statistics-trends-and-reports/national-health-expenditure-data> / (accessed: 20.01.2024).
9. Peter G. Peterson Foundation. (2023). Why are Americans paying more for healthcare? . Available at: <https://www.pgpf.org/blog/2023/07/why-are-americans-paying-more-for-health-care#:~:text=The%20complexity%20of%20the%20U.S.,the%20opportunity%20to%20increase%20prices> / (accessed: 10.10.2023).
10. Bureau of Labor Statistics, US Department of Labor. (2023). Consumer Price Index – September 2023 . Available at: <https://www.bls.gov/news.release/pdf/cpi.pdf#:~:text=The%20Consumer%20Price%20Index%20for%20All%20Urban%20Consumers,items%20index%20increased%203.7%20percent%20before%20seasonal%20adjustment/> (accessed: 19.01.2024).
11. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2023). OECD Health Statistics 2023. Available at: <https://www.oecd.org/health/health-data.htm> / (accessed: 10.11.2023).
12. Sommers, B., Mc Murthy, C., Blendon, R., Benson, J., Sayde, J. M. (2017). Beyond Health Insurance: Remaining Disparities in US Health Care in the Post-ACA Era. *The Milbank Quarterly: A Multidisciplinary Journal of Population Health and Health Policy*, vol. 95, issue 1, pp. 43-69 . Available at: <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12245> / (accessed: 11.12.2023).

13. Terry, N. P., & Francis, L. P. (2017). Ensuring the privacy and confidentiality of electronic health records. *The Electronic Health Record*, 2, pp. 227-254.
14. Rehman, A., Naz, S., & Razzak, I. (2021). Leveraging big data analytics in healthcare enhancement: trends, challenges and opportunities. *Multimedia Systems*, vol. 28, pp. 1339–1371 . Available at: <https://doi.org/10.1007/s00530-020-00736-8> / (accessed: 09.11.2023).
15. Dyda, A., Purcell, M., Curtis, S., Field, E., Pillai, P., Ricardo, K., Weng, H., Moore, J. C., Hewett, M., Williams, G., & Lau, C. L. (2021). Differential privacy for public health data: An innovative tool to optimize information sharing while protecting data confidentiality. *Cell Press* . Available at: <https://doi.org/10.1016/j.patter.2021.100366> / (accessed: 10.11.2023).
16. McGraw, D., & Goldberg, A. (2013). Privacy and public health at risk: public health and open government data. *Journal of General Internal Medicine*, 28(5), pp. 580-585.

Information about authors:

Belispayeva A. – master degree student, Nova Southeastern University, Fort Lauderdale, Florida, 61 NW 37th Ave, apt 822, Miami, FL, 33125, USA

Nassyrova G.A. – corresponding author, Doctor of Economics, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaev str, 010008, Astana, Kazakhstan

Белиспаева А. – магистр, Жаңа Оңтүстік-Шығыс Университеті, Форт-Лодердейл, АҚШ, Флорида, 33125, Майями, 61 NW 37 к., п. 822

Насырова Г.А. – сәйкес автор, э.ғ.д, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Қазақстан, 010008, Астана, Сатпаев к., 2

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.73.45
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-294-311>

Әртүрлі оқиғалардың криптовалюта құнына әсерін талдау

Ж.Д. Серикбаева¹, К.А. Мадыханова², А.Б. Майдырова³

^{1,2} Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

³ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹zh.serikbayeva@almau.edu.kz, ²k.madykhanova@almau.edu.kz, ³Maydirova2010@gmail.com)

Аңдатпа. Зерттеу тақырыбының өзектілігі көптеген криптоинвесторларды криптовалютаның жоғары өтімділігімен, транзакциялық шығындардың төмендігімен және Интернет арқылы транзакцияларды орындаудың қарапайымдылығымен қызықтыруымен байланысты. Фиат валюталарынан, корпоративтік акциялар мен облигациялардан айырмашылығы, криптовалюталардың базалық құны болмайды. Криптовалюта сұранысқа неғұрлым сезімтал, сондықтан нарықтық құны көп дәрежеде қаншалықты белгілі және бұл криптовалюта танымал болғанына байланысты. Сондай-ақ, криптовалюталардың бағасына нарықтық көңіл-күй, атап айтқанда, активке қатысты инвесторлардың ойлары, сезімдері мен эмоциялары әсер етеді. Активтерді бағалаудың дәстүрлі үлгілерінің көмегімен криптовалюталар бағасының соңғы өзгерістерін сапалы түрде түсіндіру мүмкін емес. Дегенмен, кейбір қаржылық модельдер қазіргі уақытта криптовалютаның шамадан тыс бағаланғанын көрсетеді. Криптоактивтерге бағаның соңғы өзгерістерін түсіндіруге қолайлы кез келген дәлелденген экономикалық теориядан жақсырақ қаржылық тұрақсыздық гипотезасы болса керек. Теориялық тұрғыдан криптовалюта нарығы экономиканың макроэкономикалық негіздеріне қарсы қозғалатындықтан, эмоциялар бұл нарықтағы сұранысты анықтайтын негізгі фактор болып табылады деп болжануда.

Бұл мақалада авторлар криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсерін зерттеді. Бұл әсерді тексеру үшін бірнеше регрессиялық талдау қолданылды. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы криптовалютаның дамуын зерттеу және оқиғалардың криптовалюта құнына әсерін бағалау. Осы мақсатты негізге ала отырып, авторлар келесі міндеттерді алға қойды: қазіргі заманғы экономикада криптовалюталардың қолданылуына талдау және бағалау жүргізу; криптовалюта құнына әсер ететін негізгі факторларды анықтау үшін эмпирикалық талдауды пайдалана отырып, криптовалюта бағасының ерекшеліктерін зерттеу.

Мақалада авторлар криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсерін бірнеше регрессия, сурто2 R және сызықтық ЕСМ көмегімен зерттеді.

Түйін сөздер: биткоин, блокчейн, криптовалюта, ақпараттық технологиялар, мінез-құлық қаржысы, корреляция.

Түсті: 06.11.2023 Мақұлданды: 13.04.2024 Онлайн қолжетімді 28.06.2024

Кіріспе

Мінез-құлық қаржылық факторлары мен активтердің кірістері арасындағы байланыс екі қарама-қайшы қаржылық теориямен сипатталады, оның ішінде классикалық қаржы теориясы мен мінез-құлық қаржы теориясы. Классикалық қаржы теориясы арбитраждық сауда-саттықтың сұранысты бейтараптандыруына байланысты бағаларға мінез-құлық қаржылық факторлар әсер етпейтінін айтады, осылайша эмоционалды инвесторлардың ықтимал әсерін азайтады. Керісінше, мінез-құлық қаржы теориясы активтер бағасына мінез-құлық қаржылық факторлар әсер етеді деп болжайды.

Қаржы нарығындағы турбуленттілік инвесторлардың көпшілігін жаңа инвестициялық мүмкіндіктерді іздеуге мәжбүр етті. Криптовалюта нарығы тұрақты қаржылық акциялар нарықтарына қосымша инвесторларға өз капиталын салуға арналған жаңа инвестициялық платформа болып табылады. Сондықтан жеке тұлғалар, сондай-ақ институционалдық инвесторлар криптовалюта нарығының дамуына назар аударады, мұнда биткоин инвесторлардың назарын көбірек тартады.

Бірнеше рет биткоин бағалары көпіршікті мінез-құлық көрсетті. Биткоин қаржылық көпіршік болып саналады деп болжауға болады, өйткені биткоиннің фундаменталды құны мен оның айырбас бағамы арасында айырмашылық бар. Кез келген жаңалыққа шамадан тыс әрекет ету үшін бірнеше инвесторлар жеткілікті, бұл кейіннен жиынтық ақпарат тасқынын тудыруы мүмкін. Криптовалюта нарығы күрделі трейдерлерден тұратындықтан, олардың реакциялары биткоин бағасының көпіршігі әрекетін тудыруы мүмкін. Биткоин бағасының жоғары құбылмалылығына әкелетін бірнеше мінез-құлық факторлары бар, мысалы, миметикалық реакциялар, сәндеу және табын мінез-құлқы. Инвесторлар үшін ортақ мәселе - бұл перспективалар мен олардың ықтималдықтарын талдау кезінде ұзақ мерзімді орташа мәндерден соңғы тәжірибені салмақтайтын репрезентативтілік эвристика. Осыған байланысты иррационалды инвесторларды қаржылық нарықтарға жақындаған кезде олардың шешімдерін басқаратын сезімдер, біржақтылық және эмоция сияқты белгілі бір факторлар басқарады.

Биткоин туралы ақпаратты инвесторлар бірнеше көздерден ала алады. Биткоин нарықтарында бейтаныс трейдерлерінің көп болуы биткоин бағасының шамадан тыс құбылмалылығын түсіндіруі мүмкін қате пікірді ұсынады. Нарық өтімділігі де бейтаныс трейдерлерінің болуына байланысты артады және бұл өтімділік валютаның нарыққа шығуынан бастап биткоин сауда көлемінің жылдам өсуін түсіндіруі мүмкін. Бұл жоғары тәуекелдерге, реттеудің болмауына және анонимділікке байланысты артуы мүмкін белгісіздікке әкеледі.

Биткоинның көпіршікті мінез-құлқы трейдерлердің шуынан туындайды, бұл нарықтың тиімсіздігінің жоғарылауын білдіреді. Сондықтан, биткоин нарығында қыңырлықты сезіну тұжырымдамасы бар және бұл биткоин бағасының құбылмалылығына қатты әсер ететін әртүрлі нарық жаңалықтары мен оқиғаларының комбинациясын тудырады [1]. Роберт Шиллер түсіндірген көпіршікті мінез-құлық сауда көлемінің ұлғаюынан туындайтын құбылмалылықтың жоғарылауын түсіндіреді [2]. Тәжірибесіз биткоин трейдерлері басқалардың күтулері мен мінез-құлқына оңай әсер етеді және бұл табын мінез-құлқына әкелуі мүмкін, сондықтан шешімдер нақты бағалауға емес, ең алдымен эвристика негізінде қабылданады.

Зерттеу әдістері

Бұл мақалада авторлар криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсерін зерттеді. Зерттеуді жүргізу кезінде авторлар трендтер мен маусымдық ауытқуларды анықтау үшін белгілі бір уақыт аралығындағы криптовалюта бағасының деректерін талдау үшін уақытша серияларды талдауды пайдаланды. Криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсерін зерттеу бірнеше регрессияны пайдалана отырып сурто2 R пакетінен алынған деректер негізінде жүргізілді, сонымен қатар сызықтық ЕСМ жоғары корреляциялық криптовалюталармен әрбір криптовалютаның болашақ логарифмдік кірістерін болжау үшін пайдаланылды.

Қор нарығының құлдырауын түсіну бірнеше жылдар бойы экономистер үшін басты мәселе болды. Табиғи апаттар, шамадан тыс экономикалық оптимизм және маржалық қарызды (Caballero and Krishnamurthy, 2008) шамадан тыс пайдалану сияқты өз елдерінде немесе бүкіл әлемде белгілі бір оқиғаларға байланысты инвесторлар дүрбелең болған кезде құлдыраулар орын алады [3]. Мінез-құлық экономикасы инвесторлар бағынатын ұтымдылықтан жүйелі ауытқуларды анықтайды, керісінше, адамдар өздерінің когнитивті бейімділіктерінің құрбаны болады, бұл қаржы нарығының тиімсіздігінің, нәзіктіктің және ауытқулардың болуына әкеледі. Осыған байланысты инвесторлар криптовалюта нарықтарына инвестиция салуға соншалықты эмоционалды болады (Ricci, 2020) [4]. Олардың ішкі идеялары теріс импульстар жібереді және ақшаны жоғалту мен банкроттықтан қорқу туралы апатты сценарийлерді жасайды. Жалпы, нарықтардың тиімсіздігі адамдардың психологиялық мінез-құлқы ғана. Криптовалюта нарықтары мінез-құлық қаржысын жақтаушылар айтқан қаржы нарықтарының сынына көптеген ұқсастықтарға ие.

Биткоинді валюта ретінде пайдалануды бүкіл әлем зерттеушілері талқылап жатыр. Автордың шектеулі біліміне сүйене отырып, инвесторларға криптовалюта нарығында инвестициялық шешім қабылдауға көмектесетін мінез-құлық факторларының әсерін зерттейтін зерттеулердің жетіспеушілігі бар. Сонымен қатар, бірнеше зерттеулер табындық факторлар, криптовалюта нарығының құбылмалылығы және криптовалюта нарығындағы нарықтық көңіл-күй сияқты айнымалыларды зерттеуге бағытталған (Nagyanto, 2020) [5]. Дегенмен, бұл зерттеу табындық факторлар, эвристика және перспективалар сияқты мінез-құлық қаржысының әртүрлі негізгі аспектілері мен факторларын қарастыру арқылы криптовалюта нарығына қатысты әдебиеттерді алға жылжытуға бағытталған. Бұл айнымалыларды қосу жоғары серпінді криптовалюта нарығында анағұрлым негізделген және тұрақты инвестициялық шешімдер қабылдау үшін түсінік беруге бағытталған.

Соңғы бірнеше жылда криптовалюта тұжырымдамасы кеңінен танымал болды. Бұл транзакцияны тексеру үшін шифрлауды қолданатын цифрлық валюталар. Биткоин – ашық кілт криптографиясына негізделген сандық валюта. Биткоинның негізгі инновациясы технологияны орталықсыздандыру болып табылады (Nakamoto, 2008) [6]. Bitcoin дерек қоры транзакцияларды бір серверде сақтаудың орнына донорлық компьютерлер желісі бойынша таратылады. Bitcoin дерек қоры сақталатын дерек қор

блокчейн деп аталады, тізбектегі блоктар Bitcoin өндіру (майнинг) процесінде қосылады. Майнинг процесі күрделі есептеу жұмбақтарын шешуге айналады (Karlstrom, 2014) [7]. Сонымен қатар, кеншілер Bitcoin сыйақылары мен транзакциялық комиссиялар түрінде ынталандыру алады.

Әдебиеттерде мінез-құлық қаржысының факторы ретінде тек табындық теориясын пайдаланатын криптовалюта нарығындағы мінез-құлық қаржысын зерттеу сипатталған (Trueman, 1994) [8]. Оның талдау нәтижелері мал бағу теориясы криптовалюта нарығындағы бағаларды анықтауда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Басқаша айтқанда, криптовалюта нарығындағы бағалар мінез-құлық қаржылық факторлармен анықталады (Devenow and Welch, 1996) [9]. Бұл аспектіде инвесторлар криптовалюта нарығындағы ашық ақпаратқа емес, өздерінің жеке ақпараттарына назар аудармайды.

Зерттеулердің авторлары инвесторлардың жабық ұтымдылығы идеясының негізін ұсынды, бұл белгісіздік жағдайында инвесторлардың шешім қабылдау процесі эвристика, табыну, перспектива және танысу сияқты қарапайым ережелердің әсерінен болатынын білдіреді [10]. Бұл ережелер көптеген жағдайларда өте пайдалы болып шығады және сәтті болжамдар береді.

Талқылау

Нәтижелер қор нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторлары айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Әдебиеттер эвристиканы ықти-малдықты бағалаудың күрделілігін азайту, сондай-ақ қарапайым пайымдаулар үшін мәндерді болжау арқылы белгісіздік жағдайында шешім қабылдауға қолдау көрсете алатын «үлкен саусақ ережесі» ретінде сипаттайды. Әдетте, эвристика уақыт шектеулі болғанда пайдалы және орынды деп саналады, бірақ кейде олар біржақтылыққа әкеледі. Авторлар 2014-2023 жылдар аралығында биткоин құнының қалай өзгергенін зерттеді (сурет 1).

Сурет 1. Долларға қатысты биткоин бағамы

Ескерту: [11] деректер негізінде құрастырылған

Дегенмен, криптовалютаға қызығушылық төмендеген жоқ. Төмендегі 1-кестеде криптовалютадағы инвестициялар туралы деректер көрсетілген.

Кесте 1. Bitcoin үшін нарықтық капиталдандыру, миллион доллар [11]

Жыл	Сума
2010	1,4
2011	33
2012	143
2013	9,4
2014	4,3
2015	6,4
2016	15,3
2017	213,9
2018	66,9
2019	130
2020	141,8
2021	437
2022	826,8
2023	825,6

Ескерту: [11] деректер негізінде құрастырылған

Қаржылық қор нарығында эвристикалық факторлардың инвестициялық шешімдерге әсері зерттелді. Авторлар қаржылық қор нарығындағы эвристикалық факторлар мен инвестициялық шешімдер арасындағы байланысты қарастырды. Олардың нәтижелері инвесторлардың инвестициялық шешімдеріне эвристикалық факторлардың айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Басқаша айтқанда, олар мінез-құлық қаржылық факторлар мен инвестициялық шешімдер арасында оң байланыс бар екенін анықтады.

Бұдан басқа, қор қаржы нарығындағы инвесторлардың көңіл-күйіне қатысты зерттеу бағалардың бастапқы мәндерінен ауытқуына әкеліп соқтырған тым драмалық және күтпеген жаңалықтар немесе оқиғалар салдарынан адамдардың көпшілігінде шамадан тыс реакция байқалуы мүмкін екенін айтады.

Криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсерін зерттеу үшін жалпы теңдеу бірнеше регрессия арқылы келесідей бағаланады (кесте 2).

Кесте 2. Көптік регрессия

$INV_i = \beta_0 + \beta_1HERD + \beta_2NEUR + \beta_3PRO + \epsilon_i$
INV: инвестициялық шешімдер

HERD: табындық факторлар
HEUR: эвристикалық факторлар
PROS: перспективалық факторлар
e: қате
B0: константа

Ескерту: жүргізілген зерттеулер негізінде авторлармен құрастырылған

Көптік регрессияны қолдану үшін сызықтық қатынас, мультиколлинеарлық және қалыптылық сияқты жалған регрессия мәселесін қарастыру қажет. Мұндай болжамдар регрессиялық талдауды қолданбас бұрын және модель нәтижелері туралы қорытынды жасамас бұрын орындалуы керек негізгі шарттар болып табылады.

Регрессиялық талдау криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсерін зерттеу үшін қолданылады. Іріктеу сипаттамаларын анықтау үшін сипаттамалық талдау қолданылады. Респонденттердің демографиялық талдауы және осы зерттеуде пайдаланылған әрбір элемент/айнымалылар бойынша сипаттамалық статистика қолданылды.

Демографиялық айнымалылар жыныс, жас және білім деңгейіне бөлінеді. Инвесторлардың жалпы санынан 98 инвестор ерлер, бұл 87%, ал 14 инвестор әйелдер, яғни 12,5% екені байқалады. Бұл инвесторлардың басым бөлігі ер адамдар екенін көрсетеді, бұл көптеген елдердің мәдениетіне сәйкес келеді. Әрі қарай, жас бойынша бөлу респонденттердің көпшілігінің жасы 30 мен 40 жас аралығында екенін көрсетеді, бұл 73,2% құрайды, бұл респонденттердің көпшілігі криптовалюта нарығының жетілген инвесторлары екенін көрсетеді. Білім деңгейі бойынша деректер жинағы осы зерттеуге сәйкес респонденттердің 79,5%-ның бакалавр дәрежесі бар екенін көрсетеді. Оның үстіне респонденттердің тек 20%-да магистр немесе одан жоғары дәрежесі бар, бұл инвесторлардың аз ғана пайызы инвестициялық мансап үшін жоғары дәреженің маңыздылығына сенетінін көрсетеді.

Сипаттамалық статистиканың нәтижелері сауалнамада көрсетілген әрбір элемент/айнымалы үшін есептелген орташа және стандартты ауытқуды көрсетеді. Табындық теориясы тұрғысынан криптовалюта нарығындағы инвесторлар шешім қабылдау кезінде инвестициялар туралы ойларын оңай өзгерте алатынын көруге болады. Нәтижелер көрсеткендей, басқа инвесторлардың криптовалюталарды сатып алу және сату туралы шешімдері инвестициялық шешімдерге әсер етеді және 0,82 стандартты ауытқуымен 3,75 ең жоғары орташа мәнді тіркейді. Сонымен қатар, басқа инвесторлардың криптовалюта түрлерін таңдауға қатысты шешімдері инвестициялық шешімдерге әсер етеді және 0,77 стандартты ауытқуымен 3,32 орташа мәнге ие. Бұл цифрлық валюталардың түрін таңдау кезінде инвесторлардың инвестициялық шешімдеріне басқа инвесторлардың таңдауы әсер ететінін көрсетеді. Басқа инвесторлардың криптовалюта сомасына қатысты шешімдері инвестициялық шешімдерге әсер етеді және 0,99 стандартты ауытқу мәнімен 3,59 орташа мәнді жазады, ал «Сіз әдетте басқа инвесторлардың шешімдеріндегі

өзгерістерге тез әрекет етесіз және олардың криптовалюта нарығындағы реакцияларын бақылайсыз» тармағының нәтижелері 0,87 стандартты ауытқуымен 3,70 орташа мәнді көрсетеді. Табындық теориясының жалпы орташа мәні 0,865 стандартты ауытқу мәнімен 3,59 болып табылады, бұл табын теориясының криптовалюта нарығындағы инвесторлардың инвестициялық шешімдерін анықтауда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Эвристикалық теория тұрғысынан «Сіз келесі инвестиция үшін бұрынғы нарықтық тәжірибеңізге сүйенесіз» және «Сіз соңғы криптовалюта бағалары негізінде болашақ криптовалюта бағасының өзгеруін болжайсыз» ең жоғары мәндерді 3,92 және 3,91 деңгейінде көрсетеді, ал стандартты ауытқу мәндері сәйкесінше 0,84 және 0,73. Бұл криптовалюта нарығындағы инвесторлардың инвестициялық шешімдерді қабылдау кезінде өз тәжірибесіне сүйенетінін көрсетеді, сонымен қатар инвесторлар шешім қабылдау үшін қажетті дағдылар мен білімге ие деп есептейді. Нәтижелер көрсеткендей, «Сіз криптовалюта нарығы туралы дағдыларыңыз бен білімдеріңіз нарықтан асып түсуге көмектесе алады деп ойлайсыз» 0,87 стандартты ауытқуымен 3,62 орташа мәнге ие. Эвристикалық теорияның жалпы орташа мәні 0,81 стандартты ауытқуымен 3,824, бұл эвристикалық теорияның криптовалюта нарығында инвесторлардың инвестициялық шешімдерін анықтауда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Перспектива теориясы тұрғысынан нәтижелер 3,87 мәнімен және 0,83 стандартты ауытқу мәнімен «Алдыңғы жеңістен кейін сіз әдеттегіден көбірек тәуекелге ұмытыласыз» үшін ең жоғары ортаны көрсетеді. Бұл криптовалюта нарығындағы инвесторлар бұрынғы инвестициялары сәтті болған кезде жаңа активтерді сатып алуға құлшыныстанытатынын білдіреді. Басқаша айтқанда, инвесторлар біртіндеп тәуекелге бара бастайды. Керісінше, инвесторлар инвестициясынан айырылып, тәуекелге ұшыраса, инвестициялық шешім қабылдамайды. Нәтижелер «Сіз құны төмендеген криптовалюталарды сатудан аулақсыз және құны өскен криптовалюталарды сатуға дайынсыз» үшін ең төменгі орташа мән 0,96 стандартты ауытқу мәнімен 3,32 екенін көрсетеді. Бұл инвесторлардың криптовалюта нарығында алыпсатарлар (спекулянттар) сияқты әрекет ететінін көрсетеді. Сондай-ақ, «Алдыңғы залал шеккеннен кейін сіз тәуекелге бой алдырмайтын боласыз», оның орташа мәні 3,80, стандартты ауытқуы 0,78. Бұл нәтиже криптовалюта нарығы құлдыраған кезде инвесторлар тәуекел аспектісіне назар аударып, тәуекелге бой алдырмайтынын көрсетеді. Сонымен қатар, нәтижелер «Менің түйсігім маған жақсы инвестиция жасауға көмектесті» және «Мен нарықтың төменгі нүктесін анықтай аламын» орташа мәндері сәйкесінше 0,92 және 0,80 стандартты ауытқуларымен 3,48 бен 3,46 екенін көрсетеді. Перспектива теориясының жалпы орташа мәні 0,863 стандартты ауытқуымен 3,589 болып табылады, бұл перспектива теориясының криптовалюта нарығындағы инвесторлардың инвестициялық шешімдерін анықтауда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Көп регрессиялық талдау криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсерін зерттеу үшін қолданылады. Регрессиялық модельді қолданбас бұрын, регрессиялық талдаудың болжамдарын тексеру маңызды. Регрессиялық талдауды қолдану үшін барлық болжамдар орындалғаны атап өтілді.

Әрбір элементтің өлшемін бағалау үшін сенімділік пен негізділік талдаулары жүргізілді. Альфа Кронбаха нәтижелері барлық мәндердің қолайлы екенін көрсетеді, өйткені олар 0,787-ден 0,856-ға дейін ауытқиды. Нәтижелер табын теориясы, перспектива теориясы және эвристикалық теория криптовалюта нарығындағы инвестор шешімдеріндегі дисперсияның 14,7% құрағанын көрсетеді. Регрессиялық талдау нәтижелері мультиколлинеарлық проблемалардың жоқтығын көрсетеді. Сонымен қатар, нәтижелер жалпы модель 6,218 мәні бар жоғары F-статистикаға байланысты қолайлы екенін көрсетеді.

Табын теориясының, перспективалық теорияның және эвристикалық теорияның факторлары криптовалюта нарығындағы инвесторлардың инвестициялық шешімдеріне айтарлықтай әсер ететінін көруге болады, мұнда олар сәйкесінше 0,027, 0,004 және 0,097 ықтималдық мәндеріне ие. Бұл криптовалюта нарығы мінез-құлық қаржылық факторларға негізделгенін көрсетеді. Басқаша айтқанда, криптовалюталарды сату немесе сатып алу бойынша инвестициялық шешімдер инвесторлардың сезімдеріне, сондай-ақ көңіл-күйіне негізделген. Дегенмен, R сквайр мәні (14,7%) басқа маңызды факторлардың да әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді және бұл осы мәселе бойынша әрі қарай зерттеуге негіз береді.

Нәтижелер

Жалпы, бұл зерттеудің нәтижелері бірнеше теориялық және практикалық салдарларды көрсетеді. Теориялық салдарларға келетін болсақ, бұл нәтижелер мінез-құлық қаржысы саласындағы теориялық зерттеулерді кеңейтеді, бұл табынушылық, перспективалық және эвристикалық факторлар маңызды және криптовалюта нарығындағы инвесторлардың шешімдеріне айтарлықтай әсер ететінін дәлелдейді. Мінез-құлық қаржысы теориясының маңызды міндеттері мынада: мінез-құлық қаржысының теориясы әрбір инвестор мұндай иллюзиядан зардап шегеді деп айтпайды, керісінше ол осы иллюзиялардың криптовалюта нарығындағы инвесторлардың шешімдеріне әсер етуіне жол бермеу үшін тиісті шараларды қабылдауға жарық түсіреді.

Бұл зерттеу нәтижелерінің криптовалюта нарығындағы инвестициялық шешімдерге мінез-құлық қаржылық факторларының әсері туралы салдары өте үлкен. Біріншіден, ол криптовалюта нарығына инвестиция салғысы келетін инвесторларды бірте-бірте онда жұмыс істеуге дайындалуы және негізделген инвестициялық шешімдер қабылдаудың ең тиімді әдісі бойынша қабілеттерін дамыту үшін дайындайды. Екіншіден, бұл қаржылық мамандарды дәстүрлі қаржы теориясы туралы ақпарат криптовалюта нарығында сәтті жұмыс істеу үшін жеткіліксіз екенін түсінуге итермелейді. Осылайша, олар мінез-құлық қаржысын жақсырақ түсінуі және білімі болуы керек. Үшіншіден, қаржы мамандары инвестициялық шешімдердің күткендей болмауының әртүрлі себептерін және инвестициялық шешім қабылдау кезінде кездесетін қиындықтарды жеңудің әртүрлі әдістерін зерттейді. Төртіншіден, бұл инвесторларға инвестиция жасамас бұрын ақшаға қатысты параметрлерді түсіну маңызды екенін еске салады. Ақырында, бұл қаржы нарығындағы саясаткерлерге алыпсатарлардың мінез-құлқын түсінуге мүмкіндік береді.

Осы зерттеуде пайдаланылған криптовалюта деректері crypto2 R бумасынан алынды. Айнымалы мәндер криптовалюта деректерінің әрбір жинағы үшін манипуляцияға дейін мыналар болды: low, open, time, high, volume from, volume to, конвертация түрі, конвертация белгісі және close. Он төрт криптовалютаның әрқайсысы үшін зерттелген деректер кезеңі 2019 жылдың 1 қаңтарынан 2022 жылдың 27 тамызына дейін. Әрбір айнымалы $\log(PtPt-1)$ ретінде есептеледі. 3-кестеде осы жұмыста қолданылатын 14 криптовалюта берілген.

Кесте 3. Осы жұмыста қолданылатын 14 криптовалюта

Айнымалы	Криптовалюта атауы
1	2
BTC	Bitcoin
ETH	Ethereum
ADA	Cardano
BNB	Binance Coin
USDT	Tether
XRP	XRP (Ripple)
DOGE	Dogecoin
USDC	USD Coin
LUNA	Terra
BCH	Bitcoin Cash
LTC	Litecoin
LINK	Chainlink
ETC	Ethereum Classic
XLM	Stellar

Ескерту: жүргізілген зерттеулер негізінде авторлармен құрастырылған

4-кестеде осы зерттеуде пайдаланылатын негізгі айнымалылар бойынша жиынтық статистика берілген. \log -табыстылық медианасына келетін болсақ, Bitcoin (BTC), Ethereum (ETH), Cardano (ADA), Binance Coin (BNB), XRP, Tether (USDC), Bitcoin Cash (BCH), Litecoin (LTC), Chainlink (LINK), Ethereum Classic (ETC) және Stellar (XLM). 14 криптовалюта арасында ADA ең жоғары медианалық логарифмитикалық кіріске, ал DOGE - ең жоғары орташа логарифмитикалық кіріске ие.

Кесте 4. Негізгі айнымалылардың жиынтық статистикасы

Айнымалылар	N	Орташа мәні	Q1	Median	Q3	Max	Skewness	Kurtosis
BTC	968	0.260	-1.388	0.174	1.911	17.182	-1.525	24.157

ETH	968	0.315	-1.856	0.279	2.861	23.070	-1.553	19.843
ADA	968	0.431	-2.531	0.333	3.074	27.944	-0.350	10.430
BNB	968	0.453	-1.943	0.197	3.135	52.922	-0.193	21.296
USDT	968	-0.002	-0.118	-0.006	0.112	5.339	0.300	57.251
XRP	968	0.119	-1.912	0.019	1.984	44.476	-0.099	19.238
DOGE	968	0.497	-1.980	-0.035	1.730	151.638	6.138	101.913
USDC	968	-0.002	-0.094	0.001	0.098	4.244	0.876	28.523
LUNA	968	0.159	-5.947	-0.254	5.168	236.929	0.245	18.264
BCH	968	0.135	-2.261	0.026	2.787	42.081	-0.557	18.252
LTC	968	0.172	-2.455	0.131	2.668	26.873	-0.990	13.818
LINK	968	0.456	-3.185	0.216	3.863	48.062	-0.404	13.746
ETC	968	0.255	-2.003	0.211	2.337	35.247	-0.075	14.694
XLM	968	0.113	-2.510	0.061	2.353	55.918	0.884	18.391

Ескерту: жүргізілген зерттеулер негізінде авторлармен құрастырылған

5 кестеде криптовалюталардың баға логарифмдері арасындағы Пирсон корреляциясы берілген. Біз (BTC, ETH), (BTC, XRP), (BTC, BCH), (BTC, LTC), (ETH, ADA), (ETH, BNB), (ETH, XRP), (ETH, BCH), (ETH, LTC), (ETH, ETC), (ETH, XLM), (ADA, XRP), (ADA, BCH), (ADA, LTC), (ADA, XLM), (XRP, BCH), (XRP, LTC), (XRP, ETC), (XRP, XLM), (BCH, LTC), (BCH, ETC), (BCH, XLM), (LTC, ETC) және (LTC, XLM) жоғары Пирсон корреляциялары (0,50-ден үлкен немесе оған тең) бар екенін байқаймыз.

Деректер ауқымы 01.01.2019 мен 27.08.2022 аралығында. Әрбір айнымалы мән $\log(P_t/P_{t-1})$ ретінде есептеледі және пайызбен көрсетіледі.

Кесте 5. Пирсон корреляциялық матрицасы

	BTC	ETH	ADA	BNB	USDT	XRP	DOGE	USDC	LUNA	BCH	LTC	LINK	ETC
ETH	0.82												
ADA	0.67	0.76											
BNB	0.66	0.70	0.62										
USDT	-0.07	-0.11	-0.08	-0.10									
XRP	0.57	0.63	0.60	0.54	-0,06								
DOGE	0.40	0.38	0.37	0.28	-0.04	0.32							
USDC	-0.10	-0.10	-0.08	-0.09	0.66	-0.05	-0.03						
LUNA	0.13	0.09	0.08	0.09	-0.05	0.05	0.04	-0.04					
BCH	0.77	0.81	0.70	0.63	-0.09	0.65	0.43	-0.10	0.11				
LTC	0.79	0.84	0.73	0.68	-0.07	0.66	0.42	-0.07	0.10	0.85			
LINK	0.57	0.68	0.60	0.56	-0.06	0.53	0.34	-0.08	0.05	0.60	0.63		
ETC	0.63	0.72	0.64	0.57	-0.10	0.58	0.45	-0.07	0.04	0.78	0.75	0.55	
XLM	0.62	0.69	0.74	0.57	-0.08	0.73	0.39	-0.09	0.06	0.68	0.68	0.58	0.64

Ескерту: жүргізілген зерттеулер негізінде авторлармен құрастырылған

6 кестеде криптовалюталардың баға логарифмдері арасындағы Кендалл корреляциясы берілген. Біз (BTC, ETH), (BTC, XRP), (BTC, BCH), (BTC, LTC), (ETH, ADA), (ETH, BNB), (ETH, XRP), (ETH, BCH), (ETH, LTC), (ETH, ETC), (ETH, XLM), (ADA, XRP), (ADA, BCH), (ADA, LTC), (ADA, XLM), (XRP, BCH), (XRP, LTC), (XRP, ETC), (XRP, XLM), (BCH, LTC), (BCH, ETC), (BCH, XLM), (LTC, ETC) және (LTC, XLM) жоғары Кендалл корреляциясы (0,50-ден үлкен немесе оған тең) бар екенін байқаймыз.

Кесте 6. Кендалл корреляциялық матрицасы

	BTC	ETH	ADA	BNB	USDT	XRP	DOGE	USDC	LUNA	BCH	LTC	LINK	ETC
ETH	0.61												
ADA	0.48	0.57											
BNB	0.46	0.51	0.46										
USDT	0.06	0.05	0.05	0.02									
XRP	0.50	0.57	0.54	0.44	0.05								
DOGE	0.47	0.46	0.42	0.38	0.07	0.45							
USDC	0.02	-0.01	0.00	-0.03	0.42	0.00	0.04						
LUNA	0.22	0.17	0.12	0.17	-0.04	0.15	0.10	-0.03					
BCH	0.58	0.62	0.53	0.47	0.05	0.55	0.46	-0.01	0.17				
LTC	0.58	0.63	0.55	0.49	0.05	0.56	0.46	0.00	0.17	0.66			
LINK	0.38	0.48	0.44	0.38	0.04	0.41	0.35	0.00	0.10	0.44	0.44		
ETC	0.48	0.55	0.49	0.43	0.04	0.50	0.45	0.01	0.14	0.59	0.56	0.40	
XLM	0.45	0.53	0.57	0.43	0.04	0.58	0.41	-0.02	0.15	0.51	0.51	0.43	0.49

Ескерту: жүргізілген зерттеулер негізінде авторлармен құрастырылған

7 кестелерде толықтырылған ADF және балама бірлік түбір сынақтары берілген. Деректер ауқымы 01.01.2019 мен 27.08.2023 аралығында. Әрбір айнымалы мән $\log(P_t/P_{t-1})$ ретінде есептеледі және пайызбен көрсетіледі.

Кесте 7. Толықтырылған ADF және балама бірлік түбір сынақтары

Криптовалюта	Толықтырылған ADF	p-Value	Құрылымдық үзілістерге арналған альтернативті бірлік түбірлік сынағы
BTC	-9.5408	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
ETH	-9.2633	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)

ADA	-8.8816	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
BNB	-8.0394	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
USDT	-14.345	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
XRP	-9.1692	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
DOGE	-9.4223	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
USDC	-12.381	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
LUNA	-12.579	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
BCH	-9.5168	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
LTC	-9.7936	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
LINK	-9.5374	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
ETC	-9.0545	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)
XLM	-9.6799	0.01	Нөл бірлік түбірін қабылдамау (5% - константа мен трендпен)

Ескерту: жүргізілген зерттеулер негізінде авторлармен құрастырылған

Енді қолданылған эконометриялық әдістерді қысқаша анықтаймыз. Алдымен біз нарықтардың жұптары арасындағы ақпараттық байланыстарды зерттеу үшін векторлық авторегрессия (VAR) жүйесінде сызықтық Грейнджер себептілікті пайдалана отырып, орта есеппен себептілікті қарастырғымыз келеді. Кез келген стационарлық деректер жұбын (X_t және Y_t) ескере отырып, X_t айнымалысы X_t -тің лагтары Y_t -тің ағымдағы мәндерін түсіндіру үшін маңызды ақпаратты қамтамасыз еткен жағдайда, Y_t -ді сызықты түрде тудырады. Екі айнымалы Грейнджер себептілік VAR жүйесінде келесідей анықталады:

$$X_t = \varphi_1 + \sum_{i=1}^k a_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k b_{1j} Y_{t-j} + v_{1t}$$

$$Y_t = \varphi_2 + \sum_{i=1}^k a_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k b_{2j} Y_{t-j} + v_{2t}$$

мұндағы, φ_1 және φ_2 – теңдеулер жүйесінің тұрақты мүшелері; a және b – бағалау коэффициенттері; k – Акаике (AIC) ақпараттық критерийге негізделген лагтың оңтайлы ұзындығы; v_{1t} және v_{2t} – VAR моделінің қалдықтары. Қатені түзету моделінің (ECM) жалпы пішімі келесідей:

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_{i,t} + \dots + \beta_i \Delta x_{i,t} + \gamma (y_{t-1} - (\alpha_1 x_{1,t-1} + \dots + \alpha_i x_{i,t-1}))$$

R 'ecm' бумасының ECM функциясы теңдеуді келесіге өзгертеді:

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_{i,t} + \dots + \beta_i \Delta x_{i,t} + \gamma y_{t-1} + \gamma_1 x_{1,t-1} + \dots + \gamma_i x_{i,t-1}$$

Мұнда $\gamma_i = -\alpha_i$, сондықтан оны R тіліндегі lm функциясын пайдаланып қарапайым ең кіші квадраттар (OLS) функциясы ретінде модельдеуге болады.

Әдепкі бойынша, модельге сәйкестендіру үшін негізгі R 'lm' функциясы пайдаланылады. Дегенмен, зерттеушілер әрбір үздіксіз айнымалыны бөліктік сызықтық цикл функцияларына түрлендіретін сызықтық емес регрессия үлгісін құру үшін Джером Фридманның (MARS) көп айнымалы бейімделгіш регрессия сплайндарын қолданатын «earth» функциясын таңдай алады. Бұл өтпелі және тепе-теңдік жағдайында сызықтық емес ерекшеліктерді есепке алуға мүмкіндік береді. ECM үлгілері уақыттық қатарлар деректері үшін пайдаланылады.

BTC лог-табыстарды болжау үшін біз Hyndman forecast R бумасын келесідей бір айнымалы уақыт сериялары үлгілерін қолдану үшін пайдаландық: авторегрессивті біріктірілген жылжымалы орташа үлгісі (ARIMA), экспоненциалды күй кеңістігін тегістеу үлгісі (ETS), авторегрессив бөлшек біріктірілген жылжымалы орташа моделі (ARFIMA), BATS (Бокс-Кокс түрлендіруімен экспоненциалды күй кеңістігін тегістеу моделі, ARMA қателері, тренд және маусымдық құрамдас бөліктер) моделі, TBATS, ол бірнеше бүтін емес маусымдық циклдарды пайдалануға мүмкіндік беретін BATS модификациясы және нейрондық желінің авторегрессивті моделі (NNAR). Біз сондай-ақ Shaub және Ellis (2023) ұсынған forecast Hybrid R бумасындағы hybrid Model функциясын пайдаланып гибридті бір айнымалы уақыт сериясының үлгісін қолдандық. Hybrid Model функциясы бірнеше жеке үлгі сипаттамаларына сәйкес келеді, бұл ансамбль болжамдарын оңай жасауға мүмкіндік береді. Біздің деректеріміз үшін hybrid Model функциясынан автоматты түрде таңдалған үлгі (ETS, NNAR, THETAM, TBATS) болып табылады. THETAM классикалық мультипликативті маусымдық реттеуді орындағаннан кейін мақсатты айнымалыға экспоненциалды тегістеу және жасанды нейрондық желі бар мемлекеттік кеңістік үлгісіне сәйкес келеді. R forecast және forecast Hybrid пакеттері AIC үлгісін таңдау әдісі негізінде әрбір уақыт қатарындағы ең жақсы үлгіні автоматты түрде таңдайды.

Біз сызықтық ECM басқа бір айнымалы машиналық оқыту уақыт сериялары үлгілерімен салыстырғанда жақсы үлгі екенін анықтадық. Әр криптовалютаның жоғары корреляциялық криптовалюталары бар болашақ логарифмдік кірістерін болжау үшін сызықтық ECM пайдалана аламыз.

Дәстүрлі қаржы теориясы инвесторлардың мінез-құлқы активтер бағасына айтарлықтай әсер етпейтінін айтады. Бұған дәлел инвесторлардың сұранысына негізделген, оны арбитраждар мен сауда-саттық бейтараптандыратын болады. Инвесторлар өздерінің инвестициялық шешімдерін логикалық және ұтымды қабылдайды деп есептейді. Дегенмен, мінез-құлқы қаржыландыру теориясы инвестордың мінез-құлқы активтер бағасына айтарлықтай әсер ететінін айтады. Бұл мінез-құлқы қаржылық факторларының криптовалюта нарығында инвесторлар қабылдаған инвестициялық шешімдерге әсер етуде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Криптовалюта нарығында бар көпіршікті бейтаныс трейдерлер тудырады, бұл нарықты тиімсіз етеді. Осылайша, бейтаныс трейдерлер криптовалюта нарығын зерттеу кезінде мінез-құлқы қаржылық факторлары (табындық, перспективалар және эвристика теориялары сияқты) маңызды факторлар болып табылатын гипотезаны жасайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, инвесторлардың цифрлық валюта түрлерін таңдауы басқа инвесторлардың таңдауына байланысты және сондықтан олардың инвестициялық шешімдеріне айтарлықтай әсер етеді. Сонымен қатар, нәтижелер көрсеткендей, инвесторлар салған инвестициясынан пайда алған кезде, келесі портфельді таңдау кезінде тәжірибесі, білімі мен дағдылары негізінде басқа инвестициялық шешім қабылдайды, бұл инвесторлардың криптовалюта нарығында алыпсатарлар сияқты әрекет ететінін білдіреді.

Нәтижелер көрсетіп тұрғандай, табындық, перспективалық және эвристикалық теорияларының факторлары криптовалюта нарығындағы инвесторлардың инвестициялық шешімдеріне айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді. Нәтижелер табындық теориясы факторларының 0,027 ықтималдық мәнімен 0,151 маңызды оң коэффициенті бар екенін көрсетеді.

Бұдан басқа, перспективалық факторлардың 0,004 ықтималдық мәнімен 0,201 маңызды оң коэффициенті бар екенін көруге болады. Сонымен қатар, эвристикалық факторлар 0,097 ықтималдық мәнімен 0,098 маңызды оң коэффициентіне ие, бұл 0,10 маңызды деңгейде қолайлы. Бұл нарықтың тиімсіздігіне әкеледі, бұл цифрлық валюталардың нарықтық бағалары әрқашан олардың шынайы құнын көрсетпейді дегенді білдіреді, бұл бағаны жоғары ауытқуларға немесе жоғары құбылмалылыққа итермелейді.

Мүдделер қақтығысы

Барлық авторлар мақаланың мазмұнын оқып, танысты және мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі

Мақала авторлары жұмыстың тұжырымдамасы мен дизайнына айтарлықтай үлес қосты; зерттеу нәтижелерін жинау, талдау және түсіндірумен айналысты; мақаланың

мазмұнын сыни қайта қарауды бірлесіп жүзеге асырды; жұмыстың барлық аспектілері үшін жауап беруге келіседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Шиллер Р. Иррациональный оптимизм: Как безрассудное поведение управляет рынками// Альпина Паблишер.- 2014. – 550 с.
2. Shiller R.I. Narrative economics and neuroeconomics// Finance: Theory and Practice. - 2018. - Vol. 22(1). – p.64-91. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2018-22-1-64-91>
3. Caballero R. J., & Krishnamurthy A. Collective risk management in a fight to quality episode// The Journal of Finance. – 2008. - Vol. 63(5). – p.2195–2230
4. Ricci P. How economic freedom reflects on the Bitcoin transaction network// Journal of Industrial & Business Economics. – 2020. - Vol. 47(1), p. 133-161 DOI: 10.1007/s40812-019-00143-9
5. Haryanto S., Subroto A., & Ulpah M. Disposition effect and herding behavior in the cryptocurrency market// Journal of Industrial & Business Economics. – 2020. - Vol. 47(1), No 5, p.115-132 <https://link.springer.com/article/10.1007/s40812-019-00130-0>
6. Nakamoto S. Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system// Modern Economy. - 2015. - Vol.6 (7) <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.
7. Karlstrøm H. Do libertarians dream of electric coins? The material embeddedness of bitcoin// Scandinavian Journal of Social Theory. – 2014. - Vol.15(1). – p.25–36
8. Trueman B. Analyst forecasts and herding behavior// The Review of Financial Studies. - 1994.- Vol.7(1).- p.97–124
9. Devenow A., & Welch I. Rational herding in financial economics. European Economic Review/ - 1996.- 40(3–5).- p. 603–615
10. Hayes A. S. Cryptocurrency value formation: an empirical study leading to a cost of production model for valuing bitcoin// Telematics and Informatics.- 2017.- Vol.34(7).- p.1308–1321
11. Курс биткоина по отношению к доллару. CoinMarketCap. Информационный портал [Электронный ресурс] - <https://coinmarketcap.com/ru/currencies/bitcoin/>

Ж.Д. Серикбаева¹, К.А. Мадыханова², А.Б. Майдырова³

^{1,2}Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

³Евразийский Национальный Университет им.Л.Гумилева

Анализ влияния различных событий на стоимость криптовалюты

Аннотация. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что многих криптоинвесторов привлекает именно высокая ликвидность криптовалют, низкие транзакционные издержки и простота транзакций через интернет. В отличие от фиатных валют, корпоративных акций и облигаций криптовалюты не имеют базовой стоимости. Криптовалюты более чувствительны к спросу, поэтому рыночная стоимость в большей степени зависит от того, насколько известна и популярна данная криптовалюта. Также на цену криптовалют влияют настроения рынка, а

именно мысли, чувства и эмоции инвесторов в отношении актива. При помощи традиционных моделей оценки активов невозможно качественно объяснить последние изменения в цене криптовалют. Однако некоторые финансовые модели указывают на то, что криптовалюта в настоящее время переоценена. По всей видимости, именно гипотеза финансовой нестабильности лучше, чем любая из проверенных экономических теорий, подходит для объяснения недавних изменений цен на криптоактивы. Теория предполагает, что, поскольку рынок криптовалюты движется против макроэкономических основ экономики, эмоции являются основным фактором, определяющим спрос на данном рынке.

В данной статье авторы исследовали влияние поведенческих финансовых факторов на инвестиционные решения на криптовалютном рынке. Для изучения этого влияния использовался множественный регрессионный анализ, $crypto2 R$ и линейный ЕСМ.

Целью статьи является исследование развитие криптовалюты в Казахстане и оценка влияния событий на стоимость криптовалюты. Исходя из данной цели, авторы выдвинули следующие задачи: провести анализ и оценку использования криптовалют в современной экономике; исследовать особенности ценообразования криптовалюты; исследовать особенности ценообразования криптовалюты, с помощью эмпирического анализа определить ключевые факторы, влияющие на стоимость криптовалюты.

Ключевые слова: биткоин, блокчейн, криптовалюта, информационные технологии, поведенческие финансы, корреляция.

Zh.D.Serikbayeva¹, K.A.Madykhanova², A.B. Maydirova³

^{1,2}Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

³Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Analysis of the impact of various events on the value of cryptocurrency

Abstract. The relevance of the research topic is due to the fact that many crypto investors are attracted by the high liquidity of cryptocurrencies, low transaction costs and ease of transactions via the Internet. In contrast from Fiat currencies, corporate stocks, and bonds, cryptocurrencies do not have an underlying value. demand therefore market cost to a greater extent depends on how well-known and popular this cryptocurrency is. Also, the price of cryptocurrencies is influenced by market sentiment, namely the thoughts, feelings and emotions of investors regarding the asset. With the help of traditional asset valuation models, it is impossible to qualitatively explain the latest changes in the price of cryptocurrencies. However, some financial models point to that cryptocurrency is currently overvalued. Apparently, the hypothesis of financial instability is better than any of the verified economic theories suitable to explain recent changes in prices of cryptoassets. The theory suggests that because the cryptocurrency market is moving against the macroeconomic fundamentals of the economy, emotions are a major factor. determining demand on a given market.

In this article, the authors examined the influence of behavioral financial factors on investment decisions in the cryptocurrency market. Multiple regression analysis was used to examine this effect. The purpose of the article is to study the development of cryptocurrency in Kazakhstan and assess the

impact of events on the value of cryptocurrency. Based on this goal, the authors put forward the following tasks: to analyze and evaluate the use of cryptocurrencies in the modern economy; explore the features of cryptocurrency pricing.

Keywords: bitcoin, blockchain, cryptocurrency, information technology, behavioral finance, correlation.

References

1. Shiller R. Irratsional'nyy optimizm: Kak bezrassudnoye povedeniye upravlyayet rynkami. Al'pina Publisher [Irrational optimism: How reckless behavior drives markets. - Alpina Publisher] 2014. – 550 s.
2. Shiller R.I. Narrative economics and neuroeconomics// Finance: Theory and Practice. - 2018. - Vol. 22(1). – p.64-91. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2018-22-1-64-91>
3. Caballero R. J., & Krishnamurthy A. Collective risk management in a fight to quality episode// The Journal of Finance. – 2008. - Vol. 63(5). – p.2195–2230
4. Ricci P. How economic freedom reflects on the Bitcoin transaction network// Journal of Industrial & Business Economics. – 2020. - Vol. 47(1), p. 133-161 DOI: 10.1007/s40812-019-00143-9
5. Haryanto S., Subroto A., & Ulpah M. Disposition effect and herding behavior in the cryptocurrency market// Journal of Industrial & Business Economics. – 2020. - Vol. 47(1), No 5, p.115-132 <https://link.springer.com/article/10.1007/s40812-019-00130-0>
6. Nakamoto S. Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system// Modern Economy. - 2015. - Vol.6 (7) <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.
7. Karlstrøm H. Do libertarians dream of electric coins? The material embeddedness of bitcoin// Scandinavian Journal of Social Theory. – 2014. - Vol.15(1). – p.25–36
8. Trueman B. Analyst forecasts and herding behavior// The Review of Financial Studies. - 1994.- Vol.7(1).- p.97–124
9. Devenow A., & Welch I. Rational herding in financial economics. European Economic Review/ - 1996.- 40(3-5).- p. 603–615
10. Hayes A. S. Cryptocurrency value formation: an empirical study leading to a cost of production model for valuing bitcoin// Telematics and Informatics.- 2017.- Vol.34(7).- p.1308–1321
11. Kurs bitkoina po otnosheniyu k dollaru. CoinMarketCap. Informatsionnyy portal [Elektronnyy resurs] // <https://coinmarketcap.com/ru/currencies/bitcoin/>

Авторлар туралы мәліметтер:

Серикбаева Ж.Д. – Қаржы және экономика мектебінің э.ғ.к., ассистент профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Розыбакиев көшесі, 227, Алматы, Қазақстан

Мадыханова К.А. – Қаржы және экономика мектебінің э.ғ.к., ассистент профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Розыбакиев көшесі, 227, Алматы, Қазақстан.

Майдырова А.Б. – Экономика ғылымдарының докторы, профессор, Еуразия Ұлттық Университетінің «экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының меңгерушісі, Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан

Serikbayeva Zh.D. – Assistant Professor, School of Economics and Finance, Almaty Management University, Rozybakiev str., 227, Almaty, Kazakhstan.

Madykhanova K.A. – Assistant Professor, School of Economics and Finance, Almaty Management University, Rozybakiev str., 227, Almaty, Kazakhstan.

Maydirova A.B. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Entrepreneurship, Eurasian National University, Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan

Использование нейромаркетинговых исследований для оценки цифрового сервиса медицинских услуг

М.Р. Смыкова¹ , Э.Б. Оразгалиева²

^{1,2} Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: mraisovna@mail.ru, elmaira.oralgaliyeva@gmail.com)

Аннотация. Развитие инновационных методов исследования расширяют возможности для изучения различных видов сервиса, в том числе и цифровых. Оценка качества и уровня развития цифровых сервисов и соответствия их ожиданиям пациентов в медицине является важным аспектом для имиджевой составляющей медицинских учреждений.

Цель исследования – выявить возможности, перспективы и способы применения нейромаркетинговых исследований для оценки цифрового сервиса медицинских учреждений.

Использованы кабинетные и полевые исследования. Кабинетные исследования проведены в форме анализа вторичной информации источников, в основном по теоретическим источникам. Полевые исследования проведены в форме экспертной оценки.

Сравнительный анализ показал, что у нейромаркетинговых исследований по сравнению с классическими маркетинговыми методами имеется ряд преимуществ, таких, как возможность определять непрямую реакцию потребителей и эмоциональный посыл при апробировании цифрового сервиса. Особое внимание уделено также потенциалу использования нейромаркетинговых исследований по направлениям цифровой медицины. При этом на основании анализа определено, какие методы нейромаркетинговых исследований эффективно использовать для каждого цифрового сервиса и какие результаты можно получить.

Выявлены направления оценки цифрового сервиса медицинскими учреждениями с помощью нейромаркетинга, которые позволят понять, как улучшить платформы и какие можно сделать корректировки. На основании проведенной экспертной оценки по возможностям применения нейромаркетинговых исследований в сфере сервиса был проведен IFAS-анализ, представляющий собой обобщенный анализ сильных и слабых сторон внутренних факторов при применении нейромаркетинга.

Ключевые слова: нейромаркетинговые исследования, цифровой сервис, инновации, медицинские услуги, качество.

Введение

Развитие цифровых технологий и активное их применение в медицинских учреждениях требует понимание того, какие виды сервиса и как использовать с точки зрения эргономики и доступности для пациентов. Поэтому исследование способов применения цифровых технологий актуально и нуждается в разностороннем анализе. Одним из инновационных методов оценки является нейромаркетинг, который обеспечивает более достоверную и объективную информацию по возможностям цифрового сервиса в медицинских учреждениях. Нейромаркетинг – одно из новых направлений в исследовательской деятельности, которое отличается получением более достоверной и объективной информации на основании изучения реакции и отношения потребителей к разным форматам цифрового сервиса с использованием специализированного оборудования.

Использование цифрового сервиса в медицине позволяет повысить качество обслуживания пациентов и способствует выстраиванию эффективных коммуникационных связей пациентов в медицинских учреждениях. Цифровой сервис активно внедряется в здравоохранении, но особенно он важен для повышения пациентоориентированности медицинских учреждений [1]. Вопросы развития цифрового сервиса можно рассматривать с разных сторон. В проведенном исследовании цифровой сервис будет рассматриваться с точки зрения таких качественных параметров, как эргономика, т.е. удобство и комфорт для пациентов. Нейромаркетинговые исследования позволяют выявить отношение к цифровому сервису с учетом эмоционального восприятия при их использовании, которые обеспечат выявление наиболее привлекательных видов элементов и опций.

В результате исследования были определены направления применения нейромаркетинговых исследований для оценки цифровых сервисов, что обеспечит возможность корректировки их с учетом пациентоориентированности.

Методы исследования

Для оценки качества цифрового сервиса медицинских услуг проведен анализ теоретических источников зарубежных и отечественных авторов. В процессе исследования использовали кабинетные и полевые исследования. Кабинетные исследования проведены в форме анализа вторичной информации источников, в основном по теоретическим источникам. Полевые исследования проведены в форме экспертной оценки. В качестве экспертов выступили топ-менеджеры и специалисты медицинских учреждений, которые оценили уровень реагирования медицинских учреждений на инновационные методы исследования, в частности, сильные и слабые стороны использования нейромаркетинговых исследований при оценке цифрового сервиса.

Нейромаркетинговые исследования рассматриваются с позиции определения поведенческих реакций на любые действия и события. Нейробиологическая реакция,

измеряемая в ходе исследования, помогает понять, какие эмоции вызывают у респондентов при просмотре тестируемых роликов, сайтов и других цифровых инструментов [1]. Ценность нейромаркетинговых исследований цифрового сервиса заключается в том, что они позволяют определить когнитивное внимание, узнавание, запоминание и реакцию пациента на различные раздражители.

Обзор литературы

Интенсивное применение технологий цифрового сервиса в медицинских учреждениях имеет определенные преимущества и возможности:

- повышают доступность услуг с помощью онлайн-сервисов;
- создают более благоприятные условия для получения информационно-консультационного сервиса;
- упрощают доступ к специалистам и врачам медицинского учреждения;
- применяются «умные устройства», направленные на облегчение диагностики и лечения.

Значительный вклад в развитии теоретических и методологических аспектов нейромаркетинговых исследований и оценки цифрового маркетинга внесли такие ученые, как Аренов И.А., 2015-2020; Martin Lindstrom, 2005; Judy Illes et al., 2006; Manish Madan, Ankita Popli, 2013; Fortunato V.C.R., Giraldo J.M.E., de Oliveira J.H.C., 2014 [2; 3; 4; 5].

С помощью инструментов нейромаркетинга определяются сигналы мозга, которые можно разделить на три группы характеристик: привлекается ли внимание аудитории (attention), улучшаются ли эмоции аудитории при просмотре тестового материала (emotional involvement) и сохранится ли материал в памяти аудитории (memory trigger) [6].

Представленные три характеристики позволяют определить эффективность цифровых технологий в медицине с точки зрения пациентов.

Для выявления преимуществ применения нейромаркетинговых исследований был проведен сравнительный анализ с традиционными методами исследования.

Таблица 1 – Сравнительный анализ нейромаркетинговых и классических методов исследования цифрового сервиса в медицине

Изучаемые характеристики	Нейромаркетинговые исследования	Классические методы исследования
1. Отношение к цифровому сервису	Позволяют понять непрямую реакцию в виде общего отношения пациентов к данному сервису	Дифференцируются такие характеристики, как эмоциональная реакция: положительная, нейтральная и отрицательная
2. Удобство цифрового сервиса	Отношение к разным опциям в форме эмоций: радость, удовольствие, страх, раздражение, нейтральные эмоции и злость	Прямая реакция при использовании разных видов сервиса от положительной до негативной на каждом этапе

3. Оценка коммуникаций с пациентами	Определяется эмоциональная окраска коммуникаций при разных цифровых сервисах	Исследуется прямая реакция на основе опроса
4. Оценка цифровых диагностических устройств	Выявляются отношения потребителей с точки зрения эмоций и восприятия	Определяется общая реакция пациента
5. Навигация в цифровых технологиях	Определение точек концентрации внимания для выявления наиболее востребованной и необходимой информации	Общая оценка удобства и неудобства
6. Дизайн и оформление цифровых технологий	Дифференциация эмоциональной окраски при разных вариантах дизайна цифровых технологий	Уровень отношения с точки зрения восприятия оформления и дизайна
Примечание – составлено авторами на основе источников [7, 8, 9, 10, 11]		

К классическим методам исследования можно отнести маркетинговые исследования в форме опроса, глубинного интервью, фокус-группы, контент-анализа, методы наблюдения и эксперимента. Все данные методы требуют достаточно объемной выборки по численности респондентов и имеют определенный уровень субъективизма, который связан с особенностями респондента, его принципами деятельности и компетентной работой маркетологов и интервьюеров.

Исследование таких ученых, как Д.Ариэли и Д. Бернста показывают, что респонденты часто говорят и отвечают на вопросы, не так как они думают, а может для того, чтобы выглядеть более выигрышно, и все это приводит к недостоверности полученной информации и в конечном итоге наблюдается искажение результатов исследования [12].

Нейромаркетинговые исследования отражают объективные данные приборов, таких, как система мобильного трекинга глаз Tobii Glasses 2 (ай-трекинг), программный продукт iMotions – Tobii eye glasses, технология facereading и другие. Ай-трекинг фиксирует концентрацию внимания с помощью фокусировки глаз на отдельных инструментах, а также траекторию движения глаз. Прикладное применение ай-трекинга показывает, что для повышения качества результатов исследования желательно использовать совместно с классическими методами маркетинговых исследований. Особенно эффективно применение ай-трекинга, если с помощью традиционных методов маркетинговых исследований невозможно определить скрытые мотивы поведения потребителей. Отдельно ай-трекинг используется для оценки длительности фиксации внимания пациента, чтобы определить, на что больше акцентируют внимание, последовательность просмотра отдельных элементов цифрового сервиса.

Face reading на основании фиксации мимики лица определяет эмоциональную окраску при просмотре и прослушивании информации. Прибор измеряет эмоции пациента в данный момент, определяет истинность или ложность его суждений, отслеживает движения его взгляда и распознаёт шесть базовых эмоций (счастье, грусть, злость, удивление, страх и отвращение), а также нейтральное выражение лица. Кроме

того, прибор анализирует состояние лица пациента (открытость глаз, рта, положение бровей), ориентацию его головы и общее направление взгляда.

Нейромаркетинг можно использовать на этапе поисковых исследований, когда только определяется отношение к объекту, понимание того, как воспринимаются отдельные опции и элементы цифрового сервиса.

Классические методы маркетинговых исследований имеют более широкие возможности, которые могут использоваться на этапе итоговых исследований, когда нужно найти способы решения проблемы и поставленной цели.

Во многих случаях для подтверждения результатов исследования и получения более углубленной информации желательно использовать комбинированный вариант, т.е. и те, и другие методы.

Нейромаркетинговые исследования также можно использовать в рамках таких методов, как наблюдение и эксперимент [13]. Ученные Soon S.S., Brass M., Heinze H.J., Naupes J.D отметили, что, используя нейромаркетинговое оборудование для экспериментов, получают более достоверную информацию, при этом оцениваются действия потребителей и их эмоции, которые предшествуют процессу принятия решения о покупке или оценке предоставляемого сервиса.

Результаты и обсуждение

В рамках цифровизации в сфере медицины использование нейромаркетинга и его потенциал заключается в том, что на основании оценки эмоционального восприятия возможно определение таких параметров, как эргономика (удобство и комфорт), скорость получения информации, сильные и слабые зоны на основе определения концентрации внимания, а также анализ движения глаз на таких цифровых площадках, как сайты медицинских учреждений.

В целом для того, чтобы понять, какие методы нейромаркетинговых исследований эффективнее использовать и с какой целью был проведен анализ, результаты которого представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Возможности применения нейромаркетинговых исследований при оценке цифрового сервиса

Инструменты нейромаркетинговых исследований	Цели исследования	Области маркетинговых решений
Ай-трекинг (ЕТ)	1. Определение удобства распределения и подачи информации на цифровых платформах. 2. Выявление эффективности и востребованности определенных функций на цифровой платформе или сайте. 3. Выявление зон дискомфорта на цифровых платформах.	Дизайн цифровой платформы. Моделирование цифровой платформы. Аудивизуальное сопровождение на цифровой платформе. Решение об объеме информации на цифровом сервисе. Коррекция способов взаимодействия с пациентами.

Face Reading	1. Определение эмоционального посыла цифрового сервиса. 2. Выявление отношения пациента к элементам сервиса в процессе их использования.	Корректировка отдельных элементов цифрового сервиса. Выбор актуальной концепции сопровождения пациента во время цифрового сервиса.
Примечание – составлена авторами на основе источников [5; 14]		

Как видно из представленного анализа, несмотря на определенные ограничения нейромаркетинговых исследований, можно решить ряд задач, которые обеспечат выбор вариантов модернизация и улучшения цифровых сервисов для повышения степени удовлетворенности пациентов.

Рассматривая цифровые сервисы в сфере медицины можно определить, что они имеют определенные классификации, связанные с их функциональными назначениями и технологиями.

Для оценки потенциала использования нейромаркетинга проведем анализ их возможностей и потенциала в системе маркетинговых исследований. Прикладной потенциал нейромаркетинга нацелен на исследование и изучение отдельных элементов комплекса маркетинга, в большей степени он используется для продвижения товаров и услуг. Относительно цифровых технологий в медицине, нейромаркетинг можно использовать, с одной стороны, как отдельный инструмент, с другой стороны, - как метод оценки качества, удобства и комфорта цифровых платформ.

Использование методов нейромаркетинга позволяет понять через реакцию мозга, поведенческую оценку, как можно улучшить цифровые технологии и сервисы. Исследования цифровых платформ ограничены, т. к. они дают ответы по прямой реакции пользователя, а нейромаркетинговые исследования в данном случае являются дополняющим методом, который может раскрыть какие-то скрытые потребности или мотивы.

Для оценки потенциала по направлениям исследования проведен комплексный анализ, позволяющий понять, структурировать направления и способы проведения нейромаркетинговых исследований (таблица 3).

Таблица 3 – Способы использования нейромаркетингового оборудования для оценки цифрового сервиса в медицине.

	Объект исследования	Вопросы исследования	Нейромаркетинговое оборудование	Сфера решения
1	Дизайн цифровой платформы (сайта)	Влияние дизайна и отдельных элементов на восприятие потребителей и когнитивные реакции	Ай-трекинг МРТ	Коррекция распределения элементов цифровой платформы

2	Канал продаж через цифровые платформы	Влияние комбинации отдельных элементов в цифровой точке продаж на внимание, память, эмоциональные реакции	Ай-трекинг Facereading	Моделирование точки продаж с учетом реакции пользователя
3	Продвижение через цифровые технологии	Определение степени внимания и запоминание различных элементов сообщения. Выявление эмоциональной реакции на отдельные элементы рекламного ролика.	Ай-трекинг Facereading	Совершенствование элементов рекламного ролика. Усиление триггеров, влияющих на запоминание и внимание.
Примечание – составлена авторами на основе источников [15]				

В данной таблице представлены общие подходы к потенциалу прикладных возможностей применения нейромаркетинговых исследований. Оценка теоретических исследований в сфере нейромаркетинга показывает, что использование методов исследования и анализа пока носит фрагментарный характер, нет четких и точных направлений в связи с тем, что этот метод новый и мало изученный. Поэтому для применения нейромаркетинговых исследований с целью оценки цифровых технологий, нужно рассмотреть особенности и назначения их в деятельности цифровой медицины (таблица 4).

Таблица 4 – Потенциал использования нейромаркетинговых исследований по направлениям цифровой медицины.

Направления цифровой медицины	Особенности	Направления нейромаркетинговых исследований	Возможности
Телемедицина	Применяется для диагностики и обмена информации в медицине	Исследование реакции потребителей на восприятия информации в дистанционном режиме. Исследование элементов платформы, вызывающих позитивную и негативную реакцию.	Улучшение концепции платформы
Медицинский блокчейн	Позволяет управлять и сегментировать полученную информацию, предоставляет оцифровку всех данных	Исследовать восприятие потребителями полученной информации: по форме подачи, структуре, контенту и другим показателям	Обеспечение наиболее привлекательного способа подачи информации
Система искусственного интеллекта	Искусственный интеллект диагностирует, предсказывает, assisteрует и исследует	Исследовать когнитивную реакцию на способы лечения и подачи информации с помощью искусственного интеллекта	Определить наиболее эффективные возможности использования искусственного интеллекта для лечения пациентов

Мобильные приложения в медицине	Помогают отслеживать медицинские параметры у пациентов и обеспечивают ведение ЗОЖ	Исследование реакции потребителей и эмоциональный посыл на разные типы данных	Разработка концепций мобильных приложений с учетом поведенческих особенностей потребителей
Примечание - составлено авторами на основе источника [16; 17]			

Результаты анализа показали, что в телемедицине с помощью нейромаркетинга можно определить оптимальную концепцию цифровой платформы с учетом ее удобства и позитивного эмоционального восприятия.

Можно отметить, что применение медицинского блокчейна имеет разнообразные варианты и в данном случае важно определить способы и возможности подачи информации, которые на подсознательном уровне в большей степени запоминаются или фиксируются. В целом для блокчейна методы и способы нейромаркетинговых исследований нужно подбирать индивидуально.

Система искусственного интеллекта предполагает необходимость оценки отношения потребителя. При этом для понимания когнитивных реакций нейромаркетинговые исследования желательно использовать по таким направлениям, как понимание уровня доверия к новым технологиям и окраску эмоционального восприятия (от негативной до позитивной).

Выбор метода нейромаркетинговых исследований при применении мобильных приложений зависит от целевого назначения приложения и для каких целей он используется. Однако в общем корректировки и модернизацию мобильного приложения можно вносить с учетом оценки поведенческих реакций.

В основном нейромаркетинг используют в ресторанном бизнесе, для оценки упаковки товаров, рекламных роликов, применение его в медицине для маркетинговых целей пока ограничено, хотя определенные возможности имеются.

Нейромаркетинг часто решает те проблемы, которые не могут решить с помощью классических инструментов маркетинга. В отличие от традиционных методов маркетинговых исследований, с помощью инструментов нейромаркетинга можно выявить насколько точно потребитель выражает свою реакцию или отношение к определенным действиям, товарам, услугам, рекламной компании. Нейромаркетинг при оценке цифровых технологий в медицине позволит моделировать альтернативные сценарии разработки и моделирование данных технологий.

На основании анализа скрытых поведенческих мотивов нейромаркетинг представляет возможным понять, отчего нужно отказаться при предоставлении цифровых сервисов, где имеются нейтральные зоны, а что нужно совершенствовать и в каком направлении можно все это сделать.

В цифровых технологиях нейромаркетинг можно использовать как на этапе проектирования, так и на этапе эксплуатации для его дальнейшей модернизации.

Для более точной оценки потенциала применения нейромаркетинговых исследований в медицине была проведена экспертная оценка представителей медицинских учреждений

для того, чтобы понять меру влияния нейромаркетинга на развитие цифровых технологий. В качестве инструмента был использован IFAS-анализ [18]. Для оценки применения нейромаркетинговых исследований привлечены 12 экспертов, которые определили факторы и проставили значимость и реальный вес оценки.

На основании формы обобщенного анализа внутренних факторов IFAS с помощью экспертов были определены веса внутренних факторов, влияющих на нейромаркетинговые исследования в медицинских учреждениях. Результат обобщенного анализа внутренних факторов IFAS выражен в таблице 5.

Таблица 5 – Результаты обобщенного анализа внутренних факторов (IFAS) на применение нейромаркетинга для оценки цифровых сервисов в медицине

Внутренние факторы	Весовой коэффициент	Рейтинг	Рейтинг с учетом коэффициента	Комментарий
1	2	3	4	5
Сильные стороны				
Свобода выбора цифровых технологий	0,09	4	0,48	Выбор стратегии развития и возможности использования цифровых технологий
Открытость топ-менеджеров к принятию инноваций	0,07	3	0,21	Повышение эффективности деятельности медицинского учреждения
Использование нейромаркетинга в медицинской деятельности	0,03	3	0,39	Гибкость и реагирование на ожидания и предпочтения потребителей
Активизация сетевого взаимодействия участников инновационной деятельности рынка медицины	0,1	4	0,4	Быстрое распространение инновационных технологий
Системное обучение цифровым технологиям сотрудников	0,06	4	0,18	Повышение рейтинга медицинского учреждения и его имиджа
Слабые стороны				
Незаконченность инновационных инициатив (нейромаркетинговых исследований)	0,1	4	0,4	Ограниченность опыта в области нейромаркетинга и времени
Ограниченность финансовых ресурсов	0,08	5	0,6	Часто препятствует широкому применению нейромаркетинговых исследований

Ориентация на решение тактических задач и получение краткосрочных результатов	0,14	3	0,42	Турбулентность рынка приводит к тому, что компании не заинтересованы в каких-либо исследованиях, в т.ч. нейромаркетинговых
Неэффективная система мотивации для внедрения нейромаркетинговых исследований	0,07	3	0,18	Незнание и неумение применять нейромаркетинговые исследования для цифровых технологий
Консерватизм персонала (и непринятие инновационных инициатив)	0,1	1	0,05	Сопrotивление инновациям, в том числе новым методам исследования
Отсутствие системного подхода при ведении нейромаркетинговых исследований	0,08	1	0,07	Многие начинания носят эпизодический характер
Не отслеживается эффективность нейромаркетинговых исследований	0,08	5	0,4	Сложно понять результативность инновационной деятельности
Итого	1	3,2	3,12	
Примечание – составлено авторами на основе проведенного исследования				

По результатам проведенного анализа внутренних факторов, влияющих на применение нейромаркетинговых исследований в медицинских учреждениях и реакции на данные факторы, можно сделать следующие выводы:

- влияние внутренних факторов выше среднего (3,2);
- общий рейтинг с учетом весовых категорий имеет выше среднего значения (3,12) и показывает, что компании слабо реагирует на факторы внутренней среды.

По результатам проведенного анализа влияния внутренних факторов можно отметить, что позитивно влияет свобода выбора цифровых сервисов медицинскими учреждениями и активизация сетевого взаимодействия участников рынка. Консерватизм персонала, а также отсутствие системы мониторинга эффективности инновационных процессов также негативно отражается на развитии нейромаркетинговых исследований в медицине.

Выводы

На основании проведенного анализа можно прийти к выводу о том, что, во-первых, нейромаркетинговые исследования при их применении являются более достоверными и объективными, во-вторых, для повышения более качественной оценки целесообразно совместное применение нейромаркетинга и классических методов маркетинговых исследований.

Особенности и разнообразие цифровых технологий в медицине показывают, что для каждого инструмента нужно использовать определенное оборудование, при этом учитываются не только цели исследования, но и возможности приборов.

Потенциал развития нейромаркетинговых исследований для оценки цифрового сервиса выявлен с помощью структурированного комплексного анализа и позволил понять, как можно скорректировать и улучшить варианты цифровых технологий в медицине.

По результатам экспертной оценки выявлено, что в настоящее время малоизвестны методы нейромаркетинговых исследований для оценки сервиса, хотя имеются перспективы их применения.

Как показал IFAS-анализ, позитивно влияет на развитие нейромаркетинга при оценке цифровых технологий свобода выбора цифровых сервисов медицинскими учреждениями и активизация сетевого взаимодействия участников рынка. Консерватизм персонала, а также отсутствие системы мониторинга эффективности инновационных процессов также негативно отражается на развитии нейромаркетинговых исследований в медицине. Особенностью анализа является то, что было выяснено, насколько медицинские учреждения реагируют и отслеживают такие инновации, как нейромаркетинг и используют их в своей деятельности.

В целом проведенные исследования показывают возможности применения цифровых технологий в медицине с учетом их специфики и назначения.

Список литературы

1. Старостина А.С. Нейромаркетинговые исследования поведения потребителей // Вестник университета. – 2015. – № 8. – С. 1-4.
2. Аренков И.А., Кнут Р., Лобарева Ю.С. Принципы формирования клиентоориентированной компании // Маркетинг менеджмент в цифровой экономике. – 2016. – № 1. – С. 4-20.
3. Lindstrom M. Buyology: How Everything We Believe about Why We Buy is Wrong. – London: Random House Business Books, 2009. –122 p.
4. Illes J. et al. Incidental Findings in Brain Imaging Research // Science. – 2006. – 311. – pp.783-784.
5. Madan M., Popli A. A Study on Neuromarketing as Emerging Innovative Market Research Strategy: An Interpretive Structural Model Approach // Journal of Business and Management. – 2013. – № 12(4). –19 p.
6. Guo Qingjun, Sai Yunxiu. Research on the Application of Neuromarketing in Business // Market Modernization. – 2007. – № 496. –72 p.
7. Kim, K.-H., Kim, K.-J., Lee, D.-H., & Kim, M.-G. Identification of critical quality dimensions for continuance intention in mHealth services: Case study of onecare service. International Journal of Information Management. 2019, no 46, pp. 187–197.
8. Bhardwaj, S., Rana, G. A., Behl, A., & Gallego de Caceres, S. J. Exploring the boundaries of Neuromarketing through systematic investigation. Journal of Business Research. 2023, no 154, pp. 113371.
9. Ouzir, M., Chakir Lamrani, H., Bradley, R. L., & El Mouddeh, I. Neuromarketing and decision-making: Classification of consumer preferences based on changes analysis in the EEG signal of brain regions. Biomedical Signal Processing and Control. 2024, no 87, pp.105469.

10. Li, Y., Zhang, X., Guo, X., & Wang, L. Underlying Emotional Mechanisms of Routine m-Health Use in Chronically Ill Patients. *IEEE Transactions on Engineering Management*. 2022, no 69(6), pp. 2658–2669.
11. Meng, F., Guo, X., Peng, Z., Zhang, X., & Vogel, D. The routine use of mobile health services in the presence of health consciousness. *Electronic Commerce Research and Applications*. 2019, no 35, pp. 100847. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2019.100847>
12. Ariely D, Berns G. Neuromarketing: the hope and hype of neuroimaging in Business // *Nature Review Science*. – 2010. – 11(4), pp. 284-292
13. Soon S.S., Brass M., Heinze H.J., Haynes J.D. Unconscious Determinants of Free Decisions in the Human Brain // *Nature Neuroscience*. –2008. – (11). – pp. 543-545.
14. Король А.Н. Нейромаркетинг как инновационная технология повышения результативности маркетинговых коммуникаций // *Экономика и управление народным хозяйством*. – 2013. – № 3(30). – С. 192.
15. Старостина А. С. Векторы применения потенциала нейромаркетинга // *Актуальные проблемы управления-2015: материалы международной научно-практической конференции*. – М.: Изд-во ГУУ, 2015. – С. 77-79.
16. Бацылева В. М., Никонец О. Е. Нейромаркетинг в современном мире // *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. – 2017. – Т. 39. – С. 61–65.
17. Vecchiato G., Cherubino P., Maglione A.G. et al. How to Measure Cerebral Correlates of Emotions in Marketing Relevant Tasks // *Cognitive Computation*. – 2014. – № 6(4). – pp. 856-871.
18. Wheelen T. L. and Hunger J. D. *Strategic Decision – Making Process*. – 2023. p.913

М.Р. Смыкова¹, Э.Б. Оразгалиева²

^{1,2}*Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан*

Цифрлық медициналық қызметтерді бағалау үшін нейромаркетингтік зерттеулерді қолдану

Аннотация. Зерттеудің инновациялық әдістерінің дамуы қызмет көрсетудің әртүрлі түрлерін, соның ішінде цифрлық түрлерін зерттеуге мүмкіндік береді. Медицинадағы цифрлық қызмет көрсетудің сапасы мен даму деңгейін бағалау және олардың пациенттердің кутулеріне сәйкестігі медициналық мекемелердің имидждік құрамдас бөлігі үшін маңызды аспект болып табылады. Цифрлық қызмет көрсетуді бағалау құралдарының бірі болып нейромаркетинг табылады.

Зерттеу мақсаты – медициналық мекемелердің цифрлық қызмет көрсетуін бағалау үшін нейромаркетингтік зерттеулерді қолдану мүмкіндіктерін, келешегін және тәсілдерін анықтау.

Шетелдік және отандық авторлардың теориялық дереккөздерін талдау. Кабинеттік және далалық зерттеулер пайдаланылды. Кабинеттік зерттеулер дереккөздердің екінші реттік ақпаратын талдау түрінде, негізінен теориялық дереккөздер бойынша жүргізілді. Далалық зерттеулер сараптамалық бағалау нысанында жүргізілді.

Салыстырмалы талдау классикалық маркетингтік әдістермен салыстырғанда нейромаркетингтік зерттеулердің бірқатар артықшылықтары бар екенін көрсетті, мысалы, цифрлық қызмет көрсетуді сынау кезінде тұтынушылардың жанама реакциясын және эмоционалды

хбарды анықтау мүмкіндігі. Сондай-ақ цифрлық медицина бағыттары бойынша нейромаркетингтік зерттеулерді пайдалану әлеуетіне ерекше назар аударылады. Бұл ретте талдау негізінде әрбір цифрлық қызмет көрсету үшін нейромаркетингтік зерттеулердің қандай әдістерін тиімді пайдалану керектігі және қандай нәтижелерге қол жеткізуге болатындығы айқындалды.

Зерттеу барысында медициналық мекемелердің нейромаркетинг арқылы цифрлық қызмет көрсетуді бағалау бағыттары анықталды, олар платформаларды қалай жақсартуға болатынын және қандай түзетулер енгізуге болатынын түсінуге мүмкіндік береді. Қызмет көрсету саласында нейромаркетингтік зерттеулерді қолдану мүмкіндіктері бойынша жүргізілген сараптамалық бағалау негізінде нейромаркетингті қолдану кезінде ішкі факторлардың күшті және әлсіз жақтарын жалпылама талдау болып табылатын IFAS-талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: нейромаркетингтік зерттеулер, цифрлық қызмет көрсету, инновациялар, медициналық қызметтер, сапа.

M.R. Smykova 1, E.B. Orazgaliyeva 2

1,2 Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

The use of neuromarketing research to assess digital medical services

Abstract. The development of innovative research methods expands the possibilities for studying various types of services, including digital ones. Assessment of the quality and level of development of digital services and their compliance with the expectations of patients in medicine is an important aspect for the image component of medical institutions. One of the tools for evaluating a digital service is neuromarketing.

Purpose of the research is to identify the possibilities, prospects and ways of applying neuromarketing research to evaluate the digital service of medical institutions.

The research is the analysis of theoretical sources of foreign and domestic authors. Cabinet and field studies were used. Desk studies were conducted in the form of analysis of secondary information sources, mainly on theoretical sources. Field studies were conducted in the form of an expert assessment.

Comparative analysis has shown that neuromarketing research has a number of advantages compared to classical marketing methods, such as the ability to determine the indirect reaction of consumers and the emotional message when testing a digital service. Special attention is also paid to the potential of using neuromarketing research in the areas of digital medicine. At the same time, based on the analysis, it is determined which methods of neuromarketing research can be effectively used for each digital service and what results we can get.

Within the framework of the study, the directions of evaluation of digital service by medical institutions using neuromarketing were identified, which will allow us to understand how to improve the platforms and what adjustments can be made. Based on the expert assessment on the possibilities of using neuromarketing research in the service sector, an IFAS analysis was conducted, which is a generalized analysis of the strengths and weaknesses of internal factors in the application of neuromarketing.

Keywords: neuromarketing research, digital service, innovation, medical services, quality.

References

1. Starostina A.S. Nejromarketingovye issledovaniya povedeniya potrebiteli [Neuromarketing studies of consumer behavior], Vestnik universiteta [Bulletin of the University], 8.1-4 (2015). [In Russian]
2. Arenkov I.A., Knut R., Lobareva Yu.S. Principy formirovaniya klientoorientirovannoj kompanii [Principles of forming a customer-oriented company], Menedzhment v cifrovoj ehkonomie [Marketing management in the digital economy], 1. 4-20 (2016). [In Russian]
3. Martin Lindstrom. Buyology: How Everything We Believe about Why We Buy is Wrong. – London: Random House Business Books, – p. 122 (2009).
4. Judy Illes et al. Incidental Findings in Brain Imaging Research. Science. (311). – pp. 783-784. (2006).
5. Manish Madan, Ankita Popli. A Study on Neuromarketing as Emerging Innovative Market Research Strategy: An Interpretive Structural Model Approach. Journal of Business and Management. Volume 12, Issue 4. – p.19. (2013).
6. Guo Qingjun, Sai Yunxiu. Research on the Application of Neuromarketing in Business. Market Modernization. (496). p.72 (2007).
7. Kim, K.-H., Kim, K.-J., Lee, D.-H., & Kim, M.-G. Identification of critical quality dimensions for continuance intention in mHealth services: Case study of onecare service. International Journal of Information Management. no 46, pp. 187–197. (2019).
8. Bhardwaj, S., Rana, G. A., Behl, A., & Gallego de Caceres, S. J. Exploring the boundaries of Neuromarketing through systematic investigation. Journal of Business Research, 154, 113371. (2023).
9. Ouzir, M., Chakir Lamrani, H., Bradley, R. L., & El Moudden, I. Neuromarketing and decision-making: Classification of consumer preferences based on changes analysis in the EEG signal of brain regions. Biomedical Signal Processing and Control, 87, 105469. (2024).
10. Li, Y., Zhang, X., Guo, X., & Wang, L. Underlying Emotional Mechanisms of Routine m-Health Use in Chronically Ill Patients. IEEE Transactions on Engineering Management, 69(6), pp. 2658–2669. (2022).
11. Meng, F., Guo, X., Peng, Z., Zhang, X., & Vogel, D. The routine use of mobile health services in the presence of health consciousness. Electronic Commerce Research and Applications, 35, pp. 100847. (2019).
12. Ariely D, Berns G. Neuromarketing: the hope and hype of neuroimaging in Business // Nature Review Science. (2010). URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2875927/>
13. Soon S.S., Brass M., Heinze H.J., Haynes J.D. Unconscious Determinants of Free Decisions in the Human Brain. Nature Neuroscience. (11). – P. 543-545.2. (2008).
14. Korol' A.N. Nejromarketing kak innovacionnaya tekhnologiya povysheniya rezul'tativnosti marketingovyh kommunikacij [Neuromarketing as an innovative technology for improving the effectiveness of marketing communications]. Ekonomika i upravlenie narodnym hozyajstvom [Economics and management of the national economy]. № 3(30). – С. 192. (2013) [In Russian].
15. Starostina A. S. Vektory primeneniya potenciala nejromarketinga [Vectors of neuromarketing potential application]. Aktual'nye problemy upravleniya-2015: Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii [Actual problems of management-2015: Materials of the International scientific and practical conference] – M.: Izd-vo GUU, – S. 77-79. (2015). [In Russian].
16. Bacyleva V. M., Nikonec O. E. Nejromarketing v sovremennom mire [Neuromarketing in the modern world]. Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept» [Scientific and methodological electronic journal "Concept"]. –Т. 39. – S. 61–65. (2017). URL: <http://e-koncept.ru/2017/970339.htm>. [In Russian].

17. Vecchiato G., Cherubino P., Maglione A.G. et al. How to Measure Cerebral Correlates of Emotions in Marketing Relevant Tasks // Cognitive Computation. 6 (4). – pp. 856-871. (2014).
18. T. L. Wheelen and J. D. Hunger. Strategic Decision – Making Process. p.913. (2023).

Сведения об авторах:

Смыкова Мадина Раисовна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан.

Оразгалиева Элмайра Болатбековна – PhD, зерттеуші, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан.

Смыкова Мадина Раисовна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан.

Оразгалиева Элмайра Болатбековна – PhD, исследователь, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан.

Smykova Madina Raisovna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

Orazgaliyeva Elmaira Bolatbekovna – PhD, Researcher, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.81.23

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-327-342>

Қаржы-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің болашағы: бизнес сектордегі ақпараттық жүйесі

Г.Д. Аманова¹ , А.Н. Жүніс² , М.А. Жолаева^{*3}

^{1,3} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹amanova_gd@enu.kz, ²arailymzhunis@gmail.com, ³zholayeva_ma@enu.kz)

Аңдатпа. Мақалада қаржылық-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің болашағы, яғни бизнес секторындағы ақпараттық жүйелер синоним бұлтты есепке алу, оның маңызды элементтері - киберқауіпсіз жүйе, ақылды өндіріс, хабар тарату интернеті, үлкен мәліметтер және басқалар талқыланады. Цифрлық технологиялардың көбеюі қазіргі өркениеттің көптеген аспектілеріне әсер етпеді. АЖ кәсіптік құрылымдарды қайта ойластырып, бизнес модельдерін қайта ойлап тапты. Демек, ақпараттық жүйе жағдайында қаржылық және бухгалтерлік қызметтер жаңа қауіптерге, қиындықтар мен мүмкіндіктерге тап болады. Бизнесіне БЕ секторындағы ойыншылар дәстүрлі бухгалтерлік есеп жүйесі (БЕЖ) біртіндеп цифрлық БЕЖ мен ауыстырылатынын қабылдайды. Мақала мақсаты - жартылай құрылымдалған сұхбаттарды қолдана отырып, зерттеулерде қолданылатын сапалы және зерттеу тәсіліне сүйене отырып, осы сұраққа жауап беру. Зерттеуде бухгалтерлік қызмет көрсететін қазақстандық бизнес секторларындағы цифрлық трансформация енді ғана басталып жатқанымен, респонденттер бұлттағы ақпараттық жүйені, таңбаларды оптикалық тануды (OCR), жасанды интеллектті (AI), робототехниканы және кәсіпорын ресурстарын жоспарлауды (ERP) бөлді. Өзгерістерге төзімділік, ұйымдастырушылық мәдениет және баға қаржылық-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есепте АЖ үшін негізгі кедергілер болып көрінеді. Цифрлық дәуір контекстінде ұйымдар бухгалтерлік есеп пен бухгалтерлердің рөлін толық түсінуге ықпал етеді. Сонымен қатар, ол бухгалтерлік есеп мамандары үшін технологиялық (атап айтқанда, цифрлық) даму мен еңбек нарығының динамикасы арасындағы ықтимал байланыс туралы практикалық түсінік береді. Соңында, осы зерттеудің негізгі қорытындысы мен шектеулері тақырып бойынша болашақ зерттеулердің мүмкіндіктері қорытынды бөлімде сипатталған.

Түйінді сөздер: бухгалтерлік есеп, цифрлық трансформация, бұлтты есеп, сандық дағдылар, ақпараттық технологиялар

Түсті: 28.01.2024 Мақұлданды: 01.05.2024 Онлайн қолжетімді 28.06.2024

Кіріспе

Қаржылық-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің болашағы: бизнес секторындағы ақпараттық жүйелер пайдаланушыларға шешім қабылдауға көмектесетін дәл, уақтылы және өзекті ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін қаржылық есептілік қаржылық-экономикалық шындықты әділ және тиісті түрде көрсетуі керек. Бухгалтерлік есеп ақпаратының сенімділігі бухгалтерлік есеп жүйесімен өңделген бухгалтерлік есеп регистрлерінің дұрыстығымен және дәлдігімен, ал бухгалтерлік ақпараттың өзектілігі қаржылық есеп беруді жасау кезінде қолданылатын халықаралық қаржылық есептілік стандарттарының деңгейімен анықталады [1]. Интернеттің кеңеюі және ақпараттық технологиялардың дамуы бухгалтерлік есептегі деректерді жазу тәсіліне әсер етті. Соған байланысты бүгінгі таңда ақпараттық жүйелер мен технологиялар компанияларға өз бизнесінің тиімділігін арттыру үшін көптеген кең құралдар жиынтығын ұсынуда. Дегенмен технология бизнес үшін көптеген артықшылықтарын ұсынғанымен, ол сондай-ақ ақпараттық жүйелердің қауіпсіздігін бұзумен байланысты тәуекелдерді қамтиды. Қауіпсіздіктің бұзылуы және олардың қаржылық салдары зерттеушілер мен практиктердің үнемі алаңдаушылығының мәні болып табылады. Осы мақалада ақпараттық жүйелердің бұзылуы және олардың бизнес секторлардағы қаржылық салдарлары зерттеледі. Бизнес бөлімшелерінің бірінен алынған бір қате ақпарат бүкіл жүйеге әсер етеді. Әсіресе, бухгалтерияда қаржылық қозғалысын тіркейтін және есеп беретін, осы нәтижелерге сүйене отырып, барлық бизнеске әсер ететін шешімдерді тиімді қабылдайтын бизнесте интеллектуалды жүйелерді пайдалану адами фактор жіберген қателіктерді азайтуға көмектеседі және жүйесі тезірек әрекет етеді, сонымен қатар дәстүрлі есепке алу қолданылатын жүйелерден бас тартты. Алайда, нәтижелерді талдау үшін тағы да ақыл-ой қабілеттері қажет.

Бухгалтерлік есеп мамандарының көзқарасы бойынша қаржылық-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің болашағы: бизнес секторындағы ақпараттық жүйелер қатерлі ретінде қарастырылуы мүмкін, өйткені олар көзден жұмыс процестері мен әрекеттерді ол автоматтандыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ мүмкіндік ретінде қарастыруға болады, өйткені ол бухгалтерлерді машинамен орындалатын қызықсыз жағдайлардан босатады, кезінде оларға құнды маңызды іс-шараларға неғұрлым назар аударуға уақыт береді.

Мақсаты

Мақалада зерттеудің мақсаты бизнес және бухгалтерлік есепке алу тұрғысынан бағалау, кәсіп саласындағы ақпараттық жүйені талдау болды. Нақтырақ, ол мынадай міндеттерге бағытталған:

1. Бухгалтерлік қызмет көрсететін бизнес-секторда ақпараттық жүйелер енгізу деңгейін анықтау;
2. Қаржы-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есепке ақпараттық жүйесін іске асырудағы негізгі артықшылықтарды, проблемаларды және кедергілерді анықтау;

3. Ақпараттық жүйелердің бухгалтерлердің күнделікті өміріне және бухгалтерлік кәсіптің болашағына әсерін зерделеу;

4. Дамып келе жатқан ақпараттық технологияларды пайдаланумен байланысты бухгалтерлік ақпараттың киберқауіпсіздік тәуекелдерін анықтау;

5. Сандық дәуірде жұмыс істейтін бухгалтерлік есеп мамандарының сандық дағдыларын анықтау.

Осы мақсатпен құжат көздерін және жартылай құрылымдалған сұхбаттарды пайдалана отырып, үш жағдайлық зерттеулерді талдаудан тұратын сапалық сипаттағы таныстыру, қызметкерлерін жинап зерттеу өткізілді. Сұхбат сценарийлері екі түрлі профильге арналған: орта бизнес құнын құру тізбегі, яғни негізгі өнімдер ақпараттық жүйе бағдарламалық қамтамасыз ету және консалтинг *бэк-офис бизнесі* болып табылады және құн тізбегінің соңғы бизнесі, яғни негізгі өнімдер бухгалтерлік қызметтер мен салықтық консалтинг *фронт-офис бизнесі* болып табылады.

Осы зерттеулерге, алдыңғы зерттеулерге қарағанда, отандық бизнес секторларындағы ақпараттық жүйелерге қатысты кәсіби бухгалтерлер мен IT-менеджерлердің пікірлерін ұсынамыз.

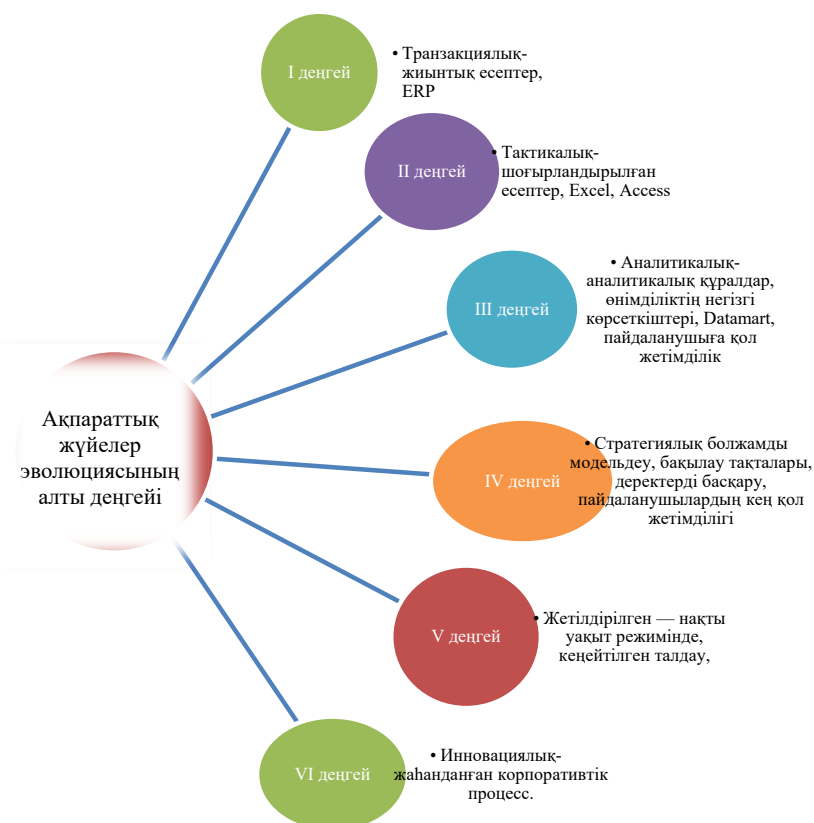
Тарихы

Бізге дейін бухгалтерлік деректерді өңдеу қолмен орындалды. Бухгалтерлік ақпаратты бухгалтерлік кітаптар, журналдар және басқа да бастапқы есепке алу операцияларын қолмен өңдеумен жасалды. Бухгалтерлік есепті автоматтандыру 1950 жылдың аяғында басталды және тез жылдамдықпен таралды. Бухгалтерлік бағдарламалық қамтамасыз етуді дайындау бухгалтерлік есеп процедураларын айтарлықтай жақсартты. Ақпараттың көлеміне және оны өңдеуге кететін уақытқа байланысты бухгалтерлік бағдарламалық қамтамасыз ету бухгалтерлер үшін өз міндеттерін тез және тиімді орындауға мүмкіндік беретін өте пайдалы құралға айналды. Есеп берудің кешігуі, тиімсіздігі және қателері сияқты бухгалтерлік есеп мәліметтерін қолмен өңдеудің кемшіліктері бухгалтерлік есептің бағдарламалық қамтамасыз етуінің дамуына әкелді. Бухгалтерлік бағдарламалық қамтамасыз ету біраз уақыттан бері қол жетімділігіне қарамастан, ол дамыды және күрделене түсті [2].

Нәтижесінде экономикалық болмысы осы сандарға тиімді және тиісті түрде түрлендіру қажеттілігінен бухгалтерлік есеп үнемі тұрақты дамып отырды. Осындай жазба-бағдарламаларға ақпараттық технологиялардың дамуы және интернеттің енгізілуі әсер етті. XXI ғасырда ақпараттық жүйе дамуының көптеген кезеңдеріне алып келді, мұндай шешімдерді біздің күнделікті іс-әрекетімізге АЖ жылдам енгізу шын мәнінде біздің өмірімізді онтайландырды. Мұны қаржы-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйелері бухгалтерлік есептің ақпараттық моделінің жаңа түрі ретінде кәсіпорынның бухгалтерлік есебін үшін өте маңызды ақпараттандыру процесін Жолаева М. А. және басқалар [3] санаған. Бухгалтерлік қаржылық-ақпараттық жүйе - бұл компьютерлік технологияларды қолдана отырып, кәсіпорынның қаржылық-экономикалық қызметін басқару үшін ақпаратты жинау, ұсыну және сақтауды

қамтамасыз ететін адам-шиналық жүйе [4]. Сандық түрлендіру бизнестің нарыққа ілесіп, өзін бәсекеге қабілетті етіп көрсетуі үшін қажет. АЖ ұйымдарға неғұрлым тиімді шешім қабылдауға мүмкіндік береді немесе қиындыққа икемді жауап беруге мүмкіндік береді [5]. Технология ұйымның көптеген деңгейлеріндегі өзгерістерді ынталандырады. Шынымен цифрлық технологияларды пайдалану және интеграциялау көбінесе компаниялардың үлкен бөліктеріне әсер етеді, тіпті өнімдерге, бизнес-процестерге, сату арналарына және жеткізу тізбектеріне әсер ету арқылы олардың шекарасынан асып түседі [6]. Басқару процесінде бизнес секторлары дамыды, өнеркәсіп өндіріс процестерін жаңартты, ал адамдардың технологиямен қарым-қатынас жасауы, сатып алу, келіссөздер жүргізу және өзара іс-қимыл тәсілдері өзгерді.

Бухгалтерлік есеп кешенді тұрғыдан ұйымдастырушылық ақпараттық жүйенің құрылымдық компонентті бөлігі болып табылады. Қазіргі ақпараттық жүйелер көпжылдық процедуралық және технологиялық эволюцияның нәтижесі болып табылады. Интегралды тұрғыдан алғанда бухгалтерлік есеп ұйымдық ақпараттық жүйенің құрылымдық компонентінің бөлігі болып пысықталады. Қазіргі көпжылдық технологиялық және процедуралық эволюциясы ақпараттық жүйесінің нәтижесі. Бизнес секторындағы ақпараттық жүйе эволюциясының алты деңгейін Герреро және Сьерра [8] анықтады, 1-суретте қарастырылған:

Сурет – 1 Guerrero and Sierra бойынша бизнес секторындағы ақпараттық жүйелер эволюциясының алты деңгейі[8]

I деңгей – транзакциялық – жиынтық есептер, ERP.

II деңгей – тактикалық – шоғырландырылған есептер, Excel, Access.

III деңгей – талдау – аналитикалық құралдар, негізгі тиімділік көрсеткіштері, Datamart, пайдаланушыға қол жетімділік.

IV деңгей – стратегиялық болжамды модельдеу, бақылау тақталары, деректерді басқару, пайдаланушылардың кең қол жетімділігі.

V деңгей – жалғастырушы деңгейі – нақты уақыт режимінде, кеңейтілген талдау, көрсеткіштер жүйесі, автоматтандыру, болжам, X шешімі, оқиғалар, корпоративтік DW, корпоративтік негізгі көрсеткіштер, бизнес, үкімет.

VI деңгей – инновациялық – жаһанданған корпоративтік процесі, аналитикалық қызметтер, корпоративтік деректерді сақтау, бірлескен жұмыс құралдары.

Ол жұмыс орындарын құратындықтан, инвестициялық шығындарды азайтады және бағдарламалық жасақтаманы жаңарту сияқты жаңа қызметтер мен технологияларға қол жеткізуге мүмкіндік береді, олар экономикада маңызды рөл атқаратын бизнес секторларын тартады [8].

Әдебиеттік шолу

Бүгінгі дәуірінде, болып жатқан үнемі серпінді өзгерістер кезекті өнеркәсіптік революцияға жеткіліксіз. Өндірілетін өнімді және өндіріс әдістерін толыққанды цифрлық трансформациялау қажет. Өндірістің X индустриясына көшу деп есептеуге болатын сапалы жаңа тәсілдерді дәл құру және игеру керек. Сондықтан қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар бухгалтерлік есеп саласында үлкен әлеует ашады. Бухгалтерлер орындайтын автоматтандырылған көптеген міндеттер болады. Бухгалтерлерді роботтар алмастырады, олардың ескі міндеттері, басқа да бухгалтерлік операциялар сияқты деректерді талдауға орын босатады. Себебі, бухгалтерлердің рөлі бұрынғысынша шешуші мәнге ие, олардың рөліне қарамастан ұйымдар үшін әлі де күтілетін өзгерістер маңызды болатындықтан, бухгалтерлер ұйымдастыру процесін құру үшін импровизация сезімі және өздерінің шығармашылығын байыту керектігін Hoffmann [9] ұсынады. Инновациялар, ақпараттық технологиялар [10] саласындағы корпоративтік есепке алу жүйелерінің дамуына [11], бизнестің тиімділігін арттыруға және бұлтты есепке алудың пайда болуына ықпалын зерттейді. Бизнес секторындағы бухгалтерлік есептің бұлтты ақпараттық жүйелерін енгізу ниетін түсінуді Musyaffi A. M., & Muna A. [12] зерттеді.

Бұлтты шешімдер сонымен қатар бухгалтерлік есеп саласына енген өзгерістердің жылдам қарқынын қамтамасыз етеді, Eldalabeeh et al. [13] мұны баса көрсетеді. бұдан әрі. Бухгалтерлік фирмалар бұлтты бухгалтерлік есепті әртүрлі бухгалтерлік процестер мен өңдеулерді азайту үшін қолдана алады, содан кейін олар өз клиенттеріне бере алады деп Turcan et al. [14] дәлелдеп мәлімдейді. Артықшылықтарға қарамастан, әдебиеттерде киберқауіпсіздікке байланысты тәуекелдер де анықталды [15]. Қауіпсіздіктің кез келген бұзылуы азаматтардың қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін және құпиялылық дәрежесіне байланысты ұлттық егемендікке қауіп төндіруі мүмкін [16,17] арасындағы айырмашылықты жасады:

а. Аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етудің үйлесімділігі, сервердің интернет тұрақтылығы, деректер қауіпсіздігі және деректердің жоғалуы сияқты бұлтты есептеу әдебиеттерінде көрсетілген тәуекелдерге сәйкес келетін бұлтты есепке алудың жалпы тәуекелдері;

ә. Ақпараттық жүйелер мен бухгалтерлік есеп қызметтері үшін нақты тәуекелдер:

- қаржылық есептіліктің сенімділігі,
- заңнамаға сәйкестігі,
- деректердің орналасқан жері,
- деректерге меншік құқығы.

Шын мәнінде, киберқауіпсіздікті бұзу инфрақұрылымның бүкіл саласын жауып, ұйымның өмір сүруіне қауіп төндіруі мүмкін болғандықтан, осы зерттеу бухгалтерлік есепте үлкен өзектілікке ие. маңызды болды [18]. Таңқаларлық емес, Мұндағы IMA-ның басқарушылық есеп құзыреті жүйесі [19] өзінің бухгалтерлік есебіне енгізген кейбір дағдылар және басқару дағдылары жүйесі. Ағымдағы және болашақ технологиялардың бухгалтерлік есепке қалай әсер ететінін түсіну мақсатында [20] зерттеу жүргізіп, «болашақта қандай жұмыс орындары ұсынылуы мүмкін» және «компаниялар қай қызметкерлерді іздейтінін» анықтады. Бухгалтерлік есеп саласындағы болашақ жұмыс орындарына келетін болсақ [20] он бір лауазым анықталды: Блокчейн бухгалтері, аналитикалық гуру, тарихи есеп талдаушысы, денсаулық сақтау бухгалтері, бұлтты есеп маманы, жүйелік интегратор, киберқылмысқа қарсы есепші, финтех жоспарлау бойынша есепші, стратегиялық бухгалтерлік талдаушы, финтехтің есепшісі және деректер қауіпсіздігі бойынша есепші.

Көптеген болашақ бухгалтерлік тапсырмалар гибриді болады, яғни оларды машиналармен өзара әрекеттесетін мамандар орындайды. Осы тұрғыда құзыреттер жиынтығы да кеңейтіледі [21]. Олар әдеттегі «табыс салығы бойынша декларацияларды дайындаудан» [22] бухгалтерлік есеп пен менеджменттің негізгі білімінен және «талдау, инновациялық мәселелерді шешу, коммуникация және клиенттермен қарым-қатынас» [23] және «жаңа ашылған ережелерді өзгерту ақпарат туралы білімі, ақпаратты ашудың жаңа нысандары, қаржылық және қаржылық емес есептіліктің өзара байланыстылығы туралы хабардар болу» [24].

Kariyawasam [23] пікірінше, бұлтты есепке алу зияткерлік капитал компоненттеріне жағымды әсер етеді. Осы үш аспект арасындағы үздіксіз өзара әрекеттесу нәтижесінде бизнес секторында бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйесін орнату бизнестің тиімділігін арттыратындығын көрсетеді.

Зерттеу әдістері

Зерттеу мақсатына жету үшін сапалы тәсілмен алдын-ала сипаттамалық зерттеу жүргізілді. Әдістеме ретінде көптеген жағдайлық зерттеулер қолданылды. Бағдарламалық жасақтама компанияларына қатысты екі жағдай, яғни олар бухгалтерлік? Бизнестің құн тізбегінің ортасында орналасқан компаниялар [24], олар бэк-офистік кәсіпорындар, өйткені олар түпкілікті сатып алушымен жұмыс істемейді, бірақ өз өнімдері мен

қызметтерін негізінен бухгалтерлік есеп мамандары мен бухгалтерлік компанияларға сатады. Үшінші жағдай бухгалтерлік қызмет көрсететін және салықтық кеңес беретін компанияға қатысты, яғни бизнестің құн тізбегінің соңында тұрған компания, яғни ол өзінің бухгалтерлік қызметтерін жеке тұлғалар мен компанияларға сататындықтан, фронт-офис болып табылады. Деректердің негізгі көздері ішкі құжаттар, 2022 жылғы қаржылық есептер, жартылай құрылымдалған сұхбаттар және әлеуметтік медиа ақпараты болды. Жасалған барлық сұхбаттарымыз бен құжаттарды жинау әдістеріміз іздеу, сапалы зерттеулер үшін ұсынылған процедураларды, әсіресе кейс-стади үшін көрсетілген процедураларды мұқият орындады және әңгімелесу процестері. Жартылай құрылымдалған сұхбаттар үш негізгі кезеңге бөлінді, атап айтқанда:

(1) зерттеу мақсаттарына және құпиялылық пен деректерді ашу сияқты этикалық және заңды ойларға сілтеме жасайтын бастапқы кезең;

(2) сұхбаттың өзі кезеңі, олардың әрқайсысына сәйкес бұрын белгіленген сұрақтардан тұрады. Сұхбат алушының профилі (бухгалтерлік есеп бойынша мамандар және АЖ - менеджерлер);

(3) Осы зерттеу тақырыбы бойынша тиісті алғыс пен бейресми әңгіме болған соңғы кезең [15]. Әңгімелесу сценарийлері жинақталған, 1 кестеде көрсетілген.

Кесте – 1 Сұхбат сценарийлерінің қысқаша мазмұны

Мақсаты \ Сұхбат алушы		
Бөлім	Бухгалтерлік қызмет көрсету компаниясы	Бухгалтерлік бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу жөніндегі компания
Этикалық және заңдық пайымдаулар	Сұхбат мақсаттарын және құпиялылыққа және деректерді ашуға байланысты мәселелерді ұсыну.	
	Сұхбат алушыны/компанияны анықтаңыз	
Өзін-өзі қабылдау және жеке пікір	Цифрлық трансформациямен және индустриямен танысу 4.0.	Бухгалтерлік кәсіптегі парадигманы ауыстыру
	Технологиялық инновациялар саласындағы оқыту және тәжірибе.	Саланың диагностикасы салыстырмалы түрде сандық трансформация
Ақпараттық жүйенің бизнес секторы процестеріндегі жұмыс тәжірибесі	Цифрлық трансформацияны қабылдауға уәждеме	Клиенттің АТ-ға қатысты инвестициялық шешім қабылдау процесі
	Бухгалтерлік есепте ақпараттық жүйенің процесі	Ұйым пайдаланатын жаңа АТ
	Ақпараттық жүйенің бизнес секторының артықшылықтары, мәселелері және кедергілері	Жаңа бағдарламалық жасақтаманы енгізуге арналған драйверлер

	Қабылданған АТ шешімдерінің сенімділігі мен үміті.	Автоматтандыруға жататын тапсырмалар және бағдарламалық жасақтаманың басқа функциялары.
Оқыту және құзыреттілік	Басшыны оның бүкіл кәсіби өмірі бойы оқыту.	Жаңа АТ-ны енгізуге байланысты оқытуға қажеттілік және жұмыстың ескіруі
	Бағдарламалық қамтамасыз етумен жұмыс істеу үшін қажетті технологиялық дағдылар	Бухгалтерлер мен басқа да қызметкерлер үшін роботтандыру салдарынан жұмысынан айрылу қорқынышы күшейе түсетін қауіп
Қабылданатын салым	АТ-шешімдері қабылданды	Нарыққа ену
	Тиімділікті, нәтижелілікті арттыру, қателер санын азайту	Клиенттің, яғни бухгалтердің немесе бухгалтерлік қызмет көрсету компаниясының бәсекеге қабілеттілігі үшін бухгалтерлік бағдарламалық қамтамасыз етудің үлесі
Күту	Бухгалтерлерге арналған сандық дағдылар. Цифрлық дәуір.	Бухгалтерлік кәсіптің болашағы
	Қаржы-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің болашағы: ақпараттық жүйенің бизнес секторы күтулері	Қаржы-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есептің болашағы: ақпараттық жүйенің бизнес секторы күтулері
Ескерту: авторлардың ізденісі		

Сұхбат жүргізілгеннен кейін деректерді транскрипциялау, талдау және интерпретациялау процесі басталды. Бірінші кезеңде берілген сұрақтарды оқу және түсіндіруден тұратын деректерді талдау жеке жүргізілді, содан кейін цифрлық трансформацияның конвергентті көрінісі бар-жоғын тексеру үшін бірлескен талдау жүргізілді.

Нәтижелер

Бухгалтерлік есептің барлық мамандары цифрлық трансформация процестеріне, әсіресе бухгалтерлік есеп саласына қатысқандарын айтты: "халықаралық кәсіби тәжірибе мені әлемде болып жатқан оқиғаларға, технологиялық трендтерге көзімді ашуға мәжбүр етті", "цифрлық трансформация трансверсальды", біздің қоғам мен компаниялар осы трансформацияның негізгі қозғалтқыштарының бірі болып табылады".

Сұхбатты талдаудан АЖ сипатталғандай тапсырмалар мен кәсіби профильге әсер етеді, Бейсембай және басқалар [25]. Қатысушылардың бірі осы тармақты түсіндіріп,

«бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізу екі деңгейге әсер етеді: мәдениеттің өзгеруі, яғни бухгалтерлік есепті үшінші тарапқа, атап айтқанда банктер мен салық органдарына ақпарат дайындау үшін дебет пен кредит арасындағы құжаттарды тіркеу жүйесі ретінде түсінуден бас тарту; клиенттермен қарым-қатынас негіздерін өзгерту оларға күнделікті шешім қабылдау үшін пайдалы ақпарат беру. Ақпарат уақтылы өндірілген және қол жетімді болған жағдайда ғана пайдалы болғандықтан, АЖ бухгалтерлік өзгерістерге жаңа көзқарастың нәтижесі болып табылатын жаңа парадигманы енгізеді, атап айтқанда, ақпаратқа қол жеткізуді жеңілдететін және демократияландыратын көп қырлы ақпараттың берік және дәйекті негізін құру» [26]. АЖ ақпараттың көптігі аясында аналитикалық, креативті және пайдалы бухгалтерлік мамандыққа жағдай жасайды дегенді білдіреді, сонымен бірге тиісті ақпаратты таңдаудың күрделілігіне байланысты өте күрделі шешім қабылдау процестеріне әкеледі.

Сұхбат барысында зерттеушілерге бухгалтер мамандығы өзгертетіні анық белгілі болды. Кәсіпқойлар былай деп сипаттады: «олар ақырында бухгалтер болады, өйткені бүгінде олар жай карталар жасайды... Бүгін олар салық декларацияларын, клиентке жіберуге арналған карталарды толтырады -кейбіреулері, басқалары балансты жүйеден шыққан кезде ғана жібереді және егер ол туралы бухгалтер тығыз жұмыс жасаса, бірақ олар бір-бірінің жұмысын ұрламаса ғана . . . бухгалтерлер өз міндеттерін одан да жақсы орындайды және өз клиенттеріне көбірек көңіл бөледі". Сондықтан, бухгалтерлік есеп саласындағы бір кәсіби қатысушы атап өткендей:

«Болашақта бизнесте қалатын бухгалтерлер өз клиенттеріне, әсіресе қаржылық басқару консалтингінде қосымша қызметтер ұсынатын болады». Тағы да, сұхбат нәтижелері әдебиеттерді шолуға сәйкес келеді. Технологиялық жасақтамалар мен жаңа технологиялармен жұмыс істеу арқылы серіктес менеджерлер оларды инновацияның бір түрі ретінде, сондай-ақ өз қызметкерлерін тұтынушыларға қызмет көрсетуді жақсарту үшін алатын жұмыс уақытын пайдаланудың жаңа жолдарын жасауға ынталандыру тәсілі ретінде пайдалана алады [27].

Бұлттық есептеулер және деректерді талдау сияқты күштер өз бетінше революциялық болғанымен, зерттеушілер білетін қоғамды өзгерту үшін біріктіріліп, ескірген бизнес үлгілерін бұзады және жаңа көшбасшыларды жасайды. Осылайша, ұйымдар нарықтағы үлесті ғана емес, сонымен қатар дифференциацияны ала отырып, нарықпен бірге дами алуы үшін технологиялық жаңалықтардан қалыс қалуы керек.

Демек, ұйымдағы бухгалтерлік кәсіптің рөлі негізінен бірдей болады, яғни, шешім қабылдау үшін пайдалы ақпаратты дайындау. Алайда қаржылық-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есеп болашағы: кәсіпкерлік сектордағы ақпараттық жүйе жұмыс уақытын бөлуге үлкен әсер етеді, өйткені есептік-шығармашылық, аналитикалық қызметке көбірек уақыт бөлінеді.

Қорытынды

Қаржылық-экономикалық кеңістікке негізделген бухгалтерлік есеп: бизнес секторындағы ақпараттық жүйелер үздіксіз үдерісті білдіреді, ұйымдардың бухгал-

терлік есеп жүйелеріне, экономикада бизнес секторы ретінде бухгалтерлік есепке және бухгалтерлік кәсіптің өзіне үлкен әсер ететінін көрсетті. Бұл зерттеу бухгалтерлік есеп мамандарына ерекше назар аудара отырып, бухгалтерлік есеп секторын талдауға сандық өзгеруіне бағытталған. Неғұрлым кең эмпирикалық бөлшектер жинау үшін зерттеушілік тәсіл және бірнеше оқиғалық зерттеулер қабылданды. Зерттеу көрсеткендей, бухгалтерлік қызмет көрсету саласындағы бизнес секторындағы сандық трансформациясы бастапқы кезеңдерде болғанымен, жаңа технологиялар тұрғысынан символдарды оптикалық таңбаларды тану, дегенмен жасанды интеллект және бұлтты технологиялар қабылданған ақпараттық жүйе тізімінің жоғары жағында бар. Бухгалтерлік есептегі ақпараттық жүйенің негізгі кедергілері ұйымдастырушылық мәдениет және төзімділік, баға, өгерістердің кедергісі болып табылады.

Автоматтандыру тұрғысынан күнделікті тапсырмаларды бірауыздан ескі міндеттерді қысқарту және қателерін азайту деп танылды. Бұл артықшылықтар бухгалтерлердің бағасы жоғары қызмет көрсетуге және қосымша қағаздардан бас тартуы мен уақытын үнемдейді. Осы мағынада, бухгалтерлік есеп, адам-машина өзара іс-қимыл үйлесімді болуы мүмкін, ал адамның бейімделуі әлеуметтік құзыреті қалаған алшақтықты еңсеру мүмкін. Киберқауіпсіздік және бухгалтерлік деректерге қатысты әлемде деректерді қорғау - бұл өтпелі проблемалары және бұл туралы бухгалтерлер біледі. Сандық дәуірінде жұмыс істейтін бухгалтерлік есеп бойынша мамандар сандық дағдыларды қосу және ауыстыру, қазірдің өзінде қажетті білімі, біліктілігі мен ұштаса отырып логикалық дағдыларға ие болды.

Қорытындылай келгенде мақала зерттелмелі болғандықтан, оның негізгі үлесі сандық өзгеруі бухгалтерлік ақпараттық жүйенің бизнес секторы туралы пікірталасты нақтылау болып табылады және ол ешқандай себеп-тергеу әсерді дәлелдемейді. Дегенмен, нәтижелері ізденушілер, саясаткерлер, оқытушылар, кәсіби бухгалтерлік ұйымдар үшін үлкен қызығушылық тудыруы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Жолаева М.А., Онгарбаева А.И. Управление ИТ-аудитом и практикой применения. Проблемы внедрения международных стандартов аудита и учета, практика их применения в странах СНГ // сборник статей международной научно-практической конференции. Москва, РУДН. - 2019. - С.433-435
2. Dimitriu, O., & Matei, M. (2015). Cloud accounting: a new business model in a challenging context // Procedia Economics and Finance. -32. -P.665-67 [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01447-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01447-1) [in English]
3. Жолаева М.А., Уразбаева З.О., Жүніс А.Н. Бизнесітегі бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйесінің тиімділігі // Әл-Фараби атындағы ҚҰУ хабаршы экономика сериясы. -2023. -4(162). -б.164 – 176. <https://doi.org/10.26577/be.2023.v146.i4.014>
4. Amanova, G.D., Akimova, B.Zh., Saparbaeva S.S, Moldashbayeva L.P., Zholayeva, M.A. Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan // Journal Rivista di studi sulla sostenibilita. 1 suppl. -2023. –P. 65-81. DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005 [in English]

5. Veldhoven, Z., Vanthienen J. Designing a Comprehensive Understanding of Digital Transformation and its Impact // In Proceedings of the 32nd Bled eConference Bled Slovenia. -2019. -P.16–19. - Available online: <https://aisel.aisnet.org/bled2019/22> (accessed on 9 January 2023) [in English]
6. Matt C., Hess T., Benlian A. Digital Transformation Strategies // Bus. Inform. Syst. Eng. -2015. -57. -P.339–343[in English]
7. Guerrero C., Sierra J.E. Impact of the Implementation of a New Information System in the Management of Higher Education Institutions // Int. J. Appl. Eng. Res. -2018. - 13. -P.2523–2532. [in English]
8. Singerová J. Accounting in cloud // European Financial and Accounting Journal. -2018. -13(1). -P.61-76. [http:// DOI: 10.18267/j.efaj.206](http://DOI: 10.18267/j.efaj.206). [in English]
9. Hoffman C. Accounting and Auditing in the Digital Age. -2017. -Available online:<http://xbrlsite.azurewebsites.net/2017/Library/AccountingAndAuditingInTheDigitalAge.pdf> (accessed on 12 June 2023) [in English]
10. Lutfi A. Understanding the Intention to Adopt Cloud-based Accounting Information System in Jordanian SMEs // Int. J. Digit. Account. Res. -2022. -22. -P. 47-70. DOI: 10.4192/1577-8517-v22_2[in English]
11. Dulmin S. P., Nadarajah R., & Epitawalage K. U. Determinants of Adoption of Cloud-based Accounting: A Paradigm Shift in Sri Lanka // Asian Journal of Management Studies. -2021. -Volume I Issue I. - P.103-127. [in English]
12. Musyaffi A. M., & Muna A. Critical Factors of Cloud Accounting Acceptance and Security for Prospective Accountants: Tam Extension // Jurnal Riset Akuntansi Kontemporer. -2021. -13(1). -P.1-6. <https://doi.org/10.23969/jrak.v13i1.3267> [in English]
13. Eldalabeeh A. R., AL-shbail M. O., Almuie M. Z., Bany baker M., & E'leimat D. Cloud-based accounting adoption in Jordanian financial sector // The Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2021. -8(2). -P.833-849. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no2.0833> [in English]
14. Turcan C.D., Banta V.C., & Babeanu S.A. Digitized Accounting-The Attributes Of Cloud Accounting In Technological Futurology //Annals of University of Craiova-Economic Sciences Series. -2022. - 1(50). P.105-115 [in English]
15. Купенова Ж.К., Баймуханова С.Б., Нурмагамбетова А.З. Цифрлық экономиканың бухгалтерлік есепке әсері // ҚазҰУ Хабаршысы. Экономика сериясы. -2021. -Том 137. -№ 3. -Б.92-100.
16. Crîșmariu A., & Șomîtcă S. The Challenges of Digitalization in the Public Sector: Cloud Computing // CECCAR Business Review. -2022. -2(12). –P. 65-72. [in English]
17. Yau-Yeung D., Yigitbasioglu O., Green P. Cloud accounting risks and mitigation strategies: Evidence from Australia // Account. Forum. - 2020. -44. -P.421–446 [in English]
18. Бекова Р.Ж., Файзуллина С.А., Жексембина А.Е. Цифровизация казахстанской экономики и развитие бухгалтерского учета // Вестник университета «Туран». – 2019. -(2). - С.153-157.
19. IMA Management Accounting Competency Framework // In The Future of Management Accounting; IMA: Dehradun India.- 2021.- P. 39 [in English]
20. Kruskopf S., Lobbas C., Meinander H., Söderling K., Martikainen M. Lehner, O. Digital Accounting and the Human Factor: Theory and Practice // ACRN J. Finance Risk Perspect. -2020. -9. –P.78–89 [in English]
21. Жолаева М.А., Оспанова Э.О., Серикова М.А. Мемлекеттік аудит органдарының қызметін цифрландырудың мәселелері мен перспективалары // Мемлекеттік аудит журнал. – 2020. -3 (48). -Б.16-19.

22. Chaplin S. Accounting Education and the Prerequisite Skills of Accounting Graduates: Are Accounting Firms' Moving the Boundaries? // Aust. Account. Rev. -2016. -27. -P. 61-70 [in English]

23. Kariyawasam, A. H. N. Analysing the impact of cloud-based accounting on business performance of SMEs // The Business & Management Review. -2019. -10(4) 3744. [in English]

24. Tawfik O.I., Durrah O., Hussainey K., & Elmaasrawy H.E. Factors influencing the implementation of cloud accounting: evidence from small and medium enterprises in Oman // Journal of Science and Technology Policy Management, (ahead-ofprint). -2022. -14(5). -P. 859-884. <https://doi.org/10.1108/JSTPM-08-2021-0114>. [in English]

25. Бейсембай Е., Титков А.А., Ибраимова С.Ж. Организационно-экономические тенденции и актуальные проблемы цифровизации экономики Республики Казахстан // Economics: the strategy and practice. -2021. -16(3). -P.51-67. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-51-67>

26. Жолаева М.А., Чая В.Т. Концептуальные основы IT-аудита цифровом пространстве // Аудит журнал. -2019. -1.-С.10-14.

27. Пайтаева К.Т. Роль и значение экономического анализа в условиях цифровой экономики // К. Т. Пайтаева. Развитие региональной экономики в условиях цифровизации. – 2018. – С. 575-579.

Г.Д. Аманова¹, А.Н.Жүніс², М.А. Жолаева^{*3}

1,3 Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Будущее бухгалтерского учета, основанного на финансово-экономическом пространстве: информационные системы в бизнес-секторе

Аннотация В статье рассматривается будущее бухгалтерского учета, основанного на финансово-экономическом пространстве ИС в бизнес-секторе – это синоним учета облачных технологий. Ее элементы – система кибербезопасности, умное производство, интернет вещей, большие данные и другие. Растущее распространение цифровых технологий оказало влияние на многие аспекты современной цивилизации. Следовательно, перед лицом ИС финансовые и бухгалтерские услуги сталкиваются с новыми угрозами, вызовами и возможностями. В бизнесе игроки в секторе БУ воспринимают что традиционная система бухгалтерского учета будет постепенно заменяться более цифровой системой бухгалтерского учета. Цель данной статьи - ответить на этот вопрос, следуя качественному и исследовательскому подходу, примененному исследованиям, с использованием полуструктурированных интервью. Исследование показывает, цифровая трансформация на казахстанских бизнес секторов, оказывающих бухгалтерские услуги, только начинается, респонденты выделили информационные системы, оптическое распознавание символов (OCR), искусственный интеллект (AI), робототехнику и планирование ресурсов предприятия (ERP) в облаке. Организационная культура и цена, по-видимому являются основными препятствиями для ИС в бухгалтерском учете основанного на финансово-экономическом пространстве. Такое исследование способствует лучшему пониманию роли БУ и бухгалтеров в организациях и обществе в контексте цифровой эры. Кроме того, дано практическое представление о потенциальной взаимосвязи между технологическим развитием

и динамикой рынка труда для специалистов по бухгалтерскому учету. Вывод и ограничения этого исследования описаны в заключительном разделе, в дополнение к возможностям будущих исследований по данной теме.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, цифровая трансформация, облачный учет, цифровые навыки, информационные технологии

G.D.Amanova¹, A.N.Zhunis², M.A. Zholayeva*³

^{1,3}Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

The future of accounting based on the financial economic space: the information system on the business sector

Annotation. The article discusses future of accounting based on financial and economic space, information systems in the business sector are synonymous with cloud accounting. Its most important elements are cybersecurity system, smart manufacturing, Internet of broadcasting, Big Data and others. The proliferation of digital technologies has not affected many aspects modern civilization. Is rethought professional structures and reinvented business models. Consequently, in conditions IS, financial and accounting services (AS) face new threats, difficulties and opportunities. In business, players AS sector accept that traditional accounting system is gradually being replaced by digital AS. The purpose to answer this question based on qualitative and research approach applied to research using semi - structured interviews. The study while digital transformation in Kazakhstan's business sectors providing accounting services is just beginning, respondents highlighted cloud information system, Optical Character Recognition (OCR), artificial intelligence (AI), robotics and enterprise resource planning (ERP). Resistance to change, organizational culture and pricing seem be main obstacles for IS in accounting based on the financial and economic space. In the context of digital age, organizations contribute to a more complete understanding of accounting and role accountants. In addition, it provides practical insight into possible relationship between technological (in particular, digital) development and dynamics labor market for accounting professionals. Finally main conclusion and limitations this study described in final section, addition possibilities future research on topic.

Keywords: accounting, digital transformation, cloud accounting, digital skills, information technology

References

1. Zholayeva M.A., Ongarbaeva A.I. Upravlenie IT-auditom i praktikoj primeneniya. [IT audit management and application practices]. Problemy vnedreniya mezhdunarodnyh standartov audita i ucheta, praktika ih primeneniya v stranah SNG. sbornik statej Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Moskva, RUDN. - 2019. - S.433-435
2. Dimitriu, O., & Matei, M. Cloud accounting: a new business model in a challenging context. Procedia Economics and Finance, 32, 665-67 (2015). [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01447-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01447-1)
3. Zholayeva M.A., Urazbaeva Z.O., Zhynis A.N. Biznestegi buhgalterlik esepini aqparattyq juiesini tiimdiligi [The effectiveness of the Accounting Information System in business]. Äl-Farabi atyndağy

QŪU habarşy ekonomika seriasy, 4 (162). P.164 – 176. (2023)<https://doi.org/10.26577/be.2023.v146.i4.014>

4. Amanova, G.D., Akimova, B.Zh., Saparbaeva S.S, Moldashbayeva L.P., Zholayeva, M.A., Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan. Journal Rivista di studi sulla sostenibilita. -1 suppl. -P. 65-81. (2023) DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005

5. Veldhoven, Z., Vanthienen J. Designing a Comprehensive Understanding of Digital Transformation and its Impact // In Proceedings of the 32nd Bled eConference Bled Slovenia 16–19 June (2019). Available online: <https://aisel.aisnet.org/bled2019/22> (accessed on 9 January 2022)

6. Matt C., Hess T., Benlian A. Digital Transformation Strategies // Bus. Inform. Syst. Eng., 57, 339–343, (2015)

7. Guerrero, C.; Sierra, J.E. Impact of the Implementation of a New Information System in the Management of Higher Education Institutions // Int. J. Appl. Eng. Res,13, P.2523–2532. (2018)

8. Singerová, J. Accounting in cloud. European Financial and Accounting Journal. - 13(1). -P.61-76. (2018). <http://doi.org/10.18267/j.efaj.206>.

9. Hoffman C. Accounting and Auditing in the Digital Age. -2017. Available online: <http://xbrl.azurewebsites.net/2017/Library/AccountingAndAuditingInTheDigitalAge.pdf> (accessed on 12 June 2023)

10. Lutfi A. Understanding the Intention to Adopt Cloud-based Accounting Information System in Jordanian SMEs. Int. J. Digit. Account. Res, 22, 47 70. (2022). DOI: 10.4192/1577-8517-v22_2

11. Dulmin S.P., Nadarajah R., & Epitawalage K. U. Determinants of Adoption of Cloud-based Accounting: A Paradigm Shift in Sri Lanka. Asian Journal of Management Studies, Volume I Issue I, P. 103-127. (2021).

12. Musyaffi A.M., & Muna A. Critical Factors of Cloud Accounting Acceptance and Security for Prospective Accountants: Tam Extension. Jurnal Riset Akuntansi Kontemporer, 13(1), 1-6. (2021). <https://doi.org/10.23969/jrak.v13i1.3267>

13. Eldalabeeh A. R., AL-shbail M. O., Almuie M. Z., Bany baker M., & E'leimat D. Cloud-based accounting adoption in Jordanian financial sector. The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 8(2), 833-849. (2021). <https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no2.0833>

14. Turcan C. D., Banta V. C., & Babeanu S. A. Digitized Accounting-The Attributes Of Cloud Accounting In Technological Futurology. Annals of University of Craiova- Economic Sciences Series, 1(50), P.105-115. (2022).

15. Kopenova Zh.K., Bajmuhanova S.B., Nurmagambetova A.Z. Sifirlyq ekonomianyň buhgalterlik esepke äseri [Impact of the digital economy on accounting]. QazŪU Habarşysy. Ekonomika seriasy, Tom 137. -№ 3. -P.92-100. (2021)

16. Crîşmariu A., & Şomîtcă S. The Challenges of Digitalization in the Public Sector: Cloud Computing. CECCAR Business Review, 2(12), 65-72. (2022).

17. Yau-Yeung D., Yigitbasioglu O., Green P. Cloud accounting risks and mitigation strategies: Evidence from Australia. Account. Forum, 44, 421–446. (2021).

18. Bekova R.Zh., Fajzullina S.A., Zheksembina A.E. Cifrovizaciya kazahstanskoj ekonomiki i razvitie buhgalterskogo ucheta. [Digitalization of the Kazakh economy and development of accounting]. Vestnik universiteta «Turan». -(2). - P.153-157, (2019).

19. IMA Management Accounting Competency Framework. In The Future of Management Accounting; IMA: Dehradun India. –P. 39. (2021).
20. Kruskopf, S., Lobbas C., Meinander H., Söderling K., Martikainen M. Lehner, O. Digital Accounting and the Human Factor: Theory and Practice. ACRN J. Finance Risk Perspect, -9. -P. 78–89, (2022).
21. Zholaeva M.A., Ospanova E.O., Serikova M.A. Memleketтік audit organdarynyñ qyzmetin sifrlandyruydyñ мәseleleri men perspektivalary [Problems and prospects of digitalization of the activities of state audit bodies]. Memleketтік audit jurnal, 3 (48). P.16-19. (2020).
22. Chaplin S. Accounting Education and the Prerequisite Skills of Accounting Graduates: Are Accounting Firms' Moving the Boundaries? Aust. Account. Rev. -27. -P.61–70. (2016)
23. Kariyawasam, A. H. N. Analysing the impact of cloud-based accounting on business performance of SMEs. The Business & Management Review. - 10(4) 3744.(2019).
24. Tawfik O. I., Durrah O., Hussainey K., & Elmaasrawy H. E. Factors influencing the implementation of cloud accounting: evidence from small and medium enterprises in Oman. Journal of Science and Technology Policy Management, (ahead-ofprint). (2022). <https://doi.org/10.1108/JSTPM-08-2021-0114>.
25. Bejsembaj E., Titkov A.A., Ibraimova S.Zh. Organizacionno-ekonomicheskie tendencii i aktual'nye problemy cifrovizacii ekonomiki Respubliki Kazahstan. Economics: the strategy and practice. -16(3). –P.51-67, (2021). <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-51-67>
26. Zholaeva M.A., Chaya V.T. Konceptual'nye osnovy IT-audita cifrovom prostranstve. [Conceptual foundations of IT audit in the digital space]. Audit zhurnal. -1. - P.10-14, (2019).
27. Pajtaeva K.T. Rol' i znachenie ekonomicheskogo analiza v usloviyah cifrovoj ekonomiki. [The role and importance of economic analysis in the digital economy]. K. T. Pajtaeva Razvitie regional'noj ekonomiki v usloviyah cifrovizacii. –P. 575– 579, (2018).

Авторлар туралы мәліметтер:

Аманова Гульнара Дюсенбаевна – к.э.н., ассоц профессор заведующая кафедрой «Учет и анализ», ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Қазақстан.

Жүніс Арайлым Нурлановна – докторант кафедрасы учет и анализ ЕНУ им Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан.

Жолаева Маргарита Ахантаевна – PhD, и.о.доцент кафедрасы учет и анализ ЕНУ им Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан.

Аманова Гульнара Дюсенбаевна – Есеп және талдау кафедрасының кафедра меңгерушісі, э.ғ.к., қауымдасқан профессор Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Жүніс Арайлым Нурлановна – Есеп және талдау кафедрасының докторанты Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Жолаева Маргарита Ахантаевна – Есеп және талдау кафедрасының PhD доцент м.а. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Amanova Gulnara Dyusenbayevna – head of the Department of Accounting and analysis, candidate of Economic Sciences, Associate Professor L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Zhunis Arailym Nurlanovna – doctoral of the Department of Accounting and analysis L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Zholayeva Margarita Akhantaevna – PhD associate professor of the Department of Accounting and analysis L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МНРТИ: 06.35.01

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-343-355>

Криптовалюты: учет и аудит в цифровой экономике

Л.А. Майсигова

Ингушский государственный университет

(E-mail: maisigova@yahoo.com)

Аннотация. В статье рассматривается воздействие криптовалют на сферу учета и аудита, подчеркивая необходимость актуализации существующих методик в свете цифровизации экономики. Развитие цифровой экономики обуславливает широкое использование электронных валют. В современном мире криптовалюта не только актуальна как форма электронных расчетов, но и перспективна для осуществления инвестиций на международном рынке. В последние годы наблюдается беспрецедентный рост интереса к криптовалютам как инновационному финансовому инструменту, вызвавшему значительные изменения в традиционных подходах к учету и аудиту. Развитие блокчейн-технологии и увеличение объемов транзакций с использованием криптовалют стимулируют необходимость адаптации учетных систем и аудиторских процедур к новым экономическим условиям. Статья посвящена анализу преимуществ и недостатков криптовалют, а также разработке новых процедур аудита, адаптированных к особенностям криптовалютных операций. Актуальность темы обусловлена быстрым проникновением криптоактивов в финансовый мир и вызовами, которые они представляют для традиционных учетных систем. А также необходимостью адаптации учетных стандартов и аудиторских практик к новым экономическим реальностям. В работе используется комплексный подход, включающий анализ академических источников, нормативных документов, а также экспертные мнения и практические кейсы. Результаты показывают, что интеграция криптовалют требует стандартизации учета и обновления аудиторских подходов, а также повышения уровня знаний специалистов. Статья предлагает рекомендации, способствующие повышению прозрачности финансовых операций и укреплению доверия инвесторов. Данное исследование представляет интерес для профессионалов в области финансового учета и аудита, а также для исследователей, изучающих влияние цифровых технологий на экономические процессы.

Ключевые слова: криптовалюта, финансовый учет, аудиторские процедуры, Цифровая экономика, стандарты бухгалтерского учета, аудиторские инновации, технология блокчейн.

Поступила: 03.05.2024. Одобрена: 24.05.2024. Доступна онлайн: 28.06.2024

Введение

Согласно исследованию, опубликованному в Journal of Accountancy, криптовалюты представляют собой уникальные активы, которые отличаются от традиционных финансовых инструментов своей децентрализованной природой и отсутствием единого регулирующего органа. Это создает определенные трудности для аудиторов, которые должны разрабатывать новые методы оценки и верификации данных о транзакциях [1].

В России и за рубежом активно ведется дискуссия о том, каким образом следует интегрировать операции с криптовалютами в системы финансового учета. Исследователи из Высшей школы экономики указывают на необходимость разработки стандартов учета криптовалют, которые позволят обеспечить прозрачность и сопоставимость финансовой отчетности [2].

Рост объемов транзакций в криптовалютах, зафиксированный такими источниками, как отчеты CoinMarketCap [3], подтверждает актуальность вопроса о влиянии криптовалют на процедуры учета и аудита. С одной стороны, криптовалюты предлагают возможности для упрощения и ускорения финансовых операций, с другой — ставят перед профессионалами в области учета и аудита новые вызовы, связанные с оценкой рисков и защитой данных.

Таким образом, актуальность исследования влияния криптовалют на учет и аудит определяется как динамичным развитием рынка криптовалют, так и необходимостью разработки новых подходов к учету и аудиту, способных отвечать требованиям современной цифровой экономики.

Постановка проблемы

Феномен криптовалют выходит за рамки простого нововведения в финансовой сфере, представляя собой комплексную экосистему с собственными правилами и механизмами взаимодействия. Ключевыми вопросами, которые возникают в контексте функционирования криптовалютной экосистемы, являются вопросы правового регулирования, учета и аудита криптоактивов.

Во-первых, отсутствие универсального международного регулирования криптовалют влечет за собой проблему определения статуса криптовалют: являются ли они валютой, финансовым активом, товаром или совершенно новой категорией. Исследователи из Массачусетского технологического института подчеркивают сложность классификации криптовалют и необходимость разработки специализированных учетных стандартов [4].

Во-вторых, волатильность криптовалютных рынков создает риски, которые должны быть учтены при учете и аудите. Вопросы оценки стоимости криптоактивов, учета их в балансе, а также отражения операций с ними в отчетности остаются открытыми. Эксперты из Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ обращают внимание на необходимость разработки методологических основ для учета и аудита криптовалют, адекватных их природе и специфике [5].

В-третьих, прозрачность и безопасность транзакций в блокчейне требуют от аудиторов новых знаний и инструментов для проверки и подтверждения операций. Сложность и техническая особенность транзакций в блокчейне требуют от аудиторов понимания принципов работы децентрализованных сетей и способности анализировать и верифицировать данные в условиях высокой криптографической защиты.

Таким образом, функционирование криптовалютной экосистемы ставит перед специалистами в области учета и аудита ряд фундаментальных проблем, решение которых требует совместных усилий ученых, практиков и регуляторов.

Цели и задачи исследования

Основной целью настоящего исследования является всесторонний анализ влияния криптовалют на существующие процедуры учета и аудита, а также выработка предложений по их совершенствованию и адаптации к новым экономическим реалиям. Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи:

- анализ преимуществ криптовалют: изучить и систематизировать основные преимущества криптовалют, такие, как увеличение скорости и снижение стоимости транзакций, повышение уровня безопасности благодаря блокчейн-технологии, а также их влияние на глобализацию финансовых рынков;
- исследование недостатков криптовалют: определить и проанализировать ключевые недостатки и риски, связанные с использованием криптовалют, включая их волатильность, правовую неопределенность и потенциальные угрозы для финансовой стабильности;
- разработка новых процедур аудита: разработать предложения по созданию новых или усовершенствованию существующих аудиторских процедур, которые позволят адекватно оценивать риски и обеспечивать прозрачность операций с криптовалютами;
- взаимодействие криптовалют с традиционными финансовыми системами: исследовать способы интеграции криптовалют в традиционные финансовые системы, а также оценить их влияние на учетные стандарты и практики;
- анализ международного опыта: изучить и сравнить подходы к учету и аудиту криптовалют в различных странах, определить лучшие практики и возможности их применения в национальной практике.

Достижение поставленных целей позволит не только глубже понять сущность и функционирование криптовалютной экосистемы, но и способствовать формированию эффективной и безопасной среды для её дальнейшего развития.

История

Исторический контекст криптовалют начинается с публикации статьи Сатоши Накамото в 2008 году, где была впервые представлена концепция децентрализованной цифровой валюты – биткойна. Это событие положило начало развитию криптовалютного рынка и технологии блокчейн, которые в корне изменили взгляды на финансовые транзакции и учетные системы.

Литературный обзор показывает, что первые исследования в области криптовалют сосредоточились на их технологических аспектах и потенциале для обеспечения анонимности транзакций [6]. Со временем фокус исследований сместился на экономические и финансовые последствия их использования, включая влияние на денежно-кредитную политику и финансовую стабильность [7].

В последующие годы исследователи начали обращать внимание на проблемы учета и аудита, связанные с криптовалютами. В частности, были изучены вопросы классификации криптоактивов, их оценки и отражения в финансовой отчетности [8]. Работы в этой области подчеркивают сложность учета криптовалют из-за их высокой волатильности и отсутствия стандартов для их признания и измерения [9].

В России вопросы учета и аудита криптовалют также находятся в центре внимания ученых и практиков. Исследования, проведенные в РАНХиГС, анализируют правовую базу и предлагают пути интеграции криптовалют в национальную учетную систему [5].

Таким образом, история исследования криптовалют отражает эволюцию взглядов на них – от альтернативного средства обмена до серьезного фактора, влияющего на учетные и аудиторские процессы. Обзор существующей литературы позволяет установить основу для текущего исследования, направленного на решение актуальных проблем учета и аудита в контексте криптовалют.

Методы исследования

Для достижения целей исследования был применен комплексный подход, включающий как качественные, так и количественные методы анализа. Методология исследования основывается на следующих принципах и подходах:

- литературный обзор источников, посвященных криптовалютам и блокчейну, а также учету и аудиту для определения текущего состояния исследований выявления пробелов в исследованиях данной области;
- анализ законодательства и стандартов учета, касающихся криптовалют, для определения правовых рамок для учета и аудита криптоактивов;
- статистический анализ: обработка данных о криптовалютных транзакциях для оценки их воздействия на учет и аудит;
- кейс-стади: анализ реальных примеров использования криптовалют в бизнесе и их последствий для учета и аудита;
- моделирование – для прогнозирования последствий интеграции криптовалют в финансовую систему и разработки эффективных учетных политик.

Эти методы обеспечили глубокий и многогранный анализ вопроса, приведя к конкретным и практическим выводам.

Результаты и обсуждения

Для структурного представления информации о различиях в подходах к учету и аудиту криптовалют в разных странах приведем таблицу 1.

Таблица 1. Сравнение национальных подходов к учетным и аудиторским процедурам криптовалютных операций

Страна	Степень разработанности нормативной базы	Методы учета	Особенности аудита
Казахстан	В стадии разработки	Учет в соответствии с разрабатываемым законодательством	Аудит с учетом будущих регулятивных стандартов
Россия	Формируется	В соответствии с законом о цифровых финансовых активах	Особый контроль криптоопераций
США	Частичное регулирование	Учет в соответствии с налоговым законодательством	Аудит с использованием блокчейн-аналитики
Китай	Строгое регулирование	Ограниченный учет	Контроль соответствия операций с криптовалютой нормативным требованиям
Япония	Частичное регулирование	Учет криптовалюты как нематериальных активов	Аудит требует дополнительного подтверждения операций
Страны Евросоюза	Строгое регулирование	Учет по стандартам финансовой отчетности	Интеграция с общеевропейскими нормами
Южная Корея	Частичное регулирование	Учет криптоактивов аналогично валютным активам	Углубленный аудит крипторынков
Австралия	Нет регулирования	Учет криптовалют как обычных активов	Детальный аудит и отчетность

Источник: разработано автором на основе [6-9].

На основе таблицы 1 можно сделать следующие основные выводы:

Уровень регулирования криптовалют в мире варьируется: от стран, находящихся в начальной стадии формирования нормативной базы, до тех, где установлены четкие и строгие регуляции. Методы учета криптовалют обусловлены национальными законодательными рамками и могут включать особенности учета финансовых, нематериальных или валютных активов, а также требования финансовой отчетности.

Особенности аудита криптовалют нацелены на контроль соответствия операций с криптовалютами текущим регулятивным требованиям с акцентом на соблюдение комплаенса, использование блокчейн-аналитики и детализированную отчетность. В странах с частичным регулированием акцент смещается на адаптацию существующих аудиторских процедур и интеграцию новых технологий.

В контексте Евросоюза наблюдается тенденция к гармонизации учета и аудита криптовалют с общеевропейскими нормами, что указывает на международное сотрудничество в этой области.

По результатам анализа можно ожидать, что будущее регулирование криптовалют и связанные с ними учетные и аудиторские процедуры продолжат развиваться в сторону унификации и стандартизации, с учетом практик и ошибок тех стран, которые уже имеют опыт в этой области. Данные выводы подчеркивают необходимость внимательного отслеживания глобальных трендов и национальных особенностей в области учета и аудита криптовалют для разработки эффективной регулирующей политики и практик аудита.

В рамках освещения комплексного анализа учетных и аудиторских принципов в сфере криптовалют рассмотрим главные черты установленных подходов в разных юрисдикциях. Таблица 2 демонстрирует значимые различия в подходах к регулятивным процессам, отражая информацию о типах регулирования, используемых практик учета, особенностях аудита, а также соответствия правилам и практикам для каждой страны. Она служит дополнением к обсуждению подходов разных стран к учету и аудиту криптовалют, помогая выделить ключевые различия и тенденции в этой быстроразвивающейся области.

Таблица 2. Дифференциация подходов к учету и аудиту криптовалют

Страна	Тип регулирования	Практика учета	Характеристика	Практики соответствия
Казахстан	На рассмотрении	Ожидание принятия законодательства	Адаптация под будущие стандарты	Разработка регулятивных инициатив
Россия	Разрабатывается	Учет по закону о ЦФА	Усиленный контроль за криптооперациями	Создание новых стандартов
США	Частичное	Учет по IRS 2014-21 только жесткое ограничение учета	Использование блокчейн-аналитики для аудита	Подходы соответствия AML/KYC
Китай	Запрет	Только жесткое ограничение учета	Фокус на легитимности операций	Соответствие строгим правилам
Япония	Развивается	Учет как нематериальных активов	Внимание к подтверждению операций	Повышение требований к легитимности
ЕС	Строгое	Учет по стандартам EFRAG	Соответствие общеевропейским стандартам аудита	Интеграция с EU AMLD

Южная Корея	Частичное	Учет как валютные активы	Детальный аудит крипторынков	Соблюдение AML правил
Австралия	Развивается	Учет по общим стандартам	Аудит с детальной отчетностью	Работа над новым законодательством

Источник: разработано автором на основе [6-9].

На основании таблицы 2 можно увидеть, что страны различаются по типу регулирования криптовалют, принимая от частичного до полного запрета. Это напрямую влияет на учетные и аудиторские практики в каждой из них.

Практики учета криптовалют варьируются от оформления в соответствии с национальными законами до интеграции с международными стандартами отчетности. Аудит в области криптовалют требует применения специфических подходов, включая использование блокчейн-аналитики и детальной отчетности для обеспечения прозрачности и достоверности информации. Соответствие отраслевым стандартам и требованиям, таким, как AML («противодействие отмыванию денег») и KYC («знай своего клиента»), становится ключевым элементом в контексте учета и аудита криптоактивов.

В некоторых странах, таких, как Казахстан и Австралия, законодательные инициативы ещё находятся в стадии разработки, что указывает на динамичность и неопределенность текущего регулятивного пейзажа в области криптовалют.

Результаты проведенного исследования выявили, что криптовалюты, благодаря своей инновационной природе, предлагают ряд преимуществ для финансовой сферы, включая:

- преимущества криптовалют: исследование подтвердило, что криптовалюты обеспечивают ускорение транзакций и снижение их стоимости, а также повышают уровень безопасности благодаря блокчейн-технологии. Они способствуют глобализации финансовых рынков, предоставляя инвесторам новые возможности для диверсификации портфеля;

- улучшенная эффективность транзакций: криптовалюты обеспечивают быстрые и прозрачные платежи без необходимости в посредниках, что сокращает время и издержки;

- усиленная безопасность: блокчейн-технология предлагает усовершенствованные механизмы шифрования и хранения данных, что повышает уровень безопасности транзакций;

- глобальный доступ: криптовалюты не привязаны к государственным регуляторам, обеспечивая широкий доступ и возможности для международной торговли.

Риски и недостатки: вместе с тем были выявлены значительные риски, связанные с волатильностью криптовалют, их правовой неопределенностью и потенциальными угрозами для финансовой стабильности. Эти факторы создают сложности для учета и аудита, требуя разработки новых подходов и инструментов:

- волатильность: значительные колебания цен на криптовалюты создают риск для инвесторов и затрудняют учетную оценку активов;

- правовая неопределенность: отсутствие четких правовых рамок и стандартов учета затрудняет интеграцию криптовалют в традиционные финансовые системы;
 - технологические риски: несмотря на высокую степень безопасности блокчейна, существует риск технических сбоев и атак на сеть;
 - аудиторские процедуры: предложены новые процедуры аудита, включая методы оценки стоимости криптоактивов и верификации транзакций в блокчейне, что является важным шагом к адаптации аудиторской практики к условиям цифровой экономики.
- Обсуждение результатов показало, что для минимизации рисков и полноценного использования потенциала криптовалют необходимо:
- разработка стандартов: создание унифицированных стандартов учета и аудита для криптовалютных операций;
 - образование и обучение: повышение уровня знаний специалистов в области учета и аудита относительно криптовалют и блокчейн-технологий;
 - сотрудничество регуляторов: международное сотрудничество для разработки общих правил и норм в сфере криптовалют.

Заключение

Исследование криптовалютной экосистемы выявило её значительное влияние на современные учетные и аудиторские практики. Основные выводы подчеркивают необходимость адаптации традиционных методов учета и аудита к новой цифровой реальности:

Стандартизация учета: установлено, что для обеспечения точности и сопоставимости финансовой отчетности требуется разработка и внедрение стандартизированных учетных процедур для криптовалют.

Обновление аудиторских подходов: показана необходимость включения специализированных аудиторских процедур, способных адекватно оценивать криптовалютные активы и транзакции.

Образовательные инициативы: выделена важность обучения учетных и аудиторских специалистов, что позволит им эффективно работать с криптовалютами и использовать блокчейн-технологии.

Возможность внедрения полученных результатов в практику выглядит перспективной, учитывая активное распространение криптовалют и блокчейна. Предложенные улучшения учета и аудита могут способствовать повышению прозрачности финансовых операций и укреплению доверия инвесторов.

Дальнейшие перспективы работы над темой включают:

- мониторинг изменений регулятивной среды: следует отслеживать развитие законодательства, касающегося криптовалют, для своевременного обновления учетных и аудиторских практик;
- изучение влияния криптовалют на макроэкономические процессы: важно анализировать, как криптовалюты воздействуют на глобальные финансовые системы и экономику в целом;

– разработка инструментов для аудита блокчейн-транзакций: создание программного обеспечения для аудита, которое может взаимодействовать с блокчейн-сетями и автоматически проверять транзакции.

Таким образом, исследование открывает дорогу к инновациям в учете и аудите, а также задает направление для будущих научных работ в этой области.

Благодарность, конфликт интересов. Отсутствует

Список литературы

1. Peters G.W., Panayi E., Chapelle A. Trends in Crypto-Currencies and Blockchain Technologies: A Monetary Theory and Regulation Perspective. *Journal of Financial Perspectives*. 2015,- №3- p. 1-27.
2. Иванова Е.А., Макарова В.А. Проблемы учета криптовалют в условиях развития цифровой экономики// Вестник Высшей школы экономики. 2017. - №1. - С. 134-145.
3. CoinMarketCap. (n.d.). Cryptocurrency Market Capitalizations. Retrieved from <https://coinmarketcap.com> (дата обращения: 25.04.2024)
4. Catalini, C., Gans, J.S. (2016). Some Simple Economics of the Blockchain. MIT Sloan Research Paper No. 5191-16. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2874598> (дата обращения: 25.04.2024)
5. Сидорова М.И., Шестакова Е.В. Учет и аудит криптовалют: проблемы и перспективы// Журнал Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ. 2018. - №10. - С. 29-42.
6. Narayanan A. et al. Bitcoin and Cryptocurrency Technologies: A Comprehensive Introduction. Princeton University Press. 2016. -145p
7. Böhme, R. et al. Bitcoin: Economics, Technology, and Governance. *Journal of Economic Perspectives*. 2015, -№29, -с. 213-238.
8. Tapscott D., Tapscott A. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Portfolio. 2017. - p115.
9. Yermack, D. Corporate Governance and Blockchains. *Review of Finance*. 2017, - № 21, - p.131.
10. Ниязбекова Ш.У., Назаренко О.В. Современное состояние и перспективы развития нефтегазового сектора Республики Казахстан // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. – 2018. – № 4. – С. 7-14. doi: 10.21777/2587-554X-2018-4-7-14.
11. Ниязбекова Ш.У., Успамбаева М.К., Молдашбаева Л.П. Об институциональных и правовых проблемах государственного аудита и финансового контроля // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. – 2019. – № 3 (30). – С. 15-20. doi: 10.21777/2587-554X-2019-3-15-20.
12. Имангожина З.А., Ниязбекова Ш.У. Международное экономическое сотрудничество стран Персидского залива в газовом секторе // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. – 2019. – № 1 (28). – С. 15-20. doi: 10.21777/2587-554X-2019-1-15-20.
13. Ниязбекова Ш.У., Буневич К.Г. Анализ социально-экономического развития города Астаны // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. – 2017. – № 3 (22). – С. 24-31. doi: 10.21777/2307-6135-2017-3-24-31.

14. Иванова О.С., Ниязбекова Ш.У. Развитие Fintech и Big data в финансовом секторе: особенности, проблемы, возможности // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. – 2020. – № 1 (32). – С. 30-36. doi: 10.21777/2587-554X-2020-1-30-36.

15. Яровенко С.Э., Ниязбекова Ш.У. Сравнительный анализ мировых финансовых кризисов, их причины и последствия // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. – 2021. – № 4 (39). – С. 48-57. doi: 10.21777/2587-554X-2021-4-48-57.

16. Ниязбекова Ш.У., Буневич К.Г. Краткий обзор финансового сектора Дании // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. – 2020. – № 3 (34). – С. 50-56. doi: 10.21777/2587-554X-2020-3-50-56.

Л. А. Майсигова,

Ингуш Мемлекеттік Университеті

Криптовалюталар: цифрлық экономикадағы бухгалтерлік есеп және аудит

Аңдатпа. Мақалада криптовалюталардың бухгалтерлік есеп пен аудит саласына әсері қарастырылып, экономиканы цифрландыру аясында қолданыстағы әдістемелерді жаңарту қажеттілігі баса айтылған. Цифрлық экономиканың дамуы электрондық валюталардың кеңінен қолданылуына алып келеді. Қазіргі әлемде криптовалюта электронды есеп айырысу нысаны ретінде ғана емес, сонымен қатар халықаралық нарықта инвестицияларды жүзеге асыру үшін де перспективалы болып табылады. Соңғы жылдары криптовалюталарға инновациялық қаржы құралы ретінде қызығушылықтың бұрын-соңды болмаған өсуі байқалды, бұл дәстүрлі есепке алу мен аудит тәсілдерінде айтарлықтай өзгерістер тудырды. Блокчейн технологиясын дамыту және криптовалюталарды қолдана отырып транзакциялар көлемін ұлғайту есеп жүйелері мен аудиторлық процедураларды жаңа экономикалық жағдайларға бейімдеу қажеттілігін ынталандырады. Мақала криптовалюталардың артықшылықтары мен кемшіліктерін талдауға, сондай-ақ криптовалюта транзакцияларының ерекшеліктеріне бейімделген жаңа аудит процедураларын әзірлеуге арналған. Тақырыптың өзектілігі криптовалюта активтерінің қаржы әлеміне тез енуімен және олардың дәстүрлі бухгалтерлік есеп жүйелері үшін туындайтын қиындықтарымен анықталады. Бұл сонымен қатар бухгалтерлік есеп стандарттары мен аудиторлық тәжірибені жаңа экономикалық шындыққа бейімдеуді қажет етеді. Жұмыста академиялық дереккөздерді, нормативтік құжаттарды, сондай-ақ сараптамалық қорытындылар мен практикалық кейстерді талдауды қамтитын кешенді тәсіл қолданылады. Нәтижелер криптовалюталардың интеграциясы бухгалтерлік есепті стандарттауды және аудиторлық тәсілдерді жаңартуды, сондай-ақ мамандардың білім деңгейін арттыруды талап ететінін көрсетеді. Мақалада қаржылық операциялардың ашықтығын арттыруға және инвесторлардың сенімін нығайтуға ықпал ететін ұсыныстар берілген. Бұл зерттеу қаржылық есеп және аудит саласындағы мамандарды, сондай-ақ цифрлық технологиялардың экономикалық процестерге әсерін зерттейтін зерттеушілерді қызықтырады.

Түйінді сөздер: криптовалюта, қаржылық есеп, аудиторлық процедуралар, цифрлық экономика, бухгалтерлік есеп стандарттары, аудиторлық инновациялар, блокчейн технологиясы

L.A. Maisigova,
Ingush State University

Cryptocurrencies: accounting and auditing in the digital economy

Abstract. The article examines the impact of cryptocurrencies on the field of accounting and auditing, emphasizing the need to update existing methodologies in light of the digitalization of the economy. The development of the digital economy leads to the widespread use of electronic currencies. In the modern world, cryptocurrency is not only relevant as a form of electronic payments, but also promising for investments in the international market. In recent years, there has been an unprecedented increase in interest in cryptocurrencies as an innovative financial instrument, which has caused significant changes in traditional accounting and auditing approaches. The development of blockchain technology and an increase in the volume of transactions using cryptocurrencies stimulate the need to adapt accounting systems and audit procedures to new economic conditions. The article is dedicated to analyzing the advantages and disadvantages of cryptocurrencies, as well as developing new audit procedures adapted to the specifics of cryptocurrency transactions. The relevance of the topic is determined by the rapid penetration of crypto assets into the financial world and the challenges they pose for traditional accounting systems. It also necessitates the adaptation of accounting standards and auditing practices to new economic realities. The work uses a comprehensive approach, including the analysis of academic sources, regulatory documents, as well as expert opinions and practical case studies. The results show that the integration of cryptocurrencies requires standardization of accounting and updating of audit approaches, as well as raising the level of specialists' knowledge. The article offers recommendations that contribute to increasing the transparency of financial operations and strengthening investor confidence. This research is of interest to professionals in the field of financial accounting and auditing, as well as researchers studying the impact of digital technologies on economic processes.

Key words: cryptocurrency, financial accounting, audit procedures, digital economy, accounting standards, audit innovation, blockchain technology.

References

1. Peters G.W., Panayi E., Chapelle A. Trends in Crypto-Currencies and Blockchain Technologies: A Monetary Theory and Regulation Perspective. *Journal of Financial Perspectives*. 2015, 3(3), pp. 1-27.
2. Ivanova E.A., Makarova V.A. Problemy ucheta kriptovalut v usloviyah razvitiya tsyfrovoy ekonomiki [Problems of accounting for cryptocurrencies in the context of the development of the digital economy] *Vestnik Vyshei shkoly ekonomiki [Bulletin of the Higher School of Economics]*. 2017, (1), pp. 134-145.
3. CoinMarketCap. (n.d.). Cryptocurrency Market Capitalizations. Retrieved from <https://coinmarketcap.com> (accessed 25.04.2024)
4. Catalini, C., Gans, J.S. (2016). Some Simple Economics of the Blockchain. MIT Sloan Research Paper No. 5191-16. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2874598> (accessed 25.04.2024)
5. Sidorova M.I., Shestakova E.V. Uchet i audit kriptovalut: problem i perspektivy.[Accounting and auditing of cryptocurrencies: problems and prospects.] *Zhurnal Rossiiskoi akademii narodnogo hozyaistva i gosudarstvennoi sluzhby pri Prezidente RF [Journal of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration.]* 2018, 10(2), pp. 29-42.

6. Narayanan A. et al. Bitcoin and Cryptocurrency Technologies: A Comprehensive Introduction. Princeton University Press. 2016.
7. Böhme, R. et al. Bitcoin: Economics, Technology, and Governance. Journal of Economic Perspectives. 2015, 29(2), pp. 213-238.
8. Tapscott D., Tapscott A. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Portfolio. 2017.
9. Yermack, D. Corporate Governance and Blockchains. Review of Finance. 2017, 21(1), p.7-31.
10. Niyazbekova Sh.U., Nazarenko O.V. Sovremennoe sostoyanie I perspektivy razvitiya neftegazovogo sektora Respubliki Kazahstan [Current state and prospects of development of the oil and gas sector of the Republic of Kazakhstan] Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.U.Vitte. Seriya 1: Economoka I upravlenie [Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management]. – 2018. – № 4 (27). – Pp. 7-14. doi: 10.21777/2587-554X-2018-4-7-14.
11. Niyazbekova Sh.U., Uspambayeva M.K., Moldashbayeva L.P. Ob institucionalnyh I pravovyh problemah gosudarstvennogo audita I finansovogo kontrolya [On institutional and legal problems of state audit and financial control] Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.U.Vitte. Seriya 1: Economoka I upravlenie [Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management]. – 2019. – № 3 (30). – Pp. 15-20. doi: 10.21777/2587-554X-2019-3-15-20.
12. Imangozhina Z.A., Niyazbekova Sh.U. Mezhdunarodnoe ekonomicheskoe sotrudnichestvo stran Persidskogo zaliva v gazovom sektore [International economic cooperation of the Persian Gulf countries in the gas sector] Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.U.Vitte. Seriya 1: Economoka I upravlenie [Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management.] – 2019. – № 1 (28). – Pp. 15-20. doi: 10.21777/2587-554X-2019-1-15-20.
13. Niyazbekova Sh.U., Bunevich K.G. Analiz socialno-ekonomicheskogo razvitiya goroda Astany [Analysis of socio-economic development of Astana city] Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.U.Vitte. Seriya 1: Economoka I upravlenie [Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management.] – 2017. – № 3 (22). – Pp. 24-31. doi: 10.21777/2307-6135-2017-3-24-31.
14. Ivanova O.S., Niyazbekova Sh.U. Razvitie Fintech i Big data v finansovom sektore: osobennosti, problemy, vozmozhnosti [Development of Fintech and Big data in the financial sector: features, problems, opportunities] Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.U.Vitte. Seriya 1: Economoka I upravlenie [Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management.] – 2020. – № 1 (32). – Pp. 30-36. doi: 10.21777/2587-554X-2020-1-30-36.
15. Yarovenko S.E., Niyazbekova S.U. Sravnitelnyi analiz mirovyh finansovyh krizisov, ih prichiny I posledstviya [Comparative analysis of global financial crises, their causes and consequences] Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.U.Vitte. Seriya 1: Economoka I upravlenie [Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management.] – 2021. – № 4 (39). – Pp. 48-57. doi: 10.21777/2587-554X-2021-4-48-57.
16. Niyazbekova Sh.U., Bunevich K.G. Kratkii obzor finansovogo sektora Danii [A brief overview of the Danish financial sector] Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.U.Vitte. Seriya 1: Economoka I upravlenie [Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management.] – 2020. – № 3 (34). – Pp. 50-56. doi: 10.21777/2587-554X-2020-3-50-56.

Сведения об авторе:

Майсигова Л.А. – кандидат экономических наук, доцент, Ингушский государственный университет, 386001, Россия, Магас, пр. И. Зязикова, дом 5, maisigova@yahoo.com.

Information about the author:

Maisigova L.A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Ingush State University, 386001, Russia, Magas, I. Zyazikova Ave., 5, maisigova@yahoo.com.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.71.57

Научная статья

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-356-366>

Меры государственной поддержки для развития потенциала туризма в Казахстане

А. Бердибекова*¹ , Л.М. Муталиева²

^{1,2} Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹amina.berdibekova@gmail.com, ²mutaliyeva_lm@enu.kz)

Аннотация. Для превращения туризма в динамично развивающуюся и высокодоходную отрасль экономики необходимы меры государственной поддержки потенциала туристской отрасли. Это создание соответствующих институциональных условий: законодательных норм и структур управления, что стало бы основой создания эффективного механизма функционирования отрасли.

Целью и основными направлениями исследования является изучение соответствующих институциональных условий: законодательных норм, структур управления и определение мер государственной поддержки для развития потенциала отрасли.

В статье проведен аналитический обзор мер государственной поддержки туризма в Казахстане. Проведен анализ действующего законодательства в сфере туризма и других мероприятий по стимулированию туристского предпринимательства в Казахстане. Основным источником анализа стали законы и нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность сферы туризма в Республике Казахстан. В исследовании были применены описательный метод и сравнительный анализ. Областью применения результатов исследования является деятельность субъектов туристской отрасли всех уровней. Результаты исследования помогут использовать огромный туристский потенциал Казахстана путем повышения активности предпринимателей в туризме. Сфера туризма должна стать привлекательной для занятия бизнесом. Результаты исследования, приведенные в статье, могут быть применены при разработке планов развития туристской отрасли. Все это, в свою очередь, повысит социально-экономическое положение регионов Казахстана.

Ключевые слова: государственная поддержка, туризм, информационные системы, особые экономические зоны, дестинации, социальный туризм.

Введение

Справедливости ради следует сказать, что меры государственной поддержки туризма вырабатывались и применялись во все времена развития туристской деятельности, однако они не носили решающего значения, поскольку и сама сфера туризма являла собой область деятельности из разряда отраслей, оказывающих услуги социального порядка, и, соответственно, находилась в поле внимания по остаточному принципу даже в кругу отраслей социальной сферы.

Ситуация начала меняться по мере осознания государством особой значимости сферы туризма для социально-экономического развития страны, регионов, когда стала функционировать как полноценная туристская индустрия, оказывающая влияние, по подсчетам специалистов от управления, на развитие более трех десятков отраслей экономики.

На основании исторического аспекта поставленной проблемы, целью статьи является изучение мер государственной поддержки для развития потенциала туристской отрасли в Казахстане.

Объектом исследования явился потенциал развития туризма в Казахстане.

Методология исследования базировалась на применении общих методов научного исследования, методов объяснительного характера, описательного, анализа и синтеза, статистического анализа, диалектики, логики.

Методы научного исследования применялись при изучении институциональной инфраструктуры мер государственной поддержки потенциала туризма в Казахстане, методы анализа и синтеза использовались при оценке данных статистики и изучении проблемы на разных уровнях государственного управления. Особенно методология исследования важна при определении гипотезы исследования – как государство в условиях цифровой экономики выявляет потенциал и инвестирует в туризм для его развития. Это привело к определению **этапов исследования**. Безусловно, масштабы государственной поддержки неизмеримо возросли в период ковид-пандемии и в постпандемический период, поскольку именно сфера туризма и, в особенности, ее формы въездного и выездного туризма оказались в кризисном состоянии, причем более масштабном и разрушительном, чем в ряде отраслей реальной экономики страны.

Так, в 2020-2021 гг. Правительством совместно с Национальной палатой предпринимателей «Атамекен», а также профессиональными ассоциациями, такими, как Казахстанская туристская ассоциация (КТА), субъектами МСБ в сфере туризма были оказаны следующие меры государственной поддержки в рамках программы антикризисных мер:

- освобождение от ряда налогов и платежей в бюджет;
- отсрочка выплат по займам в банковской системе;
- унифицирование ставки по льготному кредитованию;
- выработка новых инструментов поддержки, среди которых можно выделить обеспечение выплат минимальной заработной платы от государства в период локдауна и др. [1, с. 68].

Наряду с этим, в 2021 г. был принят ряд важных изменений в законодательство, благодаря чему с 1 января 2022 года в полной степени заработали такие дополнительные меры государственной поддержки, как:

- субсидии по затратам туроператоров за одного иностранного туриста в размере 15 тыс. тенге;
- возмещение до 25% затрат бизнес-субъектам на приобретение оборудования и технических средств для горнолыжных курортов;
- субсидирование стоимости билетов, включенных в туристский продукт, при воздушной перевозке несовершеннолетних пассажиров по принципу «kids go free»;
- возмещение до 10% затрат субъектов бизнеса в индустрии туризма при строительстве и/или реконструкции объектов туристской инфраструктуры, включая и объекты придорожного сервиса;
- компенсация до 25% затрат по приобретению туристских автобусов;
- возмещение в размере 83,3 тыс. тенге ежемесячных затрат по содержанию санитарно-гигиенических узлов.

Были внесены изменения в действующее законодательство:

- введено понятие приоритетной туристской территории, что позволяло упорядочить процесс формирования реестра актуальных дестинаций;
- снижен в 10 раз порог объема инвестиций для получения инвестиционных преференций по инвестиционным проектам в туризме;
- введена дифференциация лицензирования туроператорской деятельности по видам туризма и др. [2].

Результаты и обсуждение

Важным фактором, который, вне сомнения, оказывает значительное влияние и на сферу туризма, ввиду особой ее специализации, является цифровизация, и ее роль лишь усилилась в пандемию. В частности, в 2020 г. в Казахстане было запущено цифровое приложение «eQонақ» (или «электронный отель»), которое призвано в оперативном режиме осуществлять актуализацию реестра мест размещения, проводить анализ большого объема данных по въездным и внутренним туристским потокам. Сегодня она установлена в более чем 123 гостиницах и отелях Алматы, Астаны и других городов Казахстана.

Приложение интегрировано с национальной системой безопасности «Беркут» и информационно-коммуникационной системой Комитета миграционной службы МВД РК, что позволяет соответствующим органам оперативно получать информацию о прибытии в страну иностранных туристов в целях максимального облегчения процесс их регистрации.

Наряду с этим цифровым приложением, начали функционировать такие информационные системы, как:

- tourstat.kz, интегрированной с информационной базой Бюро национальной статистики АСПиР РК;
- [tourism online. kz](http://tourismonline.kz), на основе которой действует онлайн-академия внутреннего туризма, в рамках деятельности которой профессионалы от туристского рынка имеют

возможность поделиться накопленным опытом и приобретенными знаниями с новыми юридическими и физическими лицами туристической индустрии, а также проводятся всевозможные вебинары и форумы;

– tourism jobs, в качестве платформы поиска работы в сфере туризма и найма профессионалов;

– АИС проектного управления и «View Project», предназначенная для целей оперативного взаимодействия с государственными структурами в процессах осуществления реализации инфраструктурных и инновационных проектов в туристских дестинациях [1, с. 68,69].

Вместе с тем, как, в частности, отмечает Е. Жолумбетов, несмотря на проводимую системную работу, все еще имеет место ряд существенных проблем, выбивающих Казахстан из ряда зарубежных стран, в которых успешное развитие туризма в значительной мере зависит от участия государства в регулировании этой сферы. Должно быть понятным, полагает эксперт, что недостаточная поддержка сферы туризма со стороны государства может сопровождаться в ближайшие годы снижением конкурентных преимуществ отечественных туристских продуктов на мировом и внутреннем туристских рынках со всеми возможными на этой почве последствиями для экономических и социальных программ государства [3, с. 31].

В частности, по мнению Ю. Базыкина, недостаточно развита такая форма, как *социальный туризм*. Так, проведенный им анализ показал, что численность потребителей социального продукта в России за годы реформ резко сократилась – с 30-40% в 1991 г. до 2-3% в 2004 г. и еще ниже в настоящее время. Безусловно, подобный резкий спад социального туризма, связанный с упадком системы курортов, домов отдыха, пансионатов, в значительной степени негативно сказывается в виде ухудшения потенциала физического здоровья нации. Подобное положение дел характерно и для Казахстана.

В этой связи необходимо усилить меры поддержки индустрии туризма и в направлении ее социализации, имея в виду расширение доступа туруслуг и для социально мало и/или совсем незащищенных групп населения.

В целом же ясно, что развитие социального туризма может в немалой степени способствовать решению весьма актуальной в настоящее время социальной задачи, а именно - преодолению тенденции растущих различий в уровне жизни различных слоев и групп населения страны.

В связи с этим нам представляется целесообразным существенно расширить круг потребителей социального туристского продукта в рамках государственных социальных программ, предусмотрев меры по совершенствованию Социального кодекса РК в части расширения потенциала развития этой формы туризма через механизм и инструменты доступа к санаторно-курортному лечению и отдыху.

Также этот эксперт видит в системе мер господдержки туризма внедрение концепта особых экономических зон (ОЭЗ) туристско-рекреационного типа, со всеми прилагаемыми льготами и гарантиями для отечественных и иностранных субъектов, вовлекаемых в туристскую деятельность.

Должно быть понятным, что только в этом случае в индустрию туризма придут инвесторы, которые главным образом и будут реализовывать инвестиционные проекты и развивать как туристскую отрасль, так и по большому счету - экономику страны, регионов.

И здесь можно согласиться с Ю. Базыкиным и другими экспертами, что в первоочередном порядке необходимо решать две задачи: первое – необходимость осуществлять постоянный мониторинг хода реализации мер по созданию ОЭС, в процессе которого и следует отрабатывать не предусмотренные ранее и возникающие в процессе исполнения отдельные недоработки в механизме экономического регулирования и государственной поддержки, и второе - полученные в ходе создания и реализации ОЭС результаты необходимо распространять на все регионы с потенциальными дестинациями [4].

Наряду с этим развитие потенциала ОЭС позволит решать в позитивном ключе и вопросы развития кластерного подхода на региональном уровне, что создаст основу для активизации процессов диверсификации в аграрном секторе на основе развития концепта сельского туризма, значимость которого сегодня вызывает все меньше сомнений. В целях реализации задачи развития сельского туризма, на наш взгляд, необходимо проводить последовательную работу по совершенствованию организационно-правовой основы развития туристической деятельности на селе.

В этом направлении прежде всего необходимо совершенствование действующего законодательства по вопросам развития сферы туризма. В частности, назрела задача включения в *Закон о туристской деятельности норм*, очерчивающих понятие «туристское предпринимательство», определяющих формы содействия развитию конкретных направлений государственной поддержки предпринимательства в туризме, в том числе и в области развития сельского туризма.

Также необходимо усиление организационной основы сбалансированности усилий всех действующих сторон в обеспечении задачи роста привлекательности сельского туризма для все большего числа туристов, включая и зарубежных.

Далее, целесообразно развивать механизмы и инструменты государственно-частного партнерства в секторе сельского туризма, имея в виду взаимную финансовую и иную ответственность местных органов управления и агропредприятий.

Также необходимо формировать и финансовые стимулы для развития сельского туризма, в особенности для агропредприятий, имея в виду систему грантов, субсидий и/или налоговых льгот и преференций, облегчение доступа к кредитным ресурсам по более низкой процентной ставке и более длительному сроку погашения.

Дело в том, что в настоящее время агропредприятия в основном полагаются на программы «Кен-Дала», «Агробизнес» и «Экономика простых вещей», практически не пользуясь услугами по линии КазАгроФинанса и Продкорпорации, поскольку финансовые продукты этих институтов являются, по мнению субъектов агробизнеса, излишне дорогими.

В этой связи следует иметь в виду целесообразность создания специализированного аграрного банка, о чем уже много лет высказывается как экспертное сообщество, так и сами аграрии [5].

Также экспертное сообщество полагает, что необходима выработка единой региональной политики в области развития туризма в целом, и в сфере сельского туризма – в частности, исходя из того факта, что государственная схема развития туризма не в состоянии охватить своеобразную специфику всех регионов Казахстана, отличающихся широким разнообразием территорий, природно-климатических условий, традиций и других особенностей, определяющих самобытность и уникальность конкретных областей, районов, сельских поселений, что и привлекает туристов [6, с. 151,152].

Думается, не обойтись и без совершенствования законодательства *о местном самоуправлении*, где целесообразно ввести нормы об условиях развития туристических кластеров в регионах страны. Тем более, что данное законодательство формируется в течение длительного времени и до сих пор не приобрело своей завершенной формы [7].

На наш взгляд, с позиций государственных мер необходимо усилить законодательную основу в целях более ускоренного развития и делового туризма. Как известно, в Законе о туристской деятельности в Республике Казахстан дается общее определение туризма, в то время как деловой туризм, являющийся по сути отдельным, даже относительно самостоятельным сегментом индустрии туризма, остается без должного пояснения как категории, и, как следствие, без должного внимания со стороны государства.

Также можно разделить мнение С. Кожобекова о том, что развитие международного туризма в Казахстане определяется растущей деловой активностью. Так, согласно экспертным оценкам, в последние годы в среднем ежегодный объем казахстанского рынка делового туризма составлял порядка 1,5 млрд. долл. Вместе с тем, данная цифра достаточно приблизительна по причине отсутствия данных по конкретным составляющим индустрии встреч в нашей стране. Сегодня объемы, безусловно, значительно выросли, независимо от экстремальных постпандемических условий.

Также не следует упускать из виду и государственные меры по продвижению отечественного делового туризма в мировом туристском пространстве, тем более что для этого есть все предпосылки, которые создает членство Казахстана в самых авторитетных международных организациях - ООН, ОБСЕ, ШОС, ЕАЭС. [8, с. 44].

В этом плане есть немалый потенциал, который можно извлечь из Стратегии развития туризма до 2030 года, разработанной секретариатом Центральноазиатского регионального экономического сотрудничества (ЦАРЭС). Эта организация объединяет 11 стран, включая Казахстан, объединяющих свои усилия в содействии всеобщему развитию, к ускоренному экономическому росту и общему процветанию всех государств-участниц.

Вопросы совместного развития сферы туризма составляют предмет одного из 7-ми кластеров, формирование которых заложено в программе ЦАРЭС-2030, одобренной на 16-й Министерской конференции ЦАРЭС в октябре 2017 года.

Заключение

Таким образом, туризм выходит за узкие рамки национальных границ, а субрегиональное сотрудничество в сфере развития общего туристского пространства

может максимально способствовать укреплению экономических, социальных и культурных отношений между странами, тем самым повышая позитивный имидж этого субрегиона в направлении его большей привлекательности для иностранных гостей и инвестиций.

В целом Стратегия развития туризма ЦАРЭС на период до 2030 года основана на видение миссии объединения в создании устойчивого, безопасного, доступного и привлекательного туристского субрегиона, предоставляющего обширное многообразие качественных и круглогодичных услуг для туристов вдоль Шелкового пути и справедливом распределении общей выгоды от индустрии туризма среди стран-участниц.

При этом в основу управления развитием туризма и сотрудничества в сфере туризма в субрегионе положены пять руководящих принципов, а именно:

- приоритет качества над количеством в целях обеспечения экологической, социальной и культурной устойчивости стран-участниц объединения;
- адаптация к глобальным тенденциям и повышение устойчивости на основе активного брендинга туристских продуктов стран при одновременном создании региональной синергии в целях эффективного реагирования на возможные новые глобальные и субрегиональные вызовы;
- сокращение региональных и межгосударственных дисбалансов, расширение прав и возможностей местных сообществ в дестинациях субрегиона;
- продвижение многосезонного туризма на основе диверсификации турпродуктов и предоставления круглогодичных возможностей для ведения туристского бизнеса в субрегионе;
- принятие целостного в разбивке подхода по этапам к развитию туристских сетей ЦАРЭС вдоль Шелкового пути, являющегося исторически самым важным маршрутом, связывающим крупные города и основные туристские объекты и дестинации стран ЦАРЭС.

Стратегия развития туризма ЦАРЭС определяет, как было отмечено выше, семь приоритетных региональных туристских кластеров, связанных с основными туристскими маршрутами на Великом Шелковом пути и выстроенных с учетом своей региональной значимости, уровней посещаемости и перспективного потенциала развития с все большим ростом туристских потоков и увеличения вложения туризма в экономический рост стран объединения:

- 1) Каспийский регион (Грузия, Азербайджан, Казахстан и Туркменистан);
- 2) Сердце Центральной Азии (Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан, Туркменистан, Таджикистан, а также Афганистан);
- 3) Алматы-Бишкек (в части территории экономического коридора Алматы-Бишкек и гор Тянь-Шань, охватывающих Казахстан, Кыргызстан и Северный Синьцзян в КНР);
- 4) Золотое побережье (на юго-западе Пакистана);
- 5) Каракорум – Вахан (охватывает восточную часть Афганистана, юго-восточную часть Таджикистана, северную часть Пакистана и северо-западную часть Синьцзяна);

- 6) Алтай (Монголия, Казахстан и КНР);
- 7) Гоби (луга Внутренней Монголии [7, с. 3,6].

Как можно видеть, Казахстан входит в 4 из 7 кластеров и потенциал подобного совместного развития туристского пространства субрегиона не может не впечатлять.

Действительно, по оценкам института при Секретариате ЦАРЭС, в результате развития объединения поток внешних туристов в Казахстан может достичь в 2030 г. 13 млн. чел., а валовая добавленная стоимость от дополнительного развития индустрии туризма может составить 344-350 млрд. тенге [9, с. 26].

В целом для полноценной реализации всех этих обозначенных мер государственной поддержки отечественной индустрии туризма, с учетом их постоянной актуализации в режиме адаптации к динамично меняющейся внутренней и внешней среде, необходима эффективная координация центральных и местных органов исполнительной и законодательной власти при связующей роли Регулятора, выполняемой сегодня АО «Нацкомпания «Kazakh Tourism» в качестве дочернего органа Министерства культуры и спорта РК.

В этих целях целесообразно, чтобы Регулятор в своей деятельности опирался на результаты научно-методических исследований отечественного научно-экспертного сообщества, включая и предложения авторов настоящей научной работы по системному подходу к задачам устойчивого и конкурентоспособного развития индустрии туризма в Казахстане.

Благодарность, конфликт интересов. Конфликта интересов нет.

Вклад авторов

Бердибекова А. является корреспондирующим автором, так как статья является объектом ее исследования в рамках докторской диссертации. Автор **Муталиева Л.** внесла вклад в написание статьи, определяя авторов, которые ранее занимались этой проблемой, и при определении источников, которые были использованы в статье.

Список литературы

1. Абенова Е. Анализ экономической эффективности рынка туризма Казахстана в постпандемийный период // Central Asian Economic Review. – 2021. - № 6. – С. 63-76.
2. Развитие туризма в Казахстане после пандемии. – Сайт Премьер-Министра РК - [Электронный ресурс] – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/razvitie-turizma-v-kazahstane-posle-pandemii-podvedeny-itogi-pervyh-shesti-mesyacev-2022-goda-237546> - (дата обращения: 15.01.2024).
3. Жолумбетов Е. Анализ мер государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в сфере туризма в условиях пандемии коронавируса (covid-19): международный и казахстанский опыт // Журнал «Кронос». – 2021. – Том 6, №2(52). – С. 29-32.
4. Барзыкин Ю. Туризм в системе социально-экономических отношений: основы, функции, пути развития: дисс. на соиск. учен. степени канд. эконом. наук. - М., 2007. – 146 с.

5. Услуги КАФ и Продкорпорации невыгодны для фермеров [Электронный ресурс] – URL: <https://world-nan.kz/blogs/uslugi-kaf-i-prodkorporatsii-nevygodny-dlya-fermerov> - (Дата обращения 12.02.2024).

6. Тлеубердинова А. Анализ предпринимательской активности в сфере туризма регионов Казахстана / А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Д.М. Салауатова // Экономика: стратегия и практика. – 2019. - № 2 (14). – С. 141-154.

7. Стратегия развития туризма ЦАРЭС-2030 [Электронный ресурс] – URL: https://www.carecprogram.org/uploads/CAREC-Tourism-Strategy_Final-Draft-ru.pdf - (Дата обращения 12.02.2024).

8. Кожобеков С. Деловой туризм и его развитие в Республике Казахстан // С.Е. Кожобеков, С.Е. Сулеева, А.К. Карымсаков // Экономика. Управление. Образование. – 2016. - №3(3). - С. 38-44.

9. Экономический коридор Шымкент-Ташкент-Худжанд: факты и видение. – Секретариат ЦАРЭС, 2019. – 30 с.

А. Бердибекова*1., Л.М. Муталиева2

^{1,2} Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті., Астана, Қазақстан

Қазақстанның туристік әлеуетін дамытудың мемлекеттік қолдау шаралары

Аннотация. Туризмді экономиканың қарқынды дамып келе жатқан және жоғары табысты саласына айналдыру үшін туристік саланың әлеуетін мемлекеттік қолдау шаралары қажет. Бұл тиісті институционалдық жағдайларды жасау: саланың жұмыс істеуінің тиімді тетігін құруға негіз болатын заңнамалық нормалар мен басқару құрылымдары.

Зерттеудің мақсаты мен негізгі бағыттары, тиісті институционалдық жағдайларды, заңнамалық нормаларды, басқару құрылымдарын зерделеу және саланың әлеуетін дамыту үшін мемлекеттік қолдау шараларын айқындау болып табылады.

Мақалада Қазақстандағы туризмді мемлекеттік қолдау шараларына аналитикалық шолу жасалды. Туризм саласындағы қолданыстағы заңнамаға және Қазақстанда туристік кәсіпкерлікті ынталандыру жөніндегі басқа да іс-шараларға талдау жүргізілді. Талдаудың негізгі көзі Қазақстан Республикасындағы туризм саласының қызметін реттейтін заңдар мен нормативтік-құқықтық актілер болды. Зерттеуде сипаттамалық әдіс пен салыстырмалы талдау қолданылды. Зерттеу нәтижелерін қолдану саласы барлық деңгейдегі туристік сала субъектілерінің қызметі болып табылады. Зерттеу нәтижелері Туризмдегі кәсіпкерлердің белсенділігін арттыру арқылы Қазақстанның орасан зор туристік әлеуетін пайдалануға көмектеседі. Туризм саласы бизнеспен айналысу үшін тартымды болуы тиіс. Мақалада келтірілген зерттеу нәтижелері туристік саланы дамыту жоспарларын әзірлеу кезінде қолданылуы мүмкін. Мұның бәрі, өз кезегінде, Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайын арттырады

Кілт сөздер. Мемлекеттік қолдау, туризм, ақпараттық жүйелер, арнайы экономикалық аймақтар, дестинациялар, әлеуметтік туризм.

A. Berdibekova*¹, L.M.Mutaliyeva²

1,2 Eurasian National University named after L.Gumilyov, Astana, Kazakhstan

State support measures for capacity development tourism in Kazakhstan

Annotation. To transform tourism into a dynamically developing and highly profitable sector of the economy, measures are needed to support the potential of the tourism industry. This is the creation of appropriate institutional conditions: legislative norms and management structures, which would be the basis for creating an effective mechanism for the functioning of the industry.

The purpose and main directions of the research are to study the relevant institutional conditions: legislative norms, management structures and the definition of state support measures for the development of the industry's potential.

The article provides an analytical review of measures of state support for tourism in Kazakhstan. The analysis of the current legislation in the field of tourism and other measures to stimulate tourism entrepreneurship in Kazakhstan has been carried out. The main source of the analysis was the laws and regulations governing the activities of the tourism sector in the Republic of Kazakhstan. The study used a descriptive method and comparative analysis. The field of application of the research results is the activity of subjects of the tourism industry at all levels. The results of the study will help to use the huge tourism potential of Kazakhstan by increasing the activity of entrepreneurs in tourism. The tourism sector should become attractive for doing business. The research results presented in the article can be applied in the development of plans for the development of the tourism industry. All this, in turn, will enhance the socio-economic situation of the regions of Kazakhstan.

Keywords: Government support, tourism, information systems, special economic zones, destinations, social tourism.

References

1. Abenova, E. Analiz ekonomicheskoy effektivnosti rynka turizma Kazahstana v postpandemijnyj period [Analysis of the economic efficiency of the tourism market in Kazakhstan in the post-pandemic period]// Central Asian Economic Review. – 2021. - № 6. – P. 63-76 [in Russian]
2. Razvitie turizma v Kazahstane posle pandemii – Sait Prem'er-Ministra RK. [Tourism development in Kazakhstan after the pandemic – Website of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/razvitie-turizma-v-kazahstane-posle-pandemii-podvedeny-itogi-pervyh-shesti-mesyacev-2022-goda-237546> -(Accessed 15.01.2024)]
3. Zholumbetov, E. Analiz mer gosudarstvennoj podderzhki malogo i srednego predprinimatel'stva v sfere turizma v usloviyah pandemii koronavirusa (covid-19): mezhdunarodnyj i kazahstanskij opyt [Analysis of measures of state support for small and medium-sized businesses in the field of tourism in the context of the coronavirus pandemic (covid-19): international and Kazakhstani experience] // Zhurnal «Kronos». – 2021. – Tom 6, №2(52). – S. 29-32 [in Russian]
4. Barzykin, YU. Turizm v sisteme social'no-ekonomicheskikh otnoshenij: osnovy, funkcii, puti razvitiya [Tourism in the system of socio-economic relations: fundamentals, functions, ways of development] :Diss. na soisk. uchen. stepeni kand. ekonom. nauk. M.: 2007. – 146 p. [in Russian]

5. Uslugi KAF i Prodkorporacii nevygodny dlya fermerov [5. KAF and Food Corporation services are not profitable for farmers]. Available at: <https://world-nan.kz/blogs/uslugi-kaf-i-prodkorporatsii-nevygodny-dlya-fermerov-> (Accessed 12.02.2024)]

6. Tleuberdinova, A. Analiz predprinimatel'skoj aktivnosti v sfere turizma regionov Kazakhstana [Analysis of entrepreneurial activity in the tourism sector of the regions of Kazakhstan] // *Ekonomika: strategiya i praktika*. – 2019. - № 2 (14). – S. 141-154 [in Russian]

7. Strategiya razvitiya turizma CARES-2030 [CAREC Tourism Development Strategy 2030] [Elektronnyj resurs] – Available at: https://www.carecprogram.org/uploads/CAREC-Tourism-Strategy_Final-Draft-ru.pdf (Accessed 12.02.2024)]

8. Kozhabekov, S. Delovoj turizm i ego razvitie v Respublike Kazahstan [Business tourism and its development in the Republic of Kazakhstan] // *Ekonomika. Upravlenie. Obrazovanie*. – 2016. - №3(3). - S. 38-44 - [in Russian]

9. Ekonomicheskij koridor Shymkent-Tashkent-Hudzhand: fakty i videnie [Shymkent-Tashkent-Khujand Economic Corridor: facts and vision.]. – Sekretariat CARES, 2019. – 30 p. [in Russian]

Бердибекова Амина* – докторант, кафедра «Туризм», Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Муталиева Ляйля Маратовна – к.э.н., профессор, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Бердибекова Амина* – Еуразия ұлттық университетінің "Туризм" кафедрасының 3 курс докторанты. Л. Н. Гумилева, Сәтбаев көшесі ,2, Астана, Қазақстан.

Муталиева Ляйля Маратқызы – Э.ғ.к., профессор. Еуразия ұлттық университетінің "Туризм" кафедрасының меңгерушісі. Л. Н. Гумилева, Сәтбаев көшесі 2, Астана, Қазақстан.

Berdibekova Amina* – 3rd year doctoral student, Department of Tourism, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Mutalieva Layla Maratovna – Candidate of Economics, Professor. Head of the Department of Tourism of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: С.Б. Макыш
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының
экономика сериясы
– 2024. – №2. – Астана: ЕҰУ. – 366 б.
Шартты б.т. – 45,75 Басуға 28.06.2024 қол қойылды
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bulecon.enu.kz>
Авторларға арналған нұсқаулықтар, жарияланым этикасы журнал сайтында берілген:
<http://bulecon.enu.kz/>

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 32-600)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды